
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00015666 1

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

CVIII.

PATRES QUINTI ECCLESIÆ SÆCULI.

S. AUGUSTINUS.

I.

PROSTAT INSUPER VENALE

MONTIS PESSULANI,

APUD VIRENQUE, BIBLIOPOLAM;

PARISIIS,

APUD BIBLIOPOLAM, CUI NOMEN GALLICE;

SOCIÉTÉ POUR LA PUBLICATION DES BONS LIVRES,

Rue des Saints-Pères, nº 16.

S.-CLODOALDI, E TYPOGRAPHEO BELIN-MANDAR.

COLLECTIO
SELECTA
SS. ECCLESIÆ PATRUM,
COMPLECTENS
EXQUISITISSIMA OPERA
TUM DOGMATICA ET MORALIA, TUM APOLOGETICA ET ORATORIA;

ACCURANTIBUS

D. A. B. CAILLAU,

CANONICO HONORARIO CENOMANENSI ET CADURCENSI,

NONNULLISQUE CLERI GALLICANI PRESBYTERIS,

UNA CUM

D. M. N. S. GUILLON,

EPISCOPO MAROCHIENSI, IN FACULTATE THEOLOGIÆ PARISIENSI ELOQUENTIÆ SACRÆ PROFESSORE, AUCTORE LIBRI CUI TITULUS GALLICE:

BIBLIOTHÈQUE CHOISIE DES PÈRES GRECS ET LATINS.

OPUS REGI DICATUM.

TOMUS CENTESIMUS OCTAVUS.

PARISIIS,
APUD PARENT-DESBARRES, EDITOREM,
VIA VULGO DICTA DE SEINE, 48.

M. DCCC. XXXVI.

SANCTI AURELII

AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

OPERUM

PARS I.

OPERA PHILOSOPHICA.

CONTRA ACADEMICOS LIBRI III.
DE BEATA VITA LIBER UNUS.
DE ORDINE LIBRI II.
DE IMMORTALITATE ANIMÆ LIBER UNUS.
DE QUANTITATE ANIMÆ LIBER UNUS.
DE MUSICA LIBRI VI.
DE MAGISTRO LIBER UNUS.

S. AUR. AUGUSTINUS,

HIPPONENSIS EPISCOPUS

AN. 430.

LATINUS.

Aurelius Augustinus Thagaste in Numidia anno 354 Patricio patre, et matre Monica natus, ita infans a beatissima illa fœmina primis religionis christianæ principiis est imbutus, ut gravi morbo laborans baptisma studiose postularet, quod vi mali remittente, dilatum est. Pater autem non tam religiosæ observantiæ, quam mundanæ famæ cupidus, Thagaste primum grammaticæ legibus, deinde Madauræ litteris humanioribus, Carthagine demum rhetoricæ doctrina informandum curavit. Severioribus ille parum disciplinis, nimium vero poëtarum fictionibus indulgens, in vitia simul et hæresim Manichæorum prolapsus est. Gaudebat tamen Ciceronis

lectione, et Hortensium pervolvendo ad amorem sapientiæ accendebatur; minus autem sapida, utpote profanis eloquentiæ floribus non exornata, sacrarum Scripturarum lectio videbatur. Thagaste grammaticam, Carthagine vero rhetoricam annos quinque super viginti natus, non mediocri laude docuit. Cum autem ejusdem scientiæ explicandæ causa Mediolanum a Symmacho præfecto missus venisset, Ambrosii tum episcopi sermonibus, necnon et Platonis meditatione, et matris Monicæ lacrymis, et interioribus gratiæ motibus, et Pauli doctrina, et Dei ipsius voce ad aures personante victus, excusso erroris simul et cupiditatum jugo, trigesimum secundum ætatis annum agens, *exultavit ut gigas ad currendam* fidei *viam* et virtutis.

Vix interjecto aliquorum dierum spatio, donec completis, quos publice habebat, lectionibus vendemiales ferias attingeret, anno 386 in Verecundi domum secessit, ut perquisita serius veritate, ad suscipiendum baptisma præpararetur, quo tandem ipso Paschatis tempore sanctificatus anno 387 *Christianus Catholicus* feliciter evasit. Non ita multo post amissa ad ostia Tiberina matre, quæ jam converso filio, *nulla re in hac vita delectabatur,* Thagastem redux tres annos in jejuniis et orationibus, legis divinæ meditationi diebus noctibusque incumbens, studiosus perscrutator consumpsit. Sic, quem ab æterno occulta Providentia Deus inscium ad primæ Ecclesiæ munera vocaverat, expletis temporibus, a longe sanctissimum regendis populis episcopum,

splendidissimumque irradiando late orbi lumen præparare videbatur.

Cum enim Hipponi-regio pietatis causa versaretur, a Valerio episcopo raptus, et, licet invitus et reluctans, incipiente anno 391 sacerdos consecratus est. Nec tamen angelicis etiam humeris tremendum statim ministerium adoriri sustinuit; sed in solitudinem denuo usque ad Pascha se recepit, ut perlectis iterum sanctis Prophetarum codicibus, sanctioribusque Evangeliorum libris, ad propugnanda fidei christianæ dogmata tanquam generosus miles accingeretur. Unde præsertim attendere datur, Augustinum illum, tanti ingenii virum, qui totam juventutem vel ediscendæ, vel etiam docendæ eloquentiæ impenderat, unum tamen ante baptisma, tres autem a baptismate usque ad sacerdotium annos, sex denique suscepto sacerdotii onere menses in labore et secessu continuos pertransisse, antequam *Domini justitias enarrare, et testamentum ejus per os suum assumere* attentaret.

Tum demum, licet adhuc sacerdos sacram ascendit cathedram Augustinus, contra Africæ Ecclesiæ morem, sed juxta ritum Ecclesiæ Occidentalis, concedente Valerio, cujus exemplum, primum a quibusdam improbatum, mox a pluribus Africæ episcopis assumptum est, ita ut, anno 393 sacerdos Augustinus in universali provinciæ concilio coram omnibus episcopis sermonem rogatus habuerit. Quem tantis plausibus susceptum, ne Hipponensi populo alii præriperent veritus non immerito Vale-

rius, in coadjutorem assumptum, a Megalio Calamensi episcopo, et Numidiæ primate, anno 395, Pontificem consecrari curavit; quod ægre passus est Augustinus, licet, uti postea declaravit, hunc morem tunc temporis Ecclesiæ legibus, et Nicænæ auctoritati contrarium prorsus ignoraret.

Quemadmodum vero *parvus fons crescit in fluvium, et in aquas plurimas redundans* (Esth. x. 6.) germinantem hinc et inde terram fœcundis aquis abluit, sic ille, quas ex paganorum simul et sacrorum Scriptorum quasi confluentibus rivis multo sudore congregaverat, christianum in orbem, ultimis etiam profuturas sæculis, profundere cœpit divitias. Hinc illum videres uberibus lacrymis præteritos vitæ prioris errores in *Confessionum libris* deflentem; illinc paganos in stupendo de *Civitate Dei* opere propriis confodientem telis. Quid quod Manichæos, Priscillianistas, Pelagianos, Donatistas, ipsosque Arianos veritatis indefessus propugnator debellare non infeliciter aggressus, unitatem Dei, Christi divinitatem, necessitatem Gratiæ, liberum hominis arbitrium, cæteraque Ecclesiæ catholicæ dogmata validissimis asseruit argumentis. Monachos interea monitis et exemplo informare, virgines piis exhortationibus accendere, omnium fidelium mentes *Meditationibus* et *Soliloquiis* ad Deum cœlestis orator transferre, plurimas datis litteris quæstiones enodare, difficiliora sacræ Scripturæ loca doctis commentariis explanare, necnon et logicæ, et grammaticæ, et rhetoricæ et musicæ etiam artis principia evolvere, ita ut nihil sit in

profanis religiosisque scientiis tam altum et tam abstrusum, quod vir ille quodam modo universalis effodere non valuerit.

Ut autem, quod ad rem magis attinet, de sermonibus potissimum disseramus, non mediocris eloquentiæ concionatorem illum extitisse patet; quem, tum artis oratoriæ præcepta tradentem, tum, sacerdotio licet vix initiatum, ad prædicandi munus contra morem assumptum, tum denique, cum publicas conciones haberet, modo plausus, modo lacrymas elicientem non Africa tantum, sed universus etiam suspexit orbis christianus.

Cum autem Augustinum legeris, ad res ipsas, quæ dicuntur, non ad illum, quo dicuntur, modum attende. Nullum reperies scriptorem, qui tanta cum auctoritate tam multa simul et tam profunda paucioribus verbis complecti resciverit. Absit autem ut græcam quæras eloquentiam, qua, locorum distantia et temporum improbitate orbatus est. Rudis in dicendo, imo et incorrectus sæpe, et semibarbarus, colloquentis potius more quam concionantis, breves scribere sententiis brevioribus interceptos sermones, acutioribus verbis et quasi inter se ludentibus sæpius uti, eadem iterum atque iterum repetere, prædicta prius novis involuta loquelis referre, communibusque locis diutius immorari solitus; inferior quidem Græcis, Latinis autem omnibus superior, quibus talem catholicæ doctrinæ thesaurum aperuit, ut ipsius verba ad amussim usurpare nec ipsa dubitaverint concilia. Erraret tamen gra-

viter, si quis illum, unicam Ecclesiæ columnam, posthabitis omnibus omnino Patribus, affirmare sustineret, cum Chrysostomo etiam, et Basilio, et Hieronymo, et cæteris sive Græcis sive Latinis doctoribus immota incumbat Ecclesia; gravius autem erraret, qui Augustinum quidem tanquam oraculum, omnia vero ejus verba tanquam fidei dogmata veneraretur, cum illa tantum ad fidem pertineant, quæ veram esse Ecclesiæ catholicæ doctrinam contra Palagianos asseruit, nec aliunde pauca *magnus opinator*, ut Tullii verbis utar, quasi palpando apprehendere, et dubitando exprimere tentaverit: nec certe in *Retractationum* libro se emendare studuisset, cui nulla fuisset necessaria emendatio.

Fatendum nihilominus magnum inter maxima Ecclesiæ lumina emicuisse Augustinum, cujus splendore sequentia irradiata sæcula laudes canere quasi una voce consenserunt. Audi B. Hieronymum, cum ipsum alloquens: « Macte, inquit, macte virtute; » in orbe celebraris; Catholici te conditorem anti» quæ rursum fidei venerantur et suspiciunt, qui » contra flantes ventos ardore fidei perstitisti. » (*Epist.* CXCV. *apud August.*) Et alibi: « Certe quidquid » dici potuit, et sublimi ingenio de Scripturarum » sanctarum hauriri fontibus, a te dissertum est. » (*Epist.* CLXXII.) Audi S. Paulinum Nolanum similia majoraque dicentem: « O vere sol terræ, quo præ» cordia nostra, ne possent sæculi vanescere errore, » condiuntur! O Ecclesiæ lucerna, quæ late Catholicis » urbibus de septiformi lychno pastum oleo lætitiæ

» lumen effundens, densas licet hæreticorum caligines
» discutis, et lucem veritatis a confusione tenebra-
» rum, splendore clarifici sermonis enubilas! Os enim
» tuum fistulam aquæ vivæ, et venam fontis æterni
» merito dixerim. » (*Epist.* XXV. *apud August.*) Nec
minor in Augustini laudibus, vitæ ipsius scriptor
Possidius : « Augustinus homo cœlestis, imago divi-
» nitatis, Pater Patrum, Doctor Doctorum, abyssus
» sapientiæ, præco veritatis, eructator divinorum
» eloquiorum, inquisitor prædictorum; Augustinus
» par Angelis in fervore, par Prophetis in abscondi-
» torum mysteriorum revelatione, par Apostolis in
» prædicatione, par Martyribus in desiderando pas-
» sionem, par Confessoribus in disciplinarum tradi-
» tione, et par Virginibus in continentiæ observatione.
» Si cuncta corporis membra verterentur in linguas,
» adhuc non essem sufficiens ad laudandum tantum
» Patrem et Doctorem. » (*Epist. ad Maced.*) Hilarius
autem Arelatensis episcopus : « Doctor, inquit, excel-
» lentissimus Augustinus, defensor fidei nostræ, in
» divina meditatione semper assiduus, metu mortis
» intrepidus, destruxit sacrilegos, atque superavit
» hæreticos... » (*Epist. ad Amat.*) S. Prosper :
« S. Augustinus episcopus, acer ingenio, suavis
» eloquio, sæcularis litteraturæ peritus, in Ecclesiæ
» laboribus operosus, in quotidianis disputationibus
» clarus, in omni actione sua comptus, in exposi-
» tione fidei nostræ catholicus, in quæstionibus ab-
» solvendis acutus, in revincendis hæreticis circum-
» spectus, et in explicandis Scripturis canonicis

» cautus : præcipua in hoc tempore portio Domini » Sacerdotum. » (*Lib.* III. *de Vita contempl.*) S. denique Bernardus Augustinum dicit : *Validissimum malleum hæreticorum*, (Serm. LXXX. in Cant.) additque in Epist. LXXVII : « Ab his duobus columnis, Augustinum loquor et Ambrosium, crede » mihi, difficile avellor : cum his, inquam, me aut » errare aut sapere fateor. »

Nec alii tantum veteres recentesque Doctores, sed et summi Pontifices, et ipsamet concilia etiam generalia in laudandum Augustinum consenserunt. Sic enim Martinus V : « Quicumque de Christo, de » fide, de religione aliquid saperent, omnibus in » ore erat Augustinus, ut nihil pene ex sacris Litteris » possit nisi e duce intelligi, nihil nisi eo interprete » explicari. Eo jam auctore factum, ut nec philo- » sophis sapientiam invideamus; non oratorum » eloquentiam desideremus, non studiosorum inge- » nia requiramus, non denique nobis acumen Aris- » totelis necessarium, non Platonis eloquentia, non » prudentia Varronis, non gravitas Socratis, non » auctoritas Pythagoræ, non Empedoclis solertia; » non cujuscumque illius generis hominum scientia » ac virtus documento nobis esse debeat. Idem » nobis Prophetarum oracula; idem Apostolorum » voces refert, idem omnem omnium Scripturarum » sensum exprimit. Unus postremo omnium Patrum » sapientumque ingenia ac studia exhibet. Si veri- » tatem quæritis, si doctrinam, si pietatem, quis

» doctior, quis justior, quis, ut ita dicam, sanctior » Augustino? » (*Serm. de translat. S. Monic.*)

Quod soluta oratione Martinus Papa V concionator prædicavit, idem, modulatis carminibus, poëta celebravit Pius II Pontifex maximus :

« Barbaricæ gentis decus, Augustine, perenne,
» Horrida quem nobis Africa terra tulit :
» Qui Scripturarum profers arcana sacrarum,
» Eloquiis reserans abdita cuncta tuis;
» Quem nihil obscurum latuit, sed et omnia florent,
» Atque humana simul dogmata, et alta patent;
» Cujus et instruimur doctrinis, atque movemur
» Exemplis, probitas cujus in ore micat.
» Millia librorum per te, Pater alme, leguntur
» Edita, quæ promunt quidquid ubique latet.
» Sis cunctis fautor pius, o sanctissime Præsul,
» Atque Deo summas offer ad alta preces. »

Quid autem huic concilii generalis V testimonio conferendum : « Sequimur, inquit, per omnia » Augustinum, et suscipimus omnia, quæ de recta » fide, et condemnatione hæreticorum exposuit : » cui adhærens concilium Florentinum, *Augustinum illustrissimum Latinorum doctorem a quinta synodo consecratum* asserit.

Non minora autem propter virtutes quam propter doctrinam promeritus encomia, cum triginta tribus annis in episcopatu verbis exemplisque docens perdurasset, obsessa a Vandalis Hippone, dolore et morbo confectus diem extremum obiit, anno Christi 430, ætatis autem 76. Quam sancte vero, et christiane, et episcopaliter mortem et expec-

taverit et susceperit, ita narrat testis ipse Possidius : « Jusserat Psalmos Davidicos, qui sunt paucissimi » de Pœnitentia scribi, ipsosque quaterniones jacens » in lecto contra parietem positos diebus suæ infir- » mitatis intuebatur et legebat, et jugiter ac ubertim » flebat : et ne intentio ejus a quoquam impediretur, » ante dies ferme decem quam exiret de corpore, » a nobis postulavit præsentibus, ne quis ingrede- » retur, nisi iis tantum horis, quibus medici ad » inspiciendum intrarent, vel cum ei refectio in- » ferretur. Et ita observatum ac factum est, et » omni illo tempore orationi vacabat. Verbum Dei, » usque ad ipsam suam extremam ægritudinem, » impraetermisse, alacriter, et fortiter, sana mente, » sanoque consilio prædicavit. Membris omnibus » sui corporis incolumis, integro aspectu atque » auditu, et, ut scriptum est, nobis astantibus » et videntibus, et cum eo pariter orantibus, ob- » dormivit cum patribus suis in bona senectute : » et nobis coram pro ejus commendanda corporis » depositione sacrificium Deo oblatum est, et sepul- » tus est. » (*cap.* 31.)

Ejus sepulcro inscribi potuisset illud Baxii epitaphium :

« Hæretici me fulmen habent, Ecclesia flumen ;
« Hos peto quo pereant, hanc rigo ne pereat. »

Omnia S. Augustini opera ad septem partes revocari possunt, istumque ordinem studentibus melius accommodatum, relicta Maurinorum divisione, non immerito, ut videtur, præferre statuimus. Magis enim arridet eadem argumenta in eodem loco collecta quasi

uno intuitu perspicere. Unde septem partibus cuncti beati Doctoris fœtus conclusi hic reperiuntur, quarum I^a. continebuntur opera philosophica, II^a. opera apologetica, III^a. opera exegetica, sive variæ sanctarum Scripturarum explanationes, IV^a. opera oratoria. V^a. opera moralia, VI^a opera polemica, sive contra hæreticos, VII^a. opera epistolaria, sive diversæ de diversis epistolæ.

Huic autem nostræ editioni accedent multa ejusdem beati Doctoris opera, quæ in editione Maurinensi non leguntur, qualia sunt: 1°. decem Romæ stampati recenter Sermones ex codicibus Montis-Cassini, edente reverendissimo patre Fraja Frangipane; 2°. Viginti quatuor Sermones in publicum emissi Viennæ, curante Dyonisio; 3°. tres Epistolæ, Romæ pariter editæ, et in Bibliotheca patrum Gallandii collectæ; quarum una pretiosior agit de infantibus sine baptismo defunctis.

Ad complendam autem tantam sancti Doctoris editionem, multis curis, nec paucis etiam expensis, curavimus ducentos et amplius sancti Augustini Sermones, tum ex bibliotheca Montis-Càssini, tum ex illa Medicea Laurentiana Florentiæ assumptos emittere, qui Maurinorum attentionem zelumque fefellerant; de quorum origine, et authenticitate consulas velim illam quam primo ineditorum Sermonum volumini affigemus.

Nihil ergo, ut speramus, optandum remanebit, ad perficiendas nostras de sancto Augustino lucubrationes, quas ad gloriam suam, Ecclesiæ utilitatem et honorem beati Doctoris faxit Deus proficere!

Innumeræ pene extiterunt particulares S. Augustini editiones, quas referre longius foret. Omnia autem beati Doctoris opera excusa fuerunt: 1°. curante Joanne Amerbach, adjuvante autem Augustino Dodone novem voluminibus ab anno 1504, ad annum 1506 *Basileæ;* desiderantur tamen Sermones, Epistolæ et Commentarii in Psalmos; quæ quidem jam ab eodem fuerant stampis subjecta an. 1489, 1494 et 1495; 2°. edente Erasmo *Basileæ* 1529, decem tomis; iterum 1541, 1542, 1543, 1556, 1569, curis Martini Lipsii, Joannis Costerii, et Joannis Ulimmerii; an. 1571, decem voluminibus in-4°, Valgrisii opera, qui multas notas, tanquam parum catholicas rejecit; rursus an. 1571, *Parisiis* apud Morellum et Nivellium, necnon et *Lugduni* an. 1563, in-8°., et 1571. Variæ additiones successivis emissionibus fuerunt insertæ; 3°. accurantibus Lovaniensibus Doctoribus an. 1577, de-

cem voluminibus in-fol., quæ sæpius repetita fuit editio *Venetiæ*, *Genevæ*. *Coloniæ*, *Lugduni*, et præsertim *Parisiis* usque ad annum 1686. Hieronymus autem Vignerius supplementum edidit duobus tomis in-fol. an. 1654, et 1655.

Sed ab anno 1678 ad annum 1700 emissa Benedictinorum editio primum locum occupavit. Duo priora volumina rursus excusa fuere; sed melior est illa editio, quæ pagina prima quintas lineas complectitur. Eadem rursus et minus eleganter excusa est, in-4o. *Venetiis*, an. 1705, ut prætermittam illam editionem quæ eodem anno lucem vidit *Amstelodami*, cum notis *Joan. Leclerc* S. Doctoris honori valde detrahentibus.

Plurimæ extitere S. Augustini gallicæ versiones, quarum nonnullæ præcipuam hanc mendam habent, ut recentiores aliquando redoleant errores.

Inter potiores autem eminent :

1o. *Libri Confessionum* gallicæ fidei redditi ab *Arnaldo D'Andilly*, in-8o. et in-12, an. 1667. Iidem a D. *Dubois* in-8o. 1688. Abbas autem *Grou*, in opere cui titulus : *Morale tirée des confessions de S. Augustin*, redolentem in hoc libro sapientiam doctissime commendavit, *Parisiis*, 2 vol. in-12. Idem liber habetur curante De la Menais, *Parisiis*.

2o. *Epistolæ* ab eodem *Dubois*, in-8o., in-12, et in-fol. 1684.

3o. Libri de *Civitate Dei*, a *Lomberto*, 2 vol. in-8o. 1675, vel 4 vol. in-12; et recentius a duobus Litteratis, an. 1818, *Bituricæ*.

4o. De *Prædestinatione Sanctorum*, et de *Perseverantiæ dono*, cum tribus ejusdem Epistolis, 1 vol. in-12, *Parisiis*, 1676, sine auctoris nomine, sed non sine Jansenismi nota.

5o. *Tractatus in Joannem*, a D. *Dubois* 1700, 4 vol. in-8o.

6o. *Sermones in Novum Testamentum* 1700, 4 vol. in-8o.; qui pariter *Parisiis* recusi, 1730.

7o. *Commentarii* et *Sermones* S. Augustini ab *Arnaldo* 1701, *Parisiis*, 7 vol. in-8o.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

CONTRA ACADEMICOS.

LIBRI III[1].

LIBER I.

Romanianus ad philosophiam incitatur prooemio libri hujus, in quo ejus filius Licentius cum Trygetio per tres disputationes congreditur. Ille pro Academicis beatam vitam ipsa inquisitione veri, hic contra non nisi veri comprehensione constare propugnat. Venit in contentionem definitio erroris, necnon definitio sapientiæ, quæ luculenter explicatur.

CAPUT I.

Romanianum ad veram philosophiam cohortatur.

I. O utinam, Romaniane[2], hominem sibi aptum ita vicissim virtus fortunæ repugnanti posset auferre, ut ab ea sibi auferri neminem patitur : jam tibi profecto injecisset manum, suique juris te esse proclamans, et in bonorum certissimorum possessionem traducens, ne prosperis quidem casibus servire permitteret[3]. Sed quoniam ita comparatum est, sive pro meritis nostris, sive pro necessitate

[1] Scripti sub finem anni 386. Vide Retract. lib. 1, cap. 1. — [2] Vide D. Guillon tom. xxi, p. 29-34. — [3] 1 Retract. cap. 1.

naturæ, ut divinum animum mortalibus inhærentem, nequaquam sapientiæ portus accipiat, ubi neque adversante fortunæ flatu, neque secundante moveatur, nisi eo illum fortuna ipsa, vel secunda, vel quasi adversa perducat: nihil pro te nobis aliud quam vota restant, quibus ab illo, cui hæc curæ sunt Deo, si possumus, impetremus ut te tibi reddat; ita enim facile reddet et nobis; sinatque mentem illam tuam, quæ respirationem jamdiu parturit, aliquando in auras veræ libertatis emergere. Etenim fortasse quæ vulgo fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque aliud in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio et causa secreta est: nihilque seu commodi seu incommodi contingit in parte, quod non conveniat et congruat universo. Quam sententiam uberrimarum doctrinarum oraculis editam, remotamque longissime ab intellectu profanorum, se demonstraturam veris amatoribus suis, ad quam te invito, philosophia pollicetur. Quamobrem cum tibi tuo animo indigna multa accidunt, ne te ipse contemnas. Nam si divina providentia pertenditur usque ad nos, quod minime dubitandum est, mihi crede, sic tecum agi oportet ut agitur. Nam cum tanta, quantam semper admiror, indole tua, ab ineunte adolescentia adhuc infirmo rationis atque lapsante vestigio humanam vitam errorum omnium plenissimam ingredereris, excepit te circumfluentia divitiarum, quæ illam ætatem atque animum quæ pulchra et honesta videbantur avide sequentem, illecebrosis cœperat absorbere gurgitibus, nisi inde te fortunæ illi flatus, qui putantur adversi, eripuissent pene mergentem.

II. An vero si edentem te munera (1) ursorum et nunquam ibi antea visa spectacula civibus nostris, theatricus plausus semper prosperrimus accepisset; si stultorum hominum, quorum immensa turba est, conflatis et con-

sentientibus vocibus ferreris ad cœlum; si nemo tibi auderet esse inimicus, si municipales tabulæ te non solum civium, sed etiam vicinorum patronum ære signarent, collocarentur statuæ, influerent honores, adderentur etiam potestates, quæ municipalem habitum supercrescerent; conviviis quotidianis mensæ opimæ struerentur; quod cuique esset necesse, quod cujusque etiam deliciæ sitirent, indubitanter peteret, indubitanter hauriret, multa etiam non petentibus funderentur; resque ipsa familiaris diligenter a tuis fideliterque administrata, idoneam se tantis sumptibus paratamque præberet; tu interea viveres in ædificiorum exquisitissimis molibus, in nitore balnearum, in tesseris quas honestas non respuit, in venatibus, in conviviis, in ore clientium, in ore civium, in ore denique populorum humanissimus, liberalissimus, mundissimus, fortunatissimus, ut fuisti, jactareris, quisquam tibi, Romaniane, beatæ alterius vitæ, quæ sola beata est, quisquam, quæso, mentionem facere auderet? quisquam tibi persuadere posset, non solum te felicem non esse, sed eo maxime miserum, quo tibi minime videreris? Nunc vero quam te breviter admonendum tot et tanta, quæ pertulisti adversa fecerunt. Non enim tibi alienis exemplis persuadendum est quam fluxa et fragilia, et plena calamitatum sint omnia, quæ bona mortales putant, cum ita ex aliqua parte bene expertus sis, ut ex te cæteris persuadere possimus.

III. Illud ergo, illud tuum, quo semper decora et honesta desiderasti; quo te liberalem magis quam divitem esse maluisti; quo nunquam concupisti esse potentior quam justior; nunquam adversitatibus improbitatibusque cessisti, illud ipsum, inquam, quod in te divinum nescio quo vitæ hujus somno veternoque sopitum est, variis illis durisque jactationibus secreta providentia excitare decre-

vit. Evigila, evigila, oro te; multum, mihi crede, gratulaberis quod pene nullis prosperitatibus, quibus tenentur incauti, mundi hujus tibi dona blandita sunt: quæ me ipsum capere moliebantur quotidie ista cantantem, nisi me pectoris dolor ventosam professionem abjicere, et in philosophiæ gremium confugere coëgisset. Ipsa me nunc in otio, quod vehementer optavimus, nutrit ac fovet: ipsa me penitus ab illa superstitione[2], in quam te mecum præcipitem dederam, liberavit. Ipsa enim docet, et vere docet nihil omnino colendum esse, totumque contemni oportere, quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus attingit[1]. Ipsa verissimum et secretissimum Deum perspicue se demonstraturam promittit, et jam jamque quasi per lucidas nubes ostentare dignatur.

IV. In hac mecum studiosissime vivit noster Licentius: ad eam totus a juvenilibus illecebris voluptatibusque conversus est, ita ut eum non temere patri audeam imitandum proponere. Philosophia est enim, a cujus uberibus se nulla ætas queretur excludi: ad quam avidius retinendam et hauriendam quo te incitarem, quamvis tuam sitim bene noverim, gustum tamen mittere volui, quem tibi suavissimum, et ut ita dicam, inductorium fore, peto ne frustra speraverim. Nam disputationem, quam inter se Trygetius et Licentius habuerunt, relatam in litteras tibi misi. Illum enim quoque adolescentem, quasi ad detergendum fastidium disciplinarum, aliquantum sibi usurpasset militia, ita nobis magnarum honestarumque artium ardentissimum edacissimumque restituit. Pauculis igitur diebus transactis, posteaquam in agro vivere cœpimus, cum eos ad studia hortans atque animans, ultra quam optaveram paratos et prorsus inhiantes

[1] 1 Retract. cap. 1.

viderem, volui tentare pro ætate quid possent: præsertim cum Hortensius liber Ciceronis jam eos ex magna parte conciliasse philosophiæ videretur. Adhibito itaque notario, ne auræ laborem nostrum discerperent, nihil perire permisi. Sane in hoc libro res et sententias illorum, mea vero et Alypii etiam verba lecturus es.

CAPUT II.

DISPUTATIO I.

An ad beatam vitam necessaria sit veri comprehensio; an sola ejus inquisitio.

V. Cum igitur omnes hortatu meo unum in locum ad hoc congregati essemus, ubi opportunum visum est: Numquidnam dubitatis, inquam, verum nos scire oportere? Minime, ait Trygetius, cæterique se vultu ipso approbasse significaverunt. Quid si, inquam, etiam non comprehenso vero beati esse possumus, necessariam veri comprehensionem arbitramini? Hic Alypius: Hujus quæstionis, inquit, judicem me tutius puto. Cum enim iter mihi in urbem sit constitutum, oportet me onere alicujus suscipiendæ partis relevari; simul quod facilius judicis partes, quam cujusquam defensoris, cuipiam delegare possim. Quare dehinc pro alterutra parte ne a me quidquam expectetis. Quod ei cum concessum esset ab omnibus, et ego rogationem repetissem: Beati certe, inquit Trygetius, esse volumus; et si ad hanc rem possumus absque veritate pervenire, quærenda nobis veritas non est. Quid hoc ipsum, inquam? Existimatis-ne beatos

nos esse posse, etiam non inventa veritate? Tunc Licentius : Possumus, inquit, si verum quæramus. Hic cum ego cæterorum sententiam nutu flagitassem : Movet me, inquit Navigius[1] quod a Licentio dictum est. Potest enim fortasse hoc ipsum esse beate vivere, in veritatis inquisitione vivere. Defini ergo, ait Trygetius, quid sit beata vita, ut ex eo colligam quid respondere conveniat[2]. Quid censes, inquam, esse aliud beate vivere, nisi secundum id, quod in homine optimum est, vivere? Temere, inquit, verba non fundam : nam idipsum optimum quid sit, definiendum mihi abs te puto. Quis, inquam, dubitaverit nihil aliud esse hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit cætera quæque in homine sunt? Hæc autem, ne aliam postules definitionem, mens aut ratio dici potest. Quod si tibi non videtur, quære quomodo ipse definias vel beatam vitam, vel hominis optimum. Assentior, inquit.

VI. Quid ergo, ut ad propositum, inquam, redeamus, videtur-ne tibi non invento vero beate posse vivi, si tantum quæratur? Repeto, inquit, sententiam illam meam : Minime videtur. Vos, inquam, quid opinamini? Tum Licentius : Mihi prorsus, inquit, videtur : nam majores nostri, quos sapientes beatosque accepimus, eo solo quod verum quærebant, bene beateque vixerunt. Ago gratias, inquam, quod cum Alypio me judicem fecistis, cui, fateor, invidere jam cœperam. Quoniam igitur alteri vestrum videtur beatam vitam sola investigatione veritatis, alteri non nisi inventione posse contingere; Navigius autem paulo ante ostendit in tuam, Licenti, partem se velle transire, magnopere expecto quales sententiarum vestrarum patroni esse possitis. Res enim magna est, et dili-

[1] Augustini frater. — [2] 1 Retract. cap. 1.

genti discussione dignissima. Si res magna est, ait Licentius, magnos viros desiderat. Noli quærere, inquam, præsertim in hac villa, quod ubivis gentium reperire difficile est: sed potius explica, cur id quod abs te non temere, ut opinor, prolatum est, et qua tibi ratione videatur: Nam et maximæ res cum a parvis quæruntur, magnos eos solent efficere.

CAPUT III.

Beatitatem in investigatione veri sitam esse pro Academicis propugnantur. — Quid sit error.

VII. Quoniam te, inquit, video magnopere nos urgere, ut adversum invicem disputemus, quod te utiliter velle confido: quæro cur beatus esse non possit, qui verum quærit, etiamsi minime inveniat? Quia beatum, inquit Trygetius, volumus esse perfectum, in omnibus sapientem. Qui autem adhuc quærit, perfectus non est. Hunc igitur quomodo asseras beatum, omnino non video. Et ille. Potest apud te, inquit, vivere auctoritas majorum? Non omnium, inquit Trygetius. Quorum tandem? Ille: Eorum scilicet, qui sapientes fuerunt. Tum Licentius: Carneades, inquit, tibi sapiens non videtur? Ego, ait, Græcus non sum, nescio Carneades iste qui fuerit. Quid, inquit Licentius, de illo nostro Cicerone, quid tandem existimas? Hic cum diu tacuisset: Sapiens fuit, inquit. Et ille: Ergo ejus de hac re sententia habet apud te aliquid ponderis? Habet, inquit. Accipe igitur quæ sit; nam eam tibi excidisse arbitror. Placuit enim Ciceroni nostro beatum esse qui veritatem investigat, etiamsi ad ejus inven-

tionem non valeat pervenire. Ubi hoc, inquit Cicero dixit? Et Licentius : Quis ignorat eum affirmasse vehementer nihil ab homine percipi posse, nihilque remanere sapienti, nisi diligentissimam inquisitionem veritatis; propterea quia si incertis rebus esset assensus, etiamsi fortasse veræ forent, liberari ab errore non posset? quæ maxima est culpa sapientis. Quamobrem si et sapientem necessario beatum esse credendum est, et veritatis sola inquisitio perfectum sapientiæ munus est, quid dubitamus existimare beatam vitam, etiam per se ipsa investigatione veritatis posse contingere?

VIII. Tum ille : Licet-ne tandem ad ea, quæ temere concessa sunt, redire rursum? Hic ego : Illi hoc non solent concedere, inquam, quos ad disputandum non inveniendi veri cupiditas : sed ingenii puerilis jactantia impellit. Itaque apud me, præsertim cum adhuc nutriendi educandique sitis, non solum conceditur, sed etiam in præceptis habeatis volo, ad ea vos discutienda redire oportere, quæ concesseritis incautius. Et Licentius : Non parvum in philosophia profectum puto, inquit, cum in comparatione recti verique inveniendi contemnitur a disputante victoria. Itaque libenter obsequor præceptis et sententiæ tuæ, et Trygetium ad id quod se temere concessisse arbitratur, res enim mei juris est, redire permitto. Tum Alypius : Suscepti a me officii nondum partes esse, vosmetipsi mecum recognoscitis. Sed quoniam id jamdudum disposita profectio interrumpere me compellit, pro meo quoque munere geminatam sibi potestatem particeps mecum judicii non renuet usque in reditum meum : video enim hoc vestrum certamen longius progressurum. Et cum discessit : Quid, inquit Licentius, temere concesseras profer. Et ille : Temere, dedi, inquit, Ciceronem fuisse sapientem. Ergo-ne Cicero

sapiens non fuit, a quo in latina lingua philosophia et inchoata est et perfecta? Etsi concedam, inquit, esse sapientem, non omnia tamen ejus probo. Atqui oportet multa ejus alia refellas, ut non impudenter hoc, de quo agitur, improbare videaris. Quid si hoc solum non recte sensisse illum affirmare paratus sum, vestra, ut opinor, nihil interest, nisi cujus ponderis ab id quod volo asserendum, rationes afferam. Perge, inquit ille. Quid enim, inquit, audeam contra eum, qui se Ciceronis adversarium profitetur?

IX. Hic Trygetius: Volo attendas, ait, tu judex noster, quemadmodum superius beatam vitam definieris: dixisti namque eum beatum esse, qui secundum eam partem animi vivit, quam cæteris convenit imperare. Tu autem, Licenti, volo vel nunc mihi concedas, (jam enim libertate, in quam maxime nos vindicaturam se philosophia pollicetur, jugum illud auctoritatis excussi,) perfectum non esse qui adhuc veritatem requirat. Tum ille post diuturnum silentium: Non concedo, inquit. Et Trigetius: Cur quæso? explica. Istic sum enim, et aveo audire quo pacto possit et perfectus homo esse, et adhuc quærere veritatem. Hic ille: Qui ad finem, inquit, non pervenit, fateor quod perfectus non sit. Veritatem autem illam solum Deum nosse arbitror, aut forte hominis animam, cum hoc corpus, hoc est tenebrosum carcerem dereliquerit. Hominis autem finis est, perfecte quærere veritatem: perfectum enim quærimus, sed tamen hominem. Et Trygetius: Non igitur potest beatus esse homo. Quomodo enim, cum id, quod magnopere concupiscit, assequi nequeat? Potest autem homo beate vivere, siquidem potest secundum eam partem animi vivere quam dominari in homine fas est. Potest igitur verum invenire. Aut colligat se, et non concupiscat verum, ne cum id assequi non

potuerit, necessario miser sit. At hoc ipsum est beatum hominis, ait ille, perfecte quærere veritatem; hoc est enim pervenire ad finem, ultra quem non potest progredi. Quisquis ergo minus instanter quam oportet veritatem quærit, is ad finem hominis non pervenit. Quisquis autem tantum quantum homo potest ac debet, dat operam inveniendæ veritati, is etiamsi eam non inveniat, beatus est. Totum enim facit, quod ut faciat, ita natus est. Inventio autem si defuerit, id deerit quod natura non dedit. Postremo cum hominem necesse sit aut beatum esse aut miserum, nonne dementis est eum, qui dies noctesque quantum potest, instat investigandæ veritati, miserum dicere? Beatus igitur erit. Deinde illa definitio mihi, ut arbitror, uberius suffragatur: nam si beatus est, sicuti est, qui secundum eam partem animi vivit, quam regnare cæteris convenit, et hæc pars ratio dicitur, quæro utrum non secundum rationem vivat, qui quærit perfecte veritatem? Quod si absurdum est, quid dubitamus beatum hominem dicere sola ipsa inquisitione veritatis?

X. Mihi, ait ille, nec secundum rationem vivere, nec beatus omnino quisquis errat, videtur. Errat autem omnis qui semper quærit, nec invenit. Unde tibi unum jam e duobus monstrandum est, aut errantem beatum esse posse, aut eum qui quod quærit nunquam invenit, non errare. Hic ille: Beatus errare non potest. Et cum diu siluisset: Non autem errat, inquit, cum quærit: quia ut non erret, perfecte quærit. Et Trygetius: Ut non erret quidem, inquit, quærit, sed errat cum minime invenit. Ita autem tibi profuturum putasti, quod errare ille non vult, quasi nemo erret invitus, aut quisquam omnino erret, nisi invitus. Tum ego, cum ille diu cunctaretur quid responderet: Definiendum vobis est, inquam, quid sit error; facilius enim ejus fines potestis videre, in

quem jam penitus ingressi estis : Ego, inquit Licentius, definire aliquid idoneus non sum : quamvis errorem definire sit facilius quam finire. Ego, ait ille, definiam quod mihi facillimum est non ingenio, sed causa optima. Nam errare est utique semper quærere, nunquam invenire. Ego, inquit Licentius, si vel istam definitionem facile possem refellere, jamdudum causæ meæ non defuissem. Sed quoniam aut res ipsa per se ardua est, aut ita mihi apparet, peto a vobis ut usque in crastinam lucem quæstio differatur, si nihil hodie quod respondeam, reperire potuero, cum id sedulo mecum ipse volvam. Quod cum concedendum putarem, non renuentibus cæteris, deambulatum ire surreximus, nobisque inter nos multa variaque sermocinantibus, ille in cogitatione defixus fuit. Quod cum frustra esse sensisset, relaxare animum maluit, et nostro se sermoni miscere. Postea cum jam advesperasceret, in eumdem conflictum redierant : sed modum imposui, persuasique ut in alium diem differri, paterentur : inde ad balneas.

CAPUT IV[1].

DISPUTATIO II.

XI. Postridie autem cum consedissemus : Proferte, inquam, quod heri cœperatis. Tum Licentius : Distuleramus, inquit, disputationem, nisi fallor, rogatu meo, cum erroris definitio difficillima mihi esset. Hic plane, inquam, non erras, quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optaverim[2]. Audi ergo, inquit, quod heri etiam

[1] Caput male in Editis veteribus incipit cum n. x. — [2] 1 Retract. n. 1.

nisi intercessisses, protulissem: error mihi videtur esse falsi pro vero approbatio: in quem nullo pacto incidit, qui veritatem quærendam semper existimat. Falsum enim probare non potest qui probat nihil: non igitur potest errare: beatus autem facillime esse potest. Nam ne longius abeam, si nobis ipsis, ut heri licuit, quotidie vivere liceret, nihil mihi occurrit cur nos beatos appellare dubitaremus. Viximus enim magna mentis tranquillitate, ab omni corporis labe animum vindicantes, et a cupiditatum facibus longissime remoti, dantes, quantum homini licet, operam rationi; hoc est, secundum illam divinam partem animi viventes, quam beatam vitam esse hesterna inter nos definitione convenit: atque, ut opinor, nihil invenimus, sed tantummodo quæsivimus veritatem. Potest igitur sola inquisitione veritatis, etiamsi eam invenire minime possit, homini beata vita contingere. Nam definitio tua vide quanta facilitate excludatur notione communi. Etenim errare dixisti esse, semper quærere et nunquam invenire. Quid si quisquam nihil quærat, et interrogatus, verbi gratia, utrumnam modo dies sit, temere statimque noctem esse opinetur atque respondeat? Nonne tibi videtur errare? Hoc igitur erroris genus vel immanissimum, non complexa est definitio tua. Quid si etiam non errantes complexa est, potest-ne definitio ulla esse vitiosior? Nam si quis Alexandriam quærat, et ad eam recto pergat itinere, non opinor potes eum errantem vocare. Quid si eamdem viam variis impeditus causis, longo agat tempore, et in ea morte præveniatur, nonne et semper quæsivit, et nunquam invenit, nec erravit tamen? Non, inquit ille, semper quæsivit.

XII. Recte dicis, ait Licentius, et bene admones. Inde enim prorsus nihil ad rem pertinet definitio tua: non enim ego beatum esse dixi, qui semper quærat veritatem.

Quod ne fieri quidem potest: primo, quia non semper homo est; deinde, quia non ex quo tempore incipit esse homo, eo jam potest, ætate impediente, verum quærere. Aut si semper id putas dicendum, si nihil temporis quo jam quærere potest, perire patitur, rursus tibi Alexandriam redeundum est. Fac enim quemquam, ex quo tempore iter agere vel ætate vel negotio sinitur, pergere occipere illam viam, atque ut supra dixi, cum deviet nusquam, antequam perveniat tamen vita excedere, multum profecto errabis, si tibi errasse iste videbitur, quamvis omni quo potuit tempore, nec quærere desierit, nec invenire potuerit quo pergebat. Quamobrem si et mea descriptio vera est, et secundum eam non errat ille qui perfecte quærit, quamvis non inveniat veritatem, beatusque est ob eam rem, quod secundum rationem vivit: tua vero definitio et frustrata est, et si non esset, nihil eam curare deberem, si ex eo solum quod ego definivi, satis causa firmata est: cur, quæso, nondum est ista inter nos quæstio dissoluta?

CAPUT V.

Quidnam sit sapientia.

XIII. Hic Trygetius: Das-ne, inquit, sapientiam rectam viam vitæ esse? Do, Inquit, sine dubio: sed tamen volo mihi sapientiam definias, ut sciam utrum quæ mihi, eadem tibi esse videatur. Et ille: Parum tibi, ait, videtur definita hoc ipso quod nunc interrogatus es? Etiam quod volui concessisti. Si enim non fallor, non falso recta via vitæ sapientia nominatur. Tum Licentius: Nihil mihi tam

ridiculum, quam ista definitio videtur, inquit. Fortasse, ait ille: pedetentim tamen quæso, ut ratio præveniat risum tuum; nihil enim est fœdius risu irrisione dignissimo. Quid enim? ait ille, nonne fateris vitæ mortem esse contrariam? fateor, ait. Mihi igitur, inquit ille, via vitæ nullà magis videtur, quam ea qua quisque pergit, ne in mortem incidat. Assentiebatur Trygetius: Ergo si viator quispiam diverticulum vitans, quod a latronibus obsideri audierit, recta ire pergat, atque ita evadat interitum, nonne et viam vitæ, et rectam secutus est; et eam sapientiam nominat nemo? Quomodo igitur omnis recta vitæ via sapientia est? Concessi enim esse, sed non solam. Definitio autem nihil complecti debuit, quod esset alienum. Itaque rursus defini, si placet, quid tibi videtur esse sapientia.

XIV. Diu ille tacuit. Deinde: En, inquit, iterum definio, si hoc tu nunquam finire statuisti. Sapientia est via recta, quæ ad veritatem ducat. Similiter et hoc, inquit ille, refellitur; nam dum apud Virgilium Æneæ dictum est a matre:

Perge modo, et qua te ducit via dirige gressum [1]:

Sequens hanc viam ad id quod dictum erat, id est, ad verum pervenit. Contende si placet, ubi pedem ille incedens posuit, sapientiam posse dici; quanquam stulte prorsus istam descriptionem tuam effringere conor: nam causam meam nulla plus adjuvat. Etenim sapientiam non ipsam veritatem, sed viam quæ ad eam ducat esse dixisti. Quisquis ergo hac utitur via, sapientia profecto utitur: et qui sapientia utitur, sapiens sit necesse est. Sapiens igitur erit ille, qui perfecte quæsierit veritatem, etiamsi ad eam nondum pervenerit: nam via quæ ducit ad veritatem, nulla, uti opinor, intelligitur melius quam

[1] Virg. Æneid. I.

diligens inquisitio veritatis. Hac igitur sola via utens, jam iste sapiens erit: at nemo sapiens miser: omnis autem homo aut miser, aut beatus: beatum igitur faciet non tantum inventio, sed ipsa per se investigatio veritatis.

XV. Tum ille arridens: Merito mihi, inquit, ista contingunt, dum adversario in re non necessaria fidenter assentior: quasi vero ego sim magnus definitor, aut quidquam in disputando magis supervacaneum putem. Quis enim modus erit, si ego rursus velim definiri abs te aliquid, et rursus ejusdem definitionis verba, et consequentium item singillatim omnia, fingens quod nihil intelligam, definiri flagitem? Nam quid planissimum non meo jure definiri cogam, si jure a me sapientiæ definitio postulatur? Cujus enim verbi in animis nostris apertiorem notionem natura esse voluit, quam sapientiæ? Sed nescio quomodo cum mentis nostræ veluti portum notio ipsa reliquerit, et verborum sibi quasi vela tetenderit, occurrent statim calumniarum mille naufragia. Quamobrem aut definitio sapientiæ ne requiratur, aut judex noster in ejus patrocinium dignetur descendere. Tum ego, cum jam stylum nox impediret, et quasi de integro magnum quiddam disserendum viderem oboriri, in alium diem distuli: nam disputare cœperamus, sole jam in occasum declinante, diesque pene totus cum in rebus rusticis ordinandis, tum in recensione primi libri Virgilii peractus fuit.

CAPUT VI.

DISPUTATIO III.

Sapientiæ definitio datur et impugnatur. — Albicerii divinationes.

XVI. Deinde mox ut illuxit, ita enim res erant pridie constitutæ, ut largum esset otium, statim peragendum negotium susceptum est. Tum ego: Heri postulasti, inquam, Trygeti, ut a judicis munere ad sapientiæ patrocinium descenderem: quasi vero quemquam in sermone vestro adversarium sapientia pateretur, aut ullo defendente ita laboraret, ut majus implorare deberet auxilium. Nam neque inter vos aliud quærendum natum est, quam quid sit sapientia, in quo eam vestrum neuter oppugnat, quia uterque desiderat. Neque si tu in definienda sapientia defecisse te putas, propterea reliqua defensio sententiæ tuæ tibi deserenda est. Itaque a me nihil aliud habebis quam definitionem sapientiæ, quæ nec mea nec nova est, sed et priscorum hominum, et quam vos mirer non recordari. Non enim nunc primum auditis Sapientiam esse rerum humanarum divinarumque scientiam.

XVII. Hic Licentius, quem post istam definitionem diu putabam quæsiturum esse quod diceret, subjecit statim: Cur ergo non, quæso, sapientem vocamus flagitiosissimum illum hominem, quem ipsi bene novimus per innumera scorta solere dissolvi: Albicerium dico illum, qui apud Carthaginem multos annos consulentibus mira quædam et certa respondit? Innumerabilia commemorare possem,

nisi et apud eos loquerer qui experti sunt, et paucis nunc satis sit ad id quod volo. Nonne cochlearium (mihi autem dicebat) cum domi non inveniretur, tuo jussu percontatus, non solum quid quæreretur, verumetiam nominatim cujus res esset, et ubi lateret, citissime verissimeque respondit? Item me præsente, omitto illud quod in eo quod rogabatur nihil omnino falsus est, sed cum puer qui nummos ferebat, certam eorum partem cum ad eum pergeremus furatus esset, omnes sibi numerari jussit, coëgitque illum ante oculos nostros quos abstulerat reddere, priusquam omnino ipse aut eosdem nummos vidisset, aut quantum sibi allatum fuerit audisset e nobis.

XVIII. Quid quod doctissimum et clarissimum virum Flaccianum mirari solitum esse abs te accepimus, qui cum de fundo emendo esset locutus, ad illum divinum rem ita detulit, ut quid egisset, si potis esset, ediceret. Atque ille statim non modo negotii genus, sed etiam, in quo ille vehementer clamabat admirans, ipsum fundi nomen pronuntiavit, cum ita esset absurdum, ut vix ejus Flaccianus ipse meminisset? Jam illud sine stupore animi non queo dicere, quod amico nostro discipulo tuo sese volenti exagitare, flagitantique insolenter, ut diceret quid secum ipse tacitus volveret, Virgilii versum eum cogitare respondit. Cum ille obstupefactus negare non posset, perrexit quærere quisnam versus esset. Nec Albicerius, qui Grammatici scholam vix transiens vidisset aliquando, versum ipsum securus et garrulus canere dubitavit. Num igitur aut res humanæ non erant, de quibus ille consulebatur, aut sine rerum divinarum scientia tam certa consulentibus et vera respondit? At utrumque absurdum est. Nam et humanæ res nihil sunt aliud quam res hominum, ut argentum, nummi, fundus, postremo ipsa etiam cogitatio : et res divinas quis non recte arbitretur esse,

per quas homini divinatio ipsa contingit? Sapiens ergo fuit Albicerius, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam illa definitione concedimus.

CAPUT VII.

Vindicatur data sapientiæ definitio.

XIX. Hic ille : Primo, inquit, ego scientiam non appello in qua ille qui eam profitetur, aliquando fallitur. Scientia enim non solum comprehensis, sed ita comprehensis rebus constat, ut neque in ea quis unquam errare, nec quibuslibet adversantibus impulsus nutare debeat. Unde verissime a quibusdam philosophis dicitur in nullo eam posse nisi in sapiente inveniri, qui non modo perceptum habere debet id quod tuetur ac sequitur, verumetiam inconcussum tenere. Scimus autem illum, quem commemorasti, multa sæpe falsa dixisse, quod non solum aliis mihi referentibus comperi, sed præsens aliquando ipse percepi. Eum-ne igitur scientem vocem, cum sæpe falsa dixerit, quem non vocarem, si cunctanter vera dixisset? Hoc me de haruspicibus et de auguribus, et de his omnibus, qui sidera consulunt, et de conjectoribus somniorum dixisse putatote. Aut aliquem ex hoc genere hominum proferte, si potestis, qui consultus nunquam de responsis suis dubitaverit, nunquam postremo falsa responderit. Nam de vatibus nihil mihi puto esse laborandum, qui mente loquuntur aliena.

XX. Deinde res humanas esse ut concedam res hominum, quidquam tu existimas nostrum esse, quod nobis vel dare vel eripere casus potest? Aut cum rerum huma-

narum scientia dicitur, ea dicitur, qua quisquam novit vel quot, vel quales fundos habeamus : quid auri, quid argenti, quidque denique alienorum carminum cogitemus? Illa est humanarum rerum scientia, quæ novit lumen prudentiæ, temperantiæ decus, fortitudinis robur, justitiæ sanctitatem. Hæc enim sunt quæ nullam fortunam metuentes, vere nostra dicere audemus : quæ si Albicerius ille didicisset, nunquam, mihi crede, tam luxuriose deformiterque vixisset. Quod autem dixit, quem versum volveret animo ille, a quo consulebatur, neque hoc puto inter res nostras esse numerandum : non quo negem honestissimas disciplinas ad possessionem quamdam nostri animi pertinere, sed quia versum alienum etiam imperitissimis canere ac pronuntiare concessum est. Ideoque talia cum in memoriam nostram incurrerint, non mirum est, si sentiri possunt ab hujus aëris animalibus quibusdam vilissimis, quos dæmonas vocant, a quibus nos superari acumine ac subtilitate sensuum posse concedo, ratione autem nego. Atque id fieri nescio quo modo secretissimo atque a nostris sensibus remotissimo. Non enim si miramur apiculam, melle posito, nescio qua sagacitate qua hominem vincit, unde unde advolare, ideo eam nobis præponere, aut saltem comparare debemus.

XXI. Itaque vellem magis iste Albicerius, ab eo qui discere cuperet, interrogatus ipsa metra docuisset, vel coactus a quopiam consultorum, de re sibi statim proposita versus proprios cecinisset. Quod eumdem Flaccianum sæpe dixisse soles commemorare, cum illud divinationis genus magna mentis altitudine derideret atque despiceret, idque nescio cui abjectissimæ animulæ, sic enim dicebat, tribueret, quo ille quasi spiritu admonitus vel inflatus hæc respondere solitus esset. Quærebat enim vir ille doctissimus ab iis, qui talia mirarentur, num

grammaticam, vel musicam, vel geometricam Albicerius posset docere? Quis autem illum nosset, et non istorum omnium imperitissimum fateretur? Quamobrem ad extremum hortabatur, ut animos suos ii, qui talia didicissent, illi divinationi sine dubitatione præferrent, darentque operam his disciplinis instruere atque adminiculari suam mentem, quibus aëriam istam invisibilium animantium naturam transilire, et eam supervolare contingeret.

CAPUT VIII.

Hariolus an sapiens, et quid sit sapiens.

XXII. Jam res divinæ, cum, omnibus concedentibus, meliores augustioresque multo quam humanæ sint, quo pacto ille eas assequi poterat, qui quid esset ipse nesciebat? Nisi forte existimas sidera, quæ quotidie contemplamur, magnum quiddam esse in comparatione verissimi et secretissimi Dei, quem raro fortasse intellectus, sensus autem nullus attingit : hæc autem præsto sunt oculis nostris. Nec ista igitur sunt illa divina, qualia se sola scire sapientia profitetur : cætera autem quibus isti, nescio qui divinantes, vel ad vanam jactantiam, vel ad quæstum abutuntur, præ sideribus profecto viliora sunt. Non igitur Albicerius rerum humanarum ac divinarum scientiæ particeps fuit, frustraque abs te isto modo definitio nostra tentata est. Postremo cum quidquid præter res humanas atque divinas est, nos vilissimum ducere et omnino contemnere oporteat, quæro in quibus rebus quærat ille tuus sapiens veritatem? In divinis, ait ille : nam virtus etiam in homine sine dubitatione divina est. Has igitur Albice-

rius jam sciebat, quas tuus sapiens semper inquiret? Tum Licentius : Divinas, ait, et ille noverat, sed non eas, quæ a sapiente quærendæ sunt. Quis enim non evertat omnem loquendi consuetudinem, si ei divinationem concedat, adimat res divinas, e quibus divinatio nominata est? Quare illa vestra definitio, ni fallor, nescio quid aliud quod ad sapientiam non pertineret, inclusit.

XXIII. Tum Trygetius : Definitionem istam, inquit, defendet, si libebit, ille qui protulit. Nunc mihi tu volo respondeas, ut tandem ad id quod agitur veniamus. Isthic sum, inquit ille : Das-ne, ait, Albicerium scisse verum? Do, inquit. Melior igitur tuo sapiente. Nullo modo, ait ille : nam quod genus veri sapiens inquirit, non solum ille delirus hariolus, sed ne ipse quidem sapiens, dum in hoc corpore vivit, assequitur; quod tamen tantum est, ut multo sit præstabilius hoc semper quærere, quam illud aliquando invenire. Necesse est, ait Trygetius, ut mihi in angustiis definitio illa subveniat. Quæ si propterea tibi vitiosa visa est, quia complexa est eum, quem non possumus vocare sapientem, quæro utrum eam probes, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam dicamus, sed earum, quæ ad beatam vitam pertineant. Est, inquit ille, et ista sapientia, sed non sola : unde superior definitio invasit alienum, hæc autem proprium deseruit : quare illa avaritiæ, ista stultitiæ coargui potest. Etenim ut ipse jam explicem definitione quod sentio, sapientia mihi videtur esse rerum humanarum divinarumque, quæ ad beatam vitam pertineant, non scientia solum, sed etiam diligens inquisitio. Quam descriptionem si partiri velis, prima pars, quæ scientiam tenet, Dei est : hæc autem, quæ inquisitione contenta est, hominis. Illa igitur Deus, hac autem homo beatus est. Tum ille : Miror, inquit, sapientem tuum quomodo asseras frustra operam consumere.

Quomodo, inquit Licentius, frustra operam consumere, cum tanta mercede conquirat? Nam hoc ipso quo quærit, sapiens est : et quo sapiens, eo beatus : cum ab omnibus involucris corporis mentem quantum potest, evolvit, et se ipsum in semetipsum colligit, cum se non permittit cupiditatibus laniandum, sed in se atque in Deum semper tranquillus intenditur, ut et hic, quod beatum esse supra inter nos convenit, ratione perfruatur, et extremo die vitæ ad id quod concupivit adipiscendum reperiatur paratus, fruaturque merito divina beatitudine, qui humana sit ante perfructus.

CAPUT IX.

Epilogus.

XXIV. Tum ego, cum Trygetius quid sibi esset respondendum diu quæreret: Non puto, inquam, Licenti, etiam argumenta huic defutura, si eum otiose quærere permittamus; quid enim ei quovis loco defuit ad respondendum? Nam primo ipse intulit, quoniam de beata vita quæstio nata est, et beatum solum necesse est esse sapientem, siquidem stultitia etiam stultorum judicio misera est : perfectum sapientem esse debere, non autem perfectum esse, qui adhuc verum quid sit inquirit; unde ne beatum quidem. Cui loco tu cum molem auctoritatis objiceres, moleste aliquantum Ciceronis nomine perturbatus; tamen se statim erexit, et generosa quadam contumacia in verticem libertatis exiliit, rursumque arripuit quod erat de manibus violenter excussum : quæsivitque abs te, utrum tibi perfectus, qui adhuc quæreret, vide-

retur : ut si fatereris non esse perfectum, ad caput recurreret, demonstraretque, si posset, per illam definitionem, perfectum esse hominem, qui secundum legem mentis vitam gubernaret : ac per hoc, beatum nisi perfectum esse non posse. A quo te laqueo cum expedisses cautius quam putabam, et perfectum hominem diceres, inquisitorem diligentissimum veritatis, ipsaque illa definitione, qua beatam vitam illam demum esse dixeramus, quæ secundum rationem ageretur, tu præfidentius apertiusque pugnasses, ille tibi plane reposuit : nam occupavit præsidium tuum, unde pulsus omnino summam rerum amiseras, ni te induciæ reparassent. Ubi enim arcem locaverunt Academici, quorum tueris sententiam, nisi in erroris definitione? Quæ tibi nisi noctu fortasse per somnium rediret in mentem, jam quid responderes non habebas, cum in exponenda Ciceronis sententia idipsum tu ipse ante commemoraveris. Deinde ventum est ad definitionem sapientiæ, quam cum tanta calliditate labefactare conareris, ut tua furta nec ipse auxiliator tuus Albicerius fortasse comprehenderet, quanta tibi vigilantia, quantis viribus restitit, quam te pene involvit atque depressit : nisi postremo te tua definitione nova tutareris, diceresque humanam esse sapientiam inquisitionem veritatis, ex qua propter animi tranquillitatem beata vita contingeret. Huic iste sententiæ non respondebit, præsertim si in proroganda diei vel parte quæ restat, reddi sibi gratiam postulabit.

XXV. Sed ne longum faciamus, jam, si placet, sermo iste claudatur, in quo immorari etiam superfluum puto. Tractata enim res est pro suscepto negotio satis, quæ post pauca omnino posset verba finiri, nisi exercere vos vellem, nervosque vestros et studia, quæ mihi magna est cura, explorare : nam cum instituissem vos

ad quærendam veritatem magnopere hortari, cœperam ex vobis quærere quantum in ea momenti poneretis. Omnes autem posuistis tantum, ut plus non desiderem. Nam cum beati esse cupiamus, sive id fieri non potest nisi inventa, sive nonnisi diligenter quæsita veritate : postpositis cæteris omnibus rebus, nobis, si beati esse volumus, perquirenda est. Quamobrem jam istam, ut dixi, disputationem terminemus, et relatam in litteras mittamus, Licenti, potissimum patri tuo, cujus erga philosophiam jam prorsus animum teneo. Sed adhuc quæ admittat, quæro fortunam. Incendi autem in hæc studia vehementius poterit, cum te ipsum jam intentum mecum sic vivere, non audiendo solum, verumetiam legendo ista cognoverit. Tibi autem si, ut sentio, Academici placent, vires ad eos defendendos validiores para; nam illos ego reos citare decrevi. Quæ cum essent dicta, prandium paratum esse annuntiatum est atque surreximus.

LIBER II.

ROMANIANUM MÆCENATEM SUUM AD AMPLECTENDAM PHILOSOPHIAM RURSUS CUM GRATI ANIMI SIGNIFICATIONE COHORTATUR, TRESQUE ILLI DESCRIBIT COLLATIONES, IN QUARUM PRIMA EXPLICANTUR PLACITA ACADEMICORUM. IN SECUNDA NOVÆ AC VETERIS ACADEMIÆ DISCRIMINA REFERUNTUR, ET EXPLODITUR SENTENTIA HORUM PHILOSOPHORUM, QUI CUM VERUM HAUD POSSE DEPREHENDI PUTARENT, VERI TAMEN SIMILE SE SEQUI PROFITERENTUR. IN TERTIA DICITUR QUID ILLI VERISIMILE SEU PROBABILE APPELLARENT.

CAPUT I.

Contra Academicorum rationes Dei auxilio opus est.

I. SI quam necesse est, disciplina atque scientia sapientiæ vacuum esse non posse sapientem, tam eam necesse esset invenire dum quæritur, omnis profecto Academicorum vel calumnia, vel pertinacia, vel pervicacia, vel (ut ego interdum arbitror) congrua illi tempori ratio, simul cum ipso tempore, et cum ipsius Carneadis Ciceronisque corporibus sepulta foret. Sed quia sive vitæ hujus multis variisque jactationibus, Romaniane, ut in eodem te probas, sive ingeniorum quodam stupore, vel socordia, vel tarditate torpentium, sive desperatione inveniendi, quia non quam facile oculis ista lux, tam facile mentibus sapientiæ sidus oboritur, sive etiam qui error omnium populorum est, falsa opinione inventæ a se veritatis, nec diligenter homines quærunt, si qui quærunt, et a quærendi voluntate avertuntur, evenit ut scientia raro pau-

cisque proveniat. Eoque fit, ut Academicorum arma, quando cum eis ad manus venitur, nec mediocribus viris, sed acutis, et bene eruditis, invicta et quasi Vulcania videantur. Quamobrem contra illos fluctus procellasque fortunæ, cum obtinendum remis qualiumcumque virtutum, tum imprimis divinum auxilium omni devotione atque pietate implorandum est, ut intentio constantissima bonorum studiorum teneat cursum suum, a quo eam nullus casus excutiat, quominus illam philosophiæ tutissimus jucundissimusque portus accipiat. Hæc prima tua causa est, hinc tibi metuo, hinc te cupio liberari, hinc (si modo dignus sim qui impetrem) quotidianis votis auras tibi prosperas orare non cesso; oro autem ipsam summi Dei virtutem atque sapientiam. Quid est enim aliud, quem mysteria nobis tradunt Dei Filium.

II. Multum autem me adjuvabis pro te deprecantem, si non nos exaudiri posse desperes, nitarisque nobiscum et tu non solum votis, sed etiam voluntate, atque illa tua naturali mentis altitudine, propter quam te quæro, qua singulariter delector, quam semper admiror, quæ in te, proh nefas! illis rerum domesticarum nubibus quasi fulmen involvitur, et multos ac pene omnes latet: me autem, et alium, vel tertium familiarissimos tuos latere non potest, qui sæpe non solum attente audivimus murmura tua, sed etiam nonnulla fulgura fulminibus propiora conspeximus. Quis enim, ut cætera pro tempore taceam et unum commemorem, quis, inquam, tam subito unquam tantum intonuit, tantumque lumine mentis emicuit, ut sub uno fremitu rationis, et quodam coruscamine temperantiæ, uno die illa, pridie sævissima, penitus libido moreretur? Ergo-ne non erumpet aliquando ista virtus, et multorum desperantium risus in horrorem stuporemque convertet, et locuta in terris quasi quædam futurorum

signa, rursus projecto totius corporis onere recurret in cœlum? Ergo-ne Augustinus de Romaniano frustra ista dixit? Non sinet ille cui me totum dedi, quem nunc recognoscere aliquantum cœpi.

CAPUT II.

Romaniano grati animi obsequium exhibet, eumque ad philosophiam hortatur.

III. Ergo aggredere mecum philosophiam : hic est quidquid te anxium sæpe, atque dubitantem mirabiliter solet movere : non enim metuo aut a socordia morum, aut a tarditate ingenii tui. Quis enim te quando aliquantum respirare concessum est, in sermonibus nostris vigilantior? quis acutior apparuit? Ergo-ne tibi gratiam non repensabo? An fortasse paululum debeo? Tu me adolescentulum pauperem ad peregrina studia pergentem, et domo, et sumptu, et (quod plus est) animo excepisti. Tu patre orbatum amicitia consolatus es, hortatione animasti, ope adjuvisti. Tu in nostro ipso municipio, favore, familiaritate, communicatione domus tuæ pene tecum clarum primatemque me fecisti. Tu Carthaginem illustrioris professionis gratia remeantem, cum tibi et meorum nulli consilium meum, spemque aperuissem, quamvis aliquantum illo tibi insito, quia ibi jam docebam, patriæ amore cunctatus es, tamen ubi evincere adolescentis cupiditatem ad ea, quæ videbantur meliora tendentis nequisti, ex dehortatore in adjutorem mira benevolentiæ moderatione conversus es. Tu necessariis omnibus iter adminiculasti meum. Tu ibidem rursus, qui cunabula, et quasi nidum

studiorum meorum foveras jam volare audentis sustentasti rudimenta. Tu etiam cum te absente atque ignorante navigassem, nihil succensens quod non tecum communicassem ut solerem, atque aliud quidvis quam contumaciam suspicans, mansisti inconcussus in amicitia; nec plus ante oculos tuos liberi deserti a magistro, quam nostræ mentis penetralia puritasque versata est.

IV. Postremo quidquid de otio meo modo gaudeo, quod a superfluarum cupiditatum vinculis evolavi, quod depositis oneribus mortuarum curarum, respiro, resipisco, redeo ad me, quod quæro intentissimus veritatem, quod invenire jam ingredior, quod me ad summum ipsum modum perventurum esse confido, tu animasti, tu impulisti, tu fecisti. Cujus autem minister fueris, plus adhuc fide concepi, quam ratione comprehendi. Nam cum præsens præsenti tibi exposuissem interiores motus animi mei, vehementerque ac sæpius assererem, nullam mihi videri prosperam fortunam, nisi quæ otium philosophandi daret; nullam beatam vitam, nisi qua in philosophia viveretur : sed me tanto meorum onere, quorum ex officio meo vita penderet, multisque necessitatibus, vel vani mei pudoris, vel ineptæ meorum miseriæ refrenari : tam magno es elatus gaudio, tam sancto hujus vitæ inflammatus ardore, ut te diceres, si tu ab illarum importunarum litium vinculis aliquo modo eximereris, omnia mea vincula etiam patrimonii tui mecum participatione rupturum.

V. Itaque cum admoto nobis fomite discessisses, nunquam cessavimus inhiantes in philosophiam, atque illam vitam, quæ inter nos placuit atque convenit, prorsus nihil aliud cogitare : atque id constanter quidem, sed minus acriter agebamus, putabamus tamen satis nos agere. Et quoniam nondum aderat ea flamma, quæ summa nos

arreptura erat, illam qua lenta æstuabamus, arbitrabamur vel esse maximam. Cum ecce tibi libri quidam pleni, ut ait Celsinus, bonas res arabicas ubi exhalarunt in nos, ubi illi flammulæ instillarunt pretiosissimi unguenti guttas paucissimas, incredibile, Romaniane, incredibile, et ultra quam de me fortasse et tu credis, (quid amplius dicam?) etiam mihi ipsi de me ipso incredibile incendium concitarunt. Quis me tunc honor, quæ hominum pompa, quæ inanis famæ cupiditas, quod denique hujus mortalis vitæ fomentum atque retinaculum commovebat? Prorsus totus in me cursim redibam. Respexi tantum, confiteor, quasi de itinere in illam religionem, quæ pueris nobis insita est, et medullitus implicata : verum autem ipsa me ad se nescientem rapiebat. Itaque titubans, properans, hæsitans arripio apostolum Paulum : Neque enim vere isti, inquam, tanta potuissent, vixissentque ita ut eos vixisse manifestum est, si eorum litteræ atque rationes huic tanto bono adversarentur. Perlegi totum intentissime atque cautissime.

VI. Tunc vero quantulocumque jam lumine asperso, tanta se mihi philosophiæ facies aperuit, ut non dicam tibi, qui ejus incognitæ fame semper arsisti, sed si ipsi adversario tuo, a quo nescio utrum plus exercearis quam impediaris, eam demonstrare potuissem, ne ille et baïas, et amœna pomeria, et delicata nitidaque convivia, et domesticos histriones, postremo quidquid eum acriter commovet in quascumque delicias, adjiciens et relinquens, ad hujus pulchritudinem blandus amor et sanctus, mirans, anhelans, æstuans advolaret. Habet enim et ille, quod confitendum est, quoddam decus animi, vel potius decoris quasi sementem, quod erumpere in veram pulchritudinem nitens, tortuose ac deformiter inter scabra vitiorum, et inter opinionum fallacium dumeta frondescit : tamen

non cessat frondescere, et paucis acute ac diligenter in densa intuentibus quantum sinitur eminere. Inde est illa hospitalitas, inde in conviviis multa humanitatis condimenta, inde ipsa elegantia, nitor, mundissima facies rerum omnium, et undique cuncta perfundens adumbratæ venustatis urbanitas.

CAPUT III.

Philocalia et philosophia.

VII. Philocalia ista vulgo dicitur : ne contemnas nomen hoc ex vulgi nomine : nam philocalia et philosophia prope similiter cognominatæ sunt, et quasi gentiles inter se videri volunt, et sunt. Quid est enim philosophia? amor sapientiæ. Quid philocalia? amor pulchritudinis. Quære de Græcis. Quid ergo sapientia? nonne ipsa vera est pulchritudo? Germanæ igitur istæ sunt prorsus, et eodem parente procreatæ[1] : sed illa visco libidinis detractata cœlo suo, et inclusa cavea populari, viciniam tamen nominis tenuit, ad commonendum aucupem ne se contemnat. Hanc igitur sine pennis sordidatam et egentem volitans libere soror sæpe agnoscit, sed raro liberat : non enim philocalia ista unde genus ducat agnoscit, nisi philosophia. Quam totam fabulam (nam subito Æsopus factus sum) Licentius tibi carmine suavius indicabit : poëta est enim pene perfectus. Ergo ille, si veram pulchritudinem cujus falsæ amator est, sanatis renudatisque paululum oculis posset intueri, quanta voluptate philosophiæ gremio se involveret? Quomodo ibi te cognitum, sicut verum fratrem am-

[1] Retract. cap. 1, n. 3.

plecteretur? Miraris hæc, et forsitan rides. Quid si hæc explicarem ut volebam? Quid si saltem vox, si adhuc facies videri a te non potest, ipsius philosophiæ posset audiri? Mirareris profecto, sed non rideres, non desperares. Crede mihi, de nullo desperandum est, de talibus autem minime. Omnino sunt exempla, facile evadit, facile revolat hoc genus avium multis inclusis multum mirantibus.

VIII. Sed ad nos redeamus, nos inquam, Romaniane, philosophemur : reddam tibi gratiam, filius tuus cœpit jam philosophari : ego eum reprimo, ut disciplinis necessariis prius excultus vigentior et firmior insurgat, quarum te ne metuas expertem, si bene te novi, auras tibi liberas tantum opto. Nam de indole quid dicam? Utinam non tam rara esset in hominibus, quam certa est in te. Restant duo vitia et impedimenta inveniendæ veritatis, a quibus tibi non multum timeo, timeo tamen ne te contemnas, atque inventurum esse desperes, aut certe ne invenisse te credas. Quorum primum si tamen inest, ista tibi disputatio fortasse detrahet. Sæpius enim succensuisti Academicis, eo quidem gravius, quo minus eruditus esses, sed eo libentius, quod veritatis amore illiciebaris. Itaque jam cum Alypio, te fautore, confligam, et tibi facile persuadebo quod volo, probabiliter tamen. Nam ipsum verum non videbis, nisi in philosophiam totus intraveris. Illud autem alterum, quod te fortasse aliquid invenisse præsumis, quamvis a nobis jam quærens dubitansque discesseris : tamen si quid superstitionis in animum revolutum est, ejicietur profecto, vel cum tibi aliquam inter nos disputationem « de Regione » misero, vel cum præsens tecum multa contulero.

IX. Ego enim nunc aliud nihil ago, quam me ipse purgo a vanis perniciosisque opinionibus. Itaque non dubito melius mihi esse, quam tibi. Unum tantum est unde invideam

fortunæ tuæ, quod solus frueris Luciliano meo : an et tu invides quia dixi, meo? Sed quid dixi aliud quam tuo, et omnium quicumque unum sumus? De quo tamen ut subvenias desiderio meo, quid te rogem? Tu te ipse pro me roga quantum scis, quia debes. Sed nunc ambobus dico, cavere ne quid vos nosse arbitremini, nisi quod ita didiceritis, saltem ut nostis, unum, duo, tria, quatuor simul collecta in summam fieri decem. Sed item cavete ne vos in philosophia veritatem aut non cognituros, aut nullo modo ita posse cognosci arbitremini. Nam mihi vel potius illi credite, qui ait, « Quærite et invenietis [1] : » nec cognitionem desperandam esse, et manifestiorem futuram, quam sunt illi numeri. Nunc ad propositum veniamus. Jam enim sero cœpi metuere, ne hoc principium modum excederet, et non est leve. Nam modus procul dubio divinus est : sed fefellerit cum dulciter ducit, ero cautior cum sapiens fuero.

CAPUT IV.

DISPUTATIO PRIMA.

Repetuntur in priore libro disputata.

X. Post pristinum sermonem, quem in primum librum contulimus, septem fere diebus a disputando fuimus otiosi, cum tres tantum Virgilii libros, post primum recenseremus, atque ut in tempore congruere videbatur, tractaremus. Quo tamen opere Licentius in poëticæ studium sic inflammatus est, ut aliquantum mihi etiam reprimendus

[1] Matth. VII, 7.

videretur. Jam enim ab hac intentione ad nullam se rem devocari libenter ferebat. Tandem tamen ad retractandam quam distuleramus de Academicis quæstionem, cum a me, quantum potui, lumen philosophiæ laudaretur, non invitus accessit: et forte dies ita serenus effulserat, ut nulli prorsus rei magis, quam serenandis animis nostris congruere videretur. Maturius itaque solitos lectos reliquimus, paululumque cum rusticis egimus, quod tempus urgebat. Tum Alypius: Antequam vos, inquit, audiam de Academicis disputantes, volo mihi legatur sermo ille vester, quem dicitis, me absente, perfectum: non enim possum aliter, cum inde hujus disceptationis occasio nata sit, in audiendis vobis non aut errare, aut certe laborare. Quod cum factum esset, et in eo pene totum antemeridianum tempus consumptum videremus, redire ab agro, qui deambulantes nos acceperat, domum instituimus. Et Licentius: Quæso, inquit, ante prandium mihi breviter totam Academicorum sententiam exponendo repetere ne graveris, ne quid in ea me fugiat, quod pro partibus meis sit. Faciam, inquam, et eo libentius quo de hac re cogitans parum prandeas. Ne, inquit ille, isthinc securus sis: nam et multos, et maxime patrem meum sæpe animadverti eo edaciorem, quo refertior curis esset. Deinde tu quoque de istis metris cogitantem non sic expertus es, ut cura mea mensa secura sit. Quod quidem apud me ipsum mirari soleo: quid enim sibi vult, quod tunc cibum pertinacius appetimus, cum in aliud intendimus animum? Aut quid est quod manibus et dentibus nostris, occupatis nobis animus imperiosus sit? Audi potius, inquam, de Academicis quid rogaveras, ne te metra ista volventem, non solum in epulis sine metro, sed etiam in quæstionibus patiar. Si quid autem pro mea parte occultabo, prodet Alypius. Bona fide tua opus est, inquit Alypius: nam

si metuendum est, ne aliquid occultes, a me deprehendi difficile posse arbitror eum, a quo me ista didicisse nullus qui me novit ignorat, præsertim cum in prodendo vero non magis victoriæ, quam animo tuo consulturus sis.

CAPUT V.

Academicorum placita.

XI. Agam, inquam, bona fide, quoniam de jure præscribis. Nam et Academicis placuit, nec homini scientiam posse contingere earum duntaxat rerum, quæ ad philosophiam pertinent; nam cætera curare se Carneades negabat, et tamen hominem posse esse sapientem, sapientisque totum munus, ut abs te quoque, Licenti, illo sermone dissertum est, in conquisitione veri explicari. Ex quo confici, ut nulli etiam rei sapiens assentiatur : erret enim necesse est (quod sapienti nefas est) si assentiatur rebus incertis. Et omnia incerta esse non dicebant solum, verum etiam copiosissimis rationibus affirmabant. Sed verum non posse conprehendi, ex illa Stoïci Zenonis definitione arripuisse videbantur, qui ait id verum percipi posse, quod ita esset animo impressum ex eo unde esset, ut esse non posset ex eo unde non esset. Quod brevius planiusque sic dicitur, his signis verum posse comprehendi, quæ signa non potest habere quod falsum est. Hoc prorsus non posse inveniri, vehementissime ut convincerent incubuerunt. Inde dissensiones philosophorum, inde sensuum fallaciæ, inde somnia furoresque, inde pseudomeni et soritæ in illius causæ patrocinio viguerunt. Et cum ab eodem Zenone accepissent, nihil esse turpius quam opi-

nari, confecerunt callidissime, ut si nihil percipi posset, et esset opinatio turpissima, nihil unquam sapiens approbaret.

XII. Hinc eis invidia magna conflata est: videbatur enim esse consequens, ut nihil ageret, qui nihil approbatur enim esse consequens, ut nihil ageret, qui nihil approbaret. Unde dormientem semper, et officiorum omnium desertorem, sapientem suum Academici describere videbantur, quem nihil approbare censebant. Hic illi inducto quodam probabili, quod etiam verisimile nominabant, nullo modo cessare sapientem ab officiis asserebant, cum haberet quid sequeretur. Veritas autem sive propter naturæ tenebras quasdam, sive propter similitudinem rerum, vel obruta, vel confusa latitaret. Quamvis et ipsam refrenationem et quasi suspensionem assensionis magnam prorsus actionem sapientis esse dicebant. Videor mihi breviter totum, ut voluisti, exposuisse, nihilque recessisse a præscriptione, Alypi, tua, id est egisse, ut dicitur, bona fide. Si enim aliquid vel non ita ut est dixi, vel forte non dixi, nihil voluntate a me factum est. Bona ergo fides est, ex animi sententia. Homini enim homo falsus docendus, fallax cavendus debet videri: quorum prius magistrum bonum, posterius discipulum cautum desiderat.

XIII. Tum Alypius: Gratum, inquit, habeo, cum et Licentio a te satisfactum est, et me onere imposito relevasti. Non enim magis tibi verendum erat, ne quid explorandi mei causa minus a te diceretur (nam alio modo quî fieri poterat?) quam mihi, si in quoquam te prodere fuisset necesse. Quare faxis, ut illud quod deest, non tam percontationi, quam ipsi percontanti de differentia novæ ac veteris Academiæ, ne te pigeat exponere. Prorsus, inquam, fateor, piget. Quare beneficium dederis (nam et hoc quod commemoras, ad rem maxime pertinere negare non pos-

sum) si me paululum conquiescente, apud me distinguere ista nomina, et causam novæ Academiæ aperire volueris. Crederem, inquit, me quoque a prandio te avocare voluisse, ni et magis a Licentio territum dudum putarem, et ejus postulatio ita nobis præscripsisset, ut ei ante prandium quidquid hujus involutionis esset, expediretur. Et cum reliqua dicere tenderet, mater nostra (nam domi jam eramus) ita nos trudere in prandium cœpit, ut verba faciendi locus non esset.

CAPUT VI.

DISPUTATIO II.

Academiæ novæ et veteris discidium.

XIV. Deinde, cum tantum alimentorum accepissemus, quantum compescendæ fami satis esset, ad pratum regressis nobis : Alypius, Paream, inquit, sententiæ tuæ, nec ausim recusare. Si enim nihil me fugerit, gratabor cum doctrinæ tuæ, tum etiam memoriæ meæ. At si in quoquam fortasse aberravero, recurabis id, ut deinceps hujusmodi delegationem non pertimescam. Novæ Academiæ discidium non tam contra veterum conceptum, quam contra Stoïcos arbitror esse commotum. Nec vero discidium est putandum, siquidem a Zenone illatam novam quæstionem dissolvi discutique oportebat. Nam de non percipiendo, quamvis nullis conflictationibus agitata, incolens tamen etiam veterum Academicorum mentes sententia non impudenter existimata est. Quod etiam ipsius Socratis Platonisque ac reliquorum veterum auctoritate probatu

facile est, qui se hactenus crediderunt ab errore posse defendi, si se assensioni non temere commisissent : quamvis propriam de hac re disputationem in scholas suas non introduxerint, nec ab illis enucleate aliquando quæsitum sit, percipi, nec ne veritas possit. Quod cum Zeno rude ac novum intulisset, contenderetque nihil percipi posse nisi quod verum ita esset, ut dissimilibus notis a falso discerneretur, neque opinationem subeundam esse sapienti, atque id Archesilas audiret, negavit hujusmodi quidquam posse ab homine reperiri, neque illi opinionis naufragio sapientis committendam esse vitam. Unde etiam conclusit, nulli rei esse assentiendum.

XV. Verum cum ita res se haberet, ut vetus Academia magis aucta, quam oppugnata videretur, extitit Philonis auditor Antiochus, qui, ut nonnullis visus est, gloriæ cupidior, quam veritatis, in simultatem adduxit Academiæ utriusque sententias. Dicebat enim rem insolitam, et ab opinione veterum remotissimam Academicos novos conatos inducere. In quam rem veterum physicorum, aliorumque magnorum philosophorum implorabat fidem; ipsos etiam Academicos oppugnans, qui se verisimile contenderent sequi, cum ipsum verum se ignorare faterentur. Multaque argumenta collegerat, quibus nunc supersedendum arbitror. Nihil tamen magis defendebat, quam verum percipere posse sapientem. Hanc puto inter Academicos novos ac veteres controversiam fuisse. Quæ si secus se habet, ut Licentium plenissime informes, pro utroque postulaverim. Si vero ita est, ut dicere potui, susceptam disputationem peragite.

CAPUT VII.

Adversus Academicos.

XVI. Tum ego: Quandiu, inquam, Licenti, in isto nostro longiore quam putabam sermone conquiescis? Audisti qui sint Academici tui? At ille verecunde arridens, et aliquantum hac compellatione turbatior : Pœnitet me, inquit, tantopere affirmasse contra Trygetium, beatam vitam in veritatis inquisitione consistere. Nam me ista quæstio ita perturbat, ut vix non miser sim, qui certe vobis, si quid humanitatis geritis, videor miserandus. Sed quid me ipse ineptus crucio? Aut quid exhorreo tanta causæ bonitate subnixus? Prorsus non cedam nisi veritati. Placent-ne, inquam, tibi novi Academici? Plurimum, inquit. Ergo verum videntur tibi dicere? Tum ille cum jam esset assensurus, arrisione Alypii cautior factus, hæsit aliquantum. Et deinde : Repete, inquit, rogatiunculam. Verum-ne, inqnam, tibi videntur Academici dicere? Et rursum cum diu tacuisset : Utrum, ait, verum sit, nescio: probabile est tamen. Neque enim plus video quod sequar. Probabile, inquam, scis-ne ab ipsis etiam verisimile nominari? Ita, inquit, videtur. Ergo, inquam, verisimilis est Academicorum sententia. Ita, inquit. Jam quæso attende, inquam, diligentius. Si quisquam fratrem tuum visum patris tui similem esse affirmet, ipsumque tuum patrem non noverit, nonne tibi insanus, aut ineptus videbitur? Et hic diu tacuit. Tum ait: Non mihi hoc videtur absurdum.

XVII. Cui ego cum respondere cœpissem : Expecta, in-

quit, quæso, paululum. Ac post arridens: Dic mihi, ait, oro te, jam-ne certus es de victoria tua? Tum ego : Fac me, inquam, certum esse : non ideo tamen tu causam tuam debes deserere, præsertim cum hæc inter nos disputatio suscepta sit exercendi tui causa, et ad elimandum animum provocandi. Numquidnam, inquit, aut Academicos legi, aut tot disciplinis eruditus sum, quibus tu ad me instructus adventas? Academicos, inquam, nec illi legerant a quibus primo sententia ista defensa est. Eruditio autem disciplinarumque copia si te deficit, non usque adeo tamen ingenium tuum esse debet invalidum, ut nullo facto impetu paucissimis verbis meis rogationibusque succumbas. Illud enim jam vereri cœpi, ne tibi citius quam volo succedat Alypius, quo adversario non ita securus deambulabo. Ergo utinam, inquit ille, jam vincar, ut aliquando vos audiam disserentes, et quod plus est, videam; quo mihi spectaculo nihil potest felicius exhiberi. Nam quoniam placuit vobis ista fundere, potius quam effundere, siquidem ore prorumpentia stylo excipitis, nec in terram, ut dicitur, cadere sinitis, legere etiam vos licebit : sed nescio quomodo cum admoventur oculis iidem ipsi quos inter sermo cæditur, bona disputatio si non utilius, at certe lætius perfundit animum.

XVIII. Gratum habemus, inquam : sed repentina ista gaudia tua temere illam sententiam evadere coëgerunt, qua dixisti nullum tibi spectaculum exhiberi posse felicius. Quid si enim illum patrem tuum, quo profecto nemo philosophiam est post tam longam sitim hausturus ardentius, nobiscum ista quærentem ac disserentem videbis, cum ego me fortunatiorem nunquam putabo, quid te tandem sentire ac dicere convenit? Hic vero ille aliquantum lacrymavit : et ubi loqui potuit, porrecta manu cœlum suspiciens : Et quando ego, inquit, Deus, hoc videbo?

sed nihil est de te desperandum. Hic cum pene omnes ab intentione disputationis remitti in lacrymas cœpissemus obluctans mecum, et vix me colligens : Age potius, inquam, et in vires tuas redi, quas ut congereres unde unde posses, patronus Academiæ futurus, longe ante monueram : non opinor ideo, ut modo ante tubam tremor occupet artus; aut ut visendæ alienæ pugnæ desiderio, tam cito te optes esse captivum. Hic Trygetius, ubi satis attendit jam vultus nostros serenatos : Quidni iste optet, inquit, homo tam sanctus, ut hoc ei Deus ante vota concesserit? Crede jam, Licenti; nam qui non invenis quid respondeas, et adhuc ut vincare optas, parvæ fidei mihi videris. Arrisimus. Tum Licentius : Loquere beatus, inquit, non inveniendo verum, sed certe non quærendo.

XIX. Qua hilaritate adolescentulorum cum essemus lætiores, Attende, inquam, rogationem, et in viam redi firmior et valentior, si potes. En adsum, inquit, quantum possum. Quid enim si ille fratris mei visor fama compertum habeat eum esse similem patris, potest insanus aut ineptus esse, si credit? Stultus-ne, inquam, saltem dici potest? Non continuo, inquit, nisi se id scire contenderit. Nam si ut probabile sequitur quod crebra fama jactavit, nullius temeritatis argui potest. Tum ego : Rem ipsam paulisper consideremus, et quasi ante oculos constituamus. Ecce fac illum nescio quem hominem quem describimus esse præsentem : advenit alicunde frater tuus : ibi iste: Cujus hic puer filius? Respondetur : Cujusdam Romaniani. At hic : Quam patri similis est, quam ad me hoc non temere fama detulerat. Hic tu, vel quis alius : Nosti enim Romanianum, bone homo? Non novi, inquit : tamen similis ejus mihi videtur. Poterit-ne quisquam risum tenere? Nullo modo, inquit. Ergo, inquam, quid sequatur vides. Jamdudum, inquit, video. Sed tamen istam

conclusionem abs te audire volo : oportet enim alere incipias, quem cœpisti. Quidni, inquam, concludam? Ipsa res clamat similiter ridendos esse Academicos tuos, qui se in vita verisimilitudinem sequi dicunt, cum ipsum verum quid sit, ignorent.

CAPUT VIII.

Academicorum cavillatio.

XX. Tum Trygetius : Longe mihi, inquit, videtur dissimilis Academicorum cautio ab hujus quem, descripsisti, ineptia. Illi enim rationibus assequuntur quod dicunt esse verisimile : iste autem ineptus famam secutus est, cujus auctoritate nihil est vilius. Quasi vero, inquam, non ineptior esset, si diceret : Patrem quidem ejus minime novi, nec fama comperi quam sit similis patris, et mihi tamen similis videtur. Ineptior certe, inquit. Sed quorsum ista? Quia tales, inquam, sunt, qui dicunt : Verum quidem non novimus, sed hoc quod videmus ejus quod non novimus simile est. Probabile, inquit, illi dicunt. Cui ego : Quomodo istuc dicis? An negas eos verisimile dicere? Et ille inquit : Ego ob hoc dicere volui, ut illam similitudinem excluderem. Videbatur enim mihi fama improbe irruisse in quæstionem vestram, cum Academici ne oculis quidem credant humanis, nedum famæ mille quidem, ut poëtæ fingunt, sed monstrosis tamen luminibus. Nam quis ego tandem sum Academiæ defensor? An in quæstione ista invidetis securitati meæ? En habes Alypium, cujus adventus nobis quæso ferias dederit, quem te jamdudum non frustra formidare arbitramur.

XXI. Tum, facto silentio, oculos ambo in Alypium contulerunt. Tum ille: Vellem, inquit, quidem, ut meæ vires patiuntur, auxiliari aliquatenus partibus vestris, nisi mihi omen vestrum terrori esset. Sed hanc formidinem, ni me spes fefellerit, facile fugem. Simul enim solatur me, quod præsens Academicorum oppugnator, onus Trygetii victi pene subierit, et nunc eum victorem vestra confessione probabile est. Illud magis vereor, ne et deserti officii negligentiam, et invasi impudentiam, devitare non possim. Non enim vos oblitos credo judicis mihi munus fuisse delatum. Hic Trygetius: Illud, inquit, aliud, hoc autem aliud est: quare quæsumus, ut te aliquando patiare privatum. Ne renuerim, ait, ne, dum impudentiam vel negligentiam vitare cupio, in superbiæ, quo vitio nihil est immanius, laqueos incidam, si honorem mihi a vobis concessum, diutius quam permittitis, teneam.

CAPUT IX.

De Academicorum sententia serio deinceps disputandum.

XXII. Proinde velim mihi exponas, bone accusator Academicorum, officium tuum, id est, in quorum defensionem hos oppugnes. Metuo enim ne Academicos refellens, Academicum te probare velis. Accusatorum, inquam, ut opinor, duo genera esse, bene nosti: non enim si a Cicerone modestissime dictum est, ita eum Verris esse accusatorem,[1] ut Siculorum defensor esset, propterea necesse est eum, qui aliquem accusat, habere alte-

[1] In Verrem actione I.

rum quem defendat. Et ille: Saltem habes-ne tu quidquam in quo sententia tua jam fundata constiterit? Facile est, inquam, huic rogationi respondere, mihi præsertim cui repentina non est: jam hoc totum mecum egi, et diu multumque versavi animo. Quamobrem audi, Alypi, quod, ut arbitror, jam optime scis: non ego istam disputationem disputandi gratia susceptam volo; satis sit quod cum istis adolescentibus prælusimus, ubi libenter nobiscum philosophia quasi jocata est. Quare auferantur de manibus nostris fabellæ pueriles. De vita nostra, de moribus, de animo res agitur: qui se superaturum inimicitias omnium fallaciarum, et veritate comprehensa, quasi in regionem suæ originis rediens, triumphaturum de libidinibus, atque ita temperantia velut conjuge accepta regnaturum esse præsumit, securior rediturus in cœlum. Vides quid dicam? Tollamus de medio jam cuncta ista; arma acri facienda viro [1]; nec quidquam minus semper optavi, quam inter eos, qui secum multum vixerunt, multumque sermocinati sunt, oriri aliquid, unde novus quasi conflictus exurgat. Sed propter memoriam, quæ infida custos est excogitatorum, referri in litteras volui, quod inter nos sæpe pertractavimus: simul ut isti adolescentes, et in hæc attendere discerent, et aggredi ac subire tentarent.

XXIII. Tunc ergo nescis nihil me certum adhuc habere quod sentiam (3), sed ab eo quærendo Academicorum argumentis atque disputationibus impediri? Nescio enim quomodo fecerunt in animo quamdam probabilitatem, (ut ab eorum verbo nondum recedam) quod homo verum invenire non possit: unde piger et prorsus segnis effectus eram, nec quærere audebam, quod acutissimis ac doctissimis viris invenire non licuit. Nisi ergo prius tam

[1] Retract. cap. I, n. 3.

mihi persuasero verum posse inveniri, quam sibi illi non posse persuaserunt, non audebam quærere, nec habeo aliquid quod defendam. Itaque istam interrogationem remove, si placet, et potius discutiamus inter nos, quam sagaciter possumus, utrumnam possit verum inveniri. Et pro parte mea videor mihi habere jam multa, quibus contra rationem Academicorum niti molior, inter quos et me modo interim nihil distat, nisi quod illis probabile visum est, non posse inveniri veritatem, mihi autem inveniri posse probabile est. Nam ignoratio veri, aut mihi, si illi fingebant, peculiaris est, aut certe utrisque communis.

CAPUT X.

Verborum controversia non est quæ habetur cum Academicis, sed rerum.

XXIV. Tum Alypius : Jam, inquit, securus incedam ; video enim te non tam accusatorem, quam adjutorem fore. Itaque ne longius abeamus, videamus quæso prius ne per hanc quæstionem, in qua successisse videor iis, qui tibi cesserunt, in verbi controversiam decidamus, quod te ipso insinuante ex auctoritate illa Tulliana turpissimum esse, sæpe confessi sumus. Cum enim, ni fallor, Licentius placuisse sibi diceret de probabilitate Academicorum sententiam, subjecisti quod ille haud dubie confirmavit, sciret ne hanc ab eisdem etiam verisimilitudinem nominari. Et bene novi, siquidem ex te mihi nota sunt, non absque te esse Academicorum placita. Quæ cum, ut dixi, animo tuo infixa sint, quid verba secteris, ignoro. Non est ista, inquam, mihi crede, verborum, sed rerum ipsarum magna

controversia : non enim illos viros eos fuisse arbitror, qui rebus nescirent nomina imponere; sed mihi hæc vocabula videntur elegisse, et ad occultandam tardioribus, et ad significandam vigilantioribus sententiam suam. Quod quare et quomodo mihi videatur, exponam, cum prius illa discussero, quæ ab eis tanquam cognitionis humanæ inimicis dicta homines putant. Itaque perlibenter habeo huc usque hodie nostrum processisse sermonem, ut satis quid inter nos quæreretur, aperteque constaret. Nam illi mihi videntur graves omnino ac prudentes viri fuisse. Si quid est autem, quod nunc disputabimus adversus eos erit, qui Academicos inventioni veritatis adversos fuisse crediderunt. Et ne me territum putes, etiam contra eos ipsos non invitus armabor, si non occultandæ sententiæ suæ causa, ne ab eis temere pollutis mentibus, et quasi profanis quædam veritatis sacra proderentur, sed ex animo illa, quæ in eorum libris legimus, defenderunt. Quod hodie facerem, nisi nos solis occasus jam domum redire compelleret. Hactenus illo die disputatum est.

CAPUT XI.

DISPUTATIO III.

Probabile quid sit.

XXV. Postridie autem quamvis non minus blandus tranquillusque dies illuxisset, vix tamen domesticis negotiis evoluti sumus. Nam magnam ejus partem in epistolarum maxime scriptione consumpseramus. Et cum jam duæ horæ vix reliquæ forent, ad pratum processimus. Nam

invitabat cœli nimia serenitas, placuitque ut ne ipsum quidem, quod restiterat, tempus perire pateremur. Itaque cum ad arborem solitam ventum esset, et mansissemus loco : Velim vos, inquam, adolescentuli, quoniam non est hodie magna res aggredienda, in memoriam mihi revocetis, quomodo hesterno die rogatiunculæ, quæ vos turbavit, Alypius responderit. Hic Licentius : Tam breve est, inquit, ut nihil negotii sic hoc recordari; quam leve sit autem tu videris. Nam, ut opinor, vetuit te, res cum constaret, de verbis movere quæstionem. Et ego : Hoc ipsum, inquam, quid sit, quamve habeat vim, satis animadvertistis? Videor, inquit, mihi videre quid sit, sed quæso tu id paulisper exponas. Num sæpe abs te audivi, turpe esse disputantibus in verborum quæstione immorari, cum certamen nullum de rebus remanserit. Sed hoc subtilius est, quam ut explicandum a me debeat flagitari.

XXVI. Audite ergo, inquam, quid sit vos : Id probabile vel verisimile Academici vocant, quod nos ad agendum sine assensione potest invitare. Sine assensione autem dico, ut id quod agimus non opinemur verum esse, aut non id scire arbitremur, agamus tamen. Ut verbi causa, utrum hesterna nocte tam liquida ac pura, hodie tam lætus sol exorturus esset, si nos quispiam rogaret, credo quod nos id scire negaremus diceremus, tamen ita videri. Talia, inquit Academicus, mihi videntur omnia quæ probabilia vel verisimilia putavi, nominanda; quæ tu si alio nomine vis vocare, nihil repugno. Satis enim mihi est te jam bene accepisse quid dicam, id est, quibus rebus hæc nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem. Satis-ne intellexistis, quomodo mihi ludicra illa, quibus vos agitabam, de manibus excussa sint? Hic cum ambo se intellexisse respondissent, vultuque ipso responsionem postularent meam :

Quid putatis, inquam, Ciceronem, cujus hæc verba sunt, inopem fuisse latinæ linguæ, ut minus apta rebus imponeret, quas sentiebat, nomina?

CAPUT XII.

Rursum de probabili, et verisimili.

XXVII. Tum Trygetius: Jam, inquit, placet nobis, cum res nota sit, de verbis nullas calumnias commovere: Quare vide potius quid huic respondeas qui nos liberavit, in quos tu impulsus tentas iterum irruere. Et Licentius: Mane, ait, quæso: nam mihi sublucet nescio quid, quo videam non tibi tam facile tantum argumentum eripi debuisse. Et cum defixus in cogitatione siluisset aliquantum: Rogo, inquit, nihil mihi videtur esse absurdius, quam dicere se verisimile sequi eum, qui verum quid sit ignoret: nec illa me tua similitudo conturbat. Nam recte ego interrogatus, utrum ex ista temperie cœli nulla in crastinum pluvia cogatur, respondeo esse verisimile, qui me non nego nosse aliquid veri. Nam scio arborem istam modo argenteam fieri non posse, multaque talia vera non impudenter me scire dico, quorum video esse similia ea quæ verisimilia nomino. Tu vero Carneades, vel quæ alia græca pestis, ut nostris parcam, (quid enim dubitem in hanc partem transire ad eum cui captivus debeor jure victoriæ?) Tu ergo cum te nihil veri scire dicas, unde hoc verisimile sequeris? At enim nomen ei non potui aliud imponere. Quid ergo nobis disputandum est cum eo, qui nec loqui potest?

XXVIII. Non ego, inquit Alypius, perfugas metuam,

quanto minus ille Carneades, in quem nescio utrum juvenili an puerili levitate commotus, maledicta potius quam aliquod telum putasti esse jaciendum. Nam illi quidem ad roborandam sententiam suam, quæ semper tenus probabili fundata fuit, hoc interim adversum te facile suffecerit, ita nos a veri inventione procul esse positos, ut tu tibi ipse magno argumento esse possis, qui ita una interrogatiuncula loco motus es, ut ubi tibi standum esset penitus ignorares. Sed hæc, atque scientiam tuam, quam tibi impressam de hac arbore paulo ante confessus es, in aliud tempus differamus. Quamvis enim jam alias partes delegeris, tamen sedulo docendus es quid paulo ante dixerim. Nondum enim, ut opinor, in eam quæstionem, qua utrum inveniri verum possit quæritur, progressi fueramus : sed illud tantum in ipso vestibulo defensionis meæ præscribendum putavi, in quo te lassum prostratumque prospexeram, hoc est, utrum verisimile, an probabile, an alio, si quo nomine appellari potest, quod sibi Academici sat esse dicant, quærendum non esse. Nam si tu optimus jam inventor veritatis tibi videris, nihil ad me. Postea si ingratus non fueris huic patrocinio meo, eadem fortasse me docebis.

CAPUT XIII.

An Academici dissimularint se scire verum.

XXIX. Hic ego, cum verecunde Licentius Alypii impetum formidaret: Omnia potius, inquam, Alypi, loqui maluisti, quam quemadmodum nobis cum iis, qui loqui nesciant, disputandum sit. Et ille : Quoniam olim tum

omnibus notum est, et nunc tua professione satis indicas te loquendi peritum esse, velim explices utilitatem primo hujus inquisitionis suæ, quæ aut superflua est, ut opinor, et ei multo magis respondere superfluum est : aut si commoda visa fuerit, et a me explicari nequierit, precario abs te impetrem, ut magistri officium ne gravere. Meministi, inquam, heri me esse pollicitum de istis vocabulis post acturum. Et nunc ille sol admonet, ut quæ ludicra pueris proposui redigam in cistas, præsertim cum ea ornandi jam potius quam vendendi gratia proponam. Nunc antequam stylum nostrum tenebræ occupent, quæ patronæ Academicorum solent esse, volo inter nos hodie plenissime constet, ad quam quæstionem nobis explicandam mane surgendum sit. Itaque responde, quæso : Utrum tibi videantur Academici habuisse certam de veritate sententiam, et eam temere ignotis vel non purgatis animis prodere noluisse. An vero ita senserint, ut eorum disputationes se habent?

XXX. Tum ille : Quid illis animi fuerit, inquit, non temere confirmabo. Nam quantum ex libris colligi datur, tu melius nosti quæ in verba sententiam suam promere soleant. Me autem de me ipso si consulis, inventum nondum verum esse puto. Addo etiam quod de Academicis flagitabas, nec posse inveniri me putare, non solum inolita, quam semper fere animadvertisti opinione mea, sed etiam auctoritate magnorum excellentiorumque philosophorum, quibus nos præbere colla sive imbecillitas nostra, sive sagacitas ipsorum, ultra quam nihil jam inveniri posse credendum est, nescio quomodo compellit. Hoc est, inquam, quod volui. Nam verebar ne, cum tibi quoque id videretur quod mihi, disputatio nostra manca remaneret, nullo existente qui ex altera parte rem venire in manus cogeret, ut diligenter quantum possumus versaretur. Ita-

que si id evenisset, paratus eram te rogare ut Academicorum partes ita susciperes quasi tibi non solum disputasse, sed etiam sensisse viderentur, verum non posse comprehendi. Quæritur ergo inter nos, utrum illorum argumentis probabile sit nihil percipi posse, ac nulli rei esse assentiendum : quod si obtinueris, cedam libenter. Si autem demonstrare potuero multo esse probabilius, et posse ad veritatem pervenire sapientem, et assensionem non semper esse cohibendam, nihil habebis, ut opinor, cur non te in meam sententiam transire patiaris. Quod cum illi placuisset, et cæteris qui aderant, jam vespere obumbrati domum revertimus.

LIBER III.

Exhibet disputationes duas, quarum initio statuitur fortunam nihil sive adjumento sive impedimento esse sapienti. Mox Augustinus, repugnante pro susceptis partibus Alypio, probat nonnihil sciri a sapiente, utpote qui saltem sapientiam noverit. Deinde Zenonis definitionem discutit, et duo illa redarguit Academicorum placita: Nihil percipi posse; et, Nulli rei debere assentiri. Dicit demum videri sibi Academicos non ita sensisse uti vulgo existimantur.

CAPUT I.

DISPUTATIO I.

Magnopere quærenda veritas unde pendet vita beata.

I. Cum post illum sermonem, quem secundus Liber continet, alio die consedissemus in balneis; nam erat tristior quam ut ad pratum liberet descendere, sic exorsus sum: Arbitror vos jam satis animadvertisse qua de re inter nos discutienda quæstio constituta sit. Sed antequam ad partes meas veniam, quæ ad eam pertinent explicandam, pauca, quæso, de spe, de vita, de instituto nostro non ab re abhorrentia libenter audiatis. Negotium nostrum non leve aut superfluum, sed necessarium ac summum esse arbitror, magnopere quærere veritatem: hoc inter me atque Alypium convenit. Nam et cæteri philosophi sa-

pientem suum eam invenisse putaverunt, et Academici sapienti suo summo conatu inveniendam esse professi sunt, idque illum agere sedulo. Sed quoniam vel lateret obruta, vel confusa non emineret, ad agendam vitam id eum sequi quod probabile ac verisimile occurreret. Id etiam vestra pristina disceptatione confectum est. Nam cum alter inventa veritate beatum fieri asseruerit hominem, alter vero tantum diligenter quæsita, nulli nostrum dubium est nihil esse a nobis huic negotio præponendum. Quamobrem qualem vobis, quæso, hesternum diem videmur duxisse? Vobis quidem in studiis vestris vivere licuit. Nam et tu, Trygeti, Virgilii te carminibus oblectasti, et Licentius fingendis versibus vacavit, quorum amore ita perculsus est, ut propter eum maxime mihi istum sermonem inferendum putarem, quo in ejus animo philosophia (nunc enim tempus est) majorem partem, non modo quam poëtica, sed quævis alia disciplina sibi usurpet, ac vindicet.

CAPUT II.

An fortuna sapienti necessaria.

II. Sed quæso vos, nonne miserati nostri estis, cum pridie ita cubitum issemus, ut ad dilatam quæstionem, et prorsus ad nihil aliud surgeretur, quod tanta de re familiari necessario peragenda extiterunt, ut his penitus occupati, vix duas extremas diei horas in nosmetipsos respirare possemus? Quare semper fuit sententia mea sapienti jam homini nihil opus esse : ut autem sapiens fiat, plurimum necessariam esse fortunam : nisi quid aliud vi-

detur Alypio[1]. Tum ille: Quantum juris, inquit, fortunæ tribuas, nondum bene novi. Nam si ad contemnendam fortunam, fortuna ipsa opus esse arbitraris, me quoque comitem in hanc sententiam do tibi. Sin fortunæ nihil aliud concedis, quam ea quæ corporis necessitati non possunt nisi ipsa volente suppetere, non ita sentio. Aut enim licet eadem repugnante atque invita, nondum sapienti, cupido tamen sapientiæ ea sumere, quæ vitæ necessaria confitemur: aut concedendum est etiam in omni sapientis vita eam dominari, cum et ipse sapiens iis, quæ corpori necessaria sunt, non indigere non possit.

III. Dicis ergo, inquam, fortunam esse necessariam studioso sapientiæ, sapienti vero negas. Non ab re est eadem repetere, inquit. Itaque nunc etiam abs te quæro, utrum fortunam ad se ipsam contemnendam aliquid juvare æstimes. Quod si arbitraris, dico sapientiæ cupidum magnopere indigere fortuna. Arbitror, inquam, siquidem per illam erit talis, qualis eam possit contemnere: nec absurdum est. Nam sic etiam parvis nobis ubera necessaria sunt, quibus efficitur, ut sine his postea vivere, ac valere possimus. Sententias, ait, nostras si animi conceptio non dissonat, concordare mihi liquet: nisi forte discernendum cuiquam videtur quod vel fortunæ vel uberum, non ipsa ubera seu fortuna, sed alia res quædam nos faciat contemptores. Nihil magnum est, inquam, alio simili uti. Nam ut sine navi, vel quolibet vehiculo, aut omnino, ne vel ipsum Dædalum timeam, sine ullis ad hanc rem accommodatis instrumentis, aut aliqua occultiore potentia, Ægeum mare nemo transmittit, quamvis nihil aliud quam pervenire proponat, quod cum ei evenerit, illa omnia, quibus advectus est, paratus sit abjicere atque contemnere: ita quisquis ad sapientiæ portum, et quasi firmissi-

[1] 1 Retract. cap. 1, n. 1.

mum et quietissimum solum pervenire voluerit, quoniam, ut alia omittam, si cæcus ac surdus fuerit, non potest, quod positum est in potestate fortunæ, necessariam mihi videtur ad id, quod concupivit, habere fortunam. Quod cum obtinuerit, quamvis putetur indigere quibusdam rebus ad corporis valetudinem pertinentibus, illud tamen constat, non his opus esse ut sapiens sit, sed ut inter homines vivat. Imo, ait ille, si cæcus ac surdus sit, et sapientiam adipiscendam, et ipsam vitam, propter quam sapientia quæritur, mea sententia, jure contemnet.

IV. Tamen, inquam, cum ipsa vita nostra, qua hic vivimus, sit in potestate fortunæ, nec nisi vivens quisque sapiens fieri possit, nonne fatendum est opus esse ejus favore, quo ad sapientiam pervehamur? Sed cum sapientia, inquit, non nisi viventibus sit necessaria, remotaque vita nulla sit indigentia sapientiæ, nihil in propaganda vita pertimesco fortunam. Etenim quia vivo, propterea volo sapientiam, non quod sapientiam desidero, volo vitam. Unde fortuna si mihi abstulerit vitam, auferet causam quærendæ sapientiæ. Nihil igitur habeo, cur ut fiam sapiens, aut favorem optem fortunæ, aut impedimenta formidem, nisi alia fortasse protuleris. Tum ego : Non igitur censes sapientiæ studiosum posse a fortuna, ne ad sapientiam perveniat, impediri, etiamsi ei non auferat vitam? Non arbitror, inquit.

CAPUT III.

Differunt sapiens et studiosus. Sapientem non nihil scire, quia saltem scit sapientiam.

V. Volo, inquam, mihi paululum aperias quid tibi inter sapientem et philosophum distare videatur? Sapientem a studioso, ait, nulla re differre arbitror, nisi quod quarum rerum in sapiente quidam habitus inest, earum est in studioso sola flagrantia. Quæ sunt tandem istæ res, inquam? Nam mihi nihil aliud videtur interesse, nisi quod alter scit sapientiam, alter scire desiderat. Si scientiam, inquit, modesto fine determinas, ipsam rem planius elocutus es. Quoquo modo, inquam, eam determinem, illud omnibus placuit, scientiam falsarum rerum esse non posse. In hoc mihi, inquit ille, visa fuit objicienda præscriptio, ne inconsiderata consensione mea facile in principalis illius quæstionis campis tua equitaret oratio. Plane, inquam, mihi nihil ubi equitare possem reliquisti. Nam nisi fallor, quod jamdudum molior ad ipsum finem pervenimus. Si enim, ut subtiliter vereque dixisti, nihil inter sapientiæ studiosum et sapientem interest, nisi quod iste amat, ille autem habet sapientiæ disciplinam, unde etiam nomen ipsum, id est, habitum quemdam exprimere non cunctatus es: nemo autem habere disciplinam potest in animo qui nihil didicit, nihil autem didicit qui nihil novit, et nosse falsum nemo potest; novit igitur sapiens veritatem, quem disciplinam sapientiæ habere in animo, id est, habitum jam ipse confessus es. Nescio, inquit, cujus impudentiæ sim, si habitum inquisitionis divinarum humana-

rumque rerum esse in sapiente confessum me negare voluero. Sed quì tibi videatur inventorum probabilium habitus non esse, non video. Concedis mihi, inquam, falsa neminem scire? Facile id quidem, inquit. Dic jam si potes, inquam, sapientem nescire sapientiam. Quid enim, ait, hoc limite universa concludis, ut videri sibi non possit, comprehendisse se sapientiam? Da inquam, dexteram. Nam si meministi, hoc est quod heri me dixi effecturum, quod nunc non a me conclusum, sed a te ultro mihi oblatum esse gaudeo. Nam cum inter me et Academicos hoc interesse dixissem, quod illis probabile visum est veritatem non posse comprehendi; mihi autem nondum quidem a me inventam, inveniri tamen posse a sapiente videatur, nunc tu cum mea interrogatione urgereris, utrum sapiens nesciat sapientiam: Videtur sibi scire, dixisti. Quid tum postea, inquit? Quia si videtur sibi, inquam, scire sapientiam, non ei videtur nihil scire posse sapientem. Aut si sapientia nihil est, volo affirmes.

VI. Crederem vere, inquit, ad calcem nos finemque venisse, sed repente cum dexteras interposuisti, disjunctissimos nos esse et in longum progressos video: videlicet quod hesterno die a nobis nulla alia quæstio constituta videbatur, nisi quod sapientem ad comprehensionem veri pervenire posse, affirmante te, ego negaveram: nunc vero nihil me opinor concessisse tibi, quam videri posse sapienti probabilium rerum se consecutum esse sapientiam: quam tamen sapientiam in investigatione divinarum humanarumque rerum me constituisse nulli nostrum arbitror dubium. Non, inquam, ideo quia involvis evolveris: videris enim jam mihi exercendi tui causa disputare. Et quia bene nosti istos adolescentulos vix adhuc posse discernere quæ acute ac subtiliter disseruntur, tanquam judicum abuteris ignorantia, ut tibi quantumlibet loqui nullo liceat recla-

mante. Nam paulo ante dixisti, cum quærerem utrum sciret sapiens sapientiam, scire sibi videri. Cui ergo videtur sapientem scire sapientiam, non utique videtur nihil scire sapientem. Hoc enim contendi non potest, nisi quisquam dicere audeat nihil esse sapientiam. Ex quo fit ut jam hoc tibi, quod etiam mihi videatur; nam mihi videtur sapientem nonnihil scire, et tibi, opinor, cui placet, videri sapienti sapientem scire sapientiam. Tum ille: Non magis me ingenium exercere velle quam te arbitror, et id miror, non enim tibi ulla in hanc rem exercitatione opus est. Nam mihi adhuc fortasse cæco videtur interesse inter videri sibi scire, et scire et inter sapientiam quæ in investigatione posita est, et veritatem: quæ a nobis cum altertra dicantur, sibi quemadmodum quadrent non invenio. Tum ego, cum jam ad prandium vocaremur: Non, inquam, mihi quod tantum reniteris displicet; aut enim ambo nescimus quid loquamur, et danda est opera ne tam turpes simus; aut unus nostrum, quod item relinquere atque negligere non minus turpe est, sed pomeridianis horis rediemus ad invicem. Mihi enim cum videretur jam nos ad calcem pervenisse, pugnos etiam miscuisti. Hic cum arrisissent, discessimus.

CAPUT IV.

DISPUTATIO II.

Rursus quod sapiens non est qui nihil scit.

VII. Et cum redissemus, invenimus Licentium, cui nunquam sitienti Helicon subvenisset, excogitandis versibus inhiantem. Nam de medio pene prandio, quamvis nostri prandii idem initium qui finis fuit, clam surrexerat, nihilque biberat. Cui ego : Opto quidem, inquam, tibi ut istam poëticam, quam concupisti, complectaris aliquando: non quod me nimis delectet ista perfectio, sed quod video te tantum exarsisse, ut nisi fastidio evadere ab hoc amore non possis, quod evenire post perfectionem facile solet. Deinde cum sis bene canorus, malim auribus nostris inculces tuos versus, quam ut in illis græcis tragœdiis, more avicularum quas in caveis inclusas videmus, verba quæ non intelligis cantes. Admoneo tamen ut pergas potum, si voles, et ad scholam redeas nostram, si tamen aliquid jam de te Hortensius et philosophia meretur, cui dulcissimas primitias jam vestro illo sermone libasti, qui te vehementius quam ista poëtica incenderat ad magnarum, et vere fructuosarum rerum scientiam. Sed dum ad istarum disciplinarum, quibus excoluntur animi, circum revocare vos cupio, metuo ne vobis labyrinthus fiat, et prope me pœnitet ab illo te impetu repressisse. Erubuit ille, dicessitque ut biberet. Nam et multum sitiebat, et occasio dabatur evitandi me, plura fortasse atque asperiora dicturum.

VIII. Et cum redisset, intentis omnibus, sic cœpi: Itane est, Alypi, ut inter nos de re jam, ut mihi videtur, manifestissima non conveniat? Non mirum est, inquit, si quod tibi in promptu esse asseris, mihi obscurum sit: siquidem pleraque manifesta, possint aliis manifestiora, et item obscura quædam nonnullis obscuriora esse. Nam si et hoc tibi vere manifestum est, mihi crede, esse alium quemquam, cui et hoc manifestum tuum manifestius sit: et item alium cui meum obscurum obscurius sit. Sed ne me perpugnacem diutius putes, obsecraverim ut hoc manifestum manifestius edisseras. Attende, inquam, quæso, diligenter, et quasi seposita paululum respondendi cura. Si enim bene me atque te novi, facile data opera clarebit quod dico, et alter alteri cito persuadebit. Dixisti-ne tandem, an fortasse obsurdueram, videri sapienti se scire sapientiam? Annuit. Omittamus, inquam, paululum istum sapientem. Tu ipse sapiens es, annon? Nihil, inquit, minus: Volo tamen, inquam, respondeas mihi quid ipse sentias de sapiente Academico, utrumnam tibi videatur scire sapientiam? Utrum sibi, inquit, scire videatur, an sciat, unum-ne an diversum putas? Metuo enim ne hæc confusio cuiquam nostrum suffugium præbeat.

IX. Hoc est, inquam, Tuscum illud jurgium quod dici solet, cum quæstioni intentatæ non ejus solutio, sed alterius objectio videtur mederi. Quod etiam poëta noster (ut me aliquantum Licentii auribus dedam) decenter in Bucolico carmine hoc rusticanum et plane pastoricium esse judicavit, cum alter alterum interrogat, ubi cœli spatium non amplius quam tres ulnas pateat: ille autem:

> Dic quibus in terris inscripti nomina
> Regum nascantur flores [1].

Quod quæso, Alypi, ne in villa nobis licere arbitreris:

[1] Virg. Eglog. III.

certe vel istæ balneolæ aliquam decoris gymnasiorum faciant recordationem: ad id, si placet, quod rogo responde, Videtur-ne tibi sapiens Academicorum scire sapientiam? Ne verba verbis referendo, inquit, in longum eamus, videtur videri sibi scire. Videtur ergo, inquam, tibi nescire? Non enim ego quæro quid tibi videatur videri sapienti, sed utrum tibi videatur sapiens scire sapientiam. Potes, ut opinor, hic aut aiere, aut negare. O utinam, inquit, aut ita mihi facile esset ut tibi, aut ita tibi difficile ut mihi, nec tam molestus esses, nec in his quidquam sperares. Nam cum me interrogares, quid mihi de Academico sapiente videatur, respondi videri mihi quod videatur sibi scire sapientiam, ne aut temere me scire affirmarem, aut illum non minus temere scire dicerem. Pro magno, inquam, beneficio mihi obsecro concedas primo, ut ad id quod ego, non ad id quod tu te interrogas respondere digneris. Deinde ut spem meam, quam tibi non minus curæ, quam tuam esse certo scio, nunc paululum omittas. Certe si me ista interrogatione decepero, cito transibo in tuam partem, controversiamque finiemus. Postremo ut pulsa nescio qua sollicitudine, qua te tangi video, diligentius animadvertas, quo facile intelligas quid mihi abs te responderi velim. Dixisti enim ideo te non aut aiere aut negare, quod utique faciendum est ad id quod rogo, ne temere te scire dicas quod nescis: quasi vero ego quid scias quæsierim, et non quid tibi videatur. Itaque nunc planius (si tamen planius dici potest) interrogo. Videtur-ne tibi scire sapientiam sapiens, annon videtur? Si inveniri, inquit, sapiens qualem ratio prodit, queat: potest mihi videri scire sapientiam. Ratio igitur, inquam, talem tibi prodit esse sapientem, qui sapientiam non ignoret; et recte isthuc. Non enim aliter decebat videri tibi.

X. Quæro ergo jam utrum possit sapiens inveniri. Si enim potest, potest etiam scire sapientiam, omnisque quæstio inter nos dissoluta est. Si autem non posse dicis, jam non quæretur utrum sapiens aliquid sciat, sed utrum sapiens quisquam esse possit. Quo constituto, jam recedendum erit ab Academicis, et tecum ista quæstio quantum valemus, diligenter cauteque versanda. Nam illis placuit, vel potius visum est, et esse posse hominem sapientem, et tamen in hominem scientiam cadere non posse. Quare illi sapientem nihil scire affirmarunt. Tibi autem videtur scire sapientiam, quod non est utique nihil scire. Simul enim placuit inter nos, quod etiam inter omnes veteres, interque ipsos Academicos, scire falsa neminem posse: unde illud jam restat, ut aut contendas nihil esse sapientiam, aut talem sapientem ab Academicis describi, qualem ratio non habet fatearis.

CAPUT V.

Academicorum inane suffugium præcluditur.

XI. Et his omissis consentias ut quæramus utrum possit homini talis provenire sapientia, qualem prodit ratio. Non enim aliam debemus, aut possumus recte vocare sapientiam. Et si concedam, inquit, quod te magnopere niti video, sciri a sapiente sapientiam, et aliquid inter nos deprehensum quod sapiens possit percipere, tamen nequaquam mihi occurrit Academicorum labefactata omnis intentio. Prospicio enim defensionis eis locum non minimum reservatum, nec illam assensionis suspensionem esse præcisam, cum hoc ipso causæ suæ deesse non possint,

quo convictos putas. Dicent enim usque adeo nihil comprehendi, nullique rei assensionem præbendam, ut etiam hoc de nihil percipiendo, quod tota sibi pene vita usque ad te probabiliter persuaserant, nunc ista conclusione sibi extortum sit : ut sive tunc, sive nunc hujus argumenti vis tarditate ingenii mei, sive revera suo robore invicta sit, eos loco movere non possit, cum audacter affirmare adhuc valeant, ne nunc quidem ulli rei consentiendum esse. Forte enim aliquando contra hoc quoque nonnihil, vel a se, vel a quopiam reperiri posse, quod acute probabiliterque dicatur : suamque imaginem et quasi speculum quoddam in Proteo illo animadverti oportere [1], qui traditur eo solere capi quo minime caperetur, investigatoresque ejus nunquam eumdem tenuisse, nisi indice alicujus modi numine. Quod si adsit, et illam nobis veritatem, quæ tantum curæ est, demonstrare dignetur, ego quoque vel ipsis invitis, quod minime reor, illos superatos esse confitebor.

XII. Bene habet, inquam, prorsus nihil amplius optavi. Nam videte, quæso, bona mihi quot et quanta provenerint. Primum est, quod Academici jam sic convicti esse dicuntur, ut nihil eis restet ad defensionem, nisi quod fieri non potest. Quis enim hoc aut intelligere ullo modo, aut credere valeat, eum qui victus sit, eo ipso quo victus est, victorem se esse gloriari? Deinde si quid jam remanet cum his conflictionis, non ex eo est quod dicunt, nihil sciri posse, sed ex eo quod nulli rei assentiendum esse contendunt : nunc itaque concordes sumus. Nam ut mihi, ita etiam illis videtur, sapientem scire sapientiam. Sed tamen ab assensione illi temperandum monent. Videri enim sibi tantum dicunt : scire autem nullo modo quasi ego me scire profitear. Mihi quoque videri istud dico ; sum enim stultus, ut etiam ipsi, si nesciunt sapientiam. Approbare

[1] Hujus loci mentio fit lib. II. de Ordine cap. 15.

autem nos debere aliquid puto, id est, veritatem. De quo eos consulo utrum negent, id est, utrum eis placeat veritati assentiendum non esse. Nunquam hoc dicent, sed eam non inveniri asseverabunt. Ergo et hic ex nonnulla parte socium me tenent, quod utrisque non displicet, atque adeo necessario placet, consentiendum esse veritati. Sed quis eam demonstrabit, inquiunt? Ubi ego cum illis non curabo certare: satis mihi est quod jam probabile non est, nihil scire sapientem, ne rem absurdissimam dicere cogantur, aut nihil esse sapientiam, aut sapientiam nescire sapientem.

CAPUT VI.

Veritatem nisi divina ope non percipi.

XIII. Quis autem verum possit ostendere, abs te, Alypi, dictum est, a quo ne dissentiam magnopere mihi laborandum est. Etenim numen aliquod aisti solum posse ostendere homini quid sit verum, cum breviter, tum etiam pie. Nihil itaque in hoc sermone nostro libentius audivi, nihil gravius, nihil probabilius, et si id numen ut confido adsit, nihil verius. Nam et Proteus ille quanta abs te mentis altitudine commemoratus, quanta intentione in optimum philosophiæ genus? Proteus enim ille, ut vos adolescentes non penitus poëtas a philosophia contemnendos esse videatis, in imaginem veritatis inducitur. Veritatis, inquam, Proteus in carminibus ostentat sustinetque personam, quam obtinere nemo potest, si falsis imaginibus deceptus comprehensionis nodos vel laxaverit vel dimiserit. Sunt enim istæ imagines, quæ consuetudine rerum

corporalium per istos quibus ad necessaria hujus vitæ utimur sensus, nos etiam cum veritas tenetur, et quasi habetur in manibus, decipere atque illudere moliuntur. Hoc ergo tertium bonum mihi accidit, quod non invenio quanti æstimem. Mecum enim familiarissimus amicus meus, non solum de probabilitate humanæ vitæ, verumetiam de ipsa religione concordat, quod et veri amici manifestissimum indicium. Siquidem amicitia rectissime atque sanctissime definita est, rerum humanarum et divinarum cum benevolentia et charitate consensio.

CAPUT VII.

Augustinus Alypii hortatu habet deinceps orationem contra Academicos.

XIV. Tamen ne aut Academicorum argumenta quasdam nebulas videantur offundere, aut doctissimorum virorum auctoritati, inter quos maxime Tullius non movere nos non potest, superbe nonnullis resistere videamur, si vobis placet, prius pauca contra eos disseram, quibus videntur disputationes illæ adversari veritati. Deinde ut mihi videtur, ostendam quæ causa fuerit Academicis occultandæ sententiæ suæ. Itaque, Alypi, quamvis te totum in meis partibus videam, tamen suscipe pro his paululum, mihique responde. Quoniam hodie, inquit, auspicato, ut aiunt, processisti, non impediam plenissimam victoriam tuam, et partes illas jam securius, quo abs te imponuntur tentabo suscipere : si tamen hoc quod interrogationibus te acturum esse significas, in orationem perpetuam (si tibi commodum est) malis convertere, ne vere ut pertinax

adversarius, quod a tua humanitate longissimum est, minutis illis telis abs te jam captivus excrucier.

XV. Atque ego cum et illos hoc expectare animadverterem, quasi aliud ingressus exordium, Morem, inquam, vobis geram. Et quamvis post illum laborem scholæ rhetoricæ in hac me levi armatura nonnihil requieturum esse præsumpseram, ut interrogando ista potius agerem quam dicendo : tamen quia et paucissimi sumus, ut clamare mihi contra valetudinem meam non sit necesse, et istum stylum causa ejusdem salutis quasi aurigam moderatoremque sermonis mei esse volui, ne concitatius rapiar animo quam cura corporis poscit, perpetua, ut vultis, oratione audite quid sentiam. Sed primo illud videamus quale sit, unde amatores Academicorum gloriari nimium solent. Nam est in libris Ciceronis, quos in hujus causæ patrocinium scripsit, locus quidam, ut mihi videtur, mira urbanitate conditus, ut nonnullis autem, etiam firmitate roboratus. Difficile est prorsus, ut quemquam non moveat quod ibi dictum est, Academico sapienti ab omnibus cæterarum sectarum qui sibi sapientes videntur, secundas partes dari, cum primas sibi quemque vindicare necesse sit. Ex quo posse probabiliter confici, eum recte primum esse judicio suo, qui omnium cæterorum judicio sit secundus.

XVI. Fac enim, verbi causa, Stoïcum adesse sapientem, nam contra eos potissimum Academicorum exarsit ingenium. Ergo Zeno vel Chrysippus si interrogentur, quis sit sapiens, respondebit eum esse quem ipse descripserit. Contra Epicurus vel quis alius adversariorum negabit, suumque potius peritissimum voluptatum aucupem sapientem esse contendet. Inde ad jurgium : Clamat Zeno, et tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil esse aliud quam honestatem : ipsam suo splendore in se animos ducere, nullo prorsus commodo extrinsecus

posito et quasi lenocinante mercede : voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem ; in quorum societatem et hominem et sapientem trudere nefas esse. Contra ille convocata de hortulis in auxilium quasi libera turba temulentorum, quærentium tamen quem incomptis unguibus bacchantes, asperoque ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quietem, teste populo exaggerans, instat acriter, ut nisi ea beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes se ad suas partes : sed si in illos aut in istos concesserit, ab eis quos deserit, insanus, imperitus, temerariusque clamabitur. Itaque cum et hac et illac aurem diligenter admoverit, interrogatus quid ei videatur, dubitare se dicet. Roga nunc Stoïcum, quis sit melior, Epicurus-ne qui delirare illum clamat, an Academicus qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat. Nemo dubitat Academicum prælatum iri. Rursus te ad illum converte, et quære quem magis amet, Zenonem, a quo bestia nominatur, an Archesilam, a quo audit : Tu fortasse verum dicis, sed requiram diligentius. Nonne apertum est totam illam porticum insanam, Academicos autem præ illis modestos cautosque homines videri Epicuro? Ita peræque prope de omnibus sectis copiosissime Cicero jocundissimum legentibus quasi spectaculum præbet, velut ostendens nullum illorum esse qui non cum sibi primas partes dederit, quod necesse est, secundas ei dicat dare, quem non repugnare, sed dubitare conspexerit. In quo ego nihil adversabor, nec eis ullam auferam gloriam. Videatur sane quibuslibet Cicero hic non jocatus, sed inania et ventosa quædam, quod ab ipsorum Græculorum levitate abhorret, sequi et colligere voluisse.

CAPUT VIII.

Redarguitur locus e Cicerone allatus.

XVII. Quid enim me impedit, quin, si huic vanitati resistere velim, facile ostendam quanto minus malum sit indoctum esse quam indocilem. Unde fit ut cum se ille Academicus jactanticulus quasi discipulum singulis dederit, nemoque illi quod se scire putat persuadere potuerit, magna illorum postea consensione rideatur. Jam enim quisque alium quemlibet adversariorum suorum nihil didicisse, hunc vero nihil posse discere judicabit. Ex quo deinceps de omnium scholis non ferulis, quod esset deformius quam molestius, sed illorum palliatorum clavis et fustibus projicietur. Non enim magnum negotium erit, contra communem pestem velut Herculea quædam postulare auxilia Cynicorum. Si autem ista vilissima gloria cum his certare libeat, quod philosophanti mihi jam quidem, sed nondum sapienti faciliore venia concedendum est, quid habebunt quod possint refellere? Ecce enim faciamus me atque Academicum in illas lites philosophorum irruisse, omnes prorsus adsint. Exponant breviter pro tempore sententias suas. Quæratur de Carneade quid sentiat. Dubitare se dicet. Itaque illum singuli præferent cæteris. Ergo omnes omnibus : Magna nimirum atque altissima gloria. Quis istum nolit imitari? Et ego itaque interrogatus, idem respondebo, par erit laus. Ea igitur gloria gaudet sapiens, in qua illi stultus æquatur? Quid si eum etiam facile superat? Nihil-ne agit pudor? Nam istum Academicum jam de judicio discedentem tenebo.

Quippe avidior hujusmodi victoriæ stultitia est. Ergo eo retento prodam judicibus quod ignorant. Et dicam : Ego, viri optimi, hoc cum isto commune habeo, quod dubitat quis vestrum verum sequatur. Sed habemus etiam proprias sententias, de quibus peto judicetis. Nam mihi incertum est quidem, quamvis audierim decreta vestra, ubi sit verum : sed ideo quod qui sit in vobis sapiens ignoro. Iste autem etiam ipsum sapientem negat aliquid scire, ne ipsam quidem unde sapiens dicitur sapientiam. Quis non videat palma illa cujus sit? Nam si hoc adversarius meus dixerit, vincam gloria. Si autem erubescens confessus fuerit sapientem scire sapientiam, vincam sententia.

CAPUT IX.

Zenonis definitio discutitur.

XVIII. Sed ab hoc jam litigioso tribunali secedamus in aliquem locum, ubi nobis nulla turba molesta sit, atque utinam in ipsam scholam Platonis, quæ nomen ex eo dicitur accepisse, quod a populo sit secreta, hic jam non de gloria, quod leve ac puerile est, sed de ipsa vita, et de aliqua spe animi beati, quantum inter nos possumus, disseramus. Negant Academici sciri aliquid posse. Unde hoc vobis placuit studiosissimi homines, atque doctissimi? Movit nos, inquiunt, definitio Zenonis. Cur quæso? Nam si vera est, nonnihil veri novit, qui vel ipsam novit. Sin falsa, non debuit constantissimos commovere. Sed videamus quid ait Zeno. Tale scilicet visum comprehendi et percipi posse, quale cum falso non haberet signa communia. Hoccine te movit, homo Platonice, ut omnibus viri-

bus ab spe discendi studiosos retraheres, ut totum negotium philosophandi adjuvante quodam etiam mentis ingemiscendo torpore desererent?

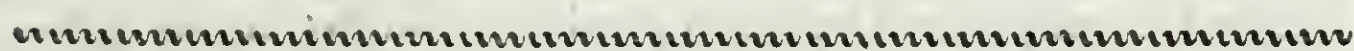
XIX. Sed quomodo illum non permoveret, si et nihil tale inveniri potest, et nisi quid tale est, percipi non potest? Hoc si ita est, dicendum potius erat non posse in hominem cadere sapientiam, quam sapientem nescire cur vivat, nescire quemadmodum vivat, nescire utrum vivat; postremo, quo perversius magisque delirum et insanum dici nihil potest, simul et sapientem esse, et ignorare sapientiam. Quid enim est durius, hominem non posse esse sapientem, an sapientem nescire sapientiam? Nihil hinc disputandum est, si res ipsa ita posita satis non est ad dijudicandum. Sed illud forte si diceretur, penitus homines a philosophando averterentur : nunc vero inducendi sunt sapientiæ dulcissimo ac sanctissimo nomine, ut cum contrita ætate nihil didicerint, postea te summis execrationibus prosequantur, quem relictis saltem voluptatibus corporis, ad animi tormenta sunt secuti.

XX. Sed videamus per quem potius a philosophia deterreantur. Per eum-ne qui dixerit : Audi, amice, philosophia non ipsa sapientia, sed studium sapientiæ vocatur, ad quam te si contuleris, non quidem dum hic vivis sapiens eris (est enim apud Deum sapientia, nec provenire homini potest) sed cum te tali studio satis exercueris atque mundaveris, animus tuus ea post hanc vitam, id est, cum homo esse desieris, facile perfruetur? An per eum qui dixerit: Venite, mortales, ad philosophiam, magnus hic fructus est. Quid enim homini sapientia charius? Venite igitur ut sapientes sitis, et sapientiam nesciatis? Non inquit, a me ita dicetur. Hoc est decipere, nam nihil aliud apud te invenietur. Ita fit ut si hoc dixeris, fugiant tanquam insanum : si alio modo ad hoc adduxeris, facias in

sanos. Sed credamus propter utramque sententiam, æque homines nolle philosophari. Si aliquid philosophiæ perniciosum Zenonis definitio dicere cogebat, mi homo, id-ne homini dicendum fuit, unde se doleret, an id unde te derideret?

XXI. Tamen quod Zeno definivit, quantum stulti possumus discutiamus. Id visum ait posse comprehendi, quod sic appareret, ut falsum apparere non posset. Manifestum est nihil aliud in perceptionem venire. Hoc et ego, inquit Archesilas, video, et hoc ipso doceo nihil percipi. Non enim tale aliquid inveniri potest. Fortasse abs te atque ab aliis stultis. At a sapiente cur non potest? Quanquam et ipsi stulto nihil responderi posse arbitror, si tibi dicat ut illo memorabili acumine tuo hanc ipsam Zenonis definitionem refellas, et ostendas eam etiam falsam esse posse : quod si non potueris, hanc ipsam quam percipias habes : si autem refelleris, unde a percipiendo impediaris non habes. Ego eam refelli posse non video, et omnino verissimam judico. Itaque cum eam scio, quamvis sim stultus, nonnihil scio. Sed fac illam cedere versutiæ tuæ. Utar complexione securissima. Aut enim vera est, aut falsa : si vera, bene teneo : si falsa, potest aliquid percipi, etiamsi habeat communia signa cum falso. Unde, inquit, potest? Verissime igitur Zeno definivit, nec ei quisquis vel in hoc consensit, erravit. An parvæ laudis et sinceritatis definitionem putabimus, quæ contra eos qui erant adversum perceptionem multa dicturi, cum designaret quale esset quod percipi posset, se ipsam talem esse monstravit? Itaque comprehensibilibus rebus et definitio est, et exemplum. Utrum, ait, etiam ipsa vera sit nescio. Sed quia est probabilis, ideo sequens eam ostendo nihil esse tale quale illa expressit posse comprehendi. Ostendis fortasse præter ipsam, et vides, ut arbitror, quid sequatur. Quod si etiam

ejus incerti sumus, nec ita nos deserit scientia. Scimus enim aut veram esse, aut falsam, non igitur nihil scimus. Quanquam nunquam efficiet ut ingratus sim, prorsus ego illam definitionem verissimam judico. Aut enim possunt percipi et falsa, quod vehementius Academici timent, et revera absurdum est. Aut nec ea possunt, quæ sunt falsis similia : unde illa definitio vera est. Sed jam cætera videamus.

CAPUT X.

Duo Academicorum effata. — Contra illud : Nihil percipi posse.

XXII. Quamvis hæc, nisi fallor, possint ad victoriam satis esse, non tamen fortasse ad victoriæ satietatem. Duo sunt quæ ab Academicis dicuntur contra quæ ut valemus, venire instituimus. « Nihil posse percipi, et, » Nulli rei debere assentiri. » De assentiendo mox alias, nunc pauca de perceptione dicemus. Nihil-ne prorsus dicitis posse comprehendi? Hic evigilavit Carneades : nam nemo istorum minus alte quam ille dormivit, et circumspexit rerum evidentiam. Itaque credo secum ipse, ut fit, loquens : Ergo-ne, ait, Carneades dicturus es nescire utrum homo sis, an formica? Aut de te Chrysippus triumphabit? Dicamus ea nos nescire quæ inter philosophos inquiruntur, cætera ad nos non pertinere, ut si in luce titubavero quotidiana et vulgari, ad illas imperitorum tenebras provocem, ubi soli quidem divini oculi vident : qui me etiam si palpitantem atque cadentem aspexerint, cæcis prodere nequeant, præsertim arrogantibus, et

quos doceri aliquid pudeat. Laute quidem, o græca industria, succincta et parata procedis, sed non respicis illam definitionem et inventum esse philosophi, et in vestibulo philosophiæ fixam atque fundatam. Quam si succidere tentabis, rediet bipennis in crura : illa enim labefactata, non solum potest aliquid percipi, sed etiam id potest quod simillimum falso est, si eam non audebis evertere. Est enim latibulum tuum unde in incautos transire cupientes vehemens erumpis atque exilis : aliquis te, Hercules, in tua spelunca tanquam semi-hominem Cacum suffocabit, et ejusdem molibus opprimet, docens aliquid esse in philosophia quod tanquam simile falso incertum abs te fieri non possit. Certe ad alia properabam, hoc quisquis urget, te ipsum, Carneades, magna afficit contumelia, quem a me veluti mortuum putat ubicumque aut undecumque posse superari. Si autem non putat, immisericors est, qui me passim deserere præsidia et tecum in campo certare cogit : in quem descendere cum cœpissem, solo tuo nomine territus pedem retuli, et de superiore loco nescio quid jaculatus sum, quod utrum ad te pervenerit, vel quid egerit, viderint sub quorum examine dimicamus. Sed quid metuo ineptus? Si bene memini, mortuus es, jam pro sepulcro tuo jure pugnat Alypius, facile me contra umbram tuam Deus adjuvabit.

XXIII. Nihil ais in philosophia posse percipi. Et ut orationem tuam large lateque diffundas, arripis rixas, dissentionesque philosophorum, et eas tibi contra illos arma ministrare arbitraris. Quomodo enim inter Democritum et superiores physicos de uno mundo, et innumerabilibus litem dijudicabimus, cum inter ipsum hæredemque ejus Epicurum concordia manere nequiverit? Nam iste luxuriosus cum atomos quasi ancillulas suas, id est, corpuscula quæ in tenebris lætus amplectitur, non tenere viam

suam, sed in alienos limites passim sponte declinare permittit, totum patrimonium etiam per jurgia dissipavit. Hoc vero nihil ad me attinet. Si enim ad sapientiam pertinet horum aliquid scire, id non potest latere sapientem. Si autem aliud quiddam est sapientia, illam scit sapiens, ista contemnit. Tamen ego qui longe adhuc absum vel a vicinitate sapientis, in istis physicis nonnihil scio. Certum enim habeo, aut unum esse mundum, aut non unum et si non unum, aut finiti numeri, aut infiniti. Istam sententiam Carneades false esse similem doceat. Item scio mundum istum nostrum, aut natura corporum, aut aliqua providentia sic esse dispositum; eumque aut semper fuisse et fore, aut cœpisse esse minime desiturum; aut ortum ex tempore non habere, sed habiturum esse finem; aut et manere cœpisse, et non perpetuo esse mansurum: et innumerabilia physica hoc modo novi. Vera enim ista sunt disjuncta, nec similitudine aliqua falsi ea potest quisquam confundere. Sed assume aliquid; ait Academicus: Nolo. Nam hoc est dicere: Relinque quod scis, dic quod nescis. Sed pendet sententia. Melius certe pendet quam cadit: nempe plana est; nempe jam potest aut falsa aut vera nominari. Hanc ergo me scire dico. Tu qui nec ad philosophiam pertinere ista negas, et eorum sciri nihil posse asseris, ostende me ista nescire: dic istas disjunctiones aut falsas esse, aut aliquid commune habere cum falso, per quod discerni omnino non possint.

CAPUT XI.

Ex sensuum imbecillitate non effici ut nihil veri percipiatur; neque ex somno et furore.

XXIV. Unde, inquit, scis esse istum mundum, si sensus falluntur? Nunquam rationes vestræ ita vim sensuum refellere potuerunt, ut convinceretis nobis nihil videri: nec omnino ausi estis aliquando ista tentare, sed posse aliud esse ac videtur, vehementer persuadere incubuistis. Ego itaque hoc totum, qualecumque est quod nos continet, atque alit, hoc, inquam, quod oculis meis apparet, a meque sentitur habere terram et cœlum, aut quasi terram, et quasi cœlum, mundum voco. Si dicis nihil mihi videri, nunquam errabo. Is enim errat, qui quod sibi videtur, temere probat. Posse enim falsum videri a sentientibus dicitis, nihil videri non dicitis. Prorsus enim omnis disputationis causa tolletur, ubi regnare vos libet si non solum nihil scimus, sed etiam nihil nobis videtur. Si autem hoc quod mihi videtur negas mundum esse, de nomine controversiam facis, cum id a me dixerim mundum vocari.

XXV. Etiam-ne, inquies, si dormis, mundus est iste quem vides? jam dictum est, quidquid tale mihi videtur, mundum appello. Sed si eum solum placet mundum vocare, qui videtur a vigilantibus vel etiam a sanis, illud contende, si potes, eos qui dormiunt ac furiunt, non in mundo furere atque dormire. Quamobrem hoc dico, istam totam corporum molem atque machinam in qua sumus, sive dormientes, sive furentes, sive vigilantes, sive

sani, aut unam esse, aut non esse unam. Edissere quomodo possit ista esse falsa sententia. Si enim dormio, fieri potest ut nihil dixerim: aut si etiam ore dormientis verba, ut solet, evaserunt, potest fieri ut non hic, non ita sedens, non istis audientibus dixerim: ut autem hoc falsum sit, non potest. Nec ergo illud me percepisse dico, quod vigilem. Potes enim dicere hoc mihi etiam dormienti videri potuisse; ideoque hoc potest esse falso simillimum. Si autem unus et sex mundi sunt, septem mundos esse, quoquo modo affectus sim, manifestum est, et id me scire non impudenter affirmo. Quare vel hanc connexionem, vel illas superius disjunctiones, doce somno aut furore aut vanitate sensuum posse esse falsas, et me, si expergefactus istas meminero, victum esse concedam. Credo enim jam satis liquere quæ per somnium et dementiam falsa videantur, ea scilicet quæ ad corporis sensus pertinent: nam ter terna novem esse, et quadratum intelligibilium numerorum necesse est, vel genere humano stertente sit verum. Quanquam etiam pro ipsis sensibus multa posse dici video, quæ ab Academicis reprehensa non invenimus. Credo enim sensus non accusari, vel quod imaginationes falsas furentes patiuntur, vel quod falsa in somnis videmus. Si enim vera vigilantibus atque sanis renuntiarunt, nihil ad eos quid sibi animus dormientis insanientisque confingat.

XXVI. Restat ut quæratur, utrum cum ipsi renuntiant, verum renuntient. Age, si dicat Epicureus quispiam: Nihil habeo quod de sensibus conquerar. Injustum est enim ab eis exigere plus quam possunt; quidquid autem possunt videre oculi, verum vident. Ergo-ne verum est quod de remo in aqua vident? Prorsus verum. Nam causa accedente quare ita videretur, si demersus unda remus rectus appareret, magis oculos meos falsæ renuntiationis arguerem. Non enim viderent quod talibus existentibus causis videndum

fuit. Quid multis opus est? Hoc de turrium motu, hoc de pinnulis avium, hoc de cæteris innumerabilibus dici potest. Ego tamen fallor, si assentiar, ait quispiam. Noli plus assentiri, quam ut ita tibi apparere persuadeas; et nulla deceptio est. Non enim video quomodo refellat Academicus eum qui dicit: Hoc mihi candidum videri scio; hoc auditum meum delectari scio; hoc mihi jucunde olere scio; hoc mihi sapere dulciter scio; hoc mihi esse frigidum scio: Dic potius, utrum per se amaræ sint oleastri frondes, quas caper tam pertinaciter appetit. O hominem improbum! nonne est caper ipse modestior? Nescio quales pecori sint, mihi tamen amaræ sunt. Quid quæris amplius? Sed est fortasse aliquis etiam hominum, cui non sint amaræ. Tendis-ne in molestiam? Numquidnam ego amaras esse omnibus dixi: mihi dixi, et hoc non semper affirmo. Quid si enim alias alia causa, nunc dulce quidpiam, nunc amarum in ore sentiatur? Illud dico, posse hominem cum aliquid gustat, bona fide jurare se scire palato suo illud suave esse, vel contra, vel ulla calumnia græca ab ista scientia posse deduci. Quis enim tam impudens sit, qui mihi cum delectatione aliquid luxurienti dicat: Fortasse non gustas, sed hoc somnium est? Numquidnam resisto? Sed me tamen illud in somnis etiam delectaret. Quare illud quod me scire dixi, nulla confundit similitudo falsorum. Et Epicureus vel Cyrenaïci, et alia multa fortasse pro sensibus dicant, contra quæ nihil dictum esse ab Academicis accepi. Sed quid ad me? Si volunt ista, etsi possunt, etiam me favente rescindant. Quidquid enim contra sensus ab eis disputatur, non contra omnes philosophos valet. Sunt enim qui ista omnia, quæ corporis sensus accipit animus, opinionem posse gignere confitentur, scientiam vero negant. Quam tamen volunt intelligentia contineri, remotamque a sensibus in mente

vivere. Et forte in eorum numero est sapiens ille, quem quærimus. Sed de hoc alias. Nunc ad reliqua pergamus quæ propter ista quæ jam dicta sunt, paucis (nisi fallor) explicabimus.

CAPUT XII.

Urget Academicos causare frustra sensuum vel somni et furoris deceptiones.

XXVII. Quid enim de moribus inquirentem vel juvat vel impedit corporis sensus? Nisi vero illos ipsos qui summum hominis bonum in voluptate posuere, nihil impedit aut columbæ collum, aut vox incerta, aut grave pondus homini quod camelis leve est, aut alia sexcenta, quominus dicant eo quo delectantur delectari se scire, vel eo quo offenduntur offendi : (quod refelli posse non video) eum commovebunt qui finem boni mente complectitur. Quid horum tu eligis? Si quid mihi videatur, quæris, in mente arbitror esse summum hominis bonum[1]. Sed nunc de scientia quærimus. Ergo interroga sapientem, qui non potest ignorare sapientiam : mihi tamen tardo illi atque stulto licet interim scire, boni humani finem, in quo inhabitet beata vita, aut nullum esse, aut in animo esse, aut in corpore, aut in utroque. Hoc me, si potes, nescire convince, quod notissimæ illæ vestræ rationes nullo modo faciunt. Quod si non potes, non enim reperies cui falso simile sit, ego-ne concludere dubitabo, recte mihi videri scire sapientem quipquid in philosophia verum est, cum ego inde tam multa vera cognoverim?

[1] Lib. I. Retract. cap. I, n. 4.

XXVIII. Sed metuit fortasse ne summum bonum eligat dormiens. Nihil periculi est, cum evigilaverit, repudiabit si displicet, tenebit si placet. Quis enim eum recte vituperabit quod falsum vidit in somnis? Aut fortasse illud formidabit, ne dormiens amittat sapientiam, si pro veris falsa probaverit? Hoc jam ne dormiens quidem audet somniare, ut sapientem vigilantem vocet, neget si dormiat. Hæc etiam de furore dici possunt: sed in alia festinat oratio. Hæc tamen sine conclusione securissima non relinquo. Aut enim amittitur furore sapientia, et jam non erit sapiens, quem verum ignorare clamatis: aut scientia ejus manet in intellectu, etiamsi pars animi cætera id quod accepit a sensibus, velut in somnis imaginetur.

CAPUT XIII.

Multa percipi in dialectica.

XXIX. Restat dialectica, quam certe sapiens bene novit, nec falsum scire quisquam potest. Si vero eam nescit, non pertinet ad sapientiam ejus cognitio, sine qua esse sapiens potuit, et superfluo utrum vera sit, possitve percipi, quærimus. Hic fortasse aliquis mihi dicat: Soles prodere tu stulte quid noveris. An de dialectica nihil scire potuisti? Ego vero plura quam de quavis parte philosophiæ. Nam primo omnes illas propositiones, quibus supra usus sum, veras esse ista me docuit. Deinde per istam novi alia multa vera. Sed quam multa sint, numerate, si potestis. Si quatuor in mundo elementa sunt, non sunt quinque. Si sol unus est, non sunt duo. Non potest una anima et mori et esse immortalis. Non potest homo simul et bea-

tus, et miser esse. Non hic et sol lucet, et nox est. Aut vigilamus nunc, aut dormimus. Aut corpus est, quod mihi videre videor, aut non est corpus. Hæc et alia multa, quæ commemorare longissimum est, per istam didici vera esse, quoquo modo sese habeant sensus nostri, in se ipsa vera. Docuit me, si cujus eorum quæ per connexionem modo proposui pars antecedens assumpta fuerit, trahere necessario id quod annexum est. Ea vero quæ per repugnantiam vel disjunctionem a me sunt enuntiata, hanc habere naturam, ut cum auferuntur cætera, sive unum, sive plura sint, restet aliquid quod eorum ablatione firmetur. Docuit etiam me, cum de re constat, propter quam verba dicuntur, de verbis non debere contendi. Et quisquis id faciat, si imperitia faciat, docendum esse: si malitia, deserendum. Si doceri non potest, monendum ut aliquid aliud potius agat, quam tempus in superfluis operamque consumat: si non obtemperat, negligendum. De captiosis autem atque fallacibus ratiunculis breve præceptum est: si male concedendo inferuntur, ad ea quæ concessa sunt esse redeundum. Si verum falsumque in una conclusione confligunt, accipiendum inde quod intelligitur, quod explicari non potest relinquendum. Si autem modus in aliquibus rebus latet penitus hominem, scientiam ejus non esse quærendam. Hæc quidem habeo a dialectica, et alia multa quæ commemorare non est necesse. Neque enim debeo ingratus existere. Verum ille sapiens aut hæc negligit, aut, si, profecto dialectica ipsa scientia veritatis est, sic illam novit, ut istorum mendacissimam calumniam: Si verum est, falsum est; si falsum est, verum est: contemnendo, et non miserando fame enecet. Hæc de perceptione satis esse propterea puto, quia de assentiendo cum dicere cœpero, tota ibi rursum causa versabitur.

CAPUT XIV.

Sapientem oportet sapientiæ saltem assentiri.

XXX. Jam ergo ad eam partem veniamus, in qua dubitare adhuc videtur Alypius. Et primo idipsum perspiciamus quale sit, quod te acutissime atque cautissime movet. Nam si tot tantisque rationibus roboratam (hoc enim dixisti) Academicorum sententiam, qua eis placuit nihil scire sapientem, hoc tuum labefactat inventum, quo cogimur confiteri multo esse probabilius, sapientem scire sapientiam, magis est assensio cohibenda. Hoc enim ipso ostenditur nihil quamlibet copiosissimis subtilissimisque argumentis posse suaderi, cui non ex parte contraria, si adsit ingenium, non minus acriter, vel fortasse acrius resistatur. Eo fit, ut cum sit victus Academicus, vicerit. O utinam vincatur, nunquam efficiet quamvis arte Pelasga, ut simul a me victus victorque discedat. Certe nihil aliud inveniatur quod adversum ista dici possit, et ultro me victum esse profiteor. Non enim de gloria comparanda, sed de invenienda veritate tractamus. Mihi satis est, quoquo modo molem istam transcendere, quæ intrantibus ad philosophiam sese opponit, et nescio quibus receptaculis tenebrascens talem esse philosophiam totam minatur, nihilque in ea lucis inventum iri sperare permittit. Quid autem amplius desiderem, nihil habeo, si jam probabile est nonnihil scire sapientem. Non enim alia causa verisimile videbatur eum assensionem sustinere debere, nisi quia erat verisimile nihil posse comprehendi. Quo sublato, percipit enim sapiens vel ipsam ut jam conceditur sa-

pientiam, nulla jam causa remanebit cur non assentiatur sapiens vel ipsi sapientiæ. Est enim sine dubitatione monstrosius sapientem non approbare sapientiam, quam sapientem nescire sapientiam.

XXXI. Nam quæso, paululum quasi ante oculos tale spectaculum constituamus, si possumus, rixam quamdam sapientis et sapientiæ. Quid aliud dicit sapientia, quam se esse sapientiam? At contra iste: Non credo, inquit. Quis ait sapientiæ: Non credo esse sapientiam? quis nisi is cum quo illa loqui potuit, et in quo habitare dignata est, scilicet sapiens? Ite nunc et me quærite, qui cum Academicis pugnem, habetis jam novum certamen; sapiens et sapientia secum pugnant. Sapiens non vult consentire sapientiæ, ego vobiscum securus expecto. Quis enim non credat invictam esse sapientiam? Tamen nos aliqua complexione muniamus. Aut enim in hoc certamine Academicus vincet sapientiam, et a me vincetur, quia non erit sapiens: aut ab ea superabitur, et sapientem sapientiæ consentire docebimus. Aut igitur sapiens Academicus non est, aut nonnulli rei sapiens assentietur: nisi forte quem dicere puduit sapientem nescire sapientiam, sapientem non consentire sapientiæ dicere non pudebit? At si jam verisimile est cadere in sapientem vel ipsius sapientiæ perceptionem, et nulla causa est, cur non ei quod potest percipi assentiatur, video quod volebam esse verisimile, sapientem scilicet assensurum esse sapientiæ. Si quæ res ubi inveniat ipsam sapientiam, respondebo in semetipso. Si dicis eum nescire quod habeat, redis ad illud absurdum, sapientem nescire sapientiam. Si sapientem ipsum negas posse inveniri, non jam cum Academicis, sed tecum quisquis hoc sentis, sermone alio disseremus. Illi enim cum hæc disputant, de sapiente profecto disputant. Clamat Cicero se ipsum magnum esse opinatorem, sed de sapiente

se quærere. Quod si adhuc vos adolescentes ignotum habetis, certe in Hortensio legitis: Si igitur nec certi est quidquam, nec opinari sapientis est, nihil unquam sapiens approbabit[1]. Unde manifestum est eos de sapiente illis suis disputationibus contra quas nitimur quærere.

XXXII. Ergo arbitror ego sapienti certam esse sapientiam, id est, sapientem percepisse sapientiam. Et ob hoc eum non opinari cum assentitur sapientiæ. Assentitur enim ei rei, quam si non percepisset, sapiens non esset. Nec isti quemquam non debere assentiri, nisi rebus quæ non possunt percipi, affirmant. Non autem sapientia nihil est. Cum igitur et scit sapientiam et assentitur sapientiæ, neque nihil scit, neque nulli rei sapiens assentitur: quid amplius vultis? An de illo errore aliquid quærimus, quem dicunt penitus evitari, si in nullam rem animum declinet assensio? Errat enim, inquiunt, quisquis non solum rem falsam, sed etiam dubiam, quamvis vera sit, approbat: nihil autem quod dubium non sit invenio. At invenit sapiens ipsam, ut dicebamus, sapientiam.

[1] Academic. quæst. l. IV, circa medium.

CAPUT XV.

An qui sequitur in agendo probabile citra assensum, vitet errorem.

XXXIII. Sed hinc jam vultis fortasse me discedere. Non sunt facile securissima relinquenda; cum versutissimis hominibus agimus : morem tamen vobis geram. Sed quid hic dicam? quid, quidnam? illud nimirum vetus dicendum est, ubi et ipsi habent quod dicant. Quid enim faciam, quem de castris meis foras truditis? num implorabo auxilia doctiorum, cum quibus si superare nequeo, minus pudebit fortasse superari? Jaciam igitur quibus viribus possum fumosum quidem jam et scabrum, sed nisi fallor, validissimum telum. Qui nihil approbat, nihil agit. O hominem rusticum! Et ubi est probabile? ubi est verisimile? Hoc volebatis. Auditis-ne ut sonent scuta græcanica? Exceptum est quod robustissimum quidem: sed qua manu jaculati sumus. Et nihil mihi potentius isti mei suggerunt; nec aliquid, ut video, vulneris fecimus. Convertam me ad ea, quæ villa et ager ministrat : onerant me potius majora quam præparant.

XXXIV. Nam cum otiosus diu cogitassem in isto rure, quonam modo possit isthuc probabile ac verisimile actus nostros ab errore defendere, primo visum est mihi, ut solet videri, cum ista vendebam, belle tectum et munitum. Deinde ubi totum cautius circumspexi, visus sum mihi vidisse unum auditum, qua in securos error irrueret. Non enim solum puto eum errare, qui falsam viam sequitur, sed etiam eum qui veram non sequitur. Faciamus

enim duos viatores ad unum locum tendentes, quorum alter instituerit nulli credere, alter nimis credulus sit. Ventum est ad aliquod bivium, hic ille credulus pastori qui aderat, vel cuipiam rusticano: Salve, frugi homo: dic quæso qua bene in illum locum pergatur. Respondetur: Si hac ibis, nihil errabis. Et ille ad comitem: Verum dicit, hac eamus. Ridet vir cautissimus, et tam cito assensum facetissime illudit, atque interea illo discedente in bivio figitur, et jam incipit videri turpe cessare, cum ecce ex alio viæ cornu lautus quidam et urbanus equo insidens eminet, et propinquare occipit: gratulatur iste. Tum advenienti, et salutato indicat propositum, quærit viam, dicit etiam remansionis suæ causam, quo benevolentiorem reddat, pastori eum præferens. Ille autem casu planus erat de iis quos Samardacos jam vulgus vocat. Tenuit suum morem homo pessimus etiam gratis. Hac perge, ait: nam ego inde venio. Decepit, atque abiit. Sed quando iste deciperetur? Non enim monstrationem istam tanquam veram, inquit, approbo; sed quia est verisimilis. Et hic otiosum esse, nec honestum, nec utile est; hac eam. Interea ille, qui assentiendo erravit, tam cito existimans vera esse verba pastoris, in loco illo, quo tendebant, jam se reficiebat: iste autem non errans, siquidem probabile sequitur, circumit sylvas nescio quas, nec jam cui locus ille notus sit, ad quem venire proposuerat, invenit. Vere vobis dicam, cum ista cogitarem, risum tenere non potui, fieri per Academicorum verba nescio quomodo, ut erret ille qui veram viam vel casu tenet, ille autem qui per avios montes probabiliter ductus est, nec petitam regionem invenit, non videatur errare. Ut enim temerariam consensionem jure condemnem, facilius ambo errant, quam iste non errat. Hinc jam adversum ista verba vigilantior, ipsa facta hominum et mores considerare cœpi. Tum vero tam multa mihi et tam

capitalia in istos venerunt in mentem, ut jam non riderem, sed partim stomacharer, partim dolorem homines doctissimos et acutissimos in tanta scelera sententiarum et flagitia devolutos.

CAPUT XVI.

Facere quod videtur probabile etiam citra assensum, nefarium est.

XXXV. Certe enim non fortasse omnis, qui errat, peccat : omnis tamen, qui peccat, aut errare conceditur, aut aliquid pejus. Quid si ergo aliquis adolescentium cum hos audierit, dicentes : Turpe est errare, et ideo nulli rei consentire debemus : sed tamen cum agit quisque quod ei videtur probabile, nec peccat, nec errat. Illud tantum meminerit, quidquid occurrit vel animo vel sensibus, non pro vero esse approbandum. Id igitur audiens adolescens, insidiabitur pudicitiæ uxoris alienæ. Te te consulo, M. Tulli, de adolescentium moribus vitaque tractamus, cui educandæ atque instituendæ omnes illæ litteræ tuæ vigilaverunt. Quid aliud dicturus es, quam non tibi esse probabile ut id faciat adolescens? At illi probabile est. Nam si ex alieno probabili vivimus, nec tu debuisti administrare rempublicam; quia Epicuro visum est non esse faciendum. Adulterabit igitur ille juvenis conjugem alienam : qui deprehensus si fuerit, ubi te inveniet a quo defendatur : quanquam etiamsi inveniat, quid dicturus es? Negabis profecto. Quid si tam clarum est, ut frustra inficiere? Persuadebis nimirum, tanquam in Cumano gymnasio atque adeo Neapolitano, nihil eum peccasse, imo etiam nec

errasse quidem. Non enim faciendum esse adulterium pro vero sibi persnasit, probabile occurrit, secutus est, fecit : aut fortasse non fecit, sed fecisse sibi visus est. Iste autem maritus, homo fatuus, perturbat omnia litibus pro uxoris castitate proclamans, cum qua forte nunc dormit, et nescit. Hoc illi judices si intellexerint, aut negligent Academicos, et tanquam crimen verissimum punient, aut eisdem obtemperantes, verisimiliter hominem probabiliterque damnabunt, ut jam quid agat iste patronus prorsus ignoret. Cui enim succenseat non habebit, cum omnes se nihil errasse dicant, quando non assentientes id quod visum est probabile fecerint. Ponet igitur personam patroni, et philosophi consolatoris suscipiet : ita facile adolescenti, qui jam tantum in Academia profecerit, persuadebit ut se tanquam in somnis putet esse damnatum. Sed vos me jocari arbitramini : liquet dejerare per omne divinum [1], nescire me prorsus quomodo iste peccaverit, si quisquis id egerit quod probabile videtur, non peccat. Nisi forte in totum aliud esse dicunt errare, aliud peccare, seque illis præceptis egisse ne erremus, peccare autem nihil magnum esse duxisse.

XXXVI. Taceo de homicidiis, parricidiis, sacrilegiis, omnibusque omnino, quæ fieri aut cogitari possunt flagitiis, aut facinoribus, quæ paucis verbis, et quod est gravius, apud sapientissimos judices defenduntur : Nihil consensi, et ideo non erravi. Quomodo autem non facerem quod probabile visum est? Qui autem non putant ista probabiliter posse persuaderi, legant orationem Catilinæ, qua patriæ parricidium, quo uno continentur omnia scelera, persuasit [2]. Jam illud quis non ridet? Ipsi dicunt nihil se in agendo sequi nisi probabile, et quærunt magnopere veritatem, cum eis sit probabile non posse inveniri.

[1] 1 Retract. cap. 1, n. 4. — [2] Sallust. in Cat.

O mirum monstrum! Sed hoc omittamus, minus id ad nos, minus ad vitæ nostræ discrimen, minus ad fortunarum periculum pertinet. Illud est capitale, illud formidolosum, illud optimo cuique metuendum, quod nefas omne, si hæc ratio probabilis erit, cum probabile cuiquam visum fuerit esse faciendum, tantum nulli quasi vero assentiatur, non solum sine sceleris, sed etiam sine erroris vituperatione committat. Quid ergo? Hæc illi non viderunt, imo solertissime, prudentissimeque viderunt, nec mihi ullo pacto tantum arrogaverim, ut M. Tullium aliqua ex parte sequar industria, vigilantia, ingenio, doctrina: cui tamen asserenti nihil scire posse hominem, si hoc solum diceretur: Scio ita videri mihi, unde id refelleret non haberet.

CAPUT XVII.

Academici quare dissimularint suam sententiam.

XXXVII. Quid igitur placuit tantis viris perpetuis et pertinacibus contentionibus agere, ne in quemquam cadere veri scientia videretur? Audite jam paulo attentius, non quid sciam, sed quid existimem: hoc enim ad ultimum reservabam, ut explicarem, si possem, quale mihi videatur esse totum Academicorum consilium. Plato vir sapientissimus et eruditissimus temporum suorum, qui et ita locutus est, ut quæcumque diceret[1], magna fierent, et ea locutus est, ut quomodocumque diceret, parva non fierent, dicitur post mortem Socratis magistri sui, quem singulariter dilexerat, a Pythagoreis etiam multa didicisse. Pythagoras autem græca philosophia non contentus, quæ

[1] Retract. cap. I, n. 4.

tunc aut pene nulla erat, aut certe occultissima, post quam commotus Pherecidæ cujusdam Syri disputationibus, immortalem esse animum credidit, multos sapientes etiam longe lateque peregrinatus audierat. Igitur Plato adjiciens lepori subtilitatique Socraticæ quam in moralibus habuit, naturalium divinarumque rerum peritiam, quam ab eis, quos memoravi, diligenter acceperat, subjungensque quasi formatricem illarum partium, judicemque dialecticam, quæ aut ipsa esset, aut sine qua sapientia omnino esse non posset, perfectam dicitur composuisse philosophiæ disciplinam, de qua nunc disserere temporis non est. Sat est enim ad id quod volo, Platonem sensisse duos esse mundos, unum intelligibilem, in quo ipsa veritas habitaret, istum autem sensibilem, quem manifestum est nos visu tactuque sentire. Itaque illum verum, hunc verisimilem et ad illius imaginem factum. Et ideo de illo in ea quæ se cognosceret anima, velut expoliri et quasi serenari veritatem; de hoc autem in stultorum animis non scientiam, sed opinionem posse generari. Quidquid tamen ageretur in hoc mundo per eas virtutes, quas civiles vocabat, aliarum verarum virtutum similes, quæ nisi paucis sapientibus ignotæ essent, non posse nisi verisimile nominari.

XXXVIII. Hæc et alia hujusmodi mihi videntur inter successores ejus, quantum poterant, esse servata, et pro mysteriis custodita. Non enim aut facile ista percipiuntur, nisi ab eis, qui se ab omnibus vitiis mundantes, in aliam quamdam plus quam humanam consuetudinem vindicaverint, aut non graviter peccat quisquis ea sciens quoslibet homines docere voluerit. Itaque Zenonem principem Stoïcorum, cum jam quibusdam auditis et creditis, in scholam relictam a Platone venisset, quam tunc Polemo retinebat, suspectum habitum suspicor, nec talem visum cui Platonica illa velut sacrosancta decreta facile prodi

committique deberent, prius quam dedicisset ea, quæ in illam scholam ab aliis accepta detulerat. Moritur Polemo, succedit ei Archesilas Zenonis quidem condiscipulus, sed sub Polemonis magisterio. Quamobrem cum Zeno sua quadam de mundo, et maxime de anima, propter quam vera philosophia vigilat, sententia delectaretur, dicens eam esse mortalem, nec quidquam esse præter hunc sensibilem mundum, nihilque in eo agi, nisi corpore, nam et Deum ipsum ignem putabat: prudentissime atque utilissime mihi videtur Archesilas, cum illud late serperet malum, occultasse penitus Academiæ sententiam, et quasi aurum inveniendum quandoque posteris obruisse. Quare cum in falsas opiniones ruere turba sit pronior, et consuetudine corporum omnia esse corporea facillime, sed noxie credatur, instituit vir acutissimus atque humanissimus dedocere potius quos patiebatur male doctos, quam docere quos dociles non arbitrabatur. Inde illa omnia nata sunt quæ novæ Academiæ tribuuntur, quia eorum necessitatem veteres non habebant.

XXXIX. Quod si Zeno expergefactus esset aliquando, et vidisset neque quidquam comprehendi posse, nisi quale ipse definiebat, neque tale aliquid in corporibus posse inveniri, quibus ille tribuebat omnia, olim prorsus hoc genus disputationum, quod magna necessitate flagraverat, fuisset extinctum. Sed Zeno imagine constantiæ deceptus, ut ipsis Academicis videbatur, nec mihi etiam non videtur, pertinax fuit: fidesque illa corporum perniciosa quoquo modo potuit pervixit in Chrysippum, qui ei (nam maxime poterat) magnas vires latius se diffundendi dabat, nisi ex illa parte Carneades acrior et vigilantior superioribus cæteris ita restitisset, ut mirer illam opinionem aliquid etiam postea valuisse. Namque Carneades primo illam velut calumniandi impudentiam, qua

videbat Archesilam non mediocriter infamatum, deposuit ne contra omnia velle dicere quasi ostentationis causa videretur; sed ipsos proprie sibi Stoïcos, atque Chrysippum convellendos evertendosque proposuit.

CAPUT XVIII.

Quomodo probabile inductum ab Academicis.

XL. Deinde cum undique premeretur, si nulli rei esset assensus, nihil acturum esse sapientem (o hominem mirum atque adeo non mirum, ab ipsis enim Platonis fontibus profluebat) attendit sapienter quales illi actiones probarent, easque nescio quarum verarum similes videns, id quod in hoc mundo, ad agendum sequeretur, verisimile nominavit. Cui enim esset simile et perite norat, et prudenter tegebat, idque etiam probabile appellabat. Probat enim bene imaginem, quisquis ejus intuetur exemplum. Quomodo enim approbat sapiens, aut quomodo simile sequitur veri, cum ipsum verum quid sit ignoret? Ergo illi norant, et approbabant falsa in quibus imitationem laudabilem rerum verarum animadvertebant[1]. Sed quia hoc tanquam profanis nec fas, nec facile erat ostendere, reliquerunt posteris, et quibus illo tempore potuerunt, signum quoddam sententiæ suæ. Illos autem bene dialecticos de verbis movere quæstionem insultantes irridentesque prohibebant. Ob hoc dicitur Carneades etiam tertiæ Academiæ princeps atque auctor fuisse.

[1] 1 Retract. cap. 1, n. 4.

XLI. Deinde in nostrum Tullium conflictio ista duravit, jam plane saucia et ultimo spiritu latinas litteras inflatura. Nam nihil mihi videtur inflatius, quam tam multa copiosissime atque ornatissime dicere, non ita sentientem. Quibus tamen ventis fæneus ille Platonicus Antiochus satis, ut mihi videtur, dissipatus atque dispersus est. Nam Epicureorum greges in animis deliciosorum populorum aprica stabula posuerunt. Quippe Antiochus Philonis auditor, hominis quantum arbitror circumspectissimi, qui jam veluti aperire cedentibus hostibus portas cœperat, et ad Platonis auctoritatem Academiam legesque revocare : quanquam et Metrodorus id antea facere tentaverat, qui primus dicitur esse confessus, non decreto placuisse Academicis nihil posse comprehendi, sed necessario contra Stoïcos hujusmodi eos arma sumpsisse. Igitur Antiochus, ut institueram dicere, auditis Philone Academico, et Mnesarcho Stoïco in Academiam veterem, quasi vacuam defensoribus, et quasi nullo hoste securam, velut adjutor et civis irrepserat, nescio quid inferens mali de Stoïcorum cineribus, quod Platonis adyta violaret. Sed huic arreptis iterum illis armis et Philon restitit donec moreretur, et omnes ejus reliquias Tullius noster oppressit, se vivo impatiens labefactari vel contaminari quidquid amavisset : adeo post illa tempora non longo intervallo omni pervicacia pertinaciaque demortua, os illud Platonis quod in philosophia purgatissimum est et lucidissimum, dimotis nubibus erroris, emicuit, maxime in Plotino, qui Platonicus philosophus ita ejus similis judicatus est, ut simul eos vixisse, tantum autem interest temporis ut in hoc ille revixisse putandus sit.

CAPUT XIX.

Multiplex philosophiæ genus.

XLII. Itaque nunc philosophos non fere videmus, nisi aut Cynicos, aut Peripateticos, aut Platonicos. Et Cynicos quidem, quia eos vitæ quædam delectat libertas atque licentia. Quod autem ad eruditionem doctrinamque attinet, et mores quibus consulitur animæ, quia non defuerunt acutissimi et solertissimi viri, qui docerent disputationibus suis Aristotelem ac Platonem ita sibi concinere ut imperitis minusque attentis dissentire videantur, multis quidem sæculis multisque contentionibus, sed tamen eliquata est, ut opinor, una verissimæ philosophiæ disciplina. Non enim est ista hujus mundi philosophia, quam sacra nostra meritissime detestantur, sed alterius intelligibilis; cui animas multiformibus erroris tenebris cæcatas, et altissimis a corpore sordibus oblitas, nunquam ista ratio subtilissima revocaret, nisi summus Deus populari quadam clementia divini intellectus auctoritatem usque ad ipsum corpus humanum declinaret, atque submitteret, cujus non solum præceptis, sed etiam factis excitatæ animæ redire in semetipsas, et respicere patriam, etiam sine disputationum concertatione potuissent.

CAPUT XX.

Conclusio operis.

XLIII. Hoc mihi de Academicis interim probabiliter, ut potui, persuasi. Quod si falsum est, nihil ad me, cui satis est jam non arbitrari non posse ab homine inveniri veritatem. Quisquis autem putat hoc sensisse Academicos, ipsum Ciceronem audiat. Ait enim illis morem fuisse occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam nisi qui secum ad senectutem usque vixisset, aperire consuesse. Quæ sit autem ista, Deus viderit, eam tamen arbitror Platonis fuisse. Sed ut breviter accipiatis omne propositum meum, quoquo modo se habeat humana sapientia, eam me video nondum percepisse. Sed cum tricesimum et tertium ætatis annum agam (4), non me arbitror desperare debere eam me quandoque adepturum. Contemptis tamen cæteris omnibus, quæ bona mortales putant, huic investigandæ inservire proposui. A quo me negotio quoniam rationes Academicorum non leviter deterrebant, satis, ut arbitror, contra eas ista disputatione munitus sum. Nulli autem dubium est gemino pondere nos impelli ad discendum, auctoritatis atque rationis. Mihi autem certum est nusquam prorsus a Christi auctoritate discedere : non enim reperio valentiorem. Quod autem subtilissima ratione persequendum est, ita enim jam sum affectus, ut quid sit verum non credendo solum, sed etiam intelligendo apprehendere impatienter desiderem, apud Platonicos me interim quod sacris nostris non repugnet, reperturum esse confido.

XLIV. Hic postquam sermonis finem me fecisse aspexe-

runt, quanquam jam erat nox, et aliquid etiam lucerna illata scriptum erat, tamen illi adolescentes intentissime expectabant, utrum Alypius vel alio die se responsurum esse promitteret. Tum ille : Nihil mihi aliquando, inquit, tam ex sententia provenisse affirmare paratus sum, quam quod hodierna disputatione discedo superatus, nec istam meam tantum puto debere esse lætitiam. Communicabo ergo eam vobiscum concertatores mei vel judices nostri. Quandoquidem isto se pacto a suis posteris vinci, ipsi etiam fortasse Academici optarunt. Quid enim nobis hoc sermonis lepore jucundius? quid sententiarum gravitate perpensius? quid benevolentia promptius? quid doctrina peritius videri aut exhiberi posset? Prorsus nequaquam digne admirari possum, quo tam facete aspera, tam fortiter desperata, tam moderate convicta, tam dilucide obscura tractata sunt. Quare jam socii mei expectationem vestram, qua me ad respondendum provocabatis, certiore spe mecum ad discendum convertite. Habemus ducem qui nos in ipsa veritatis arcana Deo jam monstrante perducat.

XLV. Hic ego cum illi puerili quodam studio, quod Alypius responsurus non videbatur, quasi fraudatos vultu se ostenderent : Invidetis, inquam arridens, laudibus meis. Sed quoniam de Alypii constantia jam securus, nihil eum timeo, ut vos quoque mihi gratias agatis, instruo vos adversus illum qui tantam intentionem vestræ expectationis offendit. Legite Academicos[1], et cum ibi victorem (quid enim facilius ?) istarum nugarum Ciceronem inveneritis, cogatur iste a vobis hunc nostrum sermonem contra illa invicta defendere. Hanc tibi, Alypi, duram mercedem pro mea falsa laude restituo. Hic cum arrisissent, finem tantæ conflictionis utrum firmissimum nescio, modestius tamen et citius quam speraveram fecimus.

[1] 1 Retract. cap. 1, n. 4.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE BEATA VITA.

LIBER UNUS[1].

TRIDUANUS HIC LIBER COMPLECTITUR DISPUTATIONES THEODORO NUNCUPATAS, QUIBUS EO DEMUM RES ABIT UT BEATAM VITAM NONNISI IN PERFECTA DEI COGNITIONE CONSISTERE DEFINIATUR.

PRÆFATIO.

Dicat librum Theodoro, eique aperit quibus veluti ventis ad christianæ philosophiæ portum impulsus sit. — Occasio disputationis.

I. SI ad philosophiæ portum[2], de quo jam in beatæ vitæ regionem solumque proceditur, vir humanissime atque magne Theodore, ratione institutus cursus, et voluntas ipsa perduceret, nescio utrum temere dixerim, multo minoris numeri homines ad eum perventuros fuisse, quamvis nunc quoque, ut videmus, rari admodum paucique perveniant. Cum enim in hunc mundum, sive Deus, sive natura, sive necessitas, sive voluntas nostra, sive conjuncta horum aliqua, sive simul omnia (res enim

[1] Scriptus sub finem an. Chr. 386. Vide Retract. lib. I, cap. 2.— [2] Vide D. Guillon tom. XXI, p. 34-39.

multum obscura est, sed tamen a te jam illustranda suscepta) veluti in quoddam procellosum salum nos quasi temere passimque projecerit, quotus quisque cognosceret quo sibi nitendum esset, quave redeundum, nisi aliquando et invitos contraque obnitentes aliqua tempestas, quæ stultis videtur adversa, in optatissimam terram nescientes errantesque compingeret.

II. Igitur hominum, quos philosophia potest accipere, tria quasi navigantium genera mihi videor videre. Unum est eorum, quos ubi ætas compos rationis assumpserit, parvo impetu pulsuque remorum de proximo fugiunt, seseque condunt in illa tranquillitate, unde cæteris civibus quibus possunt, quo admoniti conentur ad se, lucidissimum signum sui alicujus operis erigunt. Alterum vero est eorum superiorique contrarium, qui fallacissima facie maris decepti, elegerunt in medium progredi, longeque a sua patria peregrinari audent, et sæpe ejus obliviscuntur. Hos si nescio quo et nimis latente modo a puppi ventus, quem prosperum putant, fuerit prosecutus, penetrant in altissima miseriarum elati atque gaudentes, quod eis usquequaque fallacissima serenitas voluptatum honorumque blanditur. His profecto quid aliud optandum est, quam quædam in illis rebus a quibus jacti excipiuntur, improspera, et si parum est, sæviens omnino tempestas, contrarieque flans ventus, qui eos ad certa et solida gaudia, vel flentes gementesque perducat : hujus generis tamen plerique nondum longius evagati, quibusdam non ita gravibus molestiis reducuntur. Hi sunt homines, quos cum vel lacrymabiles tragœdiæ fortunarum suarum, vel inanium negotiorum anxiæ difficultates, quasi nihil aliud habentes quod agant, in libros doctorum sapientissimorumque hominum truserint, in ipso quodam modo portu evigilant, unde illos nulla

maris illius promissa nimium falso ridentis excludant. Est autem genus inter hæc tertium eorum, qui vel in ipso adolescentiæ limine, vel jamdiu multumque jactati, tamen quædam signa respiciunt, et suæ dulcissimæ patriæ, quamvis in ipsis fluctibus, recordantur, et aut recto cursu in nullo falsi, et nihil morati, eam repetunt : aut plerumque vel inter nubila deviantes, vel mergentia contuentes sidera, vel nonnullis illecebris capti, bonæ navigationis tempora differentes, errant diutius ; sæpe etiam periclitantur. Quos item sæpe nonnulla in fluxis fortunis calamitas, quasi conatibus eorum adversa tempestas in optatissimam patriam quietamque compellit.

III. His autem omnibus, qui quocumque modo ad beatæ vitæ regionem feruntur, unus immanissimus mons ante ipsum portum constitutus, qui etiam magnas ingredientibus gignit angustias, vehementissime formidandus, cautissimeque vitandus est. Nam ita fulget, ita mentiente illa luce vestitur, ut non solum pervenientibus, nondumque ingressis incolendum se offerat, et eorum voluntatibus pro ipsa beata terra satisfacturum polliceatur ; sed plerumque de ipso portu ad sese homines invitat, eosque nonnunquam detinet ipsa altitudine delectatos, unde cæteros despicere libeat. Hi tamen admonent sæpe venientes, ne aut occultis subter scopulis decipiantur, aut ad se ascendere facile putent ; et qua sine periculo ingrediantur propter illius terræ vicinitatem benevolentissime docent. Ita cum eis invident vanissimam gloriam, locum securitatis ostendunt. Nam quem montem alium vult intelligi ratio propinquantibus ad philosophiam ingressisve metuendum, nisi superbum studium inanissimæ gloriæ : quod ita nihil intus plenum atque solidum habet, ut inflatos sibi superambulantes succrepante fragili solo demergat ac sorbeat,

eisque in tenebras revolutis, eripiat luculentissimam domum, quam pene jam viderant.

IV. Quæ cum ita sint, accipe, mi Theodore, namque ad id quod desidero, te unum intueor, teque aptissimum semper admiror; accipe, inquam, et quod illorum trium genus hominum me tibi dederit, et quo loco mihi esse videar, et abs te cujusmodi auxilium certus expectem. Ego ab usque unde vicessimo anno ætatis meæ, post quam in schola rhetoris librum illum Ciceronis, qui Hortensius vocatur, accepi [1], tanto amore philosophiæ succensus sum, ut statim ad eam me transferre meditarer. Sed neque mihi nebulæ defuerunt, quibus confunderetur cursus meus, et diu fateor, quibus in errorem ducebar, labentia in Oceanum astra suspexi. Nam et superstitio quædam puerilis me ab ipsa inquisitione terrebat: et ubi factus erectior, illam caliginem dispuli, mihique persuasi docentibus potius quam jubentibus esse credendum, incidi in homines [1], quibus lux ista, quæ oculis cernitur, inter summa et divina colenda videretur. Non assentiebar, sed putabam eos magnum aliquid tegere illis involucris, quod essent aliquando aperturi. At ubi discussos eos evasi, maxime trajecto isto mari, diu gubernacula mea repugnantia omnibus ventis in mediis fluctibus Academici tenuerunt. Deinde veni in has terras, hic septentrionem cui me crederem didici. Animadverti enim et sæpe in sacerdotis nostri [3], et aliquando in sermonibus tuis, cum de Deo cogitaretur, nihil omnino corporis esse cogitandum, neque cum de anima: nam id est unum in rebus proximum Deo. Sed ne in philosophiæ gremium celeriter advolarem, fateor uxoris honorisque illecebra detinebar: ut cum hæc essem consecutus, tum demum me, quod paucis felicissimis licuit, totis velis om-

[1] Lib. III Conf. cap. IV. et lib. VI cap. II. et lib. VIII cap. 7. — [2] Manichæos lib. III. Conf. cap. 6. — [3] Ambrosii lib. VI. Confes. cap. 3, n. 4.

nibusque remis in illum sinum raperem, ibique conquiescerem. Lectis autem Platonis paucissimis libris, cujus te esse studiosissimum accepi[1], collataque cum eis, quantum potui, etiam illorum auctoritate, qui divina mysteria tradiderunt, sic exarsi; ut omnes illas vellem ancoras rumpere, nisi me nonnullorum hominum existimatio commoveret. Quid ergo restabat aliud, nisi ut immoranti mihi superfluis, tempestas quæ putabatur adversa, succurreret? Itaque tantus me arripuit pectoris dolor, ut illius professionis onus sustinere non valens, qua mihi velificabam fortasse ad Sirenas, abjicerem omnia, et optatæ tranquillitati vel quassatam navem fissamque perducerem.

V. Ergo vides in qua philosophia quasi in portu navigem. Sed etiam ipse late patet, ejusque magnitudo quamvis jam minus periculosum, non tamen penitus excludit errorem. Nam cui parti terræ, quæ profecto una beata est, me admoveam, atque contingam, prorsus ignoro. Quid enim solidum tenui, cui adhuc de anima quæstio nutat et fluctuat? Quare obsecro te per virtutem tuam, per humanitatem, per animarum inter se vinculum atque commercium, ut dexteram porrigas. Hoc autem est, ut me ames, et a me vicissim te amari credas charumque haberi. Quod si impetravero, ad ipsam beatam vitam, cui te jam hærere præsumo, parvo conatu facillime accedam. Quid autem agam, quove modo ad istum portum necessarios meos congregem ut cognoscas, et ex eo animum meum (neque enim alia signa invenio quibus me ostendam) ut plenius intelligas, initium disputationum mearum, quod mihi videtur religiosus evasisse, atque tuo titulo dignius, ad te scribendum putavi, et ipso tuo nomine dedicandum. Aptissime sane: nam de beata vita quæsimus inter nos, nihilque aliud video, quod magis Dei donum vocandum

[1] Confes. lib. VII, cap. 9-20.

sit. Eloquentia tua territus non sum: quidquid enim amo, quamvis non assequar, timere non possum: fortunæ vero sublimitatem multo minus: apud te enim vere, quamvis sit magna, secunda est: nam quibus dominatur, eosdem ipsos secundos facit. Sed jam quid afferam, quæso te, attende.

VI. Idibus Novembris mihi natalis dies erat: post tam tenue prandium, ut ab eo nihil ingeniorum impediretur, omnes qui simul non modo illo die, sed quotidie convivabamur, in balneas ad consedendum vocavi: nam is tempori aptus locus secretusque occurrerat. Erant autem, non enim vereor eos singulari benignitati tuæ notos interim nominibus facere, imprimis nostra mater, cujus meriti credo esse omne quod vivo: Navigius frater meus: Trygetius et Licentius, cives et discipuli mei, nec Lastidianum et Rusticum consobrinos meos, quamvis nullum vel grammaticum passi sint, deesse volui, ipsumque eorum sensum communem ad rem quam moliebar, necessarium putavi. Erat etiam nobiscum ætate minimus omnium, sed cujus ingenium, si amore non fallor, magnum quiddam pollicetur Adeodatus filius meus. Quibus attentis sic cœpi.

DISPUTATIO PRIMÆ DIEI.

Ex anima et corpore constamus. Cibus corpori necessarius.

VII. Manifestum vobis videtur ex anima et corpore nos esse compositos? Cum omnes consentirent, Navigius se ignorare respondit. Cui ego: Nihil nihil-ne omnino scis, inquam, an inter aliqua quæ ignoras etiam hoc numerandum est? Non puto me, inquit, omnia nescire. Potes-ne, inquam, nobis dicere aliquid eorum quæ nosti? Possum, inquit. Nisi molestum est, inquam, profer aliquid. Et cum dubitaret: Scis-ne, inquam, saltem te vivere? Scio, inquit. Scis ergo habere te vitam? siquidem vivere nemo nisi vita potest. Et hoc, inquit, scio. Scis etiam corpus te habere. Assentiebatur. Ergo jam scis te constare ex corpore et vita: Scio interim: sed utrum hæc sola sint, incertus sum. Ergo duo ista, inquam, esse non dubitas, corpus et animam, sed incertus es, utrum sit aliud quod ad complendum ac perficiendum hominem valet. Ita, inquit. Hoc quale sit, alias, si possumus, quæremus, inquam. Nunc illud jam ex omnibus quæro, cum fateamur cuncti, neque sine corpore, neque sine anima esse posse hominem, cibos propter quid horum appetamus. Propter corpus, inquit Licentius. Cæteri autem cunctabantur, varioque sermone inter se agebant, quomodo posset propter corpus cibus necessarius videri, cum appeteretur propter vitam, et vita nonnisi ad animam pertineret. Tum ego: Videtur, inquam, vobis ad eam partem cibum pertinere, quam cibo crescere

robustioremque fieri videmus? Assentiebantur præter Trygetium. Ait enim: Cur ergo non pro edacitate mea crevi? Modum, inquam, suum a natura constitutum habent omnia corpora, ultra quam mensuram progredi nequeant, tamen ea mensura minora essent si eis alimenta defuissent, quod et in pecoribus facilius animadvertimus. Et nemo dubitat cibis subtractis omnium animantium corpora macrescere. Macrescere, inquit Licentius, non decrescere. Satis est mihi, inquam, ad id quod volo. Etenim quæstio est, utrum ad corpus cibus pertineat. Pertinet autem, cum eo subducto ad maciem deducitur. Omnes ita esse censuerunt.

Animæ quoque suus est cibus.

VIII. Quid ergo anima, inquam, nulla-ne habet alimenta propria? An ejus esca scientia vobis videtur? Plane, inquit mater, nulla re alia credo ali animam quam intellectu rerum atque scientia. De qua sententia cum Trygetius dubium se ostenderet: Hodie, inquit illa, tu ipse nonne docuisti, unde aut ubi anima pascatur? Nam post aliquantam prandii partem te dixisti non advertisse quo vasculo uteremur, quod alia nescio quæ cogitasses, nec tamen ab ipsa ciborum parte abstinueras manus atque morsus. Ubi igitur erat animus tuus, quo tempore illud te vescente non attendebat, inde mihi crede, et talibus epulis animus pascitur, id est theoriis et cogitationibus suis, si per eas aliquid percipere possit. De qua re cum dubitanter streperent, nonne, inquam, conceditis hominum doctissimorum animos multo esse quam imperitorum quasi in suo genere pleniores atque majores? Manifestum esse dixerunt. Recte igitur dicimus eorum animos, qui nullis disciplinis eruditi

sunt, nihilque bonarum artium hauserunt, jejunos et quasi famelicos esse. Plenos, inquit Trygetius, et illorum animos esse arbitror, sed vitiis atque nequitia. Ista ipsa est, inquam, crede mihi, quædam sterilitas, et quasi fames animorum. Nam quemadmodum corpus, detracto cibo, plerumque morbis atque scabie repletur, quæ in eo vitia indicant famem, ita et illorum animi pleni sunt morbis quibus sua jejunia confitentur. Etenim ipsam nequitiam matrem omnium vitiorum, ex eo quod nequidquam sit, id est, ex eo quod nihil sit, veteres dictam esse voluerunt. Cui vitio quæ contraria virtus est, frugalitas nominatur. Ut igitur hæc a fruge, id est, a fructu, propter quamdam animorum fœcunditatem; ita illa ab sterilitate, hoc est a nihilo nequitia nominata est: nihil est enim omne quod fluit, quod solvitur, quod liquescit et quasi semper perit. Ideo tales homines etiam perditos dicimus. Est autem aliquid si manet, si constat, si semper tale est, ut est virtus, cujus magna pars est atque pulcherrima, quæ temperantia et frugalitas dicitur. Sed si hoc obscurius est quam ut id jam vos videre possitis, certe illud conceditis, quia si animi imperitorum etiam ipsi pleni sunt, ut corporum, ita animorum duo alimentorum genera inveniuntur, unum salubre atque utile, alterum morbidum atque pestiferum.

De eodem argumento.

IX. Quæ cum ita sint, arbitror die natali meo, quoniam duo quædam esse in homine convenit inter nos, id est corpus atque animam, non me prandium paulo lautius corporibus nostris solum, sed et animis etiam exhibere debere. Quod autem hoc sit prandium, si esuritis, proferam. Nam si vos invitos, et fastidientes alere conabor,

frustra operam insumam, magisque vota facienda sunt, ut tales epulas potius quam illas corporis desideretis. Quod eveniet si sani animi vestri fuerint: ægri enim sicut in morbis ipsius corporis videmus, cibos suos recusant et respuunt. Omnes se vultu ipso, et consentiente voce quidquid præparassem jam sumere ac vocare velle dixerunt.

Beatus non est qui quod vult non habet. Nec tamen omnis qui quod vult habet, beatus est.

X. Atque ego rursus exordiens: Beatos esse nos volumus, inquam? Vix hoc effuderam, occurrerunt una voce consentientes. Videtur-ne vobis, inquam, beatus esse qui quod vult non habet? Negaverunt. Quid, omnis qui quod vult habet, beatus est? Tum mater: Si bona, inquit, velit et habeat, beatus est: si autem mala velit, quamvis habeat, miser est. Cui ego arridens atque gestiens: Ipsam, inquam, prorsus, mater, arcem philosophiæ tenuisti. Nam tibi procul dubio verba defuerunt, ut non sicut Tullius te modo panderes, cujus de hac sententia verba ista sunt. Nam in Hortensio, quem de laude ac defensione philosophiæ librum fecit: Ecce autem, ait, non philosophi quidem, sed prompti tamen ad disputandum, omnes aiunt esse beatos qui vivant ut ipsi velint: falsum id quidem: Velle enim quod non deceat, idem ipsum miserrimum. Nec tam miserum est non adipisci quod velis, quam adipisci velle quod non oporteat. Plus enim mali pravitas voluntatis affert, quam fortuna cuiquam boni. In quibus verbis illa sic exclamabat, ut obliti penitus sexus ejus, magnum aliquem virum considere nobiscum crederemus, me interim quantúm poteram intelligente ex quo illa, et quam divino fonte manarent. Et Licentius: Sed dicendum, inquit, tibi est,

ut beatus sit quisque, quid velle debeat, et quarum rerum eum oporteat habere desiderium. Invita me, inquam, natali tuo, quando dignaberis; quidquid apposueris libenter sumam. Qua conditione hodie apud me ut epuleris peto, nec flagites quod fortasse non est paratum. Quem cum modestæ ac verecundæ commonitionis suæ pœniteret: Ergo illud, inquam, convenit inter nos, neque quemquam beatum esse posse, qui quod vult non habet: neque omnem qui quod vult habet, beatum esse? Dederunt.

Quid sibi homo comparare debet ut sit beatus.

XI. Quid illud, inquam, conceditis, omnem qui beatus non est, miserum esse? Non dubitaverunt. Omnis igitur, inquam, qui quod vult non habet, miser est? Placuit omnibus. Quid ergo sibi homo comparare debet, ut beatus sit, inquam? Forte enim etiam hoc isti nostro convivio subministrabitur, ne Licentii aviditas negligatur: nam id opinor ei comparandum est, quod cum vult, habet. Manifestum esse dixerunt. Id ergo, inquam, semper manens, nec ex fortuna pendulum, nec ullis subjectum casibus esse debet. Nam quidquid mortale et caducum est, non potest a nobis quando volumus, et quandiu volumus, haberi. Assentiebantur omnes. Sed Trygetius; Sunt, inquit, multi fortunati, qui eas ipsas res fragiles casibusque subjectas, tamen jocundas pro hac vita cumulate largeque possideant, nec quidquam illis eorum quæ volunt desit. Cui ego: Qui timet, inquam, videtur-ne tibi beatus esse? Non videtur, inquit. Ergo quod amat quisque si amittere potest, potestne non timere? Non potest, inquit. Amitti autem possunt illa fortuita. Non igitur hæc qui amat et possidet, potest ullo modo beatus esse. Nihil repugnavit. Hoc loco autem

mater : Etiamsi securus sit, inquit, ea se omnia non esse amissurum, tamen talibus satiari non poterit. Ergo et eo miser, quo semper est indigus. Cui ego : Quid, inquam, his omnibus abundans rebus atque circumfluens, si cupiendi modum sibi statuat, eisque contentus decenter jocundeque perfruatur, nonne tibi videtur beatus ? Non ergo, inquit, illis rebus, sed animi sui moderatione beatus est. Optime, inquam, nec huic interrogationi aliud, nec abs te aliud debuit responderi. Ergo nullo modo dubitamus, si quis beatus esse statuit, id eum sibi comparare debere quod semper manet, nec ulla sæviente fortuna eripi potest. Hoc, inquit Trygetius, jamdudum consensimus. Deus, inquam, vobis æternus, et semper manens videtur? Hoc quidem, inquit Licentius, ita certum est, ut interrogatione non egeat, cæterique omnes pia devotione concinuerunt. Deum igitur, inquam, qui habet beatus est.

Quis Deum habeat.

XII. Quod cum gaudentes libentissime acciperent : nihil ergo, inquam, nobis jam quærendum esse arbitror, nisi quis hominum habeat Deum; beatus enim profecto is erit. De quo quæro quid vobis videatur. Hic Licentius : Deum habet qui bene vivit. Trygetius : Deum habet, inquit, qui facit quæ Deus vult fieri. In cujus sententiam Lastidianus concessit. Puer autem ille minimus omnium, Is habet Deum, ait, qui spiritum immundum non habet. Mater vero omnia, sed hoc maxime approbavit. Navigius tacebat. Quem cum interrogassem quid sentiret, illud ultimum sibi placere respondit. Nec Rusticum percontari visum est negligendum, quænam esset de re tanta ejus sententia, qui mihi videbatur non deliberatione magis quam pudore impeditus silere ; Trygetio consensit.

Eadem prosequitur.

XIII. Tum ego: Teneo, inquam, omnium placita de re magna sane, et ultra quam nec quæri quidquam oportet, nec inveniri potest, si modo eam uti cœpimus serenissime ac sincerissime investigemus. Quod hodie quia longum est, et habent in epulis suis et animi quamdam luxuriem, si ultra modum in eas, et voraciter irruant (ita enim male quodam modo digerunt, unde valetudini mentium non minus quam ab illa ipsa fame metuendum est) melius nos hæc quæstio cras esurientes, si videtur, accipiet. Illud modo libenter liguriatis volo, quod subito mihi ministratori vestro in mentem suggestum est inferendum; et est, nisi fallor, qualia solent ultima apponi, quasi scholastico melle confectum atque conditum. Quo audito sese omnes quasi in elatum ferculum tetenderunt, coëgeruntque ut dicere properarem quidnam id esset. Quid, inquam, putatis; nisi cum Academicis totum quod susceperamus confectum esse negotium? Quo accepto nomine, tres illi, quibus res nota erat, sese erexerunt alacrius, et velut porrectis, ut fit, manibus inferentem ministrum adjuverunt, quibus potuerunt verbis, nihil se jucundius audituros esse monstrantes.

Academicus beatus esse non potest, ergo nec sapiens.

XIV. Tum ego ita rem proposui: Si manifestum est, inquam, beatum non esse, qui quod vult non habet, quod paulo ante ratio demonstravit; nemo autem quærit quod invenire non vult, et quærunt illi semper veritatem,

volunt ergo invenire; volunt igitur habere inventionem veritatis. At non inveniunt: sequitur eos non habere quod volunt; et ex eo sequitur etiam beatos non esse. At nemo sapiens, nisi beatus: sapiens igitur Academicus non est. Hic repente illi, quasi totum rapientes exclamaverunt. Sed Licentius attentius et cautius advertens timuit assensionem atque subjecit: Rapui quidem vobiscum, siquidem exclamavi illa conclusione commotus. Sed nihil hinc admittam in viscera, et partem meam servabo Alypio: nam aut simul eam mecum lambet, aut me admonebit cur non oporteat attingere. Dulcia, inquam, magis metuere Navigius deberet splene vitioso. Hic ille arridens: Plane, inquit, me talia sanabunt. Nam nescio quomodo contortum hoc et aculeatum, quod posuisti, ut ait ille, de melle Hymetio, acriter dulce est, nihilque inflat viscera. Quare totum etiam palato aliquantum remorso, tamen ut possum libentissime in medullas trajicio. Non enim video quomodo redargui possit ista conclusio. Prorsus nullo modo potest, inquit Trygetius. Quare gaudeo jamdiu cum illis me inimicitias suscepisse. Nam nescio qua impellente natura, vel (ut verius dicam) Deo, etiam nesciens quomodo refellendi essent, tamen eis nimis adversabar.

Ejusdem rei continuatio.

XV. Hic Licentius: Ego, inquit, illos nondum desero. Ergo, ait Trygetius, dissentis a nobis? Numquidnam, ille inquit, vos ab Alypio dissentitis? Cui ego: Non dubito, inquam, quin, si adesset Alypius, huic ratiunculæ cederet. Non enim tam absurde sentire poterat, ut aut beatus ille videretur, qui tantum bonum animi, quod ardentissime vellet habere, non haberet, aut illos nolle invenire veri-

tatem, aut eum qui beatus non sit esse sapientem: nam his tribus quasi melle, farre, atque nucleis, illud quod metuis gustare, confectum est. Ille-ne, inquit, huic tam parvæ puerorum illecebræ cederet, Academicorum tanta ubertate deserta, qua inundante hoc nescio quid breve aut obruetur, aut pertrahetur? Quasi vero, inquam, longum aliquid nos quæramus, præsertim adversus Alypium: nam non mediocriter parva ista esse fortia et utilia, satis sibi ipse de suo corpore argumentaretur. Tu autem, qui elegisti de absentis auctoritate pendere, quid aurum non probas? Utrum beatum non esse, qui quod vult non habet? An illos negas velle habere inventam veritatem, quam vehementer inquirunt? An videtur tibi quisquam sapiens non beatus? Prorsus beatus est, inquit, qui quod vult non habet, quasi stomachanter arridens. Quod cum juberem ut scriberetur? Non dixi, inquit, exclamans. Quod item cum annuerem scribi. Dixi, inquit. Atque ego semel præceperam, ut nullum verbum præter litteras funderetur. Ita adolescentem inter verecundiam atque constantiam exagitatum tenebam.

Disputationis primæ finis.

XVI. Sed cum his verbis eum jocantes, quasi ad vescendam particulam suam provocaremus, animadverti cæteros rei totius ignaros, sed scire cupientes quid inter nos solos tam jocunde ageretur, sine risu nos intueri. Qui mihi prorsus similes visi sunt, quod plerumque fieri solet, iis qui cum epulantur inter avidissimos rapacissimosque convivas, a rapiendo vel gravitate sese abstinent, vel pudore terrentur. Et quia ego invitaveram, et magni cujusdam hominis personam, atque ut totum explicem,

veri hominis etiam in illis epulis invitatorem gerebam, sustinere non potui, commovitque me illa inæqualitas mensæ nostræ et discrepantia. Arrisi matri. Atque illa liberrime quod minus habebant, quasi de suo cellario promendum imperans: Jam dic nobis, inquit, et redde qui sint isti Academici, et quid sibi velint? Cui breviter cum exposuissem aperteque, ita ut nemo illorum ignarus abscederet: Isti homines, inquit, caducarii sunt, (quo nomine vulgo apud nos vocantur, quos comitialis morbus subvertit) et simul surrexit ut abiret; atque hic omnes læti ac ridentes interposito fine discessimus.

DISPUTATIO SECUNDÆ DIEI.

Quis Deum habeat eo modo ut beatus sit.

XVII. Postridie autem cum item post prandium, sed aliquanto quam pridie serius idem ibidemque consedissemus: Tarde, inquam, venistis ad convivium: quod vobis non cruditate accidisse arbitror, sed paucitatis ferculorum securitate, quod non tam mature aggrediendum visum est, quod cito vos peresuros putastis. Non multum enim reliquiarum credendum erat remansisse, ubi die ipso atque solemnitate tam exiguum repertum erat. Fortasse recte. Sed quid vobis præparatum sit, ego quoque vobiscum nescio. Alius est enim qui omnibus cum omnes tum maxime tales epulas præbere non cessat; sed nos ab edendo, vel imbecillitate, vel saturitate, vel negotio plerumque cessamus, quem manentem in hominibus beatos eos facere, inter nos heri, ni fallor, pie constanterque con-

venerat. Nam cum ratio demonstrasset eum beatum esse, qui Deum haberet, nec huic quisquam vestrum sententiæ restitisset, quæsitum est quisnam vobis videretur Deum habere. De qua re, si bene memini, tres sententiæ dictæ sunt. Nam parti placuit Deum habere illum, qui ea faceret quæ Deus vellet. Quidam autem dixerunt, quod is Deum haberet, qui bene viveret. Reliquis vero in eis Deus esse visus est, in quibus qui immundus appellatur, spiritus non est.

Quæstionis status.

XVIII. Sed fortasse omnes diversis verbis unum idemque sensistis. Nam si duo prima consideremus, et omnis qui bene vivit, ea facit quæ vult Deus; et omnis qui ea facit quæ vult Deus, bene vivit; nec quidquam est aliud bene vivere, quam ea facere quæ Deo placeant, nisi quid vobis aliud videtur. Assentiebantur. Tertium vero illud paulo diligentius considerandum est, propterea quod ritu castissimorum sacrorum spiritus immundus, quantum intelligo, duobus modis appellari solet: vel ille qui extrinsecus invadit animam sensusque conturbat, et quemdam hominibus infert furorem, qui excludendo qui præsunt, manum imponere vel exorcizare dicuntur, hoc est per divina eum adjurando expellere. Aliter autem dicitur spiritus immundus, omnis omnino anima immunda; quod nihil est aliud quam vitiis et erroribus inquinata. Itaque abs te quæro, tu puer, qui fortasse aliquanto sereniore ac purgatiore spiritu istam sententiam protulisti, quis tibi videatur immundum spiritum non habere, ille-ne qui dæmonem non habet, quo vesani homines fieri solent, an ille qui animam suam a vitiis omnibusque peccatis mun-

davit? Is mihi videtur, inquit, immundum spiritum non habere, qui caste vivit. Sed castum, inquam, quem vocas? Eum-ne qui nihil peccat, an eum qui ab illicito tantum concubitu temperet? Quomodo, inquit, castus potest esse, qui ab illicito tantum concubitu abstinens sese, cæteris peccatis non desinit inquinari? Ille est vere castus, qui Deum attendit, et ad ipsum solum se tenet. Quæ verba pueri sicut dicta erant, cum conscribi mihi placuisset: Is ergo, inquam, necesse est ut bene vivat, et qui bene vivit necessario talis est, nisi quid tibi aliud videtur. Concessit cum cæteris. Ergo una est hic, inquam, dicta sententia.

Qui quærit Deum nondum Deum habet.

XIX. Sed illud a vobis paululum quæro, velit-ne Deus ut homo Deum quærat? Dederunt. Item quæro numquidnam possumus dicere illum, qui Deum quærit, male vivere? Nullo modo, dixerunt. Etiam hoc tertium respondete: Spiritus immundus potest-ne Deum quærere? Negabant, aliquantum dubitante Navigio, qui postea cæterorum vocibus cessit. Si igitur, inquam, qui Deum quærit, id facit quod Deus vult, et bene vivit, et spiritum immundum non habet: qui autem Deum quærit, nondum habet Deum: non igitur quisquis aut bene vivit, aut quod vult Deus facit, aut spiritum immundum non habet, connuo Deum habere credendus est. Hic cum se cæteri concessionibus suis deceptos riderent, postulavit mater, cum diu stupida fuisset, ut ei hoc ipsum quod conclusionis necessitate intorte dixeram, explicando relaxarem atque solverem. Quod cum factum esset: Sed nemo, inquit potest pervenire ad Deum, nisi Deum quæsierit. Optime, inquam. Tamen qui adhuc quærit, nondum ad Deum per-

venit, etiamsi bene vivit. Non igitur quisquis bene vivit, Deum habet. Mihi, inquit, videtur Deum nemo non habere, sed eum qui bene vivit, habet propitium; qui male, infestum. Male igitur, inquam, hesterno die concessimus eum beatum esse, qui Deum habet. Siquidem omnis homo Deum habet, nec tamen omnis homo beatus est. Adde ergo, inquit, propitium.

Is-ne beati est qui Deum habet propitium?

XX. Saltem, inquam, hoc inter nos satis constat eum beatum esse qui habet propitium Deum? Vellem, inquit Navigius, consentire: sed illum vereor qui adhuc quærit, præsertim ne concludas beatum esse Academicum, qui hesterno sermone vulgari quidem et male latino, sed aptissimo sane, ut mihi videtur, verbo caducarius nominatus est. Non enim possum dicere homini Deum quærenti adversum Deum esse: quod si dici nefas est, propitius erit, et qui propitium Deum habet, beatus est. Beatus ergo erit ille, qui quærit. Omnis autem quærens nondum habet quod vult. Erit igitur beatus homo qui quod vult non habet,quod heri nobis omnibus videbatur absurdum unde credebamus Academicorum tenebras esse dicussas. Quare jam de nobis Licentius triumphabit, mihique illa quæ contra valetudinem meam temere accepi, has de me pœnas exigere, quasi prudens medicus admonebit.

Hujus quæstionis solutio.

XXI. Hic cum etiam mater arrisisset: Ego, inquit Trygetius, non concedo continuo Deum adversari cui non sit

propitius; sed esse aliquid medium puto. Cui ego : Istum tamen hominem, inquam, medium, cui nec Deus propitius est nec infestus, Deum quoquo modo habere concedis? Hic cum ille cunctaretur: Aliud est, inquit mater, Deumhabere, aliud non esse sine Deo. Quid ergo, inquam, aliud melius est, utrum habere Deum, annon esse sine Deo? Quantum, inquit, possum intelligere, ista est sententia mea : Qui bene vivit, habet Deum, sed propitium : qui male, habet Deum, sed adversum. Qui autem adhuc quærit, nondumque invenit, neque propitium neque adversum, sed non est sine Deo. Hæccine, inquam, vestra etiam sententia est? Hanc esse dixerunt. Dicite mihi quæso, inquam : Non vobis videtur esse homini Deus propitius cui favet? Esse confessi sunt : Non ergo, inquam, favet Deus quærenti sese homini? Responderunt : Favet. Habet igitur, inquam, qui Deum quærit, Deum propitium, et omnis qui habet Deum propitium, beatus est. Beatus est ergo et ille qui quærit. Qui autem quærit, nondum habet quod vult. Erit igitur beatus qui quod vult non habet. Prorsus, inquit mater, non mihi videtur beatus esse, qui quod vult non habet. Ergo, inquam, non omnis qui habet Deum propitium, beatus est. Si hoc cogit ratio, inquit, non possum negare. Ista igitur, inquam, distributio erit, ut omnis, qui jam Deum invenit, et propitium Deum habeat, et beatus sit : omnis autem, qui Deum quærit, propitium Deum habeat, sed nondum sit beatus. Jamvero quisquis vitiis atque peccatis a Deo se alienat, non modo beatus non sit, sed ne Deo quidem vivat propitio.

Reliqua ad alterum diem differuntur.

XXII. Quod cum placuisset omnibus : Bene habet, in-

quam, sed adhuc illud vereor, ne vos moveat quod jam superius concesseramus, miserum esse quisquis beatus non sit : cui consequens erit esse miserum hominem, qui propitium tenet Deum, quem adhuc Deum quærentem nondum diximus esse beatum. An vero quod ait Tullius, multorum in terris prædiorum dominos divites appellamus, omnium virtutum possessores pauperes nominabimus? Sed illud videte, utrum quomodo verum est, quod omnis egens miser sit, ita sit verum quod omnis miser egeat. Ita enim erit verum nihil aliud esse miseriam quam egestatem, quod me nunc cum diceretur laudare sensistis. Hoc autem hodie longum est ut quæramus, quare peto ne fastidio vobis sit ad istam mensam cras etiam convenire. Quod cum omnes se libentissime habere dixissent, surreximus.

DISPUTATIO TERTIÆ DIEI.

De quæstione pridie proposita dicendum.

XXIII. Tertius autem dies disputationis nostræ, matutinas nubes quæ nos cogebant in balneas dissipavit, tempusque pomeridianum candidissimum reddidit. Placuit ergo in pratuli propinqua descendere, atque omnibus nobis ubi commodum visum est considentibus, reliquus ita sermo pertractus est. Omnia pene, inquam, quæ interroganti mihi concedi a vobis valui, habeo ac teneo : quare hodierno die, quo possimus tandem hoc nostrum convivium aliquo intervallo dierum distinguere, aut nihil, aut non multum erit, ut opinor, quod mihi vos respondere necesse sit. Dictum enim erat a matre nihil aliud esse mi-

seriam quam egestatem, convenitque inter nos omnes, qui egeant, miseros esse. Sed utrum omnes etiam miseri egeant, nonnulla quæstio est, quam hesterno die non potuimus explicare. Hoc autem ita se habere, si ratio demonstraverit, perfectissime inventum est qui sit beatus; erit enim ille qui non eget. Omnis enim non miser, beatus est. Beatus est ergo qui egestate caret, si quam dicimus egestatem, eamdem miseriam esse constiterit.

Quæstionis status.

XXIV. Quid enim, ait Trygetius, non potest ex eo jam confici, omnem non egentem beatum esse, quo manifestum est omnem qui egeat esse miserum? Nam concessisse nos memini nihil esse medium inter miserum et beatum. Aliquid-ne, inquam, inter mortuum et vivum tibi medium videtur esse? Nonne omnis homo aut vivus aut mortuus est? Fateor, inquit, neque hic esse aliquid medium. Sed quorsum istud? Quia, inquam, etiam istud te fateri credo omnem, qui ante annum sepultus est, esse mortuum. Non negabat. Quid omnis qui ante annum sepultus non est, vivit? Non, ait, sequitur. Ergo, inquam, non sequitur, ut si omnis qui eget miser est, omnis qui non eget sit beatus, quamvis inter miserum et beatum, ut inter vivum et mortuum, medium nihil inveniri queat.

Miser est omnis qui eget. Sapiens porro aliquo non eget.

XXV. Quod cum aliqui eorum paulo tardius intellexissent, me id quibus potui verbis ad eorum sensum accom-

modatis aperiente atque versante : Ergo, inquam, miserum esse omnem qui egeat, dubitat nemo : nec nos terrent quædam sapientium corpori necessaria. Non enim eis eget ipse animus, in quo posita est vita beata. Ipse enim perfectus est, nullus autem perfectus aliquo eget, et quod videtur corpori necessarium sumet, si affuerit : si non affuerit, non eum istarum rerum franget inopia. Omnis namque sapiens fortis est, nullus autem fortis aliquid metuit. Non igitur metuit sapiens aut mortem corporis, aut dolores, quibus pellendis vel vitandis vel differendis, sunt necessaria illa, quorum ei potest contingere inopia. Sed tamen non desinit eis bene uti, si ipsa non desunt. Verissima est enim illa sententia :

Nam tu quod vitare possis, stultum admittere est[1].

Vitabit ergo mortem ac dolorem quantum potest et quantum decet, ne si minime vitaverit, non ex eo miser sit quia hæc accidunt, sed quia vitare cum posset, noluit : quod manifestum stultitiæ signum est. Erit ergo ista non vitans, non earum rerum perpessione, sed stultitia miser. Si autem non valuerit evitare, cum id sedulo ac decenter egerit, non eum ista irruentia miserum facient. Etenim et illa ejusdem Comici sententia non minus vera est :

. . . . Quoniam id fieri quod vis non potest,
Velis id quod possit[2].

Quomodo erit miser, cui nihil accidit præter voluntatem? Quia quod sibi videt non posse provenire, non potest velle. Habet enim rerum certissimarum voluntatem, id est, ut quidquid agit, non agat nisi ex virtutis quodam præscripto et divina lege sapientiæ, quæ nullo ab eo pacto eripi possunt.

[1] Terent. in Eunuch. act. IV, scen. 7. — [2] Id. in Andr. act. II, scen. 10.

An omnis qui miser est, egeat.

XXVI. Jam nunc videte, utrum etiam omnis qui miser est egeat. Nam huic sententiæ concedendæ difficultatem illa res facit, quod multi in magna fortuitarum rerum copia constituti sunt, quibus ita facilia sunt omnia, ut ad eorum nutum præsto sit quidquid cupiditas poscit. Difficilis quidem ista vita est. Sed fingamus aliquem talem, qualem Tullius fuisse dicit Oratam. Quis enim facile dicat Oratam egestate laborasse, hominem ditissimum, amœnissimum, deliciosissimum, cui neque ad voluptatem quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam integramque valetudinem? Nam et prædiis quæstuosissimis et amicis jocundissimis, quantum libuit, abundavit, et illis omnibus aptissime ad salutem corporis usus est, ejusque (ut breviter totum explicem) omne institutum voluntatemque omnem successio prospera consecuta est. Sed fortasse inquiet aliquis vestrum, plus illum quam habebat habere voluisse. Hoc ignoramus. Sed quod satis est quæstioni, faciamus eum non desiderasse amplius quam tenebat. Videtur-ne vobis eguisse? Etiamsi concedam, inquit Licentius, nihil eum desiderasse, quod in homine non sapiente nescio quomodo accipiam; metuebat tamen, erat enim vir (ut dicitur) ingenii non mali, ne illa omnia sibi, vel uno adverso impetu raperentur. Non enim magnum erat intelligere talia cuncta, quantacumque essent, esse sub casibus constituta. Tum ego arridens: Vides, inquam, Licenti, fortunatissimum istum hominem a beata vita ingenii bonitate impeditum. Quo enim erat acutior, eo videbat illa omnia se posse amittere: quo metu frangebatur, illudque vulgare satis asserebat: « Infidum hominem malo suo esse cor- » datum. »

Argumenti continuatio.

XXVII. Hic cum et ille et cæteri arrisissent : Illud tamen, inquam, diligentius attendamus, quia etsi timuit iste, non eguit : unde quæstio est. Egere est enim in non habendo, non in timore amittendi quæ habeas. Erat autem iste miser, quia metuebat, quamvis non egeret. Non igitur omnis, qui miser est, eget. Quod cum approbavisset cum cæteris etiam ipsa cujus sententiam defendebam, aliquantulum tamen addubitans : Nescio, inquit, tamen, et nondum plene intelligo, quomodo ab egestate possit miseria, aut egestas a miseria separari. Nam et iste qui dives et locuples erat, et nihil (ut dicitis) amplius desiderabat, tamen quia metuebat ne amitteret, egebat sapientia. Ergo-ne hunc egentem diceremus, si egeret argento et pecunia; cum egeret sapientia, non diceremus? Ubi cum omnes mirando exclamassent, me ipso etiam non mediocriter alacri atque læto, quod ab ea potissimum dictum esset, quod pro magno de philosophorum libris, atque ultimum proferre paraveram : Videtis-ne, inquam, aliud esse multas variasque doctrinas, aliud animum attentissimum in Deum? Nam unde ista, quæ miramur, nisi inde, procedunt? Hic Licentius lætus exclamans: Prorsus, inquit, nihil verius, nihil divinius dici potuit. Nam et major et miserabilior egestas nulla est, quam egere sapientia; et qui sapientia non eget, nulla re omnino egere potest.

Animi egestas.

XXVIII. Est ergo animi egestas, inquam, nihil aliud quam stultitia. Hæc est enim contraria sapientiæ, et ita

contraria ut mors vitæ, ut beata vita miseræ, hoc est sine aliquo medio. Nam ut omnis non beatus homo miser est, omnisque homo non mortuus vivit, sic omnem non stultum manifestum est esse sapientem. Ex quo et illud jam licet videre, non ex eo tantum Sergium Oratam fuisse miserum, quod timebat ne fortunæ illa munera amitteret, sed quia stultus erat. Quo fit ut miserior esset, si tam pendulis nutantibusque iis, quæ bona putabat, nihil omnino metuisset. Esset enim non fortitudinis excubiis, sed mentis sopore securior, et altiore stultitia demersus miser. At si omnis qui caret sapientia magnam patitur egestatem, omnisque compos sapientiæ nihilo eget, sequitur ut stultitia sit egestas. Ut autem omnis stultus miser, ita omnis miser stultus est. Ergo ut omnis egestas miseria, ita omnis miseria egestas esse convincitur.

Superius dicta elucidantur.

XXIX. Quam conclusionem Trygetius cum se parum intellexisse diceret: Quid, inquam, inter nos ratione convenit? Eum egere, inquit, qui sapientiam non habeat. Quid est ergo, inquam, egere? Sapientiam, inquit, non habere? Quid est, inquam, sapientiam non habere? Hic cum taceret, Nonne hoc est, inquam, habere stultitiam? Hoc, inquit. Nihil est ergo aliud, inquam, habere egestatem, quam stultitiam; ex quo jam necesse est egestatem alio verbo nominari, quando stultitia nominatur. Quanquam nescio quomodo dicamus, habet egestatem, aut, habet stultitiam. Tale est enim ac si locum aliquem, qui lumine careat, dicamus habere tenebras: quod nihil est aliud quam lumen non habere. Non enim tenebræ quasi veniunt aut recedunt, sed carere lumine hoc ipsum est jam tenebrosum esse, ut carere

veste hoc est esse nudum. Non enim veste accedente veluti aliqua res mobilis nuditas fugit. Sic ergo dicimus aliquem habere egestatem, quasi dicamus habere nuditatem. Egestas enim verbum est non habendi. Quamobrem ut quod volo, explicem sicut possum, ita dicitur, habet egestatem : quasi dicatur, habet non habere. Itaque si stultitiam ipsam veram et certam egestatem esse monstratum est : vide jam quæstionem quam susceperamus, utrum soluta sit. Dubitabatur enim inter nos, utrum cum appellaremus miseriam, nihil aliud quam egestatem nominaremus. Dedimus autem rationem, recte stultitiam vocari egestatem. Sicut ergo et omnis stultus miser, et omnis miser stultus est ; ita necesse est non solum omnem qui egeat miserum, sed etiam omnem qui miser sit egentem esse fateamur. At si ex eo quod et omnis stultus miser est, et omnis miser stultus est, conficitur stultitiam esse miseriam ; cur non ex eo quod et quisquis eget miser, et quisquis miser est egeat, nihil aliud miseriam quam egestatem esse conficimus?

Pergit de iisdem ratiocinando.

XXX. Quod cum omnes ita esse faterentur : Illud jam, inquam, sequitur, ut videamus quis non egeat : is enim erit sapiens et beatus. Egestas autem stultitia est, egestatisque nomen : hoc autem verbum sterilitatem quamdam et inopiam solet significare. Attendite quæso altius, quanta cura priscorum hominum, sive omnia, sive quod manifestum est, quædam verba creata sunt, earum rerum maxime quarum erat notitia pernecessaria. Jam enim conceditis omnem stultum egere, et omnem, qui egeat, stultum esse ; credo vos etiam concedere animum stultum esse vi-

tiosum, omniaque animi vitia uno stultitiæ nomine includi. Primo autem die hujus disputationis nostræ nequitiam dixeramus esse ab eo dictam quod nec quidquam sit, cui contrariam frugalitatem a fruge fuisse nominatam. Ergo in iis duobus contrariis, hoc est frugalitate atque nequitia, illa duo videntur eminere, esse et non esse. Egestati autem, de qua quæstio est, quid putamus esse contrarium: Hic cum aliquantum cunctarentur: Si dicam, inquit Trygetius, divitias: video his paupertatem esse contrariam. Est quidem, inquam, vicinum. Nam paupertas et egestas unum atque idem accipi solent. Tamen aliud verbum inveniendum est, ne meliori parti desit unum vocabulum, ut cum illa pars paupertatis et egestatis nomine abundet, ex hac parte solum opponatur divitiarum nomen. Nihil enim absurdius quam ut hic sit egestas vocabuli, ubi est contraria pars egestati. Plenitudo, inquit Licentius, si dici potest, videtur mihi recte opponi egestati.

Animi plenitudo.

XXXI. Postea, inquam, de verbo quæremus fortasse diligentius. Non enim hoc curandum est in inquisitione veritatis. Quamvis enim Sallustius lectissimus pensator verborum, egestati opposuerit opulentiam[1], tamen accipio istam plenitudinem. Non enim hic grammaticorum formidine laborabimus, aut metuendum est ne ab eis castigemur, quod incuriose utimur verbis, qui res suas nobis ad utendum dederunt. Ubi cum arrisissent: Ergo quia mentes vestras, inquam, cum intenti estis in Deum velut quædam oracula non contemnere statui, videamus quid sibi velit hoc nomen: nam nullum accommodatius esse arbi-

[1] Salust. in Catil.

tror veritati. Plenitudo igitur et egestas contraria sunt; at etiam hic similiter, ut in nequitia et frugalitate, apparent illa duo, esse et non esse. Et si egestas est ipsa stultitia, plenitudo erit sapientia. Merito etiam virtutum omnium matrem multi frugalitatem esse dixerunt. Quibus consentiens Tullius etiam in populari oratione ait: Ut volet quisque accipiat: ego tamen frugalitatem, id est, modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam judico[1]. Prorsus doctissime ac decentissime: consideravit enim frugem, id est, illud quod esse dicimus, cui est non esse contrarium. Sed propter vulgarem loquendi consuetudinem, qua frugalitas quasi parcimonia dici solet, duobus consequentibus quid senserit, illustravit, subjiciendo modestiam et temperantiam: et hæc duo verba diligentius attendamus.

Plenitudo sapientiæ.

XXXII. Modestia utique dicta est a modo, et a temperie temperantia. Ubi autem modus est atque temperies, nec plus est quidquam nec minus. Ipsa est igitur plenitudo, quam egestati contrariam posueramus, multo melius quam si abundantiam poneremus. In abundantia enim intelligitur affluentia et quasi rei nimium exuberantis effusio. Quod cum evenit ultra quam satis est, etiam ibi desideratur modus, et res quæ nimia est, modo eget. Ergo nec ab ipsa redundantia egestas aliena est; a modo autem et plus, et minus aliena sunt. Ipsam etiam opulentiam si discutias, invenies eam nihil aliud tenere quam modum. Nam nonnisi ab ope dicta est opulentia. Quomodo autem opitulatur, quod nimium est, cum incommodius sit sæpe

[1] Orat. pro Dejotaro.

quam parum? Quidquid igitur vel parum vel nimium est, quia modo eget, obnoxium est egestati. Modus ergo animi sapientia est. Etenim sapientia contraria stultitiæ non negatur, et stultitia egestas, egestati autem contraria plenitudo. Sapientia igitur plenitudo. In plenitudine autem modus. Modus igitur animi in sapientia est. Unde illud præclarum est, et non immerito diffamatur hoc primum in vita esse utile :

Ut ne quid nimis [1].

Beatus est qui habet sapientiam.

XXXIII. DIXERAMUS autem in exordio hodiernæ disputationis nostræ, quod si inveniremus nihil aliud esse miseriam quam egestatem, eum beatum esse fateremur, qui non egeret. Est autem inventum : ergo beatum esse nihil est aliud quam non egere, hoc est, esse sapientem. Si autem quæritis quid sit sapientia (nam et ipsam ratio quantum in præsentia potuit, evolvit atque eruit.) nihil est aliud quam modus animi, hoc est quo sese animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quam plenum est coarctetur. Excurrit autem in luxurias, dominationes, superbias, cæteraque id genus, quibus immoderatorum miserorumque animi sibi lætitias atque potentias comparari putant. Coarctatur autem sordibus, timoribus, mœrore, cupiditate, atque aliis quæcumque sunt quibus homines miseros etiam miseri confitentur. Cum vero sapientiam contemplatur inventam, cumque, ut hujus pueri verbo utar, ad ipsam se tenet, nec se ad simulacrorum fallaciam, quorum pondus amplexus a Deo suo cadere atque demergi solet, ulla commotus inanitate convertit, nihil immodera-

[1] Terent. in Andr. act. 1, scen. 1.

tionis, et ideo nihil egestatis, nihil igitur miseriæ pertimescit. Habet ergo modum suum, id est, sapientiam, quisquis beatus est.

Sapientia est veritas.

XXXIV. Quæ est autem dicenda sapientia, nisi quæ Dei Sapientia est? Accepimus autem etiam auctoritate divina, Dei Filium nihil esse aliud quam Dei Sapientiam: et est Dei Filius profecto Deus. Deum habet igitur quisquis beatus est: quod omnibus nobis jam ante placuit, cum hoc convivium ingressi sumus. Sed quid putatis esse sapientiam, nisi veritatem? Etiam hoc enim dictum est: « Ego sum Veritas[1], » Veritas autem ut sit, fit per aliquem summum modum, a quo procedit, et in quem se perfecta convertit. Ipsi autem summo modo nullus alius modus imponitur: Si enim summus modus per summum modum modus est, per se ipsum modus est. Sed etiam summus modus necesse est ut verus modus sit. Ut igitur veritas modo gignitur, ita modus veritate cognoscitur. Neque igitur veritas sine modo, neque modus sine veritate unquam fuit. Quis est Dei Filius? dictum est, Veritas. Quis est qui non habet patrem, quis alius quam summus modus? Quisquis igitur ad summum modum per veritatem venerit, beatus est. Hoc est animo Deum habere, id est, Deo frui. Cætera enim quamvis a Deo habeantur, non habent Deum.

[1] Joan. xiv, 6.

Veritas a Deo.

XXXV. Admonitio autem quædam, quæ nobiscum agit, ut Deum recordemur, ut eum quæramus, ut eum, pulso omni fastidio, sitiamus, de ipso ad nos fonte veritatis emanat. Hoc interioribus luminibus nostris jubar sol ille secretus infundit. Hujus est verum omne quod loquimur, etiam quando adhuc vel minus sanis, vel repente apertis oculis audacter converti, et totum intueri trepidamus: nihilque aliud etiam hoc apparet esse quam Deum, nulla degeneratione impediente perfectum. Nam ibi totum atque omne perfectum est, simulque est omnipotentissimus Deus. Sed tamen quandiu quærimus, nondum ipso fonte, atque ut illo verbo utar, plenitudine saturati, nondum ad nostrum modum nos pervenisse fateamur: et ideo quamvis jam Deo adjuvante, nondum tamen sapientes ac beati sumus. Illa est igitur plena satietas animorum, hæc est beata vita, pie perfecteque cognoscere a quo inducaris in veritatem, qua veritate perfruaris, per quid connectaris summo modo. Quæ tria unum Deum intelligentibus unamque substantiam, exclusis vanitatibus variæ superstitionis, ostendunt. Hic mater recognitis verbis quæ suæ memoriæ penitus inhærebant, et quasi evigilans in fidem suam, versum illum sacerdotis nostri: Fove precantes, Trinitas, læta effudit, atque subjecit[1]: Hæc est nullo ambigente beata vita, quæ vita perfecta est, ad quam nos festinantes posse perduci, solida fide, alacri spe, flagrante charitate præsumendum est.

[1] Ambrosii in hymno: Deus creator omnium.

Conclusio.

XXXVI. Ergo, inquam, quoniam modus ipse nos admonet, convivium aliquo intervallo dierum distinguere, quantas pro viribus possum gratias ago summo et vero Deo patri Domino liberatori animarum. Deinde vobis qui concorditer invitati, multis etiam me cumulatis muneribus. Nam tantum in nostrum sermonem contulistis, ut me negare non possim, ab invitatis meis esse satiatum. Hic omnibus gaudentibus et laudantibus Deum: Quam vellem, inquit Trygetius, hoc modo nos quotidie pasceres. Modus, inquam, ille ubique servandus est, ubique amandus, si vobis cordi est ad Deum reditus noster. His dictis facto disputationis fine, discessimus.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE ORDINE

LIBRI II[1].

LIBER I.

Disputationes duas exhibet, quarum prima docet omnia prorsus et bona et mala ordine divinæ providentiæ contineri. Secunda de ordinis præstantia et notione nonnihil tangit; atque hic data occasione incompositos animi motus et pueriles gloriolæ obtentu rixas alumnorum suorum graviter carpit Augustinus; tumque Monicam dicit ob sexum a philosophica disputatione minime arcendam esse.

CAPUT I.

PRÆFATIO.

Omnia divina Providentia regi.

I. Ordinem rerum[2], Zenobi, consequi ac tenere cuique proprium, tum vero universitatis quo coërcetur ac regitur hic mundus, vel videre vel pandere difficillimum hominibus atque rarissimum est. Huc accedit, quod etiamsi quis hæc possit, non illud quoque valet efficere ut dignum auditorem tam divinis obscurisque rebus, vel vitæ merito, vel habitu quodam eruditionis inveniat. Nec tamen quid-

[1] Scripti sub finem an. Chr. 385. Vide Retract. lib. 1, cap. III. — [2] Vide D. Guillon, tom. XXI, pag. 39-44.

quam est quod magis avide expetant quæque optima ingenia, magisque audire ac discere studeant, qui scopulos vitæ hujus et procellas, velut erecto quantum licet capite, inspiciunt, quam quomodo fiat, ut et Deus humana curet, et tanta in humanis rebus perversitas usquequaque diffusa sit, ut non divinæ, sed ne servili quidem cuipiam procurationi, si ei tanta potestas daretur, tribuenda esse videatur. Quamobrem illud quasi necessarium iis quibus talia sunt curæ, credendum dimittitur, aut divinam providentiam non usque in hæc ultima et ima pertendi, aut certe mala omnia Dei voluntate committi. Utrumque impium, sed magis posterius. Quanquam enim desertum Deo quidquam credere, cum imperitissimum, tum etiam periculosissimum animo sit, tamen in ipsis hominibus nemo quemquam non potuisse aliquid criminatus est. Negligentiæ vero vituperatio multo est quam malitiæ crudelitatisque purgatior. Itaque velut compellitur ratio tenere non immemor pietatis; aut ista terrena non posse a divinis administrari, aut negligi atque contemni potius quam ita gubernari, ut omnis de Deo sit mitis atque inculpanda conquestio.

II. Sed quis tam cæcus est mente, ut quidquam in movendis corporibus rationis quod præter humanam dispositionem ac voluntatem est, divinæ potentiæ moderationique dare dubitet: nisi forte aut casibus tam rata subtilique dimensione vel minutissimorum quorumque animalium membra figurantur; aut quod casu quis negat, possit nisi ratione factum fateri; aut vero per universam naturam, quod in singulis quibusque rebus nihil arte humana satagente ordinatum miramur, alienare a secretissimo majestatis arbitrio ullis nugis vanæ opinionis audebimus. At enim hoc ipsum est plenius quæstionum, quod membra publicis disposita mire atque distincta sunt, cum in-

terea humana vita innumerabilium perturbationum inconstantia versetur et fluctuet. Sed hoc pacto si quis tam minutum cerneret, ut in vermiculato pavimento, nihil ultra unius tessellæ modulum acies ejus valeret ambire, vituperaret artificem velut ordinationis et compositionis ignarum; eo quod varietatem lapillorum perturbatam putaret, a quo illa emblemata in unius pulchritudinis faciem congruentia simul cerni collustrarique non possent. Nihil enim aliud minus eruditis hominibus accidit, qui universam rerum coaptationem atque concentum imbecilla mente complecti et considerare non valentes, si quid eos offenderit, quia suæ cogitationi magnum est, magnam putant rebus inhærere fœditatem.

CAPUT II[2].

Dedicat hoc opus Zenobio. Personæ dialogi.

III. Cujus erroris maxima causa est, quod homo sibi ipse est incognitus. Qui tamen ut se noscat, magna opus habet consuetudine recedendi a sensibus, et animum in se ipsum colligendi, atque in se ipso retinendi[1]. Quod ii tantum assequuntur, qui plagas quasdam opinionum, quas vitæ quotidianæ cursus infligit, aut solitudine inurunt, aut liberalibus medicant disciplinis. Ita enim animus sibi redditus quæ sit pulchritudo universitatis intelligit, quæ profecto ab uno cognominata est. Idcircoque illam videre non licet animæ, quæ in multa procedit, sectaturque aviditate pauperiem, quam nescit sola segregatione multitudinis posse vitari. Multitudinem autem non

[1] In editis caput male incipit ad hæc verba : *Ita enim animus*, etc. — [2] I Retract. cap. III, n. 2.

hominum dico, sed omnium quæ sensus attingit. Nec mirere quod eo egestatem patitur magis, quo magis appetit plura complecti. Ut enim in circulo quantumvis amplo unum est medium quo cuncta convergunt, quod centrum geometræ vocant, et quamvis totius ambitus partes innumerabiliter secari queant, nihil tamen est præter illud unum, quo cætera pariliter dimetiantur, et quod omnibus quasi quodam æqualitatis jure dominetur. Hinc vero in quamlibet partem si egredi velis, eo amittuntur omnia, quo in plurima pergitur. Sic animus a se ipso fusus immensitate quadam diverberatur, et vera mendicitate conteritur, cum eum natura sua cogit ubique unum quærere, et multitudo invenire non sinit.

IV. Sed et hæc quæ dixi qualia sint, et quæ causa extet erroris animarum, quoque modo et in unum congruant atque perfecta sint cuncta, et tamen peccata fugienda sint, assequeris profecto, mi Zenobi. Sic enim mihi notum est ingenium tuum, et pulchritudinis omnimodæ amator animus, sine libidinis immoderatione atque sordibus. Quod signum in te futuræ sapientiæ perniciosis cupiditatibus divino jure præscribit, ne tuam causam deseras falsis voluptatibus illectus, qua prævaricatione nihil turpius et periculosius inveniri potest. Assequeris ergo ista, mihi crede, cum eruditioni operam dederis, qua purgatur et excolitur animus, nullo modo ante idoneus cui divina semina committantur. Quod totum cujusmodi sit, et quem flagitet ordinem, quidve studiosis et bonis ratio promittat, qualemque vitam nos vivamus, charissimi tui, et quem fructum de liberali otio carpamus, hi te libri satis, ut opinor, edocebunt, nomine tuo nobis quam nostra elaboratione dulciores, præsertim si te in ipsum ordinem, de quo ad te scribo, meliora eligens inserere atque coaptare volueris.

V. Nam cum stomachi dolor scholam me deserere coëgisset, qui jam, ut scis, etiam sine ulla tali necessitate in philosophiam confugere moliebar, statim me contuli ad villam familiarissimi nostri Verecundi. Quid dicam eo libente? Nosti optime hominis, cum in omnes, tum vero in nos benevolentiam singularem. Ibi disserebamus inter nos quæcumque videbantur utilia, adhibito sane stylo quo cuncta exciperentur, quod videbam conducere valetudini meæ. Cum enim nonnulla loquendi cura detinerer, nulla inter disputandum irrepebat immoderata contentio. Simul etiam ut si quid nostrum litteris mandare placuisset, nec aliter dicendi necessitas, nec labor recordationis esset. Agebant autem ista mecum Alypius et Navigius frater meus, et Licentius repente admirabiliter poëticæ deditus. Trygetium item nobis militia reddiderat, qui tanquam veteranus adamavit historiam. Et jam in libris nonnihil habebamus.

CAPUT III.

DISPUTATIO I.

Occasio disputationis.

VI. Sed nocte quadam cum evigilassem de more, mecumque ipse tacitus agitarem quæ in mentem nescio unde veniebant. Nam id mihi amore inveniendi veri jam in consuetudinem verterat, ita ut aut primam, si tales curæ inerant, aut certe ultimam, dimidiam tamen fere noctis partem pervigil quodcumque cogitarem: nec me patiebar adolescentium lucubrationibus a me ipso avocari; quia et illi per totum diem tantum agebant, ut nimium mihi vi-

deretur, si aliquid etiam noctium in studiorum laborem usurparent, et id a me ipsi quoque præceptum habebant, ut aliquid et præter codices secum agerent, et apud sese habitare consuefacerent animum. Ergo, ut dixi, vigilabam, cum ecce aquæ sonus pone balneas quæ præterfluebat, eduxit me in aures, et animadversus est solito attentius. Mirum admodum mihi videbatur, quod nunc clarius, nunc pressius eadem aqua strepebat silicibus irruens. Cœpi a me quærere, quænam causa esset: Fateor, nihil occurrebat: cum Licentius lecto suo importunos percusso juxta ligno sorices terruit, seseque vigilantem hoc modo indicavit. Cui ego: Animadvertisti, inquam, Licenti (nam video tibi Musam tuam lumen ad lucubrandum accendisse) quomodo canalis iste inconstanter sonet? Jam, inquit, mihi hoc non est novum[1]. Nam desiderio serenitatis cum expergefactus aliquando aurem admovissem, ne imber ingrueret, hoc agebat aqua ista quod nunc. Approbavit Trygetius. Nam et ipse in eodem conclavi lecto suo cubans vigilabat nobis nescientibus: erant enim tenebræ; quod in Italia etiam pecuniosis prope necesse est.

VII. Ergo ubi vidi scholam nostram quantacumque aderat, nam et Alypius et Navigius in urbem ierant, etiam illis horis non sopitam, et me cursus ille aquarum aliquid de se dicere admonebat: Quidnam vobis, inquam, videtur esse causæ quod sic alternat hic sonus? Non enim quemquam putamus his horis vel transitu, vel re aliqua lavanda toties illum meatum interpellare. Quid putas, inquit Licentius, nisi alicubi folia cujuscemodi quæ autumno perpetuo copioseque decidunt, angustiis canalis intertrusa evinci aliquando atque cedere: ubi autem unda, quæ urgebat pertransierit, rursum colligi atque stipari: aut aliquid aliud vario casu foliorum natantium fieri, quod

[1] 1 Retract. cap. III. n. 2.

ad illum fluxum nunc refrenandum, nunc emittendum similiter valeat? Visum est mihi probabile aliud non habenti, confessusque sum laudans ingenium ejus, nihil me invenisse cum diu quæsissem, cur ita esset.

VIII. Tum interposito modico silentio: Merito, inquam, tu nihil mirabaris, et apud Calliopam te intus tenebas. Merito, inquit ille. Sed modo plane dedisti mihi magnum mirari. Quidnam hoc est, inquam? Quod tu, inquit, ista miratus es. Unde enim solet, inquam, oboriri admiratio, aut quæ hujus vitii mater est, nisi res insolita præter manifestum causarum ordinem? Et ille: Præter manifestum, inquit, accipio: nam præter ordinem nihil mihi fieri videtur[1]. Hic ego erectior spe alacriore quam soleo esse, cum aliquid ab his requiro, quod rem tantam et tam subito heri pene ad ista conversus adolescentis animus concepisset, nulla unquam de his rebus inter nos antea quæstione agitata: Bene, inquam, bene, sed prorsus bene multum sensisti, multum ausus es: Hoc mihi crede, longo intervallo transcendis Heliconem, ad cujus verticem tanquam ad cœlum pervenire conaris. Sed pervellem adesse huic sententiæ, nam eam labefactare tentabo. Sine, inquit, modo me mihi, quæso te: nam valde in aliud intendi animum. Hic ego nonnihil metuens ne studio poëticæ penitus provolutus a philosophia longe raperetur. Irritor, inquam, abs te versus istos tuos omni metrorum genere cantando et ululando insectari, qui inter te atque veritatem immaniorem murum quam inter amantes tuos conantur erigere: nam in se illi vel inolita rimula respirabant. Pyramum enim ille tum canere instituerat.

IX. Quod cum severiore quam putabat voce dixissem, subticuit aliquantum. Et ego jam reliqueram cœpta, et ad me redieram, ne frustra occupare præoccupatum atque

[1] I Retract. cap. III, n. 2.

inepte vellem. Tum ille. Egomet meo indicio miser quasi sorex, inquit, non dictum est commodius apud Terentium quam nunc dici a me de me potest[1] : sed sane illud ultimum fortasse in contrarium vertetur. Quod enim ait ille, hodie perii, ego hodie forte inveniar. Nam si non contemnitis quod superstitiosi solent etiam de muribus augurari, si ego illum murem vel soricem, qui me tibi vigilantem detulit, strepitu meo commonui, si quid sapit redire in cubile suum, secumque conquiescere, cur non ego ipse isto strepitu vocis tuæ commonear philosophari potius quam cantare? Nam illa est, ut tibi quotidie probanti jam cœpi credere, vera et inconcussa nostra habitatio. Quare si tibi molestum non est, atque id fieri debere arbitraris, roga quod vis, defendam quantum possum ordinem rerum, nihilque præter ordinem fieri posse asseram. Tantum enim eum animo imbibi atque hausi, ut etiamsi me quisquam in hac disputatione superarit, etiam hoc nulli temeritati, sed rerum ordini tribuam. Neque enim res ipsa, sed Licentius superabitur.

CAPUT IV.

Nihil omnino sine causa fieri.

X. Ego rursum gaudens eis me restitui. Tum Trygetio : Quid, inquam, tibi videtur? Faveo quidem, inquit, ordini plurimum, sed incertus sum tamen, et rem tantam diligentissime discuti cupio. Favorem, inquam, tuum illa ergo pars habeat : nam quod incertus es, etiam cum Licentio ac me ipso tibi puto esse commune. Prorsus, ait

[1] In Eunuch. act. v. scen. 6.

Licentius, ego hujus sententiæ certus sum. Quid enim dubitem parietem, cujus mentionem fecisti, antequam plane se erexerit, diruere? Non enim vere poëtica tantum me avertere a philosophia potest, quantum inveniendi veri diffidentia. Tum Trygetius gaudentibus verbis: Habemus, inquit, jam quod plus est, Licentium non Academicum: eos enim ille studiosissime defendere solebat. Hæc modo, inquit, omitte quæso, ne me hoc vafrum quiddam et captatorium a nescio qua divina re, quæ mihi ostentare se cœpit, et cui me inhiantem suspendo, detorqueat atque disrumpat. Hic ego multo uberius cernens abundare lætitias meas quam vel optare aliquando ausus sum, versum istum gestiens effudi: Sic Pater ille Deus faciat, sic altus Apollo, Incipias, perducet enim ipse, si sequimur quo nos ire jubet, atque ubi ponere sedem, qui dat modo augurium, nostrisque illabitur animis. Nec enim altus Apollo est, qui in speluncis, in montibus, in nemoribus nidore thuris pecudumque calamitate concitatus implet insanos; sed alius profecto est, alius ille altus veridicus, atque ipsa (quid enim verbis ambiam) Veritas. Cujus vates sunt quicumque possunt esse sapientes. Ergo aggrediamur, Licenti, freti pietate cultores, et vestigiis nostris ignem perniciosum fumosarum cupiditatum opprimamus.

XI. Jam, inquit, interroga, oro te, si possim hoc tantum nescio quid explicare, et tuis verbis et meis. Hoc ipsum, inquam, mihi responde, primo unde tibi videatur aqua ista non temere sic, sed ordine influere. Nam quod illa ligneolis canalibus superlabitur, et ducitur usque in usus nostros, potest ad ordinem pertinere. Factum est enim ab hominibus ratione utentibus, ut uno ejus itinere simul et biberent et lavarent, et pro locorum opportunitatibus consequens erat ut ita fieret. Quod vero illa, ut

dicis, folia sic inciderunt, ut hoc quod admirati sumus eveniret, quo tandem rerum ordine, ac non potius casu factum putabimus? Quasi vero, inquit ille, aliter atque ceciderunt debuisse aut potuisse cadere cuiquam videri potest, serenissime intuenti nihil posse fieri sine causa. Quid jam vis persequar situs arborum atque ramorum, ipsumque pondus quantum natura foliis imposuit? quid aëris vel mobilitatem qua volitant, vel mollitiem qua descendunt, variosque lapsus pro affectione cœli, pro onere, pro figuris suis, cæterisque innumerabilibus atque obscurioribus causis, quid me attinet quærere? Latent ista sensus nostros, penitus latent: illud tamen quod aggressæ quæstioni satis est, nescio quomodo animum non latet, nihil fieri sine causa. Potest enim odiosus percunctator pergere quærere, quæ causa erat ut ibi arbores ponerentur? Respondebo secutos esse homines uber terræ. Quid si fructuosæ arbores non sunt, ac temere natæ sunt? Et hic respondebo nos parum videre. Nam temerariam, quæ illas genuit, nequaquam esse naturam. Quid plura? Aut aliquid sine causa fieri docear, aut nihil fieri nisi certo causarum ordine credite.

CAPUT V.

Ordine cuncta Deus administrat.

XII. Cui ego: Licet, inquam, me odiosum percunctatorem voces, vix enim possum non esse, qui expugnavi ne cum Pyramo et Thysbe colloquereris, pergam tamen quærere abs te: Natura ista quamvis videri ordinatam, cui bono, ut de cæteris rebus innumerabilibus taceam, istas

ipsas arbores, quæ fructus non afferunt, procreavit? At illo cogitante quid diceret, ait Trygetius : Numquidnam usus arbustorum in solis fructibus præbetur hominibus? Quanta sunt alia : quæ umbra, quæ lignis, postremo quæ ipsis frondibus seu foliis fiant? Noli obsecro, inquit ille, interrogationibus ejus hæc reddere. Innumerabilia sunt enim quæ proferri possunt, ex quibus nulla est hominibus utilitas, aut certe ita latet vel imbecilla est, ut ab hominibus præsertim nobis erui defendive non possit. Ipse potius nos doceat, quomodo aliquid fiat quod non causa præcesserit. Post, inquam, ista videbimus. Non enim jam me necesse est esse doctorem, cum tu qui jam tantæ rei te certum esse professus es, adhuc me nihil docueris nimium discere cupientem, et propter hoc solum dies noctesque vigilantem.

XIII. Quo me mittis, inquit? an quia levius te sequor, quam ista folia ventos, quibus in profluentem aquam jaciuntur, ut eis cadere parum sit, nisi etiam trahantur? Nam quid aliud erit cum Licentius et Augustinum, et ea quæ sunt in media philosophia docet? Noli obsecro, inquam, aut te tantum abjicere, aut me extollere. Nam et ego in philosophia puer sum, et non nimis curo cum interrogo, per quem mihi ille respondeat, qui me quotidie querulum accipit. Cujus te quidem credo quandoque vatem futurum : neque hoc, quandoque, forsitan longum est. Sed tamen alii quoque multum sepositi ab hujusmodi studiis docere aliquid possunt, cum disserentium societati quasi vinculis interrogationum coarctantur. Idem autem aliquid non est nihil. Annon vides (tuo enim simili utar libentius) illa ipsa folia quæ feruntur ventis, quæ undis innatant, resistere aliquantum præcipitanti se flumini, et de rerum ordine homines commonere, si tamen hoc quod abs te defenditur, verum est?

XIV. Hic ille lecto etiam exiliens præ lætitia: Quis neget, Deus magne, inquit, te cuncta ordine administrare? Quam se omnia tenent, quam ratis successionibus in nodos suos urgentur, quanta et quam multa facta sunt ut hæc loqueremur, quanta fiunt ut te inveniamus. Unde enim hoc ipsum, nisi ex rerum ordine manat et ducitur, quod evigilavimus, quod illum sonum advertisti, quod quæsisti tecum causam, quod tu causam tantillæ rei non invenisti? Sorex etiam prodit, ut ego vigilans prodar. Postremo tuus etiam ipse sermo, te fortasse id non agente. (Non enim cuiquam in potestate est quid veniat in mentem:) sic nescio quomodo circumagitur, ut me ipse doceat quid tibi debeam respondere. Namque oro te, si hæc, quæ a nobis dicta sunt, litteris, ut instituisti, mandata pervagentur paulo latius ad hominum famam, nonne ita res magna videbitur, ut de illa consultus aliquis vates magnus aut Chaldæus respondere debuerit, multo ante quam evenit? Quod si respondisset, ita divinus diceretur, ita efferretur laudibus omnium, ut tamen ex eo nemo quærere auderet, cur folium ab arbore ceciderit, aut utrum mus oberrans jacenti homini molestus fuerit? Numquidnam enim talia futura quisquam illorum aut per se dixit aliquando, aut a consultore coactus est dicere? Atqui si futurum quemdam librum non ignobilem diceret, et id necessario eventurum videret, non enim posset aliter divinare, profecto quidquid volitatio foliorum in domo facit, tam sunt in rerum ordine necessaria quam illæ litteræ. His enim verbis fiunt, quæ sine illis præcedentibus vilissimis rebus nec in mentem venire possent, nec ore procedere posterisque mandari. Quare jam rogo, nemo ex me quærat, cur quidque fiat. Satis est nihil fieri, nihil gigni, quod non aliqua causa genuerit ac moverit.

CAPUT VI.

Ordo omnia complectitur.

XV. Hic apparet te, inquam, nescire adolescens quam multa, et a qualibus viris contra divinationem dicta sint. Sed responde nunc, non utrum fiat aliquid sine causa : nam id jam video te nolle respondere : sed ordo iste susceptus tuus bonum-ne quidquam, an malum tibi esse videatur. Et ille submurmurans : Non, inquit, sic rogasti, ut unum e duobus queam respondere. Video hic enim quamdam medietatem. Nam ordo mihi nec bonum, nec malum videtur. Quid saltem censes, inquam, ordini esse contrarium? Nihil, ait ille. Nam quomodo esse contrarium quidquam potest ei rei, quæ totum occupavit, totum obtinuit? Quod enim erit ordini contrarium, necesse erit esse præter ordinem. Nihil autem esse præter ordinem video. Nihil igitur ordini opportet putare esse contrarium. Ergo-ne, ait Trygetius, contrarius, ordini error non est? Nullo modo, inquit. Nam neminem video errare sine causa. Causarum autem series ordine includitur. Et error ipse non solum gignitur causa, sed etiam gignit aliquid cujus causa sit. Quamobrem quo extra ordinem non est, eo non potest ordini esse contrarius.

XVI. Et cum tacuisset Trygetius, egoque me ipsum non caperem gaudio, quod videbam adolescentem charissimi amici filium etiam meum fieri, nec solum, verum in amicum quoque jam mihi surgere atque grandescere, et cujus studium vel in mediocres litteras desperaveram, quasi respecta possessione sua toto impetu in mediam ve-

nire philosophiam. Quod dum tacitus miror et exæstuo in gratulationem, subito ille quasi mente quadam correptus exclamat : O si possem dicere quod volo ! Rogo, ubi ubi estis verba? succurrite, et bona et mala in ordine sunt. Credite, si vultis. Nam quomodo id explicem nescio.

CAPUT VII[1].

Deus non diligit mala, licet ad ordinem pertineant.

XVII. Ego mirabar et tacebam. Trygetius autem ubi vidit hominem paululum quasi digesta ebrietate affabilem factum redditumque colloquio : Absurdum, inquit, mihi videtur, Licenti, et plane alienum a veritate quod dicis. Sed quæso patiare me paululum, nec perturbes clamitando. Dic quod vis, ait ille : Non enim metuo ne me auferas ab eo quod video, ac pene teneo. Utinam, inquit, ab eo quem defendis ordine devius non sis, non tanta in Deum feraris (ut mitius loquar) incuria. Quid enim potuit dici magis impium, quam etiam mala ordine contineri? Certe enim Deus amat ordinem. Vere amat, ait ille, ab ipso manat, et cum ipso est. Et si quid potest de re tantum alta convenientius dici cogita, quæso, ipse tecum. Nec enim sum idoneus qui te ista nunc doceam. Quid cogitem, inquit Trygetius? Accipio prorsus quod dicis, satisque mihi est in eo quod intelligo. Certe enim et mala dixisti ordine contineri, et ipsum ordinem manare a summo Deo, atque ab eo diligi. Ex quo sequitur ut et mala sint a summo Deo, et mala Deus diligat.

[1] Caput in veteribus editis male incipit ad verba præcedentia : *Credite, si vultis*, etc.

XVIII. In qua conclusione timui Licentio. At ille ingemiscens difficultate verborum, nec omnino quærens quid responderet, sed quemadmodum quod respondendum erat promeret: Non diligit Deus mala, inquit, nec ob aliud nisi quia ordinis non est, ut Deus mala diligat. Et ordinem ideo multum diligit, quia per eum non diligit mala. At vero ipsa mala quî possunt non esse in ordine cum Deus illa non diligat? Nam iste ipse est malorum ordo, ut non diligantur a Deo. An parvus rerum ordo tibi videtur, ut et bona Deus diligat, et non diligat mala? Ita nec præter ordinem sunt mala, quæ non diligit Deus, et ipsum tamen ordinem diligit: hoc ipsum enim diligit diligere bona, et non diligere mala; quod est magni ordinis, et divinæ dispositionis. Qui ordo atque dispositio, quia universitatis congruentiam ipsa distinctione custodit, fit ut mala etiam esse necesse sit. Ita quasi ex antithetis quodam modo, quod nobis etiam in oratione jucundum est, id est, ex contrariis omnium simul rerum pulchritudo figuratur.

XIX. Post hoc intersiluit modice. Et repente sese erigens qua Trygetius lectum habebat. Nam quæro ex te, quæso, inquit, justus ne sit Deus? Tacebat ille, nimis ut postea retulit admirans et horrens subito condiscipuli et familiaris sui afflatum nova inspiratione sermonem. Quo tacente ille ita secutus est. Si enim Deum justum non esse responderis, tu videris quid agas, qui me dudum impietatis arguebas. Si autem ut nobis traditur, nosque ipsius ordinis necessitate sentimus, justus est Deus, sua cuique distribuendo utique justus est. Quæ autem distributio dici potest, ubi distinctio nulla est? Aut quæ distinctio, si bona sunt omnia? Quidve præter ordinem reperiri potest, si Dei justitia bonorum malorumque meritis sua cuique redduntur? Justum autem Deum omnes fatemur. Totum

igitur ordine includitur. Quibus dictis resilit e strato, et jam lenior voce cum ei verbum nemo faceret: Nihil-ne mihi, inquit, vel tu qui compulisti ad ista respondes?

XX. Cui ego: Nova nunc religio isthæc in te incessit, cedo, inquam. Sed quod videbitur per diem respondebo, qui mihi jam videtur redire, nisi lunæ est ille qui fenestris fulgor inducitur. Simul et agendum est, ne tanta bona tua, Licenti, absorbeat oblivio. Quando enim nostræ litteræ non sibi hæc mandari flagitent? Dicam plane tibi quod sentio, disputabo adversum te quantum possum, non enim mihi, si me viceris, major triumphus dari potest. Si autem vel calliditati vel acuto cuidam errori hominum, quorum partes suscipere tentabo, cesserit imbecillitas tua quæ minus pasta eruditione disciplinarum tantum Deum fortasse sustinere non poterit, res te ipsa commonebit, quantæ tibi vires ut in eum firmior redeas parandæ sint: simul quia et istam disputationem nostram elimatius volo provenire, non enim eam grossis auribus debeo. Nam Zenobius noster multa mecum sæpe de rerum ordine contulit, cui alta percunctanti nunquam satisfacere potui, seu propter obscuritatem rerum, seu propter temporum angustias. Crebrarum autem ille procrastinationum usque adeo impatiens fuit, ut me quo diligentius et copiosius respondere cogerer, etiam carmine provocaret, et bono carmine, unde illum magis ames. Sed neque tunc tibi legi potuit ab istarum rerum studio remotissimo, neque nunc potest. Nam profectio ejus tam repentina et perturbata fuit tumultu illo, ut nihil istorum venire nobis in mentem potuerit: nam id relinquere mihi responsuro statuerat: et multa concurrunt cur ei sermo iste mittatur. Primum est, quia debetur. Deinde quia cujusmodi nunc vitam ducamus, etiam sic indicari ejus in nos benevolentiæ decet. Postremo quod in gaudio de spe tua nemini

cedit. Nam et cum præsens esset, pro familiaritate patris tui, vel potius omnium nostrum, multum sollicitus erat ne ingenii tui quædam scintillæ, quas diligenter animadvertebat, non tam conflarentur cura mea, quam tua extinguerentur incuria. Et cum te poëticæ quoque studiosum esse cognoverit, sic gratulabitur, ut eum mihi gestientem videre jam videar.

CAPUT VIII.

Licentius philosophiæ amore succensus. — Reprehensus a Monica quod Psalmi versiculum ad requisita naturæ egressus cantitaret. — Liberalium disciplinarum utilitas.

XXI. Nihil mihi quidem gratius facies, inquit, sed sive mobilitatem meam et puerilem levitatem ridebitis, sive aliquo vere divino nutu et ordine fit in nobis, non vobis dubitem dicere : Pigrior sum ad illa metra subito effectus ; alia, longe alia nescio quid mihi nunc luce resplenduit. Pulchrior est philosophia, fateor, quam Thysbe, quam Pyramus, quam illa Venus et Cupido, talesque omnimodi amores : et cum suspirio gratias Christo agebat. Accepi ego hæc, quid dicam, libenter ; aut quid non dicam ? Accipiat quisque ut volet, nihil curo, nisi quod forte immodice gaudebam.

XXII. Interea post paululum dies sese aperuit, surrexerunt illi, et ego illacrymans multa oravi. Cum audio Licentium succinentem illud propheticum læte atque garrule : « Deus virtutum converte nos, et ostende faciem

» tuam, et salvi erimus[1]. » Quod pridie post cœnam cum ad requisita naturæ foras exisset, paulo clarius cecinit, quam ut mater nostra ferre posset, quod illo loco talia continuo repetita canerentur. Nihil enim aliud dicebat, quoniam ipsum cantilenæ modum nuper hauserat, et amabat, ut fit, melos inusitatum. Objurgavit eum religiosissima, ut scis, fœmina, ob hoc ipsum quod inconveniens locus cantico esset. Tunc ille dixerat jocans: Quasi vero si quis hic me inimicus includeret, non erat Deus exauditurus vocem meam.

XXIII. Ergo mane cum regressus esset solus, nam uterque ob eamdem causam processerat, accessit ad lectulum meum. Verum dic mihi, inquit, ita fiat nobis quod vis, quid de me existimes. Atque ego adolescentis dexteram apprehendens: Quid, inquam, existimem sentis, credis, intelligis. Neque enim arbitror te frustra heri tandiu cecinisse, ut virtutum Deus converso tibi se ostendat. At ille cum admiratione recordatus: Magnum, inquit, dicis et verum. Non enim me ipsum parum movet quod modo tam ægre avocabar a nugis illis carminis mei, et jam redire ad eas piget et pudet, ita totus in quædam magna et mira subvehor. Nonne hoc est vere in Deum converti? Simul et illud gaudeo, quod frustra mihi scrupulus superstitionis injectus est quod tali loco talia cantitabam. Mihi, inquam, neque hoc displicet, et ad illum ordinem puto pertinere ut etiam hinc aliquid diceremus. Nam illi cantico, et locum ipsum quo illa offensa est, et noctem congruere video. A quibus enim rebus putas nos orare ut convertamur ad Deum, ejusque faciem videamus, nisi a quodam cœno corporis atque sordibus, et item a tenebris, quibus nos error involvit? Aut quid est aliud converti, nisi ab immoderatione vitiorum, virtute ac tempe-

[1] Psal. LXXIX, 8.

rantia in sese attolli? Quidve aliud est Dei facies quam ipsa cui suspiramus, et cui nos amatæ mundos pulchrosque reddimus, veritas? Melius dici non potest, inquit exclamans. Deinde suppressius quasi ad aurem: Vide, quæso, quanta occurrerunt, ut credam erga nos aliquid jam prosperiore ordine fieri.

XXIV. Si ordinem, inquam, curas, redeundum tibi est ad illos versus. Nam eruditio disciplinarum liberalium modesta sane atque succincta, et alacriores et perseverantiores et comptiores exhibet amatores amplectendæ veritati[1], ut et ardentius appetant, et constantius insequantur, et inhæreant postremo dulcius; quæ vocatur, Licenti, beata vita. Qua nominata, omnes sese erigunt, et quasi attendunt in manus, utrum habeas quod dare possis egentibus variisque morbis impeditis. Quibus sapientia cum præcipere cœperit, ut medicum perferant, seque cum aliqua patientia curari sinant, in pannos suos recidunt. Quorum concalefactione tabificati, scabiem voluptatum ærumnosarum scalpunt libentius, quam ut monita medici paululum dura et morbis onerosa perpetiendo atque subeundo, valetudini sanorum lucique reddeantur. Itaque illo summi Dei nomine ac sensu tanquam stipe contenti vivunt miseri, vivunt tamen. Alios autem viros, vel ut verius loquamur, alias animas, dum hoc corpus agunt, jam thalamo suo dignas conjunx ille optimus ac pulcherrimus quærit, quibus non vivere, sed beate vivere satis sit. Vade ergo interim ad illas Musas. Verumtamen scis quid te facere velim? Jube ait, quod placet. Ubi se, inquam, Pyramus et illa ejus supra seminecem, ut cantaturus es, interemerint, in dolore ipso, quo tuum carmen vehementius inflammari decet, habes commodissimam opportunitatem. Arripe illius fœdæ libidinis et incendiorum vene-

[1] Retract. cap. III, n. 2.

natorum execrationem, quibus miseranda illa contingunt: deinde totus attollere in laudem puri et sinceri amoris, quo animæ dotatæ disciplinis et virtute formose copulantur intellectui per philosophiam, et non solum mortem fugiunt, verumetiam vita beatissima perfruuntur. Hic ille tacitus ac diu consideratione nutans, motato capite abscessit.

XXV. Deinde ego quoque surrexi, redditisque Deo quotidianis votis, ire cœperamus in balneas. Ille enim locus nobis, cum cœlo tristi in agro esse minime poteramus, aptus ad disputandum et familiaris fuit. Cum ecce ante fores advertimus gallos gallinacios ineuntes pugnam nimis acrem. Libuit attendere. Quid enim non ambiunt, qua non peragrant oculi amantum, ne quid unde unde innuat pulchritudo rationis cuncta scientia et nescientia modificantis et gubernantis, quæ inhiantes sibi sectatores suos trahit quacumque atque ubicumque se quæri jubet. Nam unde aut ubi non potest signum dare? Ut in eisdem ipsis gallis erat videre, intenta projectius capita, inflatas comas, vehementes ictus, cautissimas evitationes, et in omni motu animalium rationis expertium nihil non decorum, quippe alia ratione desuper omnia moderante. Postremo legem ipsam victoris, superbum cantum, et membra in unum quasi orbem collecta velut in fastum dominationis. Signum autem victi, elatas a cervice pennulas et in voce atque motu deforme totum, et eo ipso naturæ legibus nescio quomodo concinnum et pulchrum.

XXVI. Multa quærebamus. Cur sic omnes, cur propter dominationem in subjectas sibi fœminas, cur deinde nos ipsa pugnæ facies aliquantum et præter altiorem istam considerationem duceret in voluptatem spectaculi. Quid in nobis esset quod a sensibus remota multa quæreret. Quid rursum quod ipsorum sensuum invitatione caperetur.

Dicebamus nobis ipsis : Ubi non lex? Ubi non meliori debitum imperium? Ubi non umbra constantiæ? Ubi non imitatio verissimæ illius pulchritudinis? Ubi non modus? Atque inde admoniti ut spectandi modus esset, perreximus quo propositum erat. Atque ibi ut potuimus sane diligenter, (nam et recentes res erant, et quando poterant tam insignita trium studiosorum memoriam effugere?) omnia nostræ lucubrationis opuscula in hanc libelli partem contulimus. Nihilque a me aliud actum est illo die, ut valetudini parcerem, nisi quod ante cœnam cum ipsis dimidium volumen Virgilii audire quotidie solitus eram, nihil nobis ubique aliud quam rerum modum considerantibus. Quem non probare nemo potest, sentire autem, cum quisque aliquid studiose agit, difficillimum atque rarissimum.

CAPUT IX.

DISPUTATIO II.

Ordo dux ad Deum.

XXVII. Deinde postridie bene mane alacres ad solitum locum convenimus, in eoque consedimus. Et ego attentis in me ambobus : Hic esto, inquam, Licenti, quantum potes, et tu quidem, Trygeti ; nec enim parva res agitur : de ordine quærimus. Quid ego nunc quasi in schola illa unde me quoquo modo evasisse gaudeo constitutus, copiose atque ornate vobis ordinem laudem ? Accipite si vultis, imo facite ut velitis, quo neque quidquam de hujus laude brevius, neque ut mihi videtur verius dici potest. Ordo est quem si tenuerimus in vita, perducet ad Deum,

11.

et quem nisi tenuerimus in vita, non perveniemus ad Deum. Perventuros autem nos jam, nisi me animus de vobis fallit, præsumimus et speramus. Diligentissime igitur inter nos ista quæstio versari debet atque dissolvi. Vellem adessent cæteri, qui nobiscum his negotiis solent interesse. Vellem si fieri posset non istos tantum, sed omnes saltem familiares nostros, quorum semper admiror ingenium, nunc mecum habere quam vos estis intentos, aut certe ipsum tantum Zenobium, quem de hac re tanta molientem nunquam pro ejus magnitudine otiosus accepi. Sed quia id non evenit, legent litteras nostras, quoniam instituimus jam de istis rebus verba non perdere, resque ipsas a memoria fugaces, scriptorum quasi vinculo quo reducantur innectere. Et sic fortasse ordo ipse poscebat, qui eorum procuravit absentiam. Nam et vos profecto in rem tantam, quia solis perferenda imponitur nobis, erectiore animo insurgitis: et cum illi legerint qui nobis maxima cura sunt, si quid eos moverit ad contradicendum, alias nobis disputationes disputatio ista procreabit, seque ipsa successio sermonum in ordinem inseret disciplinæ. Sed nunc ut promiseram Licentio, quantum res patitur, adversabor, qui totam causam jam pene confecit, si possit eam defensionis muro stabiliter firmeque vallare.

CAPUT X.

Ordo quid. Ut coërcendi æmulationis et inanis jactantiæ motus in adolescentibus, qui dant operam litteris.

XXVIII. Hic ubi eos silentio, vultu, oculis, suspensione atque immobilitate membrorum et rei magnitudine satis

commotos, et audiendi desiderio inflammatos esse conspexi. Ergo, inquam, Licenti, si tibi videtur, collige in te quidquid virium potes, elima quidquid habes acuminis, et ordo iste quid sit definitione complectere. Tum ille ubi se ad definiendum cogi audivit, quasi aqua frigida aspersus exhorruit, et turbatiore vultu me intuens, atque, ut fit, ipsa trepidatione subridens: Quid hoc est rei, quid quasi tibi videor, inquit, an vere nescio quo adventitio spiritu me credis inflatum? Statimque sese animans, aut fortasse, ait, aliquid mecum est. Paululumque siluit, ut in definitionem quidquid illi de ordine notionis erat, conduceretur. Deinde erectior: Ordo est, inquit, per quem aguntur omnia, quæ Deus constituit.

XXIX. Quid ipse Deus, inquam, non tibi videtur agi ordine? Prorsus, inquit, videtur. Ergo agitur Deus, ait Trygetius. Et ille: Quid enim, inquit, Christum Deum negas, qui et ordine ad nos venit, et a Patre Deo missum esse se dicit? Si igitur Deus Christum ordine ad nos misit, et Deum Christum esse non negamus, non solum agit omnia, sed agitur ordine etiam Deus. Hic Trygetius addubitans. Nescio, inquit, quomodo istud accipiam. Deum enim quando nominamus, non quasi mentibus ipse Christus occurrit, sed Pater. Ille autem tunc occurrit, quando Dei Filium nominamus. Bellam rem facis, inquit Licentius. Negabimus ergo Dei Filium Deum esse? Hic ille cum ei respondere periculosum videretur, tamen se coëgit atque ait: Et hic quidem Deus est, sed tamen proprie Patrem Deum dicimus. Cui ego: Cohibe te potius, inquam: Non enim Filius improprie Deus dicitur. At ille religione commotus, cum etiam verba sua scripta esse nollet, urgebat Licentius ut manerent, puerorum scilicet more, vel potius hominum, pro nefas, pene omnium, quasi vero gloriandi causa inter nos illud ageretur. Cujus

motum animi cum objurgarem gravioribus verbis, erubuit: qua ejus perturbatione animadverti ridentem lætantemque Trygetium; Et ambobus: Ita-ne agitis, inquam, Nonne vos movet quibus vitiorum molibus atque imperitiæ tenebris premamur et cooperiamur? Hæccine est illa paulo ante vestra, de qua ineptus lætabar, attentio et in Deum veritatemque surrectio? O si videritis, vel tam lippientibus oculis quam ego, in quibus periculis jaceamus, cujus morbi dementiam risus iste indicet! O si videritis, quam cito, quam statim, quantoque productius eum verteretis in fletus! Miseri nescitis ubi sumus? Demersos quidem esse animos omnium stultorum indoctorumque commune est, sed non uno atque eodem modo demersis opem sapientia et manum porrigit. Alii sunt, credite, alii sunt qui sursum vocantur, alii qui in profunda laxantur. Nolite, obsecro vos, geminare mihi miserias. Satis mihi sint vulnera mea, quæ ut sanentur, pene quotidianis fletibus Deum rogans, indigniorem tamen esse me, qui tam cito saner quam volo, sæpe memetipse convinco. Nolite obsecro, si quid mihi amoris, si quid necessitudinis debetis, si intelligitis quantum vos diligam, quanti faciam, quantum me cura exagitet morum vestrorum, si dignus sum quem non negligatis, si denique Deo teste non mentior, nihil me plus mihi optare quam vobis, rependite mihi beneficium. Et si me magistrum libenter vocatis, reddite mihi mercedem: Boni estote.

XXX. Hic ubi ne plura dicerem, lacrymæ mihi modum imposuerunt, Licentius molestissime ferens, quod omnia scribebantur: Quid enim, ait, fecimus oro te? Adhuc, inquam, nec fateris saltem peccatum tuum? Tu nescis in illa schola graviter me stomachari solitum, quod usque adeo pueri non utilitate atque decore disciplinarum, sed inanissimæ laudis amore ducerentur, ut quosdam etiam

aliena verba recitare non puderet, exciperentque plausus (o ingemiscendum malum) ab eisdem ipsis quorum erant illa, quæ recitabant. Ita vos quamvis nihil unquam, ut opinor, tale feceritis, tamen et in philosophiam, et in eam vitam quam me tandem occupasse lætor, æmulationis tabificæ atque inanis jactantiæ ultimam, sed nocentiorem cæteris omnibus pestem introducere ac proseminare conamini: et fortasse quia vos ab ista vanitate morboque deterreo, pigriores eritis ad studia doctrinæ, et ab ardore ventosæ famæ repercussi, in torporem inertiæ congelabitis. Me miserum, si necesse erit tales etiam nunc perpeti, a quibus vitia decedere sine aliorum vitiorum successione non possint. Probabis, ait Licentius, quam purgatiores futuri simus. Modo illud obsecramus per omnia quæ diligis, ut ignotum nobis velis, atque illa omnia deleri jubeas; simul ut parcas etiam tabulis[1], quas jam non habemus. Non enim aliquid in libros translatum est eorum, quæ a nobis multa disserta sunt. Prorsus, inquit Trygetius, maneat nostra pœna, ut ea ipsa, quæ nos illicit fama, flagello proprio a suo amore deterreat. Ut enim solis amicis et familiaribus nostris litteræ istæ innotescant, non parum desudabimus. Assensus est ille.

CAPUT XI.

Monica ob sexum non arcenda a philosophica disputatione.

XXXI. Atque interea mater ingressa est, quæsivitque a nobis quid promovissemus; nam et ei quæstio nota erat.

[1] Inscribebant primum tabulis; hinc porro in libros transferebant.

Cujus et ingressum, et rogationem cum scribi nostro more jussissem: Quid agitis, inquit? Numquidnam in illis quos legitis libris etiam fœminas unquam audivi in hoc genus disputationis inductas? Cui ego: Non valde curo, inquam, superborum imperitorumque judicia, qui similiter in legendos libros atque in salutandos homines irruunt. Non enim cogitant quales ipsi, sed qualibus induti vestibus sint, et quanta pompa rerum fortunæque præfulgeant. Isti enim in litteris non multum attendunt, aut unde sit quæstio, aut quo pervenire disserentes moliantur, quidve ab eis explicatum atque confectum sit. In quibus tamen quia nonnulli reperiuntur quorum animi contemnendi non sunt, aspersi sunt enim quibusdam condimentis humanitatis, et facile per aureas depictasque januas ad sacrosancta philosophiæ penetralia perducuntur, satis eis fecerunt et majores nostri, quorum libros tibi, nobis legentibus, notos esse video. Et his temporibus, ut omittam cæteros, vir et ingenio et eloquentia, et ipsis insignibus muneribusque fortunæ, et quod ante omnia est, mente præstantissimus Theodorus, quem bene ipsa nosti, id agit, ut et nunc et apud posteros nullum genus hominum de litteris nostrorum temporum jure conqueratur. Mei autem libri si quorum forte manus tetigerint, lectoque meo nomine non dixerint, Iste quis est? codicemque projecerint: sed vel curiosi, vel nimium studiosi contempta vilitate liminis intrare perrexerint: me tecum philosophantem non moleste ferent, nec quemquam istorum, quorum meis litteris sermo miscetur; fortasse contemnent. Sunt enim non solum liberi, quod cuivis disciplinæ liberali, nedum philosophiæ satis est, sed summo apud suos loco nati. Doctissimorum autem hominum litteræ etiam sutores philosophatos, et multo viliora fortunarum genera continent. Qui tamen tanta ingenii virtutisque luce fulserunt, ut bona sua cum

qualibet hujuscemodi nobilitate nullo modo vellent, etiamsi possent, ulla conditione mutare. Nec deerit, mihi crede, tale hominum genus, cui plus placeat hoc ipsum, quia mecum philosopharis, quam si quid hic aliud, aut jocunditatis aut gravitatis invenerit. Nam et fœminæ sunt apud veteres philosophatæ, et philosophia tua mihi plurimum placet.

XXXII. Nam ne quid mater ignores, hoc græcum verbum, quo philosophia nominatur, latine amor sapientiæ dicitur. Unde etiam divinæ Scripturæ, quas vehementer amplecteris, non omnino philosophos, sed philosophos hujus mundi evitandos atque irridendos esse præcipiunt. Esse autem alium mundum ab istis oculis remotissimum, quem paucorum sanorum intellectus intuetur[1], satis ipse Christus significat, qui non dicit: « Regnum meum non » est de mundo: » sed, « Regnum meum non est de hoc » mundo[2]. » Nam quisquis omnem philosophiam fugiendam putat, nihil nos vult aliud, quam non amare sapientiam. Contemnerem te igitur in his litteris meis, si sapientiam non amares; non autem contemnerem, si eam mediocriter amares; multo minus, si tantum, quantum ego, amares sapientiam. Nunc vero cum eam multo plus quam me ipsum diligas, et noverim quantum me diligas, cumque in ea tantum profeceris, ut jam nec cujusvis incommodi fortuiti, nec ipsius mortis, quod viris doctissimis difficillimum est, horrore terrearis, quam summam philosophiæ arcem omnes esse confitentur, ego-ne me non libenter tibi etiam discipulum dabo?

XXXIII. Hic illa cum blande ac religiose nunquam me tantum mentitum esse dixisset, et viderem tam multa nos verba fudisse, ut neque scribenda non essent, et jam libri modus esset, neque tabulæ reliquæ forent, placuit

[1] I Retract. cap. III, n. 2. — [2] Johan. XVIII, 36.

quæstionem differri, simul ut meo stomacho parcerem. Nam eum plus quam vellem commoverant ea, quæ mihi evomenda in illos adolescentes necessario visa sunt. Sed cum abire cœpissemus : memento, inquit Licentius, quam multa et quam necessaria nobis abs te accipienda per occultissimum illum divinumque ordinem etiam te nesciente subministrentur. Video, inquam, et ingratus Deo non sum, vosque ipsos, qui hæc advertitis, ob id ipsum præsumo fore meliores. Hoc fuit tantum illo die negotium meum.

LIBER II.

DISPUTATIONES HOC LIBRO DUÆ CONTINENTUR, QUIBUS DUM ORDINIS DEFINITIONEM EXPENDUNT COLLOQUENTES, INCIDUNT IN VARIAS QUÆSTIONES, SCILICET, QUOMODO SAPIENS CUM DEO MANEAT IMMOTUS; AN ETIAM EA, QUÆ PERPERAM AB HOMINIBUS FIUNT, EX DEI ORDINE AGANTUR; UTRUM DEUS JUSTUS ESSET ANTE ORIGINEM MALI; UTRUM EX DEI ORDINE MALUM EXORTUM SIT. AGITUR DEMUM FUSIUS DE RECTO STUDENDI ORDINE, QUI POSTULAT UT INFORMATIS RITE MORIBUS, ET COMPARATIS HUMANIS DISCIPLINIS PROMOVEATUR ANIMUS AD ALTIORA ET DIVINA PERCIPIENDA.

CAPUT I.

DISPUTATIO I.

Ordinis definitio expenditur.

I. INTERPOSITIS deinde pauculis diebus venit Alypius, et exorto sole clarissimo, invitavit cœli nitor, et quantum in illis locis hyeme poterat, blanda temperies in pratum descendere, quo sæpius et familiarius utebamur. Nobiscum erat etiam mater nostra, cujus ingenium, atque in res divinas inflammatum animum, cum antea convictu diuturno, et diligenti consideratione perspexeram, tum vero in quadam disputatione non parvæ rei, quam die natali meo cum convivis habui, atque in libellum contuli, tanta mihi mens ejus apparuerat, ut nihil aptius veræ philosophiæ videretur. Itaque institueram, cum abundaret otio, agere ut colloquio nostro non deesset. Quod in primo etiam hujus operis libro abs te cognitum est.

II. Cum igitur memorato in loco, ut commode potui-

mus, consedissemus, ego illis duobus adolescentibus: Quamvis vobis, inquam, succensuerim pueriliter de magnis rebus agentibus, tamen mihi videtur non sine ordine propitio Deo accedisse, quod in sermone quo vos ab ista levitate detrahebam, tempus ita consumptum est, ut res tanta ad Alypii adventum dilata videatur. Quapropter quoniam ei jam quæstionem notissimam feci, et quantum in ea processerimus ostendi, paratus-ne es, Licenti, causam quam suscepisti ex illa tua definitione defendere? Nam meminisse me arbitror te ordinem esse dixisse per quem Deus ageret omnia. Paratus sum, inquit, quantum valeo. Quomodo ergo, inquam, agit ordine omnia Deus? Ita-ne ut etiam se ordine agat, an præter eum ordine ab eo cætera gubernantur? Ubi omnia bona sunt, inquit, ordo non est. Est enim summa æqualitas, quæ ordinem nihil desiderat. Negas, inquam, apud Deum omnia bona esse? Non nego, inquit. Conficitur, inquam, neque Deum, neque illa quæ apud Deum sunt, ordine administrari. Concedebat. Numquidnam, inquam, omnia bona nihil tibi videntur esse? Imo, ait, ipsa vere sunt. Ubi est ergo, inquam, illud tuum quod dixisti, omnia quæ sunt, ordine administrari, nihilque omnino esse, quod ab ordine separatum sit? Sed sunt, inquit, etiam mala per quæ factum est, ut et bona ordo concludat. Nam sola bona non ordine reguntur, sed simul bona et mala. Cum autem dicimus omnia, quæ sunt, non sola utique bona dicimus. Ex quo fit ut omnia simul quæ Deus administrat, ordine administrentur.

III. Cui ego: Quæ administrantur et aguntur, videntur tibi moveri, an immobilia putas esse? Ista, inquit, quæ in hoc fiunt modo, fateor moveri. Reliqua, inquam, negas? Quæ sunt cum Deo, inquit, non moventur, reliqua omnia moveri arbitror. Cum igitur ea quæ cum Deo sunt, inquam, non moveri putas, cætera autem concedis

moveri, ostendis omnia, quæ moventur, non esse cum Deo. Repete hoc ipsum, inquit, paulo planius. Quod non mihi visus est difficultate intelligendi fieri voluisse, sed quærendi spatium quo inveniret quid responderet. Dixisti, inquam, ea quæ cum Deo sunt non moveri, cætera autem moveri. Si ergo hæc quæ moventur non moverentur, si essent cum Deo, quoniam omnia quæ sunt cum Deo, negas moveri, restat ut præter Deum sint quæ moventur. Quibus dictis adhuc tacebat, cum tandem: Videtur mihi, inquit, quod et in hoc mundo si qua non moventur, cum Deo sunt. Nihil hoc ad me, inquam. Fateris enim, ut opinor, non omnia, quæ in hoc mundo sunt, non moveri. Ex quo conficitur non omnia mundi hujus esse cum Deo. Fateor, inquit, non omnia. Ergo est aliquid sine Deo. Non, inquit. Cum Deo sunt igitur omnia. Hic cunctabundus: Quæso, inquit, illud non dixerim, quod sine Deo nihil sit, nam prorsus omnia, quæ moventur, non mihi videntur esse cum Deo. Sine Deo est, inquam, igitur cœlum hoc, quod moveri nemo ambigit. Non est, inquit, sine Deo cœlum. Ergo est aliquid cum Deo, quod moveatur. Non possum, inquit, ut volo explicare quod sentio: tamen quid moliar dicere, peto ut non expectatis verbis meis, sagacissime si potestis intelligatis. Nam et sine Deo mihi nihil videtur esse; et quod cum Deo est, rursum videtur inconcussum manere: cœlum autem dicere sine Deo esse non possum: non solum quod nihil sine Deo esse arbitror, sed quod cœlum putem habere aliquid, quod non movetur, quod vere aut Deus est, aut cum Deo, quamvis ipsum cœlum non dubitem verti ac moveri.

CAPUT II.

Cum Deo esse, quid sit. Quomodo sapiens cum Deo manet immotus.

IV. Defini ergo, inquam, si placet, quid sit esse cum Deo, et quid sit non esse sine Deo. Si enim de verbis inter nos controversia est, facile contemnetur, dummodo rem ipsam, quam concepisti mente ,videamus. Odi ego, inquit, definire. Quid ergo faciemus, inquam? Tu, inquit, defini quæso. Nam facilius est mihi videre in alterius definitione quid non probem, quam quidquam bene definiendo explicare. Geram tibi morem, inquam. Videtur tibi id esse cum Deo, quod ab eo regitur atque administratur? Non, ait ille, hoc animo conceperam, cum dicebam ea, quæ non moventur, esse cum Deo. Vide ergo, inquam, utrum hæc tibi saltem definitio placeat: Cum Deo est, quidquid intelligit Deum. Concedo, inquit. Quid ergo, inquam, sapiens tibi Deum intelligere non videtur? Videtur, inquit. Cum ergo sapientes non solum in una domo, aut urbe, sed etiam per immensa regionum peregrinando, navigandoque moveantur, quomodo erit verum quidquid cum Deo est, non moveri? Risum mihi, inquit, movisti, quasi ego quod sapiens facit, dixerim esse cum Deo. Cum Deo est, sed illud quod novit. Non novit, inquam, sapiens codicem suum, pallium, tunicam, supellectilem, si quam habet, cæteraque id genus, quæ stulti etiam bene noverunt? Fateor, inquit, nosse tunicam, et nosse pallium, non esse cum Deo.

V. Hoc ergo, inquam, dicis: Non omne quod novit

sapiens, esse cum Deo : sed tamen quidquid sapientis cum Deo est, id nosse sapientem. Optime, inquit : nam quidquid sensu isto corporis novit, non est cum Deo, sed illud quod animo percipit. Plus etiam fortasse audeo dicere, sed tamen dicam : vobis enim existimatoribus, aut confirmer, aut discam. Quisquis enim ea sola novit, quæ corporis sensus attingit, non solum cum Deo esse non mihi videtur, sed ne secum quidem. Hic cum Trygetium animadvertissem in eo vultu, ut nescio quid velle dicere videretur, sed verecundia eum ne quasi in alienum locum irrueret contineri, feci potestatem, jam tacente Licentio, ut promeret si quid vellet. At ille : Ista, inquit, quæ ad sensu corporis pertinent, prorsus nemo mihi videtur nosse. Aliud est eum sentire, aliud nosse. Quare si quid novimus, solo intellectu contineri puto, et eo solo posse comprehendi. Ex quo fit, ut si illud est cum Deo quod intelligendo sapiens novit totum quod novit sapiens possit esse cum Deo. Quod cum Licentius approbasset, subjecit aliud quod nullo pacto possem contemnere. Ait enim : Sapiens prorsus cum Deo est, nam et se ipsum intelligit sapiens. Quod conficitur et ex eo, quod a te accepi, id esse cum Deo, quod intelligit Deum : et eo quod a nobis dictum est, id esse cum Deo quod a sapiente intelligitur. Sed hanc ejus partem per quam istis utitur sensibus (non enim puto connumerandam esse cum sapientem vocamus) fateor me nescire, nec omnino cujusmodi sit suspicari.

VI. Negas ergo, inquam, non solum ex corpore et anima, sed etiam ex anima tota constare sapientem : siquidem partem istam qua utitur sensibus, animæ esse negare dementis est. Non enim ipsi oculi vel aures, sed nescio quid aliud per oculos sentit. Ipsum autem sentire, si non damus intellectui, non damus alicui parti animæ. Restat ut corpori tribuatur, quo absurdius dici nihil

interim mihi videtur. Anima, inquit, sapientis perpurgata virtutibus, et jam cohærens Deo, sapientis etiam nomine digna est, nec quidquam ejus aliud decet appellari sapientem : sed tamen quasi quædam, ut dicam, sordes atque exuviæ quibus se ille mundavit, et quasi subtraxit in se ipsum, ei animæ serviunt. Vel si tota hæc anima dicenda est, ei certe parti animæ serviunt atque subjectæ sunt, quam solam sapientem nominari decet. In qua parte subjecta etiam ipsam memoriam puto habitare. Utitur ergo hac sapiens quasi servo, ut hæc ei jubeat, easque jam domito atque substrato metas legis imponat, ut dum istis sensibus utitur propter illa, quæ jam non sapienti, sed sibi sunt necessaria, non se audeat extollere, nec superbire domino, nec iis ipsis quæ ad se pertinent passim atque immoderate uti. Ad illam enim vilissimam partem possunt ea pertinere quæ prætereunt. Quibus autem est memoria necessaria, nisi prætereuntibus, et quasi fugientibus rebus? Ille igitur sapiens amplectitur Deum, eoque perfruitur qui semper manet, nec expectatur ut sit, nec metuitur ne desit, sed eo ipso quo vere est semper est præsens. Curat autem immobilis, et in se manens servi sui quodam modo peculium, ut eo tanquam frugi, et diligens famulus bene utatur, parceque custodiat.

VII. Quam sententiam ejus cum admiratione considerans, recordatus sum idipsum aliquando me breviter illo audiente dixisse. Tum arridens : Gratias age, inquam, Licenti, huic servo tuo, qui tibi nisi aliquid de peculio suo ministraret, nunc fortasse quod promeres non haberes. Nam si ad eam partem memoria pertinet, quæ se vult famulam bonæ menti regendam concedit, ipsa nunc adjutus es, mihi crede, ut hoc diceres. Ergo antequam ad illum ordinem redeam, nonne tibi videtur vel propter talia, id est, propter honestas ac necessarias disciplinas,

memoria opus esse sapienti? Quid, inquit, memoria opus est, cum omnes suas res præsentes habeat ac teneat? Non enim vel in ipso sensu, ad id quod ante oculos nostros est, in auxilium nobis vocamus memoriam. Sapienti ergo ante illos interiores intellectus oculos habenti omnia, id est, Deum ipsum fixe immobiliterque intuenti, cum quo sunt omnia, quæ intellectus videt ac possidet, quid opus est quæso memoria? Mihi autem ut opus esset ad hæc quæ abs te audieram retinenda, nondum sum illius famuli dominus, sed ei modo servio, modo pugno ut non serviam, et quasi me audeo asserere in libertatem meam. Et si forte aliquando impero, atque obtemperat mihi, facitque sæpe putare quod vicerim, in aliis rursus rebus ita sese erigit, ut ejus sub pedibus miser jaceam. Quamobrem quando de sapiente quærimus, me nolo nomines. Nec me, inquam. Sed tamen numquidnam sapiens iste suos potest deserere, aut ullo pacto cum hoc corpus agit, in quo istum famulum sua lege devinctum tenet, relinquet officium beneficia tribuendi quibus potest, et maxime quod ab eo vehementissime flagitatur, sapientiam ipsam docendi? Quod cum facit, ut congrue doceat, minusque ineptus sit, præparat sæpe aliquid, quod ex dispositione eloquatur ac disputet, quod nisi memoriæ commendaverit, pereat necesse est. Ergo aut officia benevolentiæ negabis esse sapientis, aut confiteberis res aliquas sapientis memoria custodiri : an fortasse aliquid suarum rerum non propter se quidem, sed propter suos sibi tamen necessarium commendat servandum illi famulo, ut ille tanquam sobrius, et ex optima domini disciplina, non quidem custodiat, nisi quod propter stultos ad sapientiam perducendos, sed quod ei tamen ille custodiendum imperarit? Nec omnino huic, inquit, commendari quidquam arbitror a sapiente : siquidem ille semper Deo infixus est, sive ta-

citus, sive cum hominibus loquens: sed ille servus jam bene institutus diligenter servat, quod interdum disputanti domino suggerat, et ei tanquam justissimo gratum faciat officium suum, sub cujus se videt potestate vivere. Et hoc facit non quasi ratiocinando, sed summa illa lege summoque ordine præscribente. Nihil, inquam, nunc resisto rationibus tuis, ut quod suscepimus potius peragatur. De isto vero diligenter quemadmodum sese habeat (non enim parva res est, aut tam parvo sermone contenta) videbimus alias, cum Deus ipse opportunitatem ordine dederit.

CAPUT III.

Stultitia an cum Deo sit.

VIII. DEFINITUM est autem quid sit esse cum Deo. Et cum a me dictum esset, id esse cum Deo quod intelligit Deum, vos etiam plus adjecistis, ut ibi sint etiam illa quæ intelliguntur a sapiente. Qua in re multum me movet quomodo subito cum Deo stultitiam collocaveritis. Nam si cum Deo sunt quæcumque intelligit sapiens, nec nisi intellectam stultitiam effugere potest, erit etiam, quod dictu nefas est, pestis illa cum Deo. Qua conclusione commoti, cum in silentio se aliquantum tenuissent: Respondeat, inquit Trygetius, etiam ille de cujus adventu ad istam disputationem opportunissimo non nos puto temere gratulatos. Tum Alypius: Deus meliora, inquit, Huccine mihi tandem tantum meum silentium parabatur? Sed irrupta jam quies est. Verum nunc enitar huic utcumque rogationi satisfacere, cum mihi prius vel in futurum prospexero, et

a vobis impetravero ut a me amplius ista responsione nihil flagitetis. Nullo modo, inquam, est Alypi benevolentiæ atque humanitatis tuæ vocem tuam sermoni nostro etiam desideratam negare. Sed perge modo, quod instituisti effice; cætera ut jam sese habet ordo ille provenient. Æque mihi de ordine, inquit, sunt speranda meliora, in cujus assertione interim me substituere voluistis. Sed, ni fallor, ob hoc stultitiam Deo ista tua conclusione ab his copulatam putasti, quod universa quæ intelligit sapiens cum Deo esse dixerunt. Sed id quatenus accipiendum sit, nunc omitto, tuam illam ratiocinationem paululum adverte; dixisti quippe : Nam si cum Deo sunt quæcumque intelligit sapiens, nec nisi intellectam stultitiam effugere potest. Quasi vero illud obscurum sit, antequam stultitiam quisque vitet, sapientis eum nomine non esse censendum. Et dictum est a sapiente intellecta esse cum Deo. Cum igitur evitandæ stultitiæ gratia eamdem stultitiam quisque intelligit, nondum est sapiens. Cum autem sapiens fuerit, non inter ea quæ ille intelligit stultitia numeranda est. Quamobrem quoniam ea conjuncta sunt Deo, quæ jam sapiens intelligit, recte a Deo stultitia secernitur.

IX. Acute quidem, inquam, ut soles, Alypi, respondisti, sed tanquam in alienas trusus angustias. Tamen quia, ut arbitror, adhuc mecum stultus esse dignaris, quid faciemus si aliquem nanciscamur sapientem, qui nos tanto malo docendo ac disputando libenter liberet? Nam nihil eum prius, quantum arbitror, deprecaturus sum, nisi ut mihi ostendat quæ sit, quid sit, qualis sit omnino stultitia. De te enim non facile affirmaverim, me tamen tantum et tandiu detinet, quantum et quandiu a me non intelligitur. Dicturus est ergo ille te auctore : Ut hoc vos docerem, quando stultus eram ad me venire debuistis; modo autem vos vestri magistri esse poteritis : nam ego jam stul-

titiam non intelligo. Quod quidem ab eo si audirem, non vererer admonere hominem, ut comes nobis fieret, simulque magistrum alium quæreremus. Ut enim plene stultitiam non intelligo, video tamen nihil responsione hac esse stultius. Sed pudebit eum fortasse ita nos aut relinquere, aut sequi. Disputabit ergo et exaggerabit copiosissime stultitiæ mala. Nos autem bene nobis providentes, aut audiemus attente hominem nescientem quæ loquatur, aut credemus eum id quod non intelligit scire, aut adhuc Deo susceptorum tuorum ratione stultitia copulata est. Nihil autem superiorum est, quod video posse defendi. Restat igitur, quod non vultis, extremum. Nunquam te, inquit, invidum senseram. Nam si ab istis, ut dicis, susceptis quidquam honorarii, ut solet, accepissem, dum ratiocinationis hujus nimium tenax es, id eis modo reddere cogerer. Quare vel hoc contenti sint, quod me tecum laborante non parum eis ad excogitandum temporis dedi : vel si victi patroni nulla quidem sua culpa consilio libenter auscultant, et in hoc jam tibi cedant, et sint in cæteris cautiores.

X. Non contemnam, inquam, quod in tua defensione Trygetius nescio quid etiam perstrepens dicere cupiebat, faciamque bona tua venia : nam fortasse non bene instructus es, qui recens huic negotio supervenisti, ut remoto patrocinio ipsos causam suam peragentes audiam patienter, ut cœperam. Tum Trygetius, Licentio prorsus absente : Quomodo vultis, inquit, accipite et ridete stultitiam meam. Non mihi videtur debere dici intellectus, quo intelligitur ipsa stultitia, quæ non intelligendi vel sola vel maxima causa est. Non facile, inquam, recuso istud accipere. Quamvis enim me multum moveat quod sentit Alypius, quomodo recte possit quisque docere, qualis sit res quam non intelligit, quantamque menti afferat

perniciem, quod mente non videt. Nam id utique attendens, quod tu dixisti dicere est veritus, cum ei sit ista etiam de doctorum libris nota sententia : tamen sensum ipsum considerans corporis, nam et isto ipso anima utitur, et ipsa sola est cum intellectu qualiscumque collatio, adducor ut dicam neminem posse videre tenebras. Quamobrem si menti hoc est intelligere, quod sensui videre, et licet quisque oculis apertis, sanis, purisque sit, videre tamen tenebras non potest, non absurde dicitur intelligi non posse stultitiam : nam nullas alias mentis tenebras nominamus. Nec jam illud movebit, quomodo stultitia possit non intellecta vitari. Ut enim oculis tenebras vitamus eo ipso quo nolumus non videre : sic quisquis volet vitare stultitiam non eam conetur intelligere, sed ea quæ possunt intelligi, per hanc se non intelligere doleat : eamque sibi esse præsentem, non quo ipsam magis intelligit, sed quo alia minus intelligi sentiat.

CAPUT IV.

Quæ homo perperam agit, an ordine agat. Mala in ordinem redacta faciunt ad decorem universi.

XI. Sed ad ordinem redeamus, ut nobis aliquando reddatur Licentius. Illud enim jam ex vobis requiro, utrum quæcumque agit stultus, ordine vobis agere videatur. Nam videte rogatio quos laqueos habeat. Si ordine dixeritis, ubi erit illa definitio : Ordo est quo Deus agit omnia quæ sunt, si etiam stultus quæ agit, agit ordine? Si autem ordo non est in iis, quæ aguntur ab stulto, erit aliquid quod ordo non teneat : neutrum autem vultis. Videte quæso

ne cuncta ipsius ordinis defensione turbetis. Hic item Trygetius, nam ille alter adhuc omnino absens erat, Facile est, inquit, huic quidem respondere complexioni tuæ; sed me in præsentia similitudo deficit; quam sententiam meam video asseri illustrarique debere. Tamen dicam quod sentio, facies enim tu quod paulo ante fecisti. Non enim illa commemoratio tenebrarum ad id quod a me involutum prolatum erat, parum nobis attulit luminis. Namque omnis vita stultorum quamvis per eos ipsos minime constans, minimeque ordinata sit, per divinam tamen providentiam necessario rerum ordine includitur, et quasi quibusdam locis illa ineffabili et sempiterna lege dispositis nullo modo esse sinitur, ubi esse non debet. Ita fit ut angusto animo ipsam solam quisque considerans, veluti magna repercussus fœditate aversetur. Si autem mentis oculos erigens atque diffundens, simul universa collustret, nihil non ordinatum, suisque semper veluti sedibus distinctum dispositumque reperiet.

XII. Quam magna, inquam, quam mira mihi per vos Deus ille, atque ipse, ut magis magisque credere adducor, rerum nescio quis occultus ordo respondet. Nam ea dicitis quæ nec quomodo dicantur non visa, nec quomodo ea videatis intelligo, ita ea et vera et alta esse suspicor. Simile autem aliquod in istam sententiam tu fortasse unum requirebas. At mihi jam occurrunt innumerabilia, quæ me ad consentiendum prorsus trahunt. Quid enim carnifice tetrius? Quid illo animo truculentius atque dirius? At inter ipsas leges locum necessarium tenet, et in bene moderatæ civitatis ordinem inseritur, estque suo animo nocens, ordine autem alieno pœna nocentium. Quid sordidius, quid inanius decoris et turpitudinis plenius meretricibus, lenonibus, cæterisque hoc genus pestibus dici potest? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris

omnia libidinibus. Constitue matronarum loco, labe ac dedecore dehonestaveris. Sic igitur hoc genus hominum per suos mores impurissimum vita, per ordinis leges conditione vilissimum. Nonne in corporibus animantium quædam membra si sola attendas non possis attendere, tamen ea naturæ ordo, nec quia necessaria sunt, deesse voluit, nec quia indecora, eminere permisit. Quæ tamen deformia tuos locos tenendo, meliorem locum concessere melioribus. Quid nobis suavius, quod agro villæque spectaculum congruentius fuit pugna illa conflictuque gallinaciorum gallorum, cujus superiore libro fecimus mentionem [1]? Quid abjectius tamen deformitate subjecti vidimus? Et per ipsam tamen ejusdem certaminis perfectior pulchritudo provenerat.

CAPUT V.

Quomodo medendum errori credentium res nullo ordine geri.

XIII. Talia credo sunt omnia, sed oculos quærunt. Solœcismos et barbarismos quos vocant poëtæ adamaverunt, quæ schemata et metaplasmos mutatis appellare nominibus, quam manifesta vitia fugere maluerunt. Detrahe tamen ista carminibus, suavissima condimenta desiderabimus. Congere multa in unum locum, totum acre, putidum, rancidum fastidibo. Transfer in liberam forensemque dictionem, quis non eam fugere atque in theatra secedere jubebit? Ordo igitur ea gubernans et moderans, nec apud se nimia, nec ubilibet aliena esse patietur.

[1] Cap. VIII, n. 25.

Submissa quædam impolitæque simillima ipsos saltus ac venustos locos sese interponens illustrat oratio. Quæ si sola sit, projicis ut vilem : si autem desit, illa pulchra non prominent, non in suis quasi regionibus possessionibusque dominantur, sibique ipsa propria luce obstant, totumque confundunt. Magnæ et hic debentur ordini gratiæ. Mentientes conclusiones, aut irrepentes paulatim, vel minuendo, vel addendo in assensionem falsitatis, quis non metuat, quis non oderit? Sæpe tamen in disputationibus certis, et suis sedibus collocatæ tantum valent, ut nescio quomodo per eas dulcescat ipsa deceptio. Nonne hic quoque ordo ipse laudabitur?

XIV. Jam in musica, in geometrica, in astrorum motibus, in numerorum necessitatibus ordo ita dominatur, ut si quis quasi ejus fontem atque ipsum penetrale videre desideret, aut in his inveniat, aut per hæc eo sine ullo errore ducatur. Talis enim eruditio si quis ea moderate utatur (nam nihil ibi quam nimium formidandum est) talem philosophiæ militem nutrit vel etiam ducem, ut ad summum illum modum, ultra quem requirere aliquid nec possit, nec debeat, nec cupiat, qua vult evolet atque perveniat, multosque perducat. Unde jam dum ipsis humanis rebus teneatur, sic eas despiciat, cunctaque discernat, ut nullo modo eum moveat cur alius optet liberos habere, nec habeat; alius nimia uxoris fœcunditate torqueatur; egeat ille pecunia, qui largiri liberaliter multa paratus est; eique defossæ incubet macer et scabiosus fœnerator : ampla patrimonia luxuries dispergat atque diffundat, vix toto die lacrymans mendicus nummum impetret : Alium honor extollat indignum; lucidi mores abscondantur in turba.

XV. Hæc et alia in hominum vita, cogunt homines plerumque impie credere nullo nos ordine divinæ pro-

videntiæ gubernari. Alii autem pii et boni atque splendido ingenio præditi, qui neque nos deseri a summo Deo possunt in animum inducere, et tamen rerum tanta quasi caligine atque commixtione turbati nullum ordinem vident, volentesque sibi nudari additissimas causas, errores suos sæpe etiam carminibus conqueruntur[1]. Qui si hoc solum interrogent, cur Itali semper serenas hyemes orent, et item semper Getulia nostra misera sitiat, quis eis facile respondebit, aut ubi apud nos inda gabitur illius ordinis ulla suspicio? Ego autem, si quid meos monere possum, quantum mihi apparet, quantumque sentio, censeo illos disciplinis omnibus erudiendos. Aliter quippe ista sic intelligi, ut luce clariora sint, nullo modo possunt. Si autem aut pigriores sunt[2], aut aliis negotiis præoccupati, aut jam duri ad discendum, fidei sibi præsidia parent, quo illos vinculo ad sese trahat, atque ab his horrendis et involutissimis malis liberet ille, qui neminem sibi per mysteria bene credentem perire permittit.

XVI. Duplex enim est via quam sequimur cum rerum nos obscuritas movet, aut rationem, aut certe auctoritatem. Philosophia rationem promittit, et vix paucissimos liberat: quos tamen non modo non contemnere illa mysteria, sed sola intelligere, ut intelligenda sunt cogit. Nullumque aliud habet negotium, quæ vera, et, ut ita dicam, germana philosophia est, quam ut doceat quod sit omnium rerum principium sine principio, quantusque in eo maneat intellectus, quidve inde in nostram salutem sine ulla degeneratione manaverit: quem unum Deum omnipotentem eumque tripotentem Patrem et Filium et Spiritum sanctum docent veneranda mysteria, quæ fide sincera et inconcussa populus liberant, nec confuse, ut quidam, nec

[1] Zenobii carmen subindicare videtur, de quo supra lib. 1, c. 7, *n*. 20. — [2] Retract, III, n. 2.

contumeliose, ut multi prædicant. Quantum autem illud sit, quod hoc etiam nostri generis corpus, tantus propter nos Deus assumere atque agere dignatus est, quanto videtur vilius, tanto est clementia plenius, et a quadam ingeniosorum superbia longe lateque remotius.

XVII. Anima vero unde originem ducat, quidve hic agat, quantum distet a Deo, quid habeat proprium quod alternat in utramque naturam, quatenus moriatur, et quomodo immortalis probetur, quam magni putatis esse ordinis, ut ista discantur? Magni omnino atque certi : de quo breviter si tempus fuerit post loquemur. Illud nunc a me accipiatis volo : Si quis temere ac sine ordine disciplinarum in harum rerum cognitionem audet irruere, pro studioso illum curiosum, pro docto credulum, pro cauto incredulum fieri. Itaque mihi quod modo interroganti tam bene atque apte respondistis, et miror unde sit, et cogor agnoscere. Videamus tamen quousque progredi vestra latens possit intentio. Jam nobis Licentii etiam verba reddantur, qui tandiu nescio qua cura occupatus, alienus ab hoc sermone fuit, ut eum ista non aliter quam eos, qui non adsunt familiares nostros, credam esse lecturum. Sed redi ad nos quæso, Licenti, atque hic totus fac ut adsis; tibi enim dico. Nam definitionem meam tu probasti, qua dictum est quid sit esse cum Deo, cum quo mentem sapientis manere immobilem, me quantum assequi valeo, docere voluisti.

XVIII. Sed illud me movet, quomodo cum iste sapiens quandiu inter homines vivit, in corpore esse non negetur, quo pacto fiat, ut ejus corpore huc atque illuc vagante, mens immobilis maneat. Isto enim modo potes dicere, cum movetur navis, homines qui in ea sunt non moveri, quamvis ab ipsis eam possideri gubernarique fateamur. Etenim si sola eam cogitatione regerent, facerentque ire

quo vellent, tamen cum ea moveretur, non possent illi qui ibidem constituti sunt non moveri. Non, ait Licentius, animus ita est in corpore, ut corpus imperet animo. Neque hoc ego dico, inquam: sed etiam eques non ita est in equo, ut ei equus imperet; et tamen quamvis quo velit ire equum agat, equo moto moveatur necesse est. Potest, inquit, sedere ipse immobilis. Cogis nos, inquam, definire quid sit moveri: quod si potes, facias volo. Prorsus, inquit, maneat quæso beneficium tuum; nam manet postulatio mea: et ne me rursus interroges, utrum mihi definire placeat: quando id facere potuero, ipse profitebor. Quæ cum dicta essent, puer de domo cui dederamus id negotii, cucurrit ad nos, et horam prandii esse nuntiavit. Tum ego: Quid sit, inquam, moveri, non definire nos puer iste, sed ipsis oculis cogit ostendere. Eamus igitur, et de isto loco in alium locum transeamus: nam nihil est aliud, nisi fallor, moveri. Hic cum arrisissent, discessimus.

CAPUT VI[1].

DISPUTATIO II.

Mens sapientis immobilis.

XIX. At ubi refecimus corpora, quoniam cœlum obduxerat nubes, solito loco in balneo consedimus. Atque ego: Concedis ergo, inquam, Licenti, nihil esse aliud motum quam de loco in locum transitum? Concedo, inquit. Concedis ergo, inquam, neminem in eo loco esse in quo non fuerat, et motum non fuisse? Non intelligo, inquit. Si quid, inquam, in alio loco fuit dudum, et nunc

[1] In editis veteribus, caput male incipit cum numero præcedente.

in alio est, motum esse concedis? Assentiebatur. Ergo, inquam, posset alicujus sapientis vivum corpus hic modo nobiscum esse, ut animus hinc abesset? Posset, inquit. Etiam-ne, inquam, si nobiscum colloqueretur, et nos aliquid doceret? Etiam si, inquit, nos ipsam doceret sapientiam, non illum dicerem nobiscum esse, sed secum. Non igitur in corpore, inquam? Non, inquit. Cui ego: Corpus illud quod careret animo, nonne mortuum fatereris cum ego vivum proposuerim? Nescio, inquit, quomodo explicem. Nam et corpus hominis vivum esse non posse video, si animus in eo non sit; et non possum dicere, ubi ubi sit corpus sapientis, non ejus animum esse cum Deo. Ego, inquam, faciam, ut hoc explices. Fortasse enim quia ubique Deus est, quoquo ierit sapiens, invenit Deum cum quo esse possit. Ita fit ut possimus et non negare illum de loco in locum transire, quod est moveri; et tamen semper esse cum Deo. Fateor, inquit, corpus illud de loco in locum transitum facere, sed mentem ipsam nego, cui nomen sapientis impositum est.

CAPUT VII.

Quomodo ordo fuerit cum malum non esset.

XX. Nunc interim tibi cedo, inquam, ne res obscurissima, et diutius diligentiusque tractanda, impediat in præsentia propositum nostrum. Sed illud videamus, quoniam definitum est a nobis quid sit esse cum Deo, utrum scire possimus etiam quid sit esse sine Deo, quamvis jam manifestum esse arbitror. Nam credo videri tibi eos qui cum Deo non sunt, esse sine Deo. Si possent, inquit, mihi

verba suppetere, dicerem fortasse quod tibi non displiceret. Sed peto perferas infantiam meam, resque ipsas, ut te decet, veloci mente præripias. Nam isti nec cum Deo mihi videntur esse, et a Deo tamen haberi. Itaque non possum eos sine Deo esse dicere, quos Deus habet. Cum Deo item non dico, quia ipsi non habent Deum. Siquidem Deum habere, jam inter nos pridem in sermone illo quem die natali tuo jocundissimum habuimus[1], placuit nihil aliud esse quam Deo perfrui. Sed fateor me formidare, ista contraria, quomodo quisque nec sine Deo sit, nec cum Deo.

XXI. Non te moveant ista, inquam. Nam ubi res convenit, quis non verba contemnat? Quare jam ad illam tandem ordinis definitionem redeamus. Nam ordinem esse dixisti quo Deus agit omnia. Nihil autem, ut video, non agit Deus: nam inde visum tibi est, nihil præter ordinem posse inveniri. Manet, inquit, sententia mea: sed jam video quid sis dicturus, utrum Deus agat quæ non bene agi confitemur. Optime, inquam, prorsus oculum in mentem injecisti. Sed ut vidisti quid essem dicturus, ita peto videas quid respondendum sit. Atque ille nutans caqite atque humeris: Turbamur, inquit, et huic forte quæstioni mater supervenerat. Atque ille post aliquantulum silentium petiit, ut a me hoc ipsum rursus interrogaretur. Cui loco superius a Trygetio fuisse responsum[2] non omnino animadverterat. Tum ego: Quid, inquam, vel cur tibi repetam? Actum, aiunt, ne agas. Quare moneo potius, ut ea quæ supra dicta sunt, vel legere cures, si audire nequivisti. Quam quidem absentiam a sermone nostro animi tui non ægre tuli, diuque ita esse te pertuli, ut neque illa impedirem quæ tecum intentus remotusque a nobis, pro te

[1] De beata vita disput. III, n. 34. — [2] Cap. LX, n. 11.

agebas, et ea persequerer, quæ te amittere stylus iste non sineret.

XXII. Nunc illud quæro, quod nondum discutere diligenti ratione tentavimus[1]. Nam ut primum nobis istam de ordine quæstionem nescio quis ordo peperit, memini te dixisse hanc esse justitiam Dei, quæ separat inter bonos et malos et sua cuique tribuit. Nam nulla est, quantum sentio, manifestior justitiæ definitio: itaque respondeas velim, utrum tibi videatur aliquando Deum non fuisse justum. Nunquam, inquit. Si ergo semper, inquam, Deus justus, semper bonum et malum fuerunt. Prorsus, inquit mater, nihil aliud video quod sequatur. Non enim judicium Dei fuit ullum quando malum non fuit: nec si aliquando bonis et malis sua cuique non tribuit, potest videri justus fuisse. Cui Licentius: Ergo dicendum nobis censes, inquit, semper malum fuisse. Non audeo, inquit illa, hoc dicere. Quid ergo dicemus, inquam? Si Deus ideo justus est, quia judicat inter bonos et malos, quando non erat malum non erat justus. Hic illis tacentibus animadverti Trygetium respondere velle, atque permisi. At ille: Prorsus, inquit, erat Deus justus. Poterat enim bonum malumque secernere, si extitisset, et eo ipso quo poterat, justus erat. Non enim cum dicimus Ciceronem prudenter investigasse conjurationem Catilinæ, temperanter nullo corruptum fuisse præmio quo parceret malis, juste illos summo supplicio senatus auctoritate mactasse, fortiter sustinuisse omnia tela inimicorum et molem, ut ipse dixit, invidiæ, non in eo fuissent virtutes istæ, nisi Catilina reipublicæ tantam perniciem comparasset. Virtus enim per se ipsam, non per aliquod hujusmodi opus consideranda est, et in homine, quanto magis in Deo? si tamen in angustiis rerum atque verborum componere illis ista

[1] Lib. I, de ordine cap. VII, n. 19.

quoquo modo permittitur. Nam ut intelligamus, quia Deus semper justus fuit, quando extitit malum quod a bono sejungeret, nihil distulit sua cuique tribuere: non enim tunc ei erat discenda justitia; sed tunc ea utendum, quam semper habuit.

XXIII. Quod cum et Licentius et mater in tanta necessitate approbassent: Quid, inquam, dicis Licenti? Ubi est quod tam magnopere asseruisti, nihil præter ordinem fieri? Quod enim factum est ut malum nasceretur, non utique Dei ordine factum est: sed cum esset natum, Dei ordine inclusum est. Et ille admirans ac moleste ferens, quod tam repente bona causa esset lapsa de manibus: Prorsus, inquit, ex illo dico cœpisse ordinem, ex quo malum esse cœpit. Ergo, inquam, ut esset ipsum malum, non ordine factum est, si post quam malum ortum est, ordo esse cœpit. Sed semper erat ordo apud Deum: et aut semper fuit nihil quod dicitur malum: aut si aliquando invenitur cœpisse, quia ordo ipse aut bonum est, aut ex bono est, nunquam aliquid sine ordine fuit, nec erit aliquando. Quamvis et nescio quid potius occurrit, sed illa consuetudine oblivionis elapsum est: quod credo ordine contigisse pro merito vel gradu vel ordine vitæ. Nescio quomodo mihi, inquit, effugit, quam nunc sperno sententiam: non enim debui dicere post quam malum natum est, cœpisse ordinem: sed ut illa justitia, de qua Trygetius disseruit, ita et ordinem fuisse apud Deum: sed ad usum non venisse, nisi post quam mala esse cœperunt. Eodem, inquam, relaberis: illud enim quod minime vis, inconcussum manet: nam sive apud Deum fuit ordo, sive ex illo tempore esse cœpit, ex quo etiam malum, tamen malum illud præter ordinem natum est. Quod si concedis, fateris aliquid præter ordinem posse fieri; quod causam tuam debilitat ac detruncat. Si autem non concedis, in-

cipit Dei ordine natum malum videri, et malorum auctorem Deum fateberis: quo sacrilegio mihi detestabilius nihil occurrit. Quod cum sive non intelligenti, sive dissimulanti se intellexisse versarem sæpius et revolverem, nihil habuit quod diceret, et se silentio dedit. Tum mater: Ego, inquit, non puto nihil potuisse præter Dei ordinem fieri, quia ipsum malum quod natum est, nullo modo Dei ordine natum est, sed illa justitia id inordinatum esse non sivit, et in sibi meritum ordinem redegit et compulit.

XXIV. Hic ego cum omnes cernerem studiosissime, ac pro suis quemque viribus Deum quærere, sed ipsum de quo agebamus ordinem non tenere, quo ad illius ineffabilis majestatis intelligentiam pervenitur: Oro vos, inquam, si, ut video, multum diligitis ordinem, ne nos præposteros et inordinatos esse patiamini. Quanquam enim occultissima ratio se demonstraturam polliceatur, nihil præter divinum ordinem fieri: tamen si quempiam ludimagistrum audiremus, conantem docere puerum syllabas, quem prius litteras nemo docuisset, non dico ridendum tanquam stultum, sed vinciendum tanquam furiosum putaremus, non ob aliud, opinor, nisi quod docendi ordinem non teneret. At multa talia et imperitos, quæ a doctis reprehendantur ac derideantur, et dementes homines, quæ nec stultorum judicium fugiunt, facere nemo ambigit: et tamen etiam ista omnia quæ fatemur esse perversa, non esse præter divinum ordinem, alta quædam et a multitudinis vel suspicione remotissima disciplina, se ita studiosis et Deum atque animas tantum amantibus animis manifestaturam esse promittit, ut non nobis summæ numerorum possint esse certiores.

CAPUT VIII.

Traduntur primum adolescentibus præcepta vitæ, tum ordo eruditionis.

XXV. Hæc autem disciplina ipsa Dei lex est, quæ apud eum fixa et inconcussa semper manens, in sapientes animas quasi transcribitur, ut tanto se sciant vivere melius, tantoque sublimius, quanto et perfectius eam contemplantur intelligendo, et vivendo custodiunt diligentius. Hæc igitur disciplina eis, qui illam nosse desiderant, simul geminum ordinem sequi jubet : cujus una pars vitæ, altera eruditionis est. Adolescentibus ergo studiosis ejus ita vivendum est, ut a venereis rebus, ab illecebris ventris et gutturis, ab immodesto corporis cultu et ornatu, ab inanibus negotiis ludorum, a torpore somni atque pigritiæ, ab æmulatione, obtrectatione, invidentia, ab honorum potestatumque ambitionibus, ab ipsius etiam laudis immodica cupiditate se abstineant. Amorem autem pecuniæ totius suæ spei certissimum venenum esse credant. Nihil enerviter faciant, nihil audaciter. In peccatis autem suorum vel pellant omnino iram, vel ita frenent, ut sit pulsæ similis. Neminem oderint. Nulla vitia non curare velint. Magnopere observent cum vindicant, ne nimium sit : cum ignoscunt, ne parum. Nihil puniant quod non valeat ad melius : nihil indulgeant quod vertat in pejus. Suos putent omnes, in quos sibi potestas data fuerit. Ita serviant, ut eis dominari pudeat : ita dominentur, ut eis servire delectet. In alienorum autem pecatis molesti non sint invito. Inimicitias vitent cautissime, ferant æquissime,

finiant citissime. In omni vero contractu atque conversatione cum hominibus, satis est servare unum hoc vulgare proverbium : Nemini faciant quod pati nolunt. Rempublicam nolint administrare, nisi perfecti. Perfici autem vel intra ætatem senatoriam festinent, vel certe intra juventutem. Sed quisquis sero ad ista se converterit, non arbitretur nihil sibi esse præceptum : nam ista utique facilius decocta ætate servabit. In omni autem vita, loco, tempore, amicos aut habeant, aut habere instent. Obsequantur dignis etiam non hoc expectantibus. Superbos minus curent, minime sint. Apte congruenterque vivant. Deum colant, cogitent, quærant, fide, spe, charitate subnixi. Optent tranquillitatem, atque certum cursum studiis suis, omniumque sociorum, et sibi quibusque possunt mentem bonam pacatamque vitam.

CAPUT IX.

Ad discendum auctoritate ducimur et ratione. — Auctoritas duplex.

XXVI. Sequitur ut dicam quomodo studiosi erudiri debeant, qui sicut dictum est vivere instituerunt. Ad discendum item necessario dupliciter ducimur, auctoritate atque ratione. Tempore auctoritas, re autem ratio prior est. Aliud est enim, quod in agendo anteponitur, aliud quod pluris in appetendo æstimatur. Itaque quanquam bonorum auctoritas imperitæ multitudini videatur esse salubrior, ratio vero aptior eruditis : tamen quia nullus hominum nisi ex imperito peritus fit, nullus autem imperitus novit qualem se debeat præbere docentibus, et

quali vita esse docilis possit, evenit ut omnibus bona magna et occulta discere cupientibus, non aperiat nisi auctoritas januam. Quam quisque ingressus sine ulla dubitatione vitæ optimæ præcepta sectatur : per quæ cum docilis factus fuerit, tum demum discet et quanta ratione prædita sint ea ipsa, quæ secutus est ante rationem ; et quid sit ipsa ratio quam post auctoritatis cunabula firmus et idoneus jam sequitur atque comprehendit ; et quid intellectus, in quo universa sunt, vel ipse potius universa ; et quid præter universa universorum principium. Ad quam cognitionem in hac vita pervenire pauci, ultra quam vero etiam post hanc vitam nemo progredi potest. Qui autem sola auctoritate contenti, bonis tantum moribus rectisque votis constanter operam dederint, aut contemnentes, aut non valentes disciplinis liberalibus atque optimis erudiri, beatos eos quidem, cum inter homines vivunt, nescio quomodo appellem ; tamen inconcusse credo mox ut hoc corpus reliquerint, eos quo bene magis minusve vixerunt, eo facilius aut difficilius liberari.

XXVII. Auctoritas autem partim divina est, partim humana : sed vera, firma, summa est quæ divina nominatur. In qua metuenda est aëriorum animalium mira fallacia, quæ per rerum ad istos sensus corporis pertinentium quasdam divinationes, nonnullasque potentias decipere animas facillime consuerunt, aut periturarum fortunarum curiosas, aut fragilium cupidas potestatum, aut inanium formidolosas miraculorum. Illa ergo auctoritas divina dicenda est, quæ non solum in sensibilibus signis transcendit omnem humanam facultatem, sed et ipsum hominem agens, ostendit ei quousque se propter ipsum depresserit : et non teneri sensibus, quibus videntur illa miranda, sed ad intellectum jubet evolare : simul demonstrans et quanta hic possit, et cur hæc faciat, et quam

parvi pendat. Doceat enim oportet et factis potestatem suam, et humilitate clementiam, et præceptione naturam, quæ omnia sacris quibus initiamur, secretius firmiusque traduntur : in quibus bonorum vita facillime non disputationum ambagibus, sed mysteriorum auctoritate purgatur. Humana vero auctoritas plerumque fallit : in eis tamen jure videtur excellere, qui quantum imperitorum sensus capit, multa dant indicia doctrinarum suarum, et non vivunt aliter quam vivendum esse præcipiunt. Quibus si aliqua etiam fortunæ munera accesserint, quorum appareant usu magni, contemptuque majores, difficillimum omnino est, ut eis quisque vivendi præcepta dantibus credens, recte vituperetur.

CAPUT X.

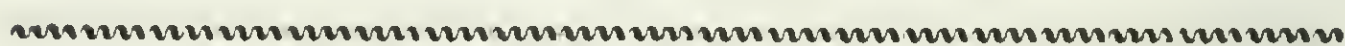
Vitæ præcepta pauci assequuntur.

XXVIII. Hic Alypius : Permagna, inquit, vitæ imago abs te ante oculos nostros, cum plene, tum breviter constituta est : cui quamvis quotidianis præceptis tuis inhiemus, tamen nos hodie cupidiores flagrantioresque reddidisti. Ad quam, si fieri posset, non solum nos, verumetiam cunctos homines jam pervenire, et eidem inhærere cuperem, ut hæc sicuti auditu mirabilia, ita esent imitatione facilia. Nam nescio quomodo, quod utinam vel a nobis procul absit, animus humanus dum hæc audiendo, cœlestia, divina ac prorsus vera esse proclamet, in appetendo aliter se gerit, ut mihi verissimum videatur aut divinos homines, aut non sine divina ope sic vivere. Cui ego : Hæc præcepta vivendi, quæ tibi, ut semper, plurimum placent, Alypi,

quamvis hic meis verbis pro tempore expressa sint, non tamen a me inventa esse optime scis. His enim magnorum hominum et pene divinorum libri plenissimi sunt : quod non propter te discendum mihi putavit, sed propter istos adolescentes, ne in eis quasi auctoritatem meam jure contemnant. Nam mihi omnino illos nolo credere, nisi docenti, rationemque reddenti, propter quos pro rerum magnitudine concitandos, etiam te arbitror istum interposuisse sermonem. Non enim tibi sunt ad sequendum ista difficilia, quæ tanta rapuisti aviditate, tantoque in ea naturæ admirabilis impetu ingressus es, ut ego tibi verborum, tu mihi rerum magister effectus sis. Non enim est modo ulla causa mentiendi, aut saltem occasio : nam neque te falsa tua laude studiosiorem fieri puto, et ii adsunt utrumque noverunt, et ei sermo iste mittetur, cui nostrum nullus ignotus est.

XXIX. Bonos autem viros, deditosque optimis moribus, si non aliter sentis atque dixisti, pauciores te arbitror esse credere, quam mihi probabile est : sed multi penitus latent te. Item multorum non latentium, ea ipsa quæ mira sunt, latent : in animo enim sunt ista, qui neque sensu accipi potest, et plerumque dum congruere vult vitiosorum hominum colloquiis, ea dicit, quæ aut probare aut appetere videatur. Multa etiam facit non libenter, propter aut vitandum odium hominum, aut ineptiam fugiendam, quod nos audientes aut videntes difficile aliter existimamus, quam sensus iste renuntiat. Eoque fit ut multos non tales esse credamus, quales et se ipsi, et eos sui familiares noverunt. Quod tibi ex amicorum nostrorum quibusdam magnis animi bonis, quæ nos soli scimus, persuadeas velim. Nam error iste non minima hac causa nititur, quod non pauci se subito ad bonam vitam mirandamque convertunt ; et donec aliquibus clarioribus factis innotescant, quales

erant esse creduntur. Nam ne longius abeam, quis istos adolescentes, qui antea noverat, facile credat tam studiose magna quærere, tantas repente in hac ætate indixisse inimicitias voluptatibus? Ergo hanc opinionem pellamus ex animo : nam et illud divinum auxilium, quod ut decebat religiose in ultimo sermonis tui posuisti, latius quam nonnulli opinantur officium clementiæ suæ per universos populos agit. Sed ad disputationis nostræ, si placet, ordinem redeamus, et quoniam de auctoritate satis dictum est, videamus quid sibi ratio velit.

CAPUT XI.

Ratio quid et hujus in sensibilibus vestigia. — Ut differunt rationale et rationabile.

XXX. Ratio est mentis motio, ea quæ discuntur distinguendi et connectendi potens : qua duce uti ad Deum intelligendum, vel ipsam quæ aut in nobis, aut usquequaque est animam, rarissimum omnino genus hominum potest : non ob aliud, nisi quia in istorum sensuum negotia progresso, redire in semetipsum cuique difficile est. Itaque cum in rebus ipsis fallacibus ratione totum agere homines moliantur, quid sit ipsa ratio, et qualis sit, nisi perpauci prorsus ignorant. Mirum videtur, sed tamen se ita res habet. Satis est hoc dixisse in præsentia : nam si vobis rem tantam sicut intelligenda est, nunc ostendere cupiam tam ineptus sim, quam arrogans si vel me illam jam percepisse profitear. Tamen quantum dignata est in res quæ nobis notæ videntur procedere, indagemus eam, si possumus interim, prout susceptus sermo desiderat.

XXXI. Ac primum videamus ubi hoc verbum, quod ratio vocatur, frequentari solet : nam illud nos movere maxime debet, quod ipse homo a veteribus sapientibus ita definitus est : Homo est animal rationale mortale. Hic genere posito quod animal dictum est, videmus additas duas differentias, quibus credo admonendus erat homo, et quo sibi redeundum esset, et unde fugiendum. Nam ut progressus animæ usque ad mortalia, lapsus est; ita regressus esse in rationem debet. Uno verbo a bestiis, quod rationale : et alio a divinis separatur, quod mortale dicitur. Illud igitur nisi tenuerit, bestia erit : hinc nisi se averterit, divina non erit. Sed quoniam solent doctissimi viri quid inter rationale et rationabile intersit, acute subtiliterque discernere, nullo modo est, ad id quod instituimus, negligendum : nam rationale esse dixerunt, quod ratione uteretur vel uti posset : rationabile autem, quod ratione factum esset aut dictum. Itaque has balneas rationabiles possumus dicere, nostrumque sermonem : rationales autem vel illum qui has fecit, vel nos qui loquimur. Ergo procedit ratio ab anima rationali, scilicet in ea quæ vel fiunt rationabilia, vel dicuntur.

XXXII. Duo ergo video, in quibus potentia visque rationis possit ipsis etiam sensibus admoveri : opera hominum quæ videntur, et verba quæ audiuntur. In utroque autem utitur mens gemino nuntio pro corporis necessitate : uno qui oculorum est, altero qui aurium. Itaque cum aliquid videmus congruentibus sibi partibus figuratum, non absurde dicimus rationabiliter apparere. Itemque cum aliquid bene concinere audimus, non dubitamus dicere quod rationabiliter sonat. Nemo autem non rideatur, si dixerit, rationabiliter olet, aut rationabiliter sapit, aut rationabiliter molle est, nisi forte in iis quæ propter aliquid ab hominibus procurata sunt ut ita olerent vel sa-

perent vel fervferent, vel quid aliud. Ut si quis locum, unde gravibus odoribus serpentes fugantur, rationabiliter dicat ita olere, causam intuens quare sit factum : aut poculum quod medicus confecerit, rationabiliter amarum esse vel dulce : aut quod temperari languido solium jusserit, calere rationabiliter aut tepere. Nemo autem hortum ingressus, et rosam naribus admovens, audet ita dicere, quam rationabiliter fragrat : nec si medicus illam ut olfaceret jusserit. Tunc enim præceptum vel datum illud rationabiliter, non tamen olere rationabiliter dicitur : nec propterea, quia naturalis ille odor est. Nam quamvis a coquo pulmentum condiatur, rationabiliter conditum possumus dicere : rationabiliter autem sapere, cum causa extrinsecus nulla sit, sed præsenti satisfiat voluptati, nullo modo ipsa loquendi consuetudine dicitur. Si enim quæratur de illo, cui poculum medicus dederit, cur id dulciter sentire debuerit, aliud infertur propter quod ita est, id est morbi genus, quod jam non in illo sensu est, sed aliter sese habet in corpore. Si autem rogetur liguriens aliquid, gulæ stimulo concitatus, cur ita dulce sit, et respondeat quia libet, aut quia delector : nemo illud dicet rationabiliter dulce, nisi forte illius delectatio alicui rei sit necessaria, et illud quod mandit, ob hoc ita confectum sit.

XXXIII. Tenemus quantum investigare potuimus, quædam vestigia rationis in sensibus, et quod ad visum atque auditum pertinet, in ipsa etiam voluptate. Alii vero sensus non in voluptate sua, sed propter aliquid aliud solent hoc nomen exigere : id autem est rationalis animantis factum propter aliquem finem. Sed ad oculos quod pertinet, in quo congruentia partium rationabilis dicitur, pulchrum appellari solet. Quod vero ad aures, quando rationabilem concentum dicimus, cantumque numero-

sum rationabiliter esse compositum, suavitas vocatur proprio jam nomine. Sed neque in pulchris rebus cum nos color illicit, neque in aurium suavitate cum pulsa chorda quasi liquide sonat atque pure, rationabile illud dicere solemus. Restat ergo ut in istorum sensuum voluptate id ad rationem pertinere fateamur, ubi quædam dimensio est atque modulatio.

XXXIV. Itaque in hoc ipso ædificio singula bene considerantes, non possumus non offendi, quod unum ostium videmus in latere, alterum prope in medio, nec tamen in medio collocatum. Quippe in rebus fabricatis, nulla cogente necessitate, iniqua dimensio partium facere ipsi aspectui velut quamdam videtur injuriam. Quod autem intus tres fenestræ, una in medio, duæ a lateribus, paribus intervallis solio lumen infundunt, quam nos delectat diligentius intuentes, quamque in se animum rapit, manifesta res est, nec multis verbis vobis aperienda. Unde ipsi architecti jam suo verbo rationem istam vocant: et partes discorditer collocatas, dicunt non habere rationem. Quod late patet, ac pene in omnes artes operaque humana diffunditur. Jam in carminibus, in quibus item dicimus esse rationem ad voluptatem aurium pertinentem, quis non sentiat dimensionem esse totius hujus suavitatis opificem? Sed histrione saltante, cum bene spectantibus gestus illi omnes signa sint rerum, quamvis membrorum numerosus quidam motus oculos eadem illa dimensione delectet, dicitur tamen rationabilis illa saltatio, quod bene aliquid significet et ostendat, excepta sensuum voluptate. Non enim si pennatam Venerem faciat, et Cupidinem palliatum, quamvis id mira membrorum motione atque collocatione depingat, oculos videtur offendere, sed per oculos animum, cui rerum signa illa monstrantur: nam oculi offenderentur, si non pulchre

moveretur. Hoc enim pertinebat ad sensum, in quo anima eo ipso quod mixta est corpori, percipit voluptatem. Aliud ergo sensus, aliud per sensum : nam sensum mulcet pulcher motus, per sensum autem animum solum pulchra in motu significatio. Hoc etiam in auribus facilius advertitur : nam quidquid jocunde sonat, illum ipsum auditum libet atque illicit : quod autem per eumdem sonum bene significatur, nuntio quidem aurium, sed ad solam mentem refertur. Itaque cum audimus illos versus :

Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet [1].

Aliter metra laudamus, aliterque sententiam : nec sub eodem intellectu dicimus, rationabiliter sonat, et rationabiliter dictum est.

CAPUT XII.

Disciplinarum omnium excogitatrix ratio. — Occasio vocabulorum. — Occasio litterarum. — Occasio numerorum. — Occasio discretionis litterarum, syllabarum et verborum. — Occasio historiæ.

XXXV. Ergo jam tria genera sunt rerum, in quibus illud rationabile apparet. Unum est in factis ad aliquem finem relatis, alterum in dicendo, tertium in delectando. Primum nos admonet nihil temere facere : secundum recte docere : ultimum beate contemplari. In moribus est illud superius, hæc autem duo in disciplinis, de quibus nunc agimus. Namque illud quod in nobis est ratio-

[1] Virg. II, Georg.

nale, id est, quod ratione utitur, et rationabilia vel facit vel sequitur, quia naturali quodam vinculo in eorum societate astringebatur, cum quibus illi erat ratio ipsa communis, nec homini homo firmissime sociari posset, nisi colloquerentur, atque ita sibi mentes suas cogitationesque quasi refunderent, vidit esse imponenda rebus vocabula, id est, significantes quosdam sonos : ut quoniam sentire animos suos non poterant, ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete uterentur. Sed audiri absentium verba non poterant : ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguæ sonis, atque discretis. Nihil autem horum facere poterat, si multitudo rerum sine quodam defixo termino infinite patere videretur. Ergo utilitas numerandi magna necessitate animadversa est. Quibus duobus repertis, nata est illa librariorum et calculonum professio, velut quædam grammaticæ infantia, quam Varro litterationem vocat : græce autem quomodo appelletur, non satis in præsentia recolo.

XXXVI. Progressa deinde ratio animadvertit eosdem oris sonos quibus loqueremur, et quos litteris jam signaverat, alios esse qui moderato varie hiatu, quasi enodati ac simplices, faucibus sine ulla collisione defluerent; alios diverso pressu oris tenere tamen aliquem sonum; extremos autem qui nisi adjunctis sibi primis erumpere non valerent. Itaque litteras hoc ordine quo expositæ sunt, vocales, semivocales et mutas nominavit. Deinde syllabas notavit : deinde verba in octo genera formasque digesta sunt; omnisque illorum motus, integritas, junctura, perite subtiliterque distincta sunt. Inde jam numerorum et dimensionis non immemor, adjecit animum in ipsas vocum et syllabarum varias moras, atque inde spatia temporis alia dupla, alia simpla esse comperit, quibus

longæ brevesque syllabæ tenderentur. Notavit etiam ista, et in regulas certas disposuit.

XXXVII. Poterat jam perfecta esse grammatica, sed quia ipso nomine profiteri se litteras clamat, unde etiam latine litteratura dicitur, factum est ut quidquid dignum memoria litteris mandaretur, ad eam necessario pertineret. Itaque unum quidem nomen, sed res infinita, multiplex, curarum plenior quam jocunditatis aut veritatis, huic disciplinæ accessit historia, non tam ipsis historicis quam grammaticis laboriosa. Quis enim ferat imperitum videri hominem, qui volasse Dædalum non audierit; mendacem illum qui finxerit, stultum qui crediderit, impudentem qui interrogaverit non videri? aut in quo nostros familiares graviter miserari soleo, qui si non responderint quid vocata sit mater Euryali, accusantur inscitiæ : cum ipsi eos, a quibus ea rogantur, vanos et ineptos, nec curiosos audeant appellare?

CAPUT XIII.

Dialectices et rhetorices inventio.

XXXVIII. Illa igitur ratio perfecta dispositaque grammatica, admonita est quærere atque attendere hanc ipsam vim, qua peperit artem : nam eam definiendo, distribuendo, colligendo non solum digesserat atque ordinaverat, verum ab omni etiam falsitatis irreptione defenderat. Quando ergo transiret ad alia fabricanda, nisi ipsa sua prius quasi quædam machinamenta et instrumenta distingueret, notaret, digereret, proderetque ipsam disciplinam disciplinarum,

quam dialecticam vocant? Hæc docet docere, hæc docet discere : in hac se ipsa ratio demonstrat atque aperit quæ sit, quid velit, quid valeat. Scit scire : sola scientes facere non solum vult, sed etiam potest. Verum quoniam plerumque stulti homines ad ea quæ suadentur recte, utiliter et honeste, non ipsam sincerissimam quam rarus animus videt veritatem, sed proprios sensus consuetudinemque sectantur, oportebat eos non doceri solum quantum queunt, sed sæpe et maxime commoveri. Hanc suam partem quæ id ageret, necessitatis pleniorem quam puritatis, refertissimo gremio deliciarum, quas populo spargat, ut ad utilitatem suam dignetur adduci, vocavit rhetoricam. Hactenus pars illa quæ in significando rationabilis dicitur, studiis liberalibus disciplinisque promota est.

CAPUT XIV.

Musica et poëtica. — Triplex sonus. — Versus unde. — Rhythmus.

XXXIX. Hinc se illa ratio ad ipsarum rerum divinarum beatissimam contemplationem rapere voluit. Sed ne de alto caderet, quæsivit gradus, atque ipsa sibi viam per suas possessiones ordinemque molita est. Desiderabat enim pulchritudinem, quam sola et simplex posset sine istis oculis intueri; impediebatur a sensibus. Itaque in eos ipsos paululum aciem torsit, qui veritatem sese habere clamantes, festinantem ad alia pergere, importuno strepitu revocabant. Et primo ab auribus cœpit, quia dicebant ipsa verba sua esse, quibus jam et grammaticam et dialecticam et rhetoricam fecerat. At ista potentissima secernendi

cito vidit quid inter sonum et id cujus signum esset, distaret. Intellexit nihil aliud ad aurium judicium pertinere, quam sonum, eumque esse triplicem; aut in voce animantis, aut in eo quod flatus in organis faceret, aut in eo quod pulsu ederetur. Ad primum pertinere tragœdos vel comœdos, vel choros cujuscemodi, atque omnes omnino, qui voce propria canerent. Secundum tibiis et similibus instrumentis deputari. Tertio dari cytharas, lyras, cymbala, atque omne quod percutiendo canorum esset.

XL. Videbat autem hanc materiam esse vilissimam, nisi certa dimensione temporum, et acuminis gravitatisque moderata varietate soni figurarentur. Recognovit hinc esse illa semina, quæ in grammatica, cum syllabas diligenti consideratione versaret, pedes et accentus vocaverat. Et quia in ipsis verbis brevitates et longitudines syllabarum prope æquali multitudine sparsas in oratione attendere facile fuit, tentavit pedes illos in ordines certos disponere atque conjungere, et in eo primo sensum ipsum secuta, moderatos impressit articulos, quæ et cæsa et membra nominavit. Et ne longius pedum cursus provolveretur, quam ejus judicium posset sustinere, modum statuit unde reverteretur, et ab eo ipso versum vocavit. Quod autem non esset certo fine moderatum, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus curreret, rhythmi nomine notavit, qui latine nihil aliud quam numerus dici potuit. Sic ab ea poëtæ geniti sunt: in quibus cum videret non solum sonorum, sed etiam verborum rerumque magna momenta, plurimum eos honoravit, eisque tribuit quorum vellent rationabilium mendaciorum potestatem. Et quoniam de prima illa disciplina stirpem ducebant, judices in eos grammaticos esse permisit.

XLI. In hoc igitur quarto gradu, sive in rhythmis, sive in ipsa modulatione intelligebat regnare numeros, totum-

que perficere : inspexit diligentissime cujusmodi essent ; reperiebat divinos et sempiternos, præsertim quod ipsis auxiliantibus omnia superiora contexuerat. Et jam tolerabat ægerrime splendorem illorum atque serenitatem corporea vocum materia decolorari. Et quoniam illud quod mens videt, semper est præsens, et immortale approbatur, cujus generis numeri apparebant : sonus autem quia sensibilis res est, præterfluit in præteritum tempus, imprimiturque memoriæ, rationabili mendacio jam poëtis favente ratione (quærendum-ne quid propagini similiter inesset) Jovis et Memoriæ filias Musas esse confictum est. Unde ista disciplina sensus intellectusque particeps musicæ nomen invenit.

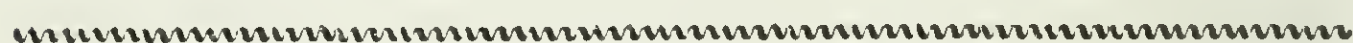
CAPUT XV.

Geometrica et astronomia.

XLII. Hinc est profecta in oculorum opes, et terram cœlumque collustrans, sensit nihil aliud quam pulchritudinem sibi placere, et in pulchritudine figuras, in figuris dimensiones, in dimensionibus numeros : quæsivitque ipsa secum, utrum ibi talis linea talisque rotunditas, vel quælibet alia forma et figura esset, qualem intelligentia contineret. Longe deteriorem invenit, et nulla ex parte quod viderent oculi cum eo quod mens cerneret, comparandum. Hæc quoque distincta et disposita, in disciplinam redegit, appellavitque geometricam. Motus eam cœli multum movebat, et ad se diligenter considerandum invitabat. Etiam ibi per constantissimas temporum vices, per astrorum ratos definitosque cursus, per intervallorum

spatia moderata, intellexit nihil aliud quam illam dimensionem numerosque dominari. Quæ similiter definiendo ac secernendo in ordinem nectens, astrologiam genuit, magnum religiosis argumentum, tormentumque curiosis.

XLIII. In his igitur omnibus disciplinis occurrebant ei omnia numerosa, quæ tamen in illis dimensionibus manifestius eminebant, quas in se ipsa cogitando atque volvendo intuebatur verissimas: in his autem quæ sentiuntur umbras earum potius atque vestigia recolebat. Hic se multum erexit, multumque præsumpsit: ausa est immortalem animam comprobare. Tractavit omnia diligenter, percepit prorsus se plurimum posse: et quidquid posset, numeris posse. Movit eam quoddam miraculum et suspicari cœpit se ipsam fortasse numerum esse eum ipsum quo cuncta numerarentur: aut si id non esset, ibi tamen eum esse, quo pervenire satageret. Hunc vero totis viribus comprehendit, qui jam universæ veritatis index futurus, ille cujus mentionem fecit Alypius, cum de Academicis quæreremus, quasi Proteus in manibus erat[1]. Imagines enim falsæ rerum earum, quas numeramus, ab illo occultissimo quo numeramus defluentes, in sese rapiunt cogitationem, et sæpe illum cum jam tenetur, elabi faciunt.

CAPUT XVI.

Disciplinæ liberales efferunt intellectum ad divina.

XLIV. Quibus si quisque non cesserit, et omnia, quæ per tot disciplinas late varieque diffusa sunt, ad unum quod-

[1] Lib. III contra Acad. c. V, n. 11.

dam simplex verum certumque redegerit, eruditi nomine dignissimus, non temere jam quærit illa divina, non jam credenda solum, verumetiam contemplanda, intelligenda atque retinenda. Quisquis autem vel adhuc servus cupiditatum, et inhians rebus pereuntibus; vel jam ista fugiens, casteque vivens, nesciens tamen quid sit nihil, quid informis materia, quid formatum exanime, quid corpus, quid species in corpore, quid locus, quid tempus, quid in loco, quid in tempore, quid motus secundum locum, quid motus non secundum locum, quid stabilis motus, quid sit ævum; quid sit nec in loco esse, nec nusquam; et quid sit præter tempus, et semper, quid sit et nusquam esse, et nusquam non esse, et nunquam esse, et nunquam non esse. Quisquis ergo ista nesciens, non dico de summo illo Deo, qui scitur melius nesciendo, sed de anima ipsa sua quærere ac disputare voluerit, tantum errabit, quantum errari plurimum potest: facilius autem cognoscet ista, qui numeros simplices atque intelligibiles comprehenderit. Porro istos comprehendet, qui et ingenio valens et privilegio ætatis, aut cujuslibet felicitatis otiosus, et studio vehementer incensus, memoratum disciplinarum ordinem, quantum satis est, fuerit persecutus. Cum enim artes illæ omnes liberales, partim ad usum vitæ, partim ad cognitionem rerum contemplationemque discantur, usum earum assequi difficillimum est, nisi ei qui ab ipsa pueritia ingeniosissimus, instantissime atque constantissime operam dederit.

CAPUT XVII.

Arduas quæstiones ne attingant non instructi disciplinis.

XLV. Quod vero ex illis ad id quod quærimus opus est, ne te quæso, mater, hæc velut rerum immensa quædam sylva deterreat. Etenim quædam de omnibus eligentur numero paucissima, vi potentissima, cognitione autem multis quidem ardua: tibi tamen, cujus ingenium quotidie mihi novum est, et cujus animum vel ætate vel admirabili temperantia remotissimum ab omnibus nugis, et a magna labe corporis emergentem, in se multum surrexisse cognosco, tam erunt facilia quam difficilia tardissimis miserrimeque viventibus. Si enim dicam te facile ad eum sermonem perventuram, qui locutionis et linguæ vitio careat, profecto mentiar. Me enim ipsum, cui magna necessitas fuit ista perdiscere, adhuc in multis verborum sonis Itali exagitant; et a me vicissim, quod ad ipsum sonum attinet, reprehenduntur. Aliud est enim esse arte, aliud gente securum. Solœcismos autem quos dicimus, fortasse quisque doctus diligenter attendens in oratione mea reperiet: non enim defuit qui mihi nonnulla hujusmodi vitia ipsum Ciceronem fecisse peritissime persuaserit. Barbarismorum autem genus nostris temporibus tale compertum est, ut et ipsa ejus oratio barbara videatur, qua Roma servata est. Sed tu contemptis istis vel puerilibus rebus, vel ad te non pertinentibus, ita grammaticæ pene divinam vim naturamque cognoscis, ut ejus animam tenuisse, corpus reliquisse disertis videaris.

XLVI. Hoc etiam de cæteris hujusmodi artibus dixe-

rim : quas si penitus fortasse contemnis, admoneo te quantum filius audeo, quantumque permittis, ut fidem istam tuam, quam venerandis mysteriis percepisti, firme cauteque custodias, deinde ut in hac vita atque moribus constanter vigilanterque permaneas. De rebus autem obscurissimis, et tamen divinis, quomodo Deus et nihil mali faciat, et sit omnipotens; et tanta mala fiant; et cui bono mundum fecerit, qui non erat indigus; et utrum semper fuerit malum, an tempore cœperit; et si semper fuit, utrum sub conditione Dei fuerit : et si fuit, utrum etiam iste mundus semper fuerit, in quod illud malum divino ordine domitaretur ; si autem hic mundus aliquando esse cœpit, quomodo antequam esset, potestate Dei malum tenebatur : et quid opus erat mundum fabricari, quo malum quod jam Dei potestas frenabat, ad pœnas animarum includeretur : si autem fuit tempus, quo sub Dei dominio malum non erat, quid subito accidit, quod per æterna retro tempora non acciderat. In Deo enim novum extitisse consilium, ne dicam impium, ineptissimum est dicere. Si autem importunum fuisse, et quasi improbum malum Deo dicimus, quod nonnulli existimant, jam nemo doctus risum tenebit, nemo non succensebit indoctus. Quid enim potuit Deo nocere mali nescio qua illa natura? Si enim dicunt non potuisse, fabricandi mundi causa non erit : si potuisse dicunt, inexpiabile nefas est Deum violabilem credere : nec ita saltem ut vel virtute providerit, ne sua substantia violaretur. Namque animam pœnas hic pendere fatentur, cum inter ejus et Dei substantiam nihil velint omnino distare. Si autem istum mundum non factum dicamus, impium est atque ingratum credere, ne illud sequatur, quod Deus eum non fabricarit. Ergo de his atque hujusmodi rebus, aut ordine illo eruditionis, aut nullo modo quidquam requirendum est.

14.

CAPUT XVIII.

Quo ordine anima provehitur ad cognitionem sui et ipsius unitatis. — Omnia in unum tendunt.

XLVII. Et ne quisquam latissimum aliquid nos complexos esse arbitretur, hoc dico planius atque brevius. Ad istarum rerum cognitionem neminem aspirare debere sine illa quasi duplici scientia bonæ disputationis, potentiæque numerorum. Si quis etiam hoc plurimum putat, solos numeros optime noverit, aut solam dialecticam. Si et hoc infinitum est, tantum perfecte sciat quid sit unum in numeris, quantumque valeat, nondum in illa summa lege summoque ordine rerum omnium, sed in iis, quæ quotidie passim sentimus atque agimus. Excipit enim hanc eruditionem jam ipsa philosophiæ disciplina, et in ea nihil plus invenit quam quid sit unum, sed longe altius longeque divinius. Cujus duplex quæstio est: una de anima, altera de Deo. Prima efficit ut nosmetipsos noverimus, altera ut originem nostram. Illa nobis dulcior, ista charior: illa nos dignos beata vita, beatos hæc facit. Prima est illa discentibus, ista jam doctis. Hic est ordo studiorum sapientiæ, per quem fit quisque idoneus ad intelligendum ordinem rerum, id est, ad dignoscendos duos mundos, et ipsum parentem universitatis, Cujus nulla scientia est in anima nisi scire quomodo eum nesciat.

XLVIII. Hunc igitur ordinem tenens anima jam philosophiæ tradita, primo se ipsam inspicit : et cui jam illa eruditio persuasit, aut suam, aut se ipsam esse rationem, in ratione autem aut nihil esse melius et potentius nume-

ris, aut nihil aliud quam numerum esse rationem; ita secum loquetur. Ego quodam meo motu interiore et occulto, ea quæ discenda sunt possum discernere et connectere, et hæc vis mea ratio vocatur. Quid autem discernendum est, nisi quod aut unum putatur et non est, aut certe non tam unum est quam putatur? Item cur quid connectendum est, nisi ut unum fiat, quantum potest? Ergo et in discernendo et in connectendo, unum volo, et unum amo. Sed cum discerno, purgatum: cum connecto, integrum volo. In illa parte vitantur aliena, in hac propria copulantur, ut unum aliquid perfectum fiat. Lapis ut esset lapis, omnes ejus partes, omnisque natura in unum solidata est. Quid arbor, nonne arbor non esset, si una non esset? Quid membra cujuslibet animantis ac viscera, et quidquid est eorum e quibus constat? certe si unitatis patiantur divortium, non erit animal. Amici quid aliud quam unum esse conantur? et quanto magis unum, tanto magis amici sunt. Populus una civitas est, cui est periculosa dissensio: quid est autem dissentire nisi non unum sentire? Ex multis militibus fit unus exercitus, nonne quævis multitudo eo minus vincitur, quo magis in unum coït? unde ipsa coïtio in unum, cuneus nominatus est, quasi couneus. Quid amor omnis, nonne unum vult fieri cum eo quod amat, et si ei contingat, unum cum eo fit? Voluptas ipsa non ob aliud delectat vehementius, nisi quod amantia sese corpora in unum coguntur. Dolor unde perniciosus est? quia id quod unum erat, dissicere nititur. Ergo molestum et periculosum est, cum eo unum fieri quod separari potest.

CAPUT XIX.

Homo unde brutis præstantior: quomodo possit videre Deum.

XLIX. Ex multis rebus passim ante jacentibus, deinde in unam formam congregatis, unam facio domum. Melior ego, siquidem ego facio, illa fit: ideo melior quia facio, non dubium est inde me esse meliorem quam domus est. Sed non inde sum melior hirundine, aut apicula, nam et illa nidos affabre struit, et illa favos: sed his melior, quia rationale animal sum. At si in ratis dimensionibus ratio est, numquidnam et aves quod fabricant, minus apte congruenterque dimensum est? Imo numerosissimum est. Non ergo numerosa faciendo, sed numeros cognoscendo, melior sum. Quid ergo, illæ nescientes operari numerosa poterant? Poterant profecto. Unde id docetur? Ex eo quod nos quoque certis dimensionibus linguam dentibus et palato accommodamus, ut ex ore litteræ ac verba prorumpant, nec tamen cogitamus cum loquimur, quo motu oris id facere debeamus. Deinde quis bonus cantator, etiam si musicæ sit imperitus, non ipso sensu naturali et rhythmum et melos perceptum memoria custodiat in canendo? quo quid fieri numerosius potest? Hoc nescit indoctus, sed tamen facit operante natura. Quando autem melior, et pecoribus præponendus? Quando novit quod facit? At nihil aliud me pecori præponit, nisi quod rationale animal sum.

L. Quomodo igitur immortalis est ratio, et ego simul et rationale et mortale quiddam esse definior? An ratio

non est immortalis? Sed unum ad duo, vel duo ad quatuor, verisssima ratio est. Nec magis heri fuit ista ratio vera quam hodie: nec magis cras aut post annum erit vera: nec si omnis iste mundus concidat, poterit ista ratio non esse. Ista enim semper talis est; mundus autem ista nec heri habuit, nec cras habebit quod habet hodie, nec hodierno ipso die, vel spatio unius horæ eodem loco solem habuit: ita cum in eo nihil manet, nihil vel parvo spatio temporis habet eodem modo. Igitur si immortalis est ratio, et ego qui ista omnia vel discerno vel connecto, ratio sum: illud quo mortale appellor, non est meum. Aut si anima non id est quod ratio, et tamen ratione utor, et per rationem melior sum: a deteriore ad melius, a mortali ad immortale fugiendum est. Hæc et alia multa secum anima bene erudita loquitur, atque agitat: quæ persequi nolo, ne cum ordinem vos docere cupio, modum excedam, qui pater est ordinis. Gradatim enim se, et ad mores vitamque optimam non jam sola fide, sed certa ratione perducit. Cui numerorum vim atque potentiam diligenter intuenti, nimis indignum videbitur et nimis flendum, per suam scientiam versum bene currere citharamque concinere, et suam vitam seque ipsam quæ anima est, devium iter sequi, et dominante sibi libidine, cum turpissimo se vitiorum strepitu dissonare.

LI. Cum aurem se composuerit et ordinaverit, ac concinnam pulchramque reddiderit, audebit jam Deum videre, atque ipsum fontem, unde manat omne verum, ipsumque Patrem Veritatis. Deus magne, qui erunt illi oculi, quam sani, quam decori, quam valentes, quam constantes, quam sereni, quam beati! Quid autem est illud quod vident? Quid quæso? Quid arbitremur, quid æstimemus, quid loquamur? Quotidiana verba occurrunt, et sordidata sunt omnia vilissimis rebus. Nihil amplius dicam, nisi pro-

mitti nobis aspectum pulchritudinis, cujus imitatione pulchra, cujus comparatione fœda sunt cætera. Hanc quisquis viderit (videbit autem qui bene vivit, bene orat, bene studet) quando eum movebit, cur alius optans habere filios non habeat, alius abundantes exponat, alius oderit nascituros, diligat alius natos. Quomodo non repugnet nihil futurum esse, quod non sit apud Deum, ex quo necesse est ordine omnia fieri, et tamen non frustra Deum rogari. Postremo quando justum virum movebunt, aut ulla onera, aut ulla pericula, aut ulla fastidia, aut ulla blandimenta fortunæ? In hoc enim sensibili mundo vehementer considerandum est, quid sit tempus et locus, ut quod delectat in parte, sive loci sive temporis, intelligatur tamen multo esse melius totum, cujus illa pars est: et rursus quod offendit in parte, perspicuum sit homini docto, non ob aliud offendere, nisi quia non videtur totum, cui pars illa mirabiliter congruit. In illo vero mundo intelligibili quamlibet partem tanquam totum pulchram esse atque perfectam. Dicentur ista latius, si vestra studia sive memoratum istum a nobis, sive alium fortasse breviorem atque commodiorem, rectum tamen ordinem, ut hortor ac spero, tenere instituerint, atque omnino graviter constanterque tenuerint.

CAPUT XX.

Epilogus hortans ad bonam vitam.

LII. Quod ut nobis liceat, summa opera danda est optimis moribus: Deus enim noster aliter nos exaudire

non poterit. Bene autem viventes facillime exaudiet[1]. Oremus ergo, non ut nobis divitiæ, vel honores, vel hujusmodi res fluxæ atque nutantes, et quovis resistente transeuntes, sed ut ea proveniant, quæ nos bonos faciant ac beatos. Quæ vota ut devotissime impleantur, tibi maxime hoc negotium, mater, injungimus, cujus precibus indubitanter credo, atque confirmo mihi istam mentem Deum dedisse, ut inveniendæ veritati nihil omnino præponam, nihil aliud velim, nihil cogitem, nihil amem. Nec desino credere nos hoc tantum bonum, quod te promerente concupivimus, eadem te petente adepturos : jam vero te, Alypi, quid horter, quid moneam? qui propterea nimius non es, quia talia quantumvis amare, fortasse semper parum, nimium vero nunquam recte dici potest.

LIII. Hic ille : Vere effecisti, inquit, ut memoriam doctissimorum ac magnorum virorum, quæ aliquando pro rerum magnitudine incredibilis videbatur, et quotidiana consideratione, et ista præsenti quæ in te nobis est admiratione, non solum dubiam non habeamus, verumetiam si necesse sit de illa jurare possimus. Quid enim nobis, nonne illa venerabilis ac prope divina, quæ jure et habita est, et probata Pythagoræ disciplina, abs te hodie nostris etiam pene oculis reserata est[2]? Cum et vitæ regulas, et scientiæ non tam itinera quam ipsos campos, ac liquida æquora, et quod illi viro magnæ venerationi fuit, ipsa etiam sacraria veritatis ubi essent, qualia essent, quales quærerent, et breviter, et ita plene significasti, ut quamvis suspicemur, et credamus tibi esse adhuc secretiora, tamen non absque impudentia nos putemus, si amplius quidquam flagitandum abs te arbitremur.

LIV. Accipio ista, inquam, libenter. Neque enim me tam verba tua, quæ vera non sunt, quam verus in verbis

[1] Retract. cap. III, n. 3. — Ibid.

animus delectat atque excitat. Et bene quod ei mittere statuimus has litteras, qui de nobis solet libenter multa mentiri. Si qui autem alii fortasse legerint, neque hos metuo, ne tibi succenseant. Quis enim amantis errori in judicando non benevolentissime ignoscat? Quod autem Pythagoræ mentionem fecisti, nescio quo illo divino ordine occulto tibi in mentem venisse credo[1]. Res enim multum necessaria mihi prorsus exciderat, quam in illo viro (si quid litteris memoriæ mandatis credendum est, quamvis Varroni quis non credat?) mirari et pene quotidianis, ut scis, efferre laudibus soleo, quod regendæ reipublicæ disciplinam suis auditoribus ultimam tradebat jam doctis, jam perfectis, jam sapientibus, jam beatis. Tantos ibi enim fluctus videbat, ut eis nollet committere nisi virum, qui et in regendo pene divine scopulos evitaret, et si omnia defecissent, ipse illis fluctibus quasi scopulus fieret. De solo enim sapiente verissime dici potest,

> Ille velut pelagi rupes immota resistit[2]:

Et cætera quæ luculentis in hanc sententiam versibus dicta sunt. Hic finis disputationis factus est, lætisque omnibus et multum sperantibus consessum dimisimus: cum jam nocturnum lumen fuisset illatum.

[1] I Retract. cap. III, n. 3. — [2] Virg. Æneid. VII.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE IMMORTALITATE ANIMÆ.

LIBER UNUS[1].

CONTINET HIC LIBER CONGERIEM RATIONUM PRO ANIMÆ IMMORTALITATE, NEC NON INTERCURRENTIUM DIFFICULTATUM SOLUTIONEM.

CAPUT I.

Prima ratio, quod anima sit immortalis, quia subjectum est disciplinæ quæ semper est.

I. SI alicubi est disciplina[2], nec esse nisi in eo quod vivit potest, et semper est, neque quidquam in quo quid semper est potest non semper, semper vivit in quo est disciplina. Si nos sumus qui ratiocinamur, id est animus noster, nec recte ratiocinari sine disciplina potest, nec sine disciplina esse animus nisi in quo disciplina non est potest, est in hominis animo disciplina. Est autem alicubi disciplina : nam est, et quidquid est nusquam esse non potest. Item disciplina non potest esse nisi in eo quod vivit. Nihil enim quod non vivit, aliquid discit; nec esse

[1] Scriptus an. Chr. 387. Vide Retract. lib. 1, c. v. — [2] Vide D. Guillon, pag. 70,-71.

in eo quod nihil discit disciplina potest. Item semper est disciplina[1]. Nam quod est atque immutabile est, semper sit necesse est. Esse autem disciplinam, nemo negat. Et quisquis fatetur fieri non posse, ut ducta per medium circulum linea non sit omnium, quæ non per medium ducuntur maxima, idque esse alicujus disciplinæ, immutabilem disciplinam esse non negat. Item nihil in quo quid semper est, potest esse non semper. Nihil enim quod semper est, patitur sibi subtrahi aliquando id in quo semper est. Jamvero cum ratiocinamur, animus id agit. Non enim id agit, nisi qui intelligit : nec corpus intelligit, nec animus auxiliante corpore intelligit ; quia cum intelligere vult, a corpore avertitur. Quod enim intelligitur, ejusmodi est semper : nihilque corporis ejusmodi est semper : non igitur potest adjuvare animum ad intellectum nitentem, cui non impedire satis est. Item nemo sine disciplina recte ratiocinatur. Est enim recta ratiocinatio a certis ad incertorum indagationem nitens cogitatio : nihilque certum est in animo quod ignorat. Omne autem quod scit animus in sese habet, nec ullam rem scientia complectitur[2], nisi quæ ad aliquam pertineat disciplinam. Est enim disciplina quarumcumque rerum scientia. Semper igitur animus humanus vivit.

CAPUT II.

Alia ratio quia subjectum est rationis quæ non mutatur.

II. Ratio profecto aut animus est, aut in animo. Melior autem ratio nostra quam corpus nostrum, et corpus nos-

[1] 1 Retract. c. v, n. 2. — [2] Retractatur ibidem. — [3] Retract. lib. 1, c. 5.

trum nonnulla substantia est, et melius est esse substantiam quam nihil : non est igitur ratio nihil. Rursum quæcumque harmonia corporis est, in subjecto corpore sit necesse est inseparabiliter, nec aliud quidquam in illa harmonia esse credatur, quod non æque necessario sit in subjecto illo corpore, in quo et ipsa harmonia non minus inseparabiliter. Mutabile est autem corpus humanum, et immutabilis ratio. Mutabile est enim omne, quod semper eodem modo non est. Et semper eodem modo est duo et quatuor et sex. Item semper eodem modo est quod est, quod quatuor habent duo et duo ; hoc autem non habent duo : duo igitur quatuor non sunt. Est autem ista ratio immutabilis : igitur ratio est. Nullo modo autem potest mutato subjecto, id quod in eo est inseparabiliter non mutari. Non est igitur harmonia corporis animus. Nec mors potest accidere immutabilibus rebus. Semper ergo animus vivit, sive ipse ratio sit, sive in eo ratio inseparabiliter.

CAPUT III.

Viva substantia et immutabilis animus, nec si aliquo modo mutabilis, propterea mortalis fit.

III. Quædam constantiæ virtus est, et omnis constantia immutabilis est, et omnis virtus potest aliquid agere, nec cum agit aliquid, virtus non est. Omnis porro actio movetur, aut movet. Aut igitur non omne quod movetur, aut certe non omne quod movet, mutabile est. At omne quod ab alio movetur, nec movet ipsum aliquid mortale est. Neque mortale quidquam immutabile. Quare de certo jam et sine ulla disjunctione concluditur, non omne quod

movet mutari. Nullus autem motus sine substantia : et omnis substantia aut vivit, aut non vivit : atque omne quod non vivit, exanime est ; nec est ulla exanimis actio. Illud igitur quod ita movet ut non mutetur, non potest esse nisi viva substantia. Hæc autem omnis per quoslibet gradus corpus movet. Non igitur omne quod corpus movet, mutabile est. Corpus autem nonnisi secundum tempus movetur : ad hoc enim pertinet tardius et celerius moveri : conficitur esse quiddam quod tempore moveat, nec tamen mutetur. Omne autem quod tempore movet corpus, tametsi ad unum finem tendat : tamen nec simul potest omnia facere, nec potest non plura facere : neque enim valet quavis ope agatur, aut perfecte unum esse, quod in partes secari potest, aut ullum est sine partibus corpus, aut sine morarum intervallo tempus, aut vero vel brevissima syllaba enuntietur, cujus non tunc finem audias, cum jam non audis initium. Porro quod sic agitur, et expectatione opus est ut peragi, et memoria ut comprehendi queat quantum potest. Et expectatio futurarum rerum est, præteritarum vero memoria. At intentio ad agendum præsentis est temporis, per quod futurum in præteritum transit, nec cœpti motus corporis expectari finis potest sine ulla memoria. Quomodo enim expectatur ut desinat, quod aut cœpisse excidit, aut omnino motum esse? Rursus intentio peragendi quæ præsens est, sine expectatione finis, qui futurus est, non potest esse : nec est quidquam quod aut nondum est, aut jam non est. Potest igitur in agendo quiddam esse, quod ad ea quæ nondum sunt pertineat. Possunt simul in agente plura esse, cum ea plura quæ aguntur simul esse non possint. Possunt ergo etiam in movente, cum in eo quod movetur non possint. At quæcumque in tempore simul esse non possunt, et tamen

a futuro in præteritum transmittuntur, mutabilia sint necesse est.

IV. Hinc jam colligimus, posse esse quiddam quod cum movet mutabilia, non mutatur. Cum enim non mutatur moventis intentio perducendi ad finem quem volet corpus quod movet, illudque corpus de quo aliquid fit eodem motu per momenta mutetur, atque illa intentio perficiendi quam immutatam manere manifestum est, et ipsa membra artificis, et lignum aut lapidem artifici subjectum moveat, quis dubitet consequens esse quod dictum est? Non igitur si qua mutatio corporum movente animo fit, quamvis in eam sit intentus, hinc eum necessario mutari, et ob hoc etiam mori arbitrandum est. Potest enim in hac intentione simul et memoriam præteritorum et expectationem futurorum habere, quæ omnia sine vita esse non possunt. Quanquam etsi nullus interitus sine mutatione sit, et nulla mutatio sine motu, non tamen omnis mutatio interitum, omnisque motus mutationem operatur. Licet enim ipsum corpus nostrum, et motum plerumque qualibet actione, et mutatum certe vel ætate dicere, tamen nondum interisse, id est, non esse sine vita. Liceat igitur et animum non continuo putare privari vita, quanquam ei fortasse per motum mutatio nonnulla contingat.

CAPUT IV.

Ars et ratio numerorum immutabilis quæ animo non sine vita inhærent.

V. Si enim manet aliquid immutabile in animo, quod sine vita esse non possit, animo etiam vita sempiterna

maneat necesse est. Nam hoc prorsus ita se habet, ut si primum est, sit secundum. Est autem primum. Quis enim, ut alia omittam, aut rationem numerorum mutabilem esse audeat dicere, aut artem quamlibet non ista ratione constare : aut artem non esse in artifice, etiam cum eam non exercet : aut ejus esse nisi in animo, aut ubi vita non sit, esse posse : aut quod immutabile est esse aliquando non posse : aut aliud esse artem, aliud rationem? Quamvis enim ars una multarum quasi quidam cœtus rationum esse dicatur, tamen ars etiam una ratio dici verissime atque intelligi potest. Sed sive hoc, sive illud sit, non minus immutabilem artem esse conficitur : artem autem non solum esse in animo artificis, sed etiam nusquam esse nisi in animo manifestum est, idque inseparabiliter. Nam si ars ab animo separabitur, aut erit præter quam in animo, aut nusquam erit, aut de animo in animum continuo transibit. At ut sedes arti nulla sine vita est, ita nec vita cum ratione ulli nisi animæ. Nusquam porro esse quod est, vel quod immutabile est non esse aliquando non potest[1]. Si vero ars de animo in animum transit, in illo mansura deserens istum, nemo artem docet nisi amittendo, aut etiam nonnisi docentis oblivione fit aliquis peritus, sive morte. Quæ si absurdissima et falsissima sunt, sicuti sunt, immortalis est animus humanus.

VI. At enim si ars aliquando est, aliquando non est in animo, quod per oblivionem atque imperitiam satis notum est, nihil ad ejus immortalitatem affert argumenti hujus connexio, nisi negetur antecedens hoc modo. Aut est aliquid in animo, quod in præsenti cogitatione non est, aut non est in erudito animo ars musica, cum de sola geometrica cogitat. Hoc autem falsum est, illud igitur verum: Non autem quidquam se habere animus sentit,

[1] 1 Retract. cap. v, n.

nisi quod in cogitationem venerit. Potest igitur aliquid esse in animo, quod esse in se animus ipse non sentiat. Id autem quandiu sit, nihil interest. Namque si diutius fuerit in aliis animus occupatus, quam ut intentionem suam in ante cogitata facile possit reflectere, oblivio vel imperitia nominatur. Sed cum vel nos ipsi nobiscum ratiocinantes, vel ab alio bene interrogati de quibusdam liberalibus artibus ea quæ invenimus, non alibi quam in animo nostro invenimus : neque id est invenire, quod facere aut gignere; alioquin æterna gigneret animus inventione temporali, nam æterna sæpe invenit : quid enim tam æternum quam circuli ratio, vel si quid aliud in hujuscemodi artibus, nec non fuisse aliquando, nec non fore comprehenditur? manifestum etiam est immortalem esse animum humanum, et omnes veras rationes in secretis ejus esse, quamvis eas sive ignoratione sive oblivione, aut non habere, aut amisisse videatur.

CAPUT V.

Animus non mutatur ut desinat esse animus.

VII. Nunc autem quatenus accipienda sit animi mutatio videamus. Si enim subjectum est animus arte in subjecto existente, neque subjectum immutari potest, quin et id quod in subjecto est immutetur, qui possumus obtinere immutabilem esse artem atque rationem, si mutabilis animus in quo illa sunt esse convincitur? Quæ autem major quam in contraria solet esse mutatio, et quis negat animum, ut omittam cætera, stultum alias, alias vero esse sapientem? Prius ergo quot modis accipiatur, quæ

dicitur animæ mutatio, videamus, qui, ut opinor, manifestiores duntaxat clarioresque nobis duo sunt genere, specie vero plures inveniuntur. Namque aut secundum corporis passiones, aut secundum suas, anima dicitur immutari. Secundum corporis, ut per ætates, per morbos, per dolores, labores, offensiones, per voluptates. Secundum suas autem, ut cupiendo, lætando, metuendo, ægrescendo, studendo, discendo.

VIII. Hæ omnes mutationes, si non necessario argumento sunt mori animam, nihil quidem metuendæ sunt per se ipse separatim : sed ne rationi nostræ adversentur, qua dictum est, mutato subjecto omne quod in subjecto est necessario mutari, videndum est. Sed non adversantur. Nam illud secundum hanc mutationem subjecti dicitur, per quam omnino mutare cogitur nomen. Nam si ex albo cera nigrum colorem ducat alicunde, non minus cera est, et si ex quadrata rotundam formam sumat, et ex molli durescat, frigescatque ex calida : at ista in subjecto sunt, et cera subjectum. Manet autem cera non magis minusve cera, cum illa mutentur. Potest igitur aliqua mutatio fieri eorum quæ in subjecto sunt, cum ipsum tamen juxta id quod hoc est ac dicitur, non mutetur. At si eorum quæ in subjecto sunt, tanta commutatio fieret, ut illud quod subesse dicebatur, dici jam omnino non posset, veluti cum calore ignis cera in auras discedit, eamque mutationem patitur, ut recte intelligatur mutatum esse subjectum, quod cera erat, et cera jam non est, nullo modo aliqua ratione quidquam eorum, quæ in illo subjecto ideo erant quia hoc erat, remanere putaretur.

IX. Quamobrem si anima subjectum est, ut supra diximus, in quo ratio inseparabiliter, ea necessitate quoque qua in subjecto esse monstratur, nec nisi viva anima potest esse anima, nec in ea ratio potest esse sine vita, et

immortalis est ratio, immortalis est anima. Prorsus enim nullo pacto non existente subjecto suo immutabilis ratio permaneret. Quod eveniret, si tanta accideret animæ mutatio, ut eam non animam faceret, id est mori cogeret. Nulla autem illarum mutationum, quæ sive per corpus sive per ipsam animam fiunt (quamvis utrum aliquæ per ipsam fiant, id est quarum ipsa sit causa, non parva sit quæstio) id agit ut animam non animam faciat. Jam igitur non solum per se, verum nec nostris rationibus formidandæ sunt.

CAPUT VI.

Ratio quæ incommutabilis est, sive in animo, sive cum animo sit, sive animus in ea, ab ipso eodem animo separari nequit.

X. Ergo incumbendum omnibus ratiocinandi viribus video, ut ratio quid sit, et quoties definiri possit sciatur, ut secundum omnes modos, et de animæ immortalitate constet. Ratio est aspectus animi, quo per se ipsum, non per corpus verum intuetur; aut ipsa veri contemplatio, non per corpus; aut ipsum verum quod contemplatur. Primum illud in animo esse nemo ambigit : de secundo et tertio quæri potest : sed et secundum sine animo esse non potest. De tertio magna quæstio est, utrum verum illud quod sine instrumento corporis animus intuetur, sit per se ipsum, et non sit in animo, aut possit esse sine animo. Quoquolibet modo autem se habeat, non id posset contemplari animus per se ipsum, nisi aliqua conjunctione cum eo. Nam omne quod contemplamur, sive

cogitatione capimus, aut sensu aut intellectu capimus. Sed ea quæ sensu capiuntur, extra etiam nos esse sentiuntur, et locis continentur, unde nec percipi quidem posse affirmantur. Ea vero quæ intelliguntur, non quasi alibi posita intelliguntur quam ipse qui intelligit animus, simul enim etiam intelliguntur non contineri loco.

XI. Quare ista conjunctio intuentis animi, et ejus veri quod intuetur, aut ita est ut subjectum sit animus, verum autem illud in subjecto; aut contra subjectum verum, et in subjecto animus; aut utrumque substantia. Horum autem trium si primum est, tam est immortalis animus quam ratio, secundum superiorem disputationem, quod inesse illa nisi vivo non potest. Eadem necessitas in secundo est. Nam si verum illud quod ratio dicitur, nihil habet commûtabile sicut apparet, nihil commutari potest quod in eo tanquam in subjecto est. Remanet igitur omnis pugna de tertio. Nam si animus substantia est, et substantia ratio cui conjungitur, non absurde quis putaverit fieri posse, ut manente illa hic esse desinat. Sed manifestum est quandiu animus a ratione non separatur, eique cohæret, necessario eum manere atque vivere. Separari autem qua tandem vi potest? Num corporea, cujus et potentia infirmior, et origo inferior, et ordo separatior? Nullo modo. Animali ergo? Sed etiam id quo modo? An alter animus potentior quisquis est, contemplari rationem non potest, nisi alterum inde separaverit? At neque ratio cuiquam contemplanti defuerit, si omnes contemplentur; et cum nihil sit ipsa ratione potentius, qua nihil est incommutabilius, nullo pacto erit animus nondum rationi conjunctus, eo qui est conjunctus potentior. Restat ut aut ipsa ratio a se ipsum separet, aut ipse animus ab ea voluntate separetur. Sed nihil est in illa natura invidentiæ, quominus fruendam se animo præbeat. Deinde quo ma-

gis est, eo quidquid sibi conjungitur facit ut sit, cui rei contrarius est interitus. Voluntate autem animum separari a ratione non nimis absurde quis diceret[1], si ulla ab invicem separatio posset esse rerum quas non continet locus. Quod quidem dici adversus omnia superiora potest, quibus alias contradictiones opposuimus. Quid ergo? Jam-ne concludendum est animum esse immortalem? An etiam si separari non potest, extingui potest? At si illa rationis vis ipsa sua conjunctione afficit animum, neque enim non afficere potest, ita profecto afficit ut eis esse tribuat. Est enim maxime ipsa ratio, ubi summa etiam incommutabilitas intelligitur. Itaque eum, quem ex se afficit, cogit esse quodam modo. Non ergo extingui animus potest, nisi a ratione separatus. Separari autem non potest, ut supra ratiocinati sumus. Non potest igitur interire.

CAPUT VII.

Nec, si per substantiam ad defectum tendit animus, ob id interit.

XII. At enim aversio ipsa a ratione per quam stultitia contingit animo, sine defectu ejus fieri non potest: si enim magis est ad rationem conversus eique inhærens, ideo quod inhæret incommutabili rei quæ est veritas, quæ et maxime et primitus est, cum ab ea est aversus id ipsum esse minus habet, quod est deficere. Omnis autem defectus tendit ad nihilum, et interitum nullum magis proprie oportet accipi, quam cum id, quod aliquid erat, nihil fit.

[1] I Retract. cap. v, n. 2.

Quare tendere ad nihilum, est ad interitum tendere. Qui cur non cadat in animum, vix est dicere, in quem defectus cadit. Dantur hic cætera; sed negatur esse consequens interire id quod tendit ad nihilum, id est ad nihilum pervenire. Quod in corpore quoque animadverti potest. Nam quoniam quodlibet corpus pars est mundi sensibilis, et ideo quanto majus est locique plus occupat, tanto magis propinquat universo: quantoque id magis facit, tanto magis est. Magus enim est totum quam pars. Quare etiam minus sit cum minuitur necesse est. Defectum ergo patitur cum minuitur. Porro autem minuitur, cum ex eo aliquid præcisione detrahitur. Ex quo conficitur ut tali detractione tendat ad nihilum. At nulla præcisio perducit ad nihilum. Omnis enim pars quæ remanet, corpus est, et quidquid hoc est, quantolibet spatio locum occupat. Neque id posset, nisi haberet partes in quas identidem cæderetur. Potest igitur infinite cædendo infinite minui, et ideo defectum pati atque ad nihilum tendere, quamvis pervenire nunquam queat. Quod item de ipso spatio et quolibet intervallo dici atque intelligi potest. Nam et de his etiam terminatis, dimidiam, verbi gratia, partem detrahendo, et ex eo quod restat, semper dimidiam, minuitur intervallum, atque ad finem progreditur, ad quem tamen nullo pervenitur modo. Quominus hoc de animo formidandum est? Est enim profecto corpore melior et vivacior, a quo huic vita tribuitur.

CAPUT VIII.

Ut corpori non potest auferri quo corpus est : ita nec animo quo animus est.

XIII. Quod si non id quod est in mole corporis, sed id quod in specie facit corpus esse, quæ sententia invictiore ratione approbatur, tanto enim magis est corpus, quanto speciosius est atque pulchrius; tantoque minus est, quanto fœdius ac deformius; quæ defectio non præcisione molis, de qua jam satis actum est, sed speciei privatione contingit : quærendum de hac re diligenter ac discutiendum est, ne quis affirmet animum tali defectu interire, ut quoniam specie aliqua sua privatur dum stultus est, credatur in tantum augeri posse hanc privationem, ut omni modo specie spoliet animum, et ea labe ad nihilum redigat cogatque interire. Quamobrem si potuerimus impetrare ut ostendatur, ne corpori quidem hoc posse accidere, ut etiam ea specie privetur qua corpus est, jure fortasse obtinebimus multo minus auferri posse animo quo animus est. Siquidem nemo se bene inspexit, qui non omni corpori qualemlibet animum præponendum esse fateatur.

XIV. Sit igitur nostræ ratiocinationis exordium, quod nulla res se facit aut gignit, alioquin erat ante quam esset : quod si falsum est, illud est verum. Item quod factum ortumve non est, et tamen est, sempiternum sit necesse est. Quam naturam et excellentiam quisquis ulli corpori dat, errat vehementer quidem. Sed quid pugnamus? multo enim magis eam dare animo cogimur. Ita si

corpus ullum est sempiternum, nullus animus non sempiternus est. Quoniam quilibet animus cuilibet corpori præferendus est, et omnia sempiterna non sempiternis. At si quod vere dicitur, factum est corpus, aliquo faciente factum est, nec eo inferiore. Neque enim esset potens ad dandum ei quod faceret, quidquid illud est, quod est id quod faciebat. Sed ne pari quidem : oportet enim facientem melius aliquid habere ad faciendum, quam est id quod facit. Nam de gignente non absurde dicitur, hoc eum esse, quod est illud quod ab eo gignitur. Universum igitur corpus ab aliqua vi et natura potentiore atque meliore factum est, non utique corporea. Nam si corpus a corpore factum est, non potuit universum fieri. Verissimum est enim quod in exordio ratiocinationis hujus posuimus, nullam rem a se posse fieri. Hæc autem vis et natura incorporea effectrix corporis universi præsente potentia tenet universum. Non enim fecit atque discessit, effectumque deseruit. Ea quippe substantia quæ corpus non est, neque, ut ita dicam, localiter movetur, ut ab ea substantia quæ locum obtinet, separari queat, et illa effectoria vis vacare non potest, quin id quod ab ea factum est tueatur, et specie carere non sinat, qua est in quantumcumque est. Quod enim per se non est, si destituatur ab eo per quod est, profecto non erit : et non possumus dicere id accepisse corpus cum factum est, ut se ipso jam contentum esse posset, etiam si a conditore desereretur.

XV. Quanquam si ita est, magis id habet animus, quem corpori præstare manifestum est. Atque ita de proximo immortalis probatur, si potest esse per se ipsum. Quidquid enim tale est, incorruptibile sit necesse est, ac per hoc interire non possit, quia nihil se deserit. Sed corporis mutabilitas in promptu est, quod ipsius universi

corporis universus motus satis indicat. Unde diligenter inspicientibus quantum talis natura inspici potest, ordinata mutabilitate id quod immutabile est imitari reperitur. Quod autem per se est, ne motu quidem opus habet ullo, omni copia sibi se ipso existente; quia motus omnis ad aliud est; cujus indiget quod movetur. Adest igitur species universo corpori, meliore natura sufficiente atque obtinente quæ fecit: quare illa mutabilitas non adimit corpori corpus esse, sed de specie in speciem transire facit motu ordinatissimo. Non enim quæpiam ejus pars ad nihilum redigi sinitur, cum totum capessat vis illa effectoria nec laborante nec deside potentia, dans ut sit omne quod per illam est, in quantum est: quamobrem nemo tam devius a ratione debet esse, cui aut non sit certum corpore animum esse meliorem, aut qui hoc concesso arbitretur corpori non accidere ut corpus non sit, animo accidere ut animus non sit. Quod si non accidit, neque animus esse nisi vivat, potest, nunquam profecto animus moritur.

CAPUT IX.

Animus vita est, sic vita carere non potest.

XVI. Quod si quisquam non eum interitum dicit formidandum animo, quo efficitur ut nihil sit quod aliquid fuit; sed eum quo dicimus ea mortua quæ vita carent, attendat quod nulla res se ipsa caret. Est autem animus vita quædam, unde omne quod animatum est, vivere; omne autem inanime quod animari potest, mortuum, id est vita privatum intelligitur. Non ergo potest animus mori. Nam si carere poterit vita, non animus, sed anima-

tum aliquid est. Quod si absurdum est, multo minus hoc genus interitus timendum est animo, quod vitæ certe non est timendum. Nam prorsus si tunc moritur animus, cum eum deserit vita illa, ipsa vita quæ hunc deserit multo melius intelligitur animus, ut jam non sit animus quidquid a vita deseritur, sed ea ipsa vita quæ deserit. Quidquid enim vita desertum mortuum dicitur, id ab anima desertum intelligitur: hæc autem vita, quæ deserit ea quæ moriuntur, quia ipsa est animus, et se ipsam non deserit, non moritur animus.

CAPUT X.

Animus non est temperatio corporis.

XVII. Nisi forte vitam temperationem aliquam corporis, ut nonnulli opinati sunt, debemus credere. Quibus profecto nunquam hoc visum esset, si ea quæ vere sunt et incommutabilia permanent, eodem animo a corporum consuetudine alienato atque purgato videre valuissent. Quis enim bene se inspiciens, non expertus est tanto se aliquid intellexisse sincerius, quanto removere atque subducere intentionem mentis a corporis sensibus potuit? Quod si temperatio corporis esset animus, non utique id posset accidere. Non enim ea res quæ naturam propriam non haberet, neque substantia esset, sed in subjecto corpore tanquam color et forma inseparabiliter inesset, ullo modo se ab eodem corpore ad intelligibilia percipienda conaretur avertere, et in quantum id posset, in tantum illa posset intueri, eaque visione melior et præstantior fieri. Nullo quippe modo forma vel color, vel ipsa etiam corporis tem-

peratio, quæ certa commixtio est earum quatuor naturarum quibus idem corpus subsistit, avertere se ab eo potest, in quo subjecto est inseparabiliter. Ad hæc, ea quæ intelligit animus cum se avertit a corpore, non sunt profecto corporea, et tamen sunt, maximeque sunt, nam eodem modo semper sese habent. Nam nihil absurdius dici potest quam ea esse quæ oculis videmus, ea non esse quæ intelligentia cernimus, cum dubitare dementis sit, intelligentiam incomparabiliter oculis anteferri. Hæc autem quæ intelliguntur eodem modo sese habentia, cum ea intuetur animus, satis ostendit se illis esse conjunctum, miro quodam eodemque incorporali modo, scilicet non localiter. Namque aut in illo sunt, aut ipse in illis. Et utrumlibet horum sit, aut in subjecto alterum in altero est, aut utrumque substantia est. Sed si illud primum est, non est in subjecto corpore animus, ut color et forma: quia vel ipse substantia est, vel alteri substantiæ, quæ corpus non est, in subjecto inest. Si autem hoc secundum verum est, non est in subjecto corpore tanquam color animus, quia substantia est. Temperatio autem corporis in subjecto corpore est tanquam color: non est ergo temperatio corporis animus, sed vita est animus: et se nulla res deserit; et id moritur quod vita deserit: non igitur animus mori potest.

CAPUT XI.

Animus nec per falsitatem perit veritati contrariam, etsi animi est causa veritas.

XVIII. Rursus igitur si quid metuendum est, id est metuendum ne deficiendo animus intereat, id est dum

ipsa existendi specie privatur. De qua re quanquam satis esse dictum arbitrer, et quam hoc fieri non possit certa ratione monstratum sit, tamen etiam hoc attendendum est non esse aliam causam hujus formidinis, nisi quia fatendum est in defectu quodam esse animum stultum, et in essentia certiore atque pleniore sapientem. Sed si, quod nemini dubium est, tunc est animus sapientissimus, cum veritatem, quæ semper eodem modo est, intuetur, eique immobilis inhæret divino amore conjunctus, et illa omnia quæ quoquo modo sunt ab ea essentia sunt, quæ summe maximeque est, aut ab illa est animus in quantum est, aut per se ipsum est. Sed si per se ipsum est, quoniam ipse sibi causa existendi est, et nunquam se deserit, nunquam interit, ut supra etiam disputavimus. Si vero ex illa, diligenter opus est quærere quæ res ei possit esse contraria, quæ animo auferat animum esse quod illa præbet. Quid est igitur? An forte falsitas, quia illa veritas? Sed manifestum est, atque in promptu situm, quantum nocere animo falsitas possit. Num enim amplius potest quam fallere? at nisi qui vivit, fallitur nemo. Non igitur falsitas interimere animum potest. Quod si hæc non potest quæ contraria veritati est, auferre animo animum esse, quod ei veritas dedit (ita enim est invictissima veritas) quid aliud invenietur, quod auferat animo id quod est animus? Nihil profecto : nam nihil est contrario valentius ad id auferendum, quod fit ab ejus contrario.

CAPUT XII.

Veritati, a qua est animus quod est, quatenus ipsa est, nihil contrarium.

XIX. At si veritati contrarium ita quæramus, non in quantum veritas est, sed in quantum summe maximeque est, quanquam in tantum est idipsum in quantum est veritas, siquidem veritatem eam dicimus qua vera sunt omnia in quantumcumque sunt, in tantum autem sunt in quantum vera sunt, tamen nullo modo id defugerim, quod mihi evidentius suffragatur. Nam si nulla essentia in quantum essentia est, aliquid habet contrarium, multo minus habet contrarium prima illa essentia, quæ dicitur veritas, in quantum essentia est. Primum autem verum est. Omnis enim essentia non ob aliud essentia est, nisi quia est. Esse autem non habet contrarium, nisi non esse: unde nihil est essentiæ contrarium. Nullo modo igitur res ulla esse potest contraria illi substantiæ, quæ maxime ac primitus est. Ex qua si habet animus idipsum quod est (non enim aliunde hoc habere potest, qui ex se non habet, nisi ab illa re quæ illo ipso est animo præstantior) nulla res est qua id amittat, quia nulla res ei rei est contraria qua id habet; et propterea esse non desinit. Sapientiam vero, quia conversione habet ad id ex quo est, aversione illam potest amittere. Conversioni namque aversio contraria est. Illud vero quod ex eo habet cui nulla res est contraria, non est unde possit amittere. Non igitur potest interire.

CAPUT XIII.

Animus nec in corpus convertitur.

XX. Hic forte oboriatur nonnulla quæstio, utrum sicut non interit animus, ita nec in deteriorem commutetur essentiam. Videri enim cuipiam potest, neque injuria, id effectum esse ratiocinatione hac, ut animus ad nihilum non possit pervenire, converti autem in corpus forsitan possit. Si enim quod erat ante animus, corpus fuerit effectum, non utique omnino non erit. Sed hoc fieri non potest, nisi aut ipse id velit, aut ab alio cogatur. Nec continuo tamen animus, sive ipse id appetierit, sive coactus fuerit, poterit corpus esse. Illud enim sequitur ut, si sit, velit aut cogatur. At illud non sequitur ut, si velit aut cogatur, sit : nunquam autem volet. Nam omnis ejus appetitus ad corpus, aut ut id possideat est, aut ut vivificet, aut ut quodam modo fabricetur, aut quolibet pacto ei consulat. Nihil autem horum fieri potest, si non sit corpore melior. At si erit corpus, melior corpore profecto non erit. Non igitur corpus esse volet. Neque ullum rei hujus certius argumentum est, quam cum se ipsum hinc interrogat animus. Ita enim facile comperit appetitum se non habere, nisi agendi aliquid, aut sciendi, aut sentiendi, aut tantummodo vivendi in quantum sua illi potestas est.

XXI. Si autem cogitur corpus esse, a quo tandem cogitur? A quolibet, certe a potentiore. Non ergo ab ipso corpore cogi potest. Nullo enim modo ullo animo ullum corpus potentius. Potentior autem animus non cogit in

aliquid nisi quod suæ potestati subditum est. Nec ullo modo animus potestati alterius animi, nisi suis cupiditatibus subditur. Cogit ergo ille animus non amplius quam quantum ejus quem cogit cupiditates sinunt. Dictum est autem cupiditatem non posse animum habere, ut corpus sit. Illud etiam manifestum est ad nullam suæ cupiditatis expletionem pervenire, dum amittit omnem cupiditatem : et amittit dum corpus fit. Non igitur potest ab eo cogi ut fiat, qui cogendi jus nisi per subditi cupiditates non habet. Deinde quisquis animus alterum animum habet in potestate, magis eum necesse est velit in potestate habere quam corpus, et ei velit bonitate consulere, vel malitia imperitare. Non ergo volet ut corpus sit.

XXII. Postremo iste animus cogens aut animal est, aut caret corpore. Sed si caret corpore, in hoc mundo non est. Et si ita est, summe bonus est, nec potest velle alteri tam turpem commutationem. Si autem animal est, aut animal est etiam ille quem cogit, aut non est. Sed si non est, ad nihil cogi ab alio potest. Non enim habet potentiorem qui in summo est. Si autem in corpore est, ab eo rursus qui in corpore est per corpus cogitur, ad quodcumque cogitur. Quis autem dubitet nullo modo per corpus fieri tantam commutationem animo? Fieret enim si esset illo corpus potentius : quamvis quidquid illud est ad quod per corpus cogitur, prorsus non per corpus, sed per cupiditates suas cogitur, de quibus satis dictum est. Quod autem rationali anima melius est, omnibus consentientibus Deus est. Qui profecto consulit animæ, et ideo non ab eo cogi anima potest, ut convertatur in corpus.

CAPUT XIV.

Nec somno, nec hujusmodi corporis affectione animæ vim minui.

XXIII. Si igitur nec propria voluntate, nec alio cogente id animus patitur, unde id pati potest? an quia invitos nos plerumque opprimit somnus, metuendum est ne quo tali defectu animus convertatur in corpus? Quasi vero quoniam somno membra nostra marcescunt, idcirco animus fiat ulla ex parte debilior. Sensibilia tantum non sentit, quia quidquid illud est quod somnum facit, e corpore est atque in corpore operatur. Corporeos enim sensus sopit et claudit quodam modo, ita sane ut tali commutationi corporis cedat anima cum voluptate; quia secundum naturam est talis commutatio quæ reficit corpus a laboribus : non tamen hæc adimit animo vel sentiendi vim vel intelligendi. Nam et imagines sensibilium præsto habet, tanta expressione similitudinis, ut eo ipso tempore discerni nequeant ab his rebus quarum imagines sunt : et si quid intelligit, æque dormienti ac vigilanti verum est. Nam, verbi gratia, si per somnium disputare sibi visus fuerit, verasque rationes secutus in disputando didicerit aliquid, etiam expergefacto eædem incommutabiles manent : quamvis falsa reperiantur cætera, veluti locus ubi disputatio, et persona cum qua disputatio fuisse visa erat, et verba ipsa quod ad sonum attinet, quibus disputari videbatur, et alia hujuscemodi, quæ etiam cum ipsis sensibus sentiuntur aguntur que a vigilantibus, prætereunt tamen, nec ulla ex parte sempiternam præsentiam vera-

rum rationum assequuntur. Ex quo colligitur, tali commutatione corporis, qualis somnus est, usum ejusdem corporis animæ, non vitam propriam, posse minui.

CAPUT XV.

Rursum animam non posse in corpus mutari.

XXIV. Postremo si quamvis locum occupanti corpori anima tamen non localiter jungitur, summis illis æternisque rationibus, quæ incommutabiliter manent, nec utique loco continentur, prior afficitur anima quam corpus; nec prior tantum, sed etiam magis. Tanto enim prior, quanto propinquior, et eadem causa tanto etiam magis, quanto etiam corpore melior. Nec ista propinquitas loco, sed naturæ ordine dicta sit. Hoc autem ordine intelligitur a summa essentia speciem corpori per animam tribui, qua est in quantumcumque est[1]. Per animam ergo corpus subsistit, et eo ipso est quo animatur, sive universaliter, ut mundus; sive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum. Quapropter consequens erat ut anima per animam corpus fieret, nec omnino aliter posset. Quod quia non fit, manente quippe anima in eo quo anima est, corpus per illam subsistit, dantem speciem, non adimentem, commutari in corpus anima non potest. Si enim non tradit speciem quam sumit a summo bono, non per illam fit corpus : et si non per illam fit, aut non fit omnino, aut tam propinque speciem sumit quam anima : sed et fit corpus, et si tam propinque sumeret speciem, id esset quod anima : nam hoc interest; eoque anima melior, quo sumit

[1] 1 Retract. cap. v, n. 3.

propinquius. Tam propinque autem etiam corpus sumeret, si non per animam sumeret. Etenim nullo interposito tam propinque utique sumeret. Nec invenitur aliquid quod sit inter summam vitam, quæ sapientia et veritas est incommutabilis, et id quod ultimum vivificatur, id est corpus, nisi vivificans anima. Quod si tradit speciem anima corpori, ut sit corpus in quantum est, non utique speciem tradendo adimit. Adimit autem in corpus animam transmutando. Non igitur anima sive per se ipsam corpus fit, quia non nisi anima manente corpus per eam fit : sive per aliam, quia non nisi traditione speciei fit corpus per animam, et ademptione speciei anima in corpus converteretur, si converteretur.

CAPUT XVI.

Ne in animam quidem irrationalem rationalis anima convertitur. Anima tota est in toto corpore et singulis partibus.

XXV. Hoc et de irrationali anima vel vita, quod nec in eam rationalis anima convertitur, dici potest. Et ipsa enim nisi inferiore ordine rationali subjiceretur, æque sumeret speciem et talis esset. Tradunt ergo speciem a summa pulchritudine acceptam potentiora infirmioribus naturali ordine. Et utique cum tradunt, non adimunt. Eoque sunt quæ infirmiora sunt, in quantum sunt, quod species eis qua sint a potentioribus traditur : quæ quidem potentiora etiam meliora sunt. Quod his naturis datum est, quæ non mole majore plus possunt minoribus molibus, sed sine tumore ullo localis magnitudinis eadem spe-

cie potentiora sunt qua meliora. In quo genere est anima corpore melior et potentior. Quapropter cum per illam, ut dictum est, corpus subsistat, ipsa in corpus nullo modo verti potest. Corpus enim nullum fit, nisi accipiendo per animam speciem. At anima ut corpus fieret, non accipiendo speciem, sed amittendo fieri posset : et propterea fieri non potest; nisi forte loco anima continetur, et localiter corpori jungitur. Nam si ita est, potest eam fortasse major moles, quanquam speciosiorem, in suam deteriorem vertere speciem, ut aër major ignem minorem. Sed non est ita. Moles quippe omnis quæ occupat locum, non est in singulis suis partibus tota, sed in omnibus. Quare alia pars ejus alibi est, et alibi alia. Anima vero non modo universæ moli corporis sui, sed etiam unicuique particulæ illius tota simul adest. Partis enim corporis passionum tota sentit, nec in toto tamen corpore. Cum enim quid dolet in pede, advertit oculus, loquitur lingua, admovetur manus. Quod non fieret, nisi id quod animæ in eis partibus est, et in pede sentiret, nec sentire quod ibi factum est absens posset. Non enim nuntio aliquo credibile est fieri non sentiente quod nuntiat : quia passio quæ fit non per continuationem molis currit, ut cæteras animæ partes quæ alibi sunt latere non sinat, sed illud tota sentit anima quod in particula fit pedis, et ibi tantum sentit ubi fit. Tota igitur singulis partibus simul adest, quæ tota simul sentit in singulis. Nec tamen hoc modo adest tota, ut candor vel alia hujusmodi qualitas in unaquaque parte corporis tota est. Nam quod in alia parte corpus patitur candoris immutatione, potest ad candorem qui est in alia parte non pertinere. Quapropter secundum partes molis a se distantes, et ipse a se distare convincitur. Non autem ita esse in anima per sensum, de quo dictum est probatur.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE QUANTITATE ANIMÆ.

LIBER UNUS[1].

In hocce dialogo sex de anima quæstiones a collocutore proponuntur Augustino; quarum tertiam, scilicet quanta sit anima, penitius tractaturus distinguit imprimis duplex quantitatis genus, unum a mole et loci spatio alterum a potentia et virtute dictum; illud quidem corporis proprium ab anima quæ prorsus incorporea sit excludi; hoc autem reperiri in illa docet. Deinde magnitudinis istius gradus septem assignat, ad quos revocat quidquid anima humana sive in corpore, sive in se ipsa, sive denique apud Deum valet.

CAPUT I.

Sex de anima quæstiones proponit Evodius. — Unde sit anima. — Animæ patria Deus. — Animæ substantia propria et simplex.

I. Quoniam video[2] te abundare otio, quæso ut mihi respondeas de iis quæ me movent, non, ut opinor, importune atque incongrue. Sæpe enim cum abs te multa quæsissem, nescio qua illa græca sententia me deterrendum

[1] Scriptus circa initium an. Chr. 388. Vide Retract. lib. 1, cap. 8. — [2] Vide D. Guillon tom. xxi, pag. 55 62.

putasti, qua prohibemur ea quæ supra nos sunt requirere: nunc vero non puto nos ipsos supra nos esse. Quamobrem cum de anima quæro, non sum dignus qui audiam, quod supra nos, quid ad nos[1]? sed fortasse dignus qui audiam quid simus nos. A. Enumera breviter quæ de anima audire velis. E. Faciam: nam sunt mihi ista diuturna cogitatione præparata. Quæro igitur unde sit anima, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, et cum ad corpus venerit, qualis efficiatur, qualis cum abscesserit?

II. A. Cum quæris unde sit anima, duo quædam intelligere cogor. Aliter enim dicimus unde sit homo, quæ sit ejus patria scire cupientes; aliter unde sit, cum quærimus unde constet, id est, ex quibus elementis rebusque compositus. Quid horum scire vis, cum interrogas unde sit anima? Utrumnam quasi regionem ejus et patriam unde huc venerit nosse desideras, an vero quæ sit ejus substantia requiris? E. Equidem utrumque scire vellem, sed quid sit sciendum prius, tuo judicio malo committere. A. propriam quamdam habitationem animæ ac patriam, Deum ipsum credo esse a quo creata est. Substantiam vero ejus nominare non possum: non enim eam puto esse ex iis usitatis notisque naturis, quas istis corporis sensibus tangimus. Nam neque ex terra, neque ex aqua, neque ex aëre, neque ex igni, neque ex his omnibus, neque ex aliquibus horum conjunctis constare animam puto. Sed quemadmodum si ex me quæreres, arbor ista ex quibus constet, notissima ista elementa quatuor nominarem, ex quibus omnia talia constare credendum est; porro si pergeres quærere, unde ipsa terra, vel aqua, vel aër, vel ignis constent, nihil jam quod dicerem reperirem: sic cum quæritur, ex quibus sit homo compositus, respondere possum, ex anima et corpore; rursum de corpore si quæ-

[1] Socratis dictum: ἅ ὑπὲρ ἡμᾶς τί πρός ἡμᾶς.

ras, ad illa elementa quatuor recurram; de anima vero quærenti tibi, cum semper quiddam et propriæ substantiæ videatur esse: non aliter hæream ac si quæras, ut dictum est, unde sit terra. E. Quomodo eam propriam velis habere substantiam, cum dixeris a Deo factam, non intelligo. A. Quomodo et terram ipsam a Deo factam, negare non possum: et tamen non possum dicere, ex quibus quasi aliis corporibus terra constet. Simplex enim corpus est terra, eo ipso quo terra est, et ideo elementum dicitur omnium istorum corporum, quæ fiunt ex quatuor elementis. Non ergo sibi adversatur sententia qua dicimus, et a Deo animam factam, et propriam quamdam habere naturam. Hanc enim ejus propriam quamdam naturam et suam, Deus ipse fecit, ut ignis, ut aëris, ut aquæ, ut terræ, quo cætera ex his omnibus componerentur.

CAPUT II

Anima qualis sit.

III. E. Interim accipio unde sit anima, id est, ex Deo, quæ mecum sedulo retractabo, et si quid me moverit, post requiram. Unde quæso explices qualis sit. A. Videtur mihi esse similis Deo. De anima enim, nisi fallor, requiris humana. E. Idipsum est quod abs te explicari vellem, quemadmodum sit anima similis Deo, cum Deum a nullo factum esse credamus, animam vero ab ipso Deo factam supra dixeris. A. Quid, tu difficile putas Deo fuisse, ut aliquid sibi simile faceret, cum hoc in tanta varietate imaginum etiam videas nobis esse concessum? E. Sed nos

videmur mortalia facere, Deus autem immortalem animam fecit, ut opinor, nisi forte tibi aliter videtur. A. Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? E. Non equidem hoc dixerim. Sed quemadmodum ipse immortalis immortale quiddam fecit ad similitudinem suam, sic et nos immortales a Deo facti ad similitudinem nostram quod facimus immortale esse deberet. A. Recte diceres, si ad ejus imaginem pingeres tabulam, quod in te immortale esse credis : nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est. E. Quomodo ergo sum similis Deo, cum immortalia nulla possum facere ut ille? A. Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere quod tuum corpus valet, sic anima non mirandum est si potentiam tantam non habet, quantam ille ad cujus similitudinem facta est.

CAPUT III.

Anima quanta sit.

IV. E. Et hoc interim satis est : dic nunc quanta sit anima. A. Quomodo quæris quanta sit? Non enim intelligo utrum ejus quasi spatium latitudinis vel longitudinis, vel roboris, vel horum simul omnium requiras ; an quantum valeat nosse velis. Solemus enim quærere quantus fuerit Hercules, id est, in quot pedes statura ejus porrecta fuerit. Et item quantus vir fuerit, id est, quantæ potentiæ atque virtutis. E. Utrumque de anima scire cupio. A. Atqui illud superius dici non potest, nec omnino intelligi de anima. Non enim ullo modo, aut longa, aut lata, aut quasi valida suspicanda est anima : corporea ista sunt, ut

mihi videtur, et de consuetudine corporum sic animam quærimus. Ideoque bene præcipitur etiam in mysteriis, ut omnia corporea contemnat, universoque huic mundo renuntiet, qui ut videmus corporeus est, quisquis se talem reddi desiderat, qualis a Deo factus est, id est similem Deo, non enim alia salus animæ est, aut renovatio, aut reconciliatio auctori suo. Quamobrem quanta sit anima secundum inquisitionem hanc tibi respondere non possum; sed possum affirmare, neque illam longam esse, nec latam, nec robustam, neque aliquid horum quæ in mensuris corporum quæri solent. Et hoc cur existimem, rationem tibi reddam, si placet. E. Placet vero, ac vehementer expecto: videtur enim mihi quasi nihil esse anima, si nihil est horum. A. Prius ergo si videtur, ostendam tibi multas esse res quas non possis dicere nihil esse, nec tamen in eis invenire aliqua hujusmodi spatia qualia in anima requiris, ut non solum non tibi ex eo anima nihil esse videatur, quod in ea non invenis longitudinem, sive aliquid tale; sed eo pretiosior et pluris æstimanda sit, quo nihil horum habet. Deinde utrum vere nihil horum habeat videbimus. E. Utere quovis ordine ac modo, ego audire et discere paratus sum.

CAPUT IV.

Animam nonnihil esse, tametsi nec longa nec lata sit. — Altitudo quid sit. — Ventus quid sit.

V. A. Recte facis: sed volo interroganti mihi respondeas: fortasse enim ea quæ te docere conor, ipse jam nosti: credo enim non te dubitare hanc arborem non

esse omnino nihil. E. Quis dubitaverit? A. Quid illud, num dubitas justitiam multo esse hac arbore meliorem? E. Ridiculum istud quidem est: quasi vero ulla sit comparatio. A. Liberaliter mecum agis: sed illud nunc attende, cum constet ita hanc arborem esse deteriorem quam est justitia, ut nec comparanda quidem tibi videatur, et hoc lignum non esse nihil confessus sis, placet-ne tibi ut ipsam justitiam nihil esse credamus? E. Quis hoc demens crediderit? A. Recte omnino: sed fortasse arbor hæc propterea tibi videtur esse aliquid, quod longa est pro suo modo et lata, et robusta, quæ si detraxeris, nihil erit. E. Ita videtur. A. Quid ergo justitia, quam non nihil esse confessus es, imo quiddam longe divinius hac longeque præstantius, videtur tibi longa esse? E. Nullo modo mihi justitia aut longa, aut lata, aut tale aliquid cogitanti potest occurrere. A. Si igitur nihil horum est justitia, et tamen ipsa nihil non est, cur tibi anima nihil videtur, nisi ejus aliqua longitudo sit? E. Age jam non mihi videtur ex eo nihil esse anima, quod nec longa, nec lata, nec robusta sit: sed utrum vere ita sit, nondum a te dictum esse scis. Fieri enim potest, ut multa sint magni æstimanda, quæ istis careant, sed non continuo ex hoc genere animam esse credendum puto.

VI. A. Scio istud nobis enodandum restare, et hoc me deinceps explicaturum promiseram, verum quia res subtilissima est, et longe alios mentis oculos quærit, quam humana consuetudo in quotidianæ vitæ actibus habere solita est, admoneo te ut per ea, per quæ te ducendum existimo, libens pergas, nec nostro quodam necessario circuitu defatigatus, ægre tuleris aliquanto te tardius ad id quod cupis pervenire. Nam prius abs te quæro utrum corpus ullum putes esse, quod non pro modo suo habeat aliquam longitudinem et latitudinem et altitudinem?

E. Quam dicas altitudinem, non intelligo. A. Illam dico qua efficitur ut interiora corporis cogitentur, aut etiam sentiantur, si perlucet ut vitrum; quanquam si hoc demas corporibus, quantum mea opinio est, neque sentiri possunt, neque omnino corpora esse recte existimari: hinc mihi volo aperias quid tu sentias. E. Prorsus non dubito corpora omnia his carere non posse. A. Quid, illud potes cogitare, ista tria non esse nisi in corporibus? E. Non intelligo quomodo alibi esse possent. A. Ergo animam non putas esse aliud quam corpus? E. Si etiam ventum corpus esse confitemur, negare non possum corpus mihi animam videri: nam tale aliquid eam esse cogito. A. Corpus quidem ventum esse tam concedo, quam si me de fluctu interrogares. Nam nihil aliud quam istum aërem commotum ac agitatum ventum esse sentimus; quod in loco tranquillissimo, et ab omnibus ventis quietissimo vel brevi flabello approbari potest, quo etiam muscas abigentes aërem commovemus, flatumque sentimus. Quod cum evenerit occultiore quodam motu cœlestium vel terrenorum corporum per magnum spatium mundi, ventus vocatur, ex diversis partibus cœli nomina etiam diversa sortitus: an tibi aliter videtur? E. Mihi vero nihil, et probabile esse accipio quod dicis: sed ego animam non ipsum ventum, sed tale aliquid esse dixi. A. Dic mihi prius, utrum ipsum ventum, cujus mentionem fecisti, habere aliquam longitudinem, latitudinem et altitudinem sentias. Deinde videbimus utrum tale aliquid anima sit, ut hoc modo etiam quanta sit investigare possimus. E. Quid hoc aëre longius et latius et altius facile inveniri potest, quem commotum, ventum esse nunc abs te mihi persuasum est.

CAPUT V.

Infinita animæ vis.

VII. A. Recte dicis: sed numquidnam animam tuam putas esse nisi in corpore tuo? E. Ita puto. A. Intrinsecus tantum, ut tanquam utrem impleat; an tantum forinsecus, velut tectorium; an et intrinsecus et extrinsecus eam esse arbitraris. E. Hoc sentio quod ultimum requisisti. Nam nisi esset intrinsecus, nihil in visceribus nostris vitale haberetur: nisi esset extrinsecus, non etiam in cute leviter possis sentire pungentem. A. Quid ergo amplius quæris quanta sit anima, cum videas esse tantam quantam ipsa spatia corporis patiuntur? E. Si hoc ratio docet, nihil amplius requiro. A. Recte facis nihil quærere amplius quam docet ratio. Sed hæc ratio videtur-ne tibi firmissima? E. Quando aliam non invenio, videtur. Suo enim loco quæram quod me multum movet, utrum hæc figura eadem maneat cum corpore excesserit: nam hoc inter discutienda ultimum me posuisse memini. Sed quoniam de numero animarum quærere, ad quantitatem mihi videtur pertinere, non esse hoc loco prætereundum existimo. A. Non incongrue existimas, sed prius de spatio ejus quod me adhuc movet, explicemus, si placet, ut etiam ego aliquid discam, si tibi jam satisfactum est. E. Quære ut vis, nam tua ista simulata dubitatio dubitare me verissime facit de hoc ipso, quod jam peractum esse præsumpseram.

VIII. A. Dic mihi quæso te, utrum ea quæ appellatur memoria, non tibi nomen inane videatur. E. Cui hoc videri potest? A. Animæ hanc esse arbitraris, an corporis?

E. Et hinc dubitare ridiculum est. Quid enim exanime corpus meminisse aliquid credi, aut intelligi potest? A. Meministi-ne tandem urbis Mediolanensis? E. Valde memini. A. Nunc ergo quia ejus facta mentio est, recordaris quanta et qualis sit. E. Recordor sane, ac nihil recentius atque integrius. A. Nunc ergo cum oculis eam non videas, animo vides. E. Ita est. A. Meministi, credo etiam, quanto spatio terrarum nunc a nobis longe absit. E. Ita et hoc memini. A. Vides itaque animo etiam ipsam locorum distantiam. E. Video. A. Cum igitur anima tua hic sit ubi corpus, nec ultra spatium ejus porrigatur, ut superior ratio demonstrabat, unde fit ut illa omnia videat? E. Per memoriam hoc fieri puto, non quod illis locis sit præsens. A. Imagines ergo illorum locorum memoria continentur. E. Ita sentio: nam et quid ibi nunc agatur ignoro, quod utique non ignorarem, si animus meus usque ad ea loca porrigeretur, præsentiaque sentiret. A. Verum mihi videris dicere: sed certe istæ imagines corporum sunt. E. Ita necesse est: non enim aliud sunt urbes terræque quam corpora.

IX. A. Nunquam-ne intuitus est parva specilla, aut nunquam in pupilla oculi alieni faciem tuam vidisti? E. Imo sæpe. A. Cur multo brevior quam est apparet? E. Quid enim velles aliud quam ut pro modo speculi videretur? A. Necesse est ergo imagines corporum, si parva sunt corpora in quibus apparent, parvas apparere. E. Necesse omnino. A. Cur ergo cum tam parvo spatio sit anima quam corpus est ejus, tam magnæ in ea possunt exprimi imagines, ut et urbes, et altitudo terrarum, et quæque alia ingentia apud se possit imaginari? Volo enim cogites paulo diligentius, quanta et quam multa memoria nostra contineat, quæ utique anima continentur. Qui ergo fundus est, qui sinus, quæ immensitas quæ possit hæc capere,

cum et eam tantam quantum corpus est, superior ratio docuisse videatur? E. Non invenio quid respondeam, nec satis explicare possum quantum me ista moveant: et multum me ipse derideo, qui superiori rationi tam cito consenseram, ut ex isto corporis modo quanta sit anima terminarem. A. Non ergo jam tibi tale aliquid videtur qualis ventus est? E. Nullo modo: nam etiam si aër iste cujus quasi fluctum ventum esse probabiliter creditur, universum istum mundum possit implere, innumerabiles tales tantosque mundos secum anima imaginari potest, quas imagines quo spatio contineat suspicari non possum. A. Vide ergo ne melius sit eam credere, ut superius dixeram, nec longam, nec latam, nec altam, sicut mihi de justitia concesseras. E. Facile assentirem, nisi me plus conturbaret, quo rursum pacto tantorum spatiorum imagines innumerabiles nulla sua et longitudine et latitudine et altitudine capere possit.

CAPUT VI.

Longitudo mera et simplex.

X. A. Inveniemus hoc fortasse quantum licet, si prius diligenter discutiamus hæc tria, id est, longitudinem, latitudinem, et altitudinem. Itaque enitere cogitare longitudinem, quæ adhuc nullam latitudinem assumpserit. E. Nihil possum tale cogitare: si enim filum araneæ in animo constituero, quo nihil exilius solemus videre, occurrit mihi etiam in eo tamen et longitudo per se, et latitudo, et altitudo: quæ qualescumque sint, esse tamen negare non possum. A. Non usquequaque absurda est responsio tua, sed certe cum tria ista in araneæ filo esse intelligis,

discernis hæc, et quid inter se differant nosti? E. Quidni quid differant nossem? An aliter potui videre nihil horum deesse huic filo? A. Quo igitur intellectu hæc discrevisti, hoc potes etiam sejunctis illis, solam longitudinem cogitare, si nec aliquod corpus volvas animo: nam quodcumque fuerit, his omnibus non carebit. Incorporeum est enim quod te nunc intelligere cupio: nam sola longitudo non nisi intelligi animo potest, in corpore inveniri non potest. E. Jam intelligo. A. Ergo istam longitudinem si quasi secare cogitatione per longum velis, vides profecto non posse: nam si potest, inest etiam latitudo. E. Manifestum est. A. Hanc igitur longitudinem meram et simplicem, si tibi placet, lineam vocemus: hoc enim nomine a doctis multis appellari solet. E. Voca quidquid vis: non enim mihi de nominibus laborandum est, cum res aperta sit.

XI. A. Bene facis, et non solum approbo, verumetiam moneo, ut semper rerum curam magis quam verborum te habere delectet. Sed linea ista quam jam, ut opinor, bene intelligis, si porrigatur sive ex una, sive ex utraque parte, quam in longum porrigi potest, cernis nullum esse finem. An ad hoc contemplandum minus valet acies mentis tuæ. E. Contemplor omnino, ac nihil facilius. A. Vides ergo etiam nullam figuram posse fieri, si nihil agatur aliud quam ut illa linea porrigatur. E. Quam dicas figuram nondum intelligo. A. Figuram interim voco, cum aliquod spatium linea lineisve concluditur, tanquam si circulum faceres, ⊙ aut quatuor lineas finibus suis sibimet jungeres □, ita ut nullius finis ab alterius copulatione liber esset. E. Quid dicas figuram, jam me videre arbitror; sed utinam tam viderem quo

ista tendant, aut quid ex his effecturus sis, ut ego quod de anima requiro sciam.

CAPUT VII[1].

Compendiosior et multitudini tutior ad veritatis perceptionem via per auctoritatem quam per rationem.

XII. A. Hoc initio te admonui, et postulavi ut patienter ferres aliquantum circuitum nostrum, quod item quæso ut facias. Non levis res quæritur, non facilis ad cognoscendum: nosse enim hoc plane ac tenere volumus, si fieri potest. Aliud est enim cum auctoritati credimus, aliud cum rationi. Auctoritati credere magnum compendium est, et nullus labor: quod si te delectat, poteris multa legere, quæ magni et divini viri de his rebus necessaria quæ videbantur salubriter imperitioribus, quasi nutu quodam locuti sunt, credique sibi voluerunt ab iis, quorum animis vel tardioribus vel implicatioribus alia salus esse non posset. Tales enim homines, quorum profecto maxima multitudo est, si ratione velint verum comprehendere, similitudinibus rationum facillime decipiuntur, et in varias noxiasque opiniones ita labuntur; ut emergere inde ac liberari, aut nunquam, aut ægerrime queant. His ergo utilissimum est excellentissimæ auctoritati credere, et secundum hoc agere vitam: quod si tutius putas, non solum nihil resisto, sed etiam multum approbo. Si autem cupiditatem istam refrenare non potes qua tibi persuasisti ratione pervenire ad veritatem, multi et longi circuitus tibi tolerandi sunt, ut non ratio te adducat, nisi ea quæ

[1] In editis veteribus caput male incipit ad verba præcedentia: *A. figuram interim*, etc.

sola ratio dicenda est, id est, vera ratio : et non solum vera, sed ita certa, et ab omni similitudine falsitatis aliena, si tamen ullo modo hæc ab homine inveniri potest, ut nullæ disputationes falsæ aut verisimiles ab ea te possint traducere. E. Nihil jam præpropere desiderabo : agat ac ducat ratio qua vult, dummodo perducat.

CAPUT VIII.

De figuris mathematicis. — Quot lineis figura fiat. — Quomodo tribus lineis figura possit fieri.

XIII. A. Deus hoc faciet, qui aut de solis talibus rebus, aut certe de his maxime deprecandus est : sed ad rem, quam institueram, redeamus. Nam si et quid sit linea, et quid sit figura jam tibi notum est, dic quod abs te quæro, id est, utrum putes ullam figuram fieri posse, si linea ex utraque parte, aut ex altera per infinitum ducatur. E. Nullo modo id fieri posse confirmo. A. Quid igitur agendum est ut figuram faciamus? E. Quid nisi ut illa linea infinita non sit, et ducatur in circulum, ut ex alia parte se contingat? non enim video quomodo aliter possit ex una linea concludi aliquod spatium, quod nisi fiat secundum tuam descriptionem, figura non erit. A. Quid si rectis lineis figuram facere velim, potest fieri ut de una linea fiat, an non potest? E. Nullo modo. A. Quid, duabus? E. Ne hoc quidem. A. Quid, tribus? E. Video posse. A. Bene igitur nosti ac tenes, cum figura lineis rectis facienda est, minus quam tribus non posse. An si ulla tibi adversetur ratio, de hac te sententia devocabit? E. Plane si quis mihi hoc falsum esse monstraverit, nihil erit quod me

scire posse confidam. A. Nunc ergo illud responde, quomodo tribus lineis figuram feceris. E. Cum se finibus jungunt. A. Quid, ubi se jungunt, nonne videtur tibi angulus fieri? E. Ita est. A. Quot ergo angulis hæc figura constat? E. Totidem quot lineis. A. Quid ipsas lineas pares constituis, an impares? E. Pares. A. Quid, anguli tantumdem omnes patent, an est alius alio contractior vel apertior? E. Etiam ipsos pares esse video. A. Potest-ne fieri, ut in figura, quæ tribus rectis paribus lineis facta sit, impares anguli sint; an non potest? E. Nullo prorsus modo. A. Quid, si rectis lineis tribus, sed imparibus figura constet, possunt etiam in ista pares esse anguli, an aliud intelligis? E. Omnino non possunt. A. Recte dicis: sed dic quæso, quænam tibi figura melior videatur et pulchrior? Ea-ne quæ paribus, an quæ imparibus lineis constat? E. Quis dubitet eam esse meliorem in qua æqualitas prævalet?

CAPUT IX.

Quæ figura præstanstior. In triangulo quid angulo contrarietur.

XIV. A. Ergo æqualitati inæqualitatem præponis? E. Nescio utrum quispiam non præponat. A. Vide nunc in figura quæ tribus angulis paribus perfecta est, quid in ea sit angulo contrarium, id est ex altera parte contrapositum, utrum linea an angulus? E. Lineam video. A. Quid ergo, si et angulus angulo, et linea lineæ contraria sit,

nonne fateris æqualitatem esse potiorem in ea figura in qua id accidit? E. Fateor quidem, sed quemadmodum id fiat tribus lineis omnino non video. A. Quid, quatuor lineis potest-ne hoc fieri? E. Prorsus potest. A. Melior est igitur figura quæ quatuor lineis rectis paribus, quam quæ tribus constat ☐. E. Melior certe, siquidem magis in ea æqualitas valet. A. Quid ergo, istam, quæ quatuor rectis paribus lineis confit, censes-ne posse etiam ita fieri, ut non anguli omnes in ea pares sint, an non putas? E. Video posse. A. Quonam modo? E. Si duo contractiores, duo apertiores sint ⏢. A. Vides-ne etiam quemadmodum et ambo contractiores et ambo apertiores sibi contrarii sint? E. Ac verissime atque apertissime. A. Servatam igitur et hic, quanta servari potuit, cernis æqualitatem : cernis enim profecto fieri non posse, ut cum quatuor paribus lineis figura perficitur, non aut omnes, aut certe vel bini anguli pares sint : quæque tamen paria sunt, sibi ex contrario respondere. E. Cerno, et firmissime teneo.

XV. A. Nihil-ne te movet etiam in his rebus tanta et tam inconcussa quædam justitia? E. Quonam modo? A. Quia nihil, ut arbitror, dicimus esse justitiam nisi æquitatem : æquitas autem ab æqualitate quadam videtur appellata. Sed quæ in hac virtute æquitas, nisi ut sua cuique tribuantur? Porro sua cuique, nisi quadam distinctione tribui non possunt : an aliter putas? E. Manifestum est, et prorsus assentior. A. Quid, distinctionem arbitraris-ne esse ullam, si omnia paria sint, ut nihil omnino inter se differant? E. Nullo modo. A. Ergo justitia servari non potest, nisi in rebus in quibus servatur, sit quædam, ut ita dicam, imparilitas et dissimilitudo. E. Intelligo. A. Cum igitur fateamur istas figuras, de quibus agimus, inter

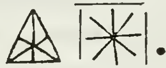
se esse dissimiles, illam scilicet quæ tribus, et hanc quæ quatuor angulis constat, cum ambæ paribus lineis fiant, nonne videtur tibi quædam retenta justitia, ut illa quæ habere non potest parilitatem contrariorum, inconcussam teneat angulorum æqualitatem : in hac vero quia tanta est contrariorum congruentia, illa lex angulorum admittat nonnullam inæqualitatem? Hoc ergo cum me multum moveret, quærendum abs te visum est, quonam modo ista veritate, æquitate, æqualitate delectarere. E. Jam cerno quid dicas, et non mediocriter admiror. A. Age nunc, quia inæqualitati æqualitatem jure præponis, nec quispiam omnino est, ut opinor, humano sensu præditus, cui non id videatur, quæramus, si placet, figuram in qua summa æqualitas inveniri queat : quæcumque enim erit, ea cæteris sine dubitatione præferetur. E. Placet vero, et quæ ista sit, scire cupio.

CAPUT X.

Summa æqualitas in figuris.

XVI. A. Prius ergo responde, utrum tibi illarum figurarum, quarum jam quantum satis videbatur facta mentio est, ea videatur excellere, quæ quatuor lineis paribus, totidemque angulis paribus constet : namque, ut vides, in hac et linearum æqualitas et angulorum est : et quod in illa, quæ tribus lineis paribus clauditur, non inveniebamus, adest huic parilitas contrariorum : nam lineæ linea, et angulus angulo est, ut cernis, contrarius. E. Ita vero est, ut dicis. A. Habet-ne summam æqualitatem, an aliter tibi videtur? Nam si habet, frustra ut ins-

tituerамus aliam quærimus : si autem non habet, volo ut idipsum mihi abs te demonstretur. E. Videtur mihi habere : nam ubi et anguli pares et lineæ pares sunt, ubi deprehendam inæqualitatem non video. A. Ego aliud sentio : nam recta linea, donec veniat ad augulos, summa æqualitate prædita est; sed cum ex diverso latere alia conjungitur linea, et angulum facit, nonne censes hoc ipsum esse inæquale? An tibi figuræ pars, quæ linea clauditur, cum illa parte, quæ angulo concluditur, congruere videtur æqualitate aut similitudine? E. Nullo modo : et me pudet temeritatis meæ : eo enim ductus sum, quod et angulos in ea pares inter se et latera cernerem : sed quis non videat eorum laterum ab angulis magnam differentiam? A. Accipe aliud inæqualitatis apertissimum indicium : certe enim cernis, vel illam figuram triangulam paribus lineis constantem, vel istam quadratam habere aliquod medium. E. Cerno plane. A. Quid, ab eodem medio cum lineas ad omnes figuræ partes ducimus pares-ne tibi duci lineæ videntur, an impares? E. Impares prorsus : nam longiores eas necesse est esse, quas in angulos ducimus .

A. Istæ in quadrata quot sunt, et quot in triangula? E. Quatuor hic, tres ibi. A. Quid, minimæ omnium quæ rursum, et quot sunt in figura utraque? E. Totidem, scilicet eæ quæ in media latera ducuntur. A. Verissime mihi videris dicere, neque hic opus est diutius immorari; ad id enim quod volumus satis est : nam et magnam æqualitatem hic servari, ut opinor, vides, et tamen nondum ex omni parte perfectam. E. Omnino video, et quæ illa figura sit quæ summam æqualitatem habeat, nosse vehementer expecto.

CAPUT XI.

Figurarum præstantia. — Signum quid. — Punctum quid.

XVII. A. Quam censes, nisi eam, cujus et extremitas sibi concors est undique, nullo angulo æqualitatem perturbante, et a cujus medio ad omnes extremitatis partes pares lineæ duci possunt? E. Jam, ut opinor, intelligo : nam illam figuram, quæ una linea in circulum ducta terminatur, mihi videris describere (•). A. Recte intelligis. Nunc itaque illud considera, cum superior ratio docuerit lineam in sola longitudine intelligi, nec quidquam latitudinis usurpare, et ideo per longum qua ducitur dividi non posse, utrum tibi videatur figura quælibet sine latitudine inveniri. E. Nullo modo. A. Quid, ipsa latitudo potest-ne longitudinem non habere, quamvis latitudo sola sit, quemadmodum superius longitudinem sine latitudine intelleximus, an non potest! E. Video non posse? A. Vides etiam illud, nisi fallor, quod latitudo ab omni parte dividi queat, linea vero per longum non queat. E. Manifestum est. A. Quid ergo putas pluris habendum, quod dividi potest, an id quod non potest? E. Profecto id quod non potest. A. Præponis igitur lineam latitudini. Nam si quod dividi non potest, præponendum est, præponamus necesse est etiam id quod minus dividi potest : latitudo autem ex omni parte dividitur, longitudo vero non nisi ex diverso, nam per longum divisionem non admittit : est ergo latitudine præstantior. An tu aliter existimas? E. Ita prorsus ratio cogit fateri ut dicis.

XVIII. A. Jam quæramus, si placet, utrum sit aliquid

in ista ratione, quod omnino non queat dividi; erit enim hoc multo etiam quam illa linea melius : nam lineam cernis ex diverso innumerabiliter secari posse , itaque tibi ipsi hoc inveniendum dimitto. E. Ego illud puto non posse dividi, quod medium in figura ponebamus, unde in extrema lineæ ducuntur . Nam si dividitur, longitudine aut etiam latitudine carere non potest. Sed longitudinem solam habet, non jam unde ducuntur lineæ. Sed ipsa linea est. Si vero etiam latum est, aliud desiderat medium a quo in extrama latitudinis lineæ ducantur. Utrumque autem ho ratio respuit. Id erit igitur quod dividi nequeat. A. Recte dicis. Sed nonne tibi aliquid tale videtur etiam illud unde linea ducitur, etsi figura nondum sit cujus medium intelligamur? Illud enim dico lineæ principium a quo incipit longitudo, quod volo sine ulla longitudine intelligas. Nam si longitudinem intelligis, nequaquam profecto intelligis, unde ipsa incipit longitudo. E. Tale omnino. A. Hoc ergo quod jam te intelligere video, potentissimum omnium, quæ demonstrata sunt. Siquidem hoc est, quod nullam divisionem patiatur, et punctum vocatur, cum medium tenet figuræ : si autem principium lineæ est vel lineis, aut etiam finis, vel cum omnino aliquid notat quod sine partibus intelligendum sit, nec tamen obtineat figuræ medium, signum dicitur. Est ergo signum nota sine partibus. Est autem punctum, nota medium figuræ tenens. Ita fit ut omne punctum etiam signum sit, non autem omne signum punctum videatur. Volo enim de his nominibus inter nos convenire, ut minus in disputando circumloquamur : quanquam plerique punctum appellent, non quod omnis figuræ medium, sed quod solius circuli vel pilæ tenet; tametsi minus nobis de vocabulis laborandum est. E. Assentior.

CAPUT XII.

Puncti potentia.

XIX. A. Vides certe etiam quantum valeat. Nam ab ipso incipit linea, ipso terminatur, figuram rectis lineis nullam videmus fieri posse, nisi ipso angulus claudatur : deinde undecumque secari linea potest, per ipsum secatur, cum ipsum omnino nullam in se admittat sectionem : nulla linea lineæ, nisi per ipsum copulatur. Postremo cum cæteris planis figuris (nam de altitudine adhuc nihil diximus) eam præponendam ratio demonstraverit quæ circulo clauditur, propter summam æqualitatem, quæ alia ipsius æqualitatis moderatio est, quam punctum in medio constitutum ? Multa de hujus potentia dici possunt, sed adhibeo modum, et tibi ipsi cogitanda plura permitto. E. Sane ut videtur : non enim me requirere pigebit, si quid fuerit obscurius : cerno autem mediocriter, ut puto, magnam hujus signi esse potentiam.

XX. A. Nunc ergo illud attende, cum et quid sit signum, et quid sit longitudo, et quid sit latitudo perspexeris ; quid horum tibi videatur alterius, et cujus indigere, sine quo esse non possit. E. Video quod latitudo longitudine indigeat, sine qua prorsus intelligi non potest. Rursus longitudinem cerno latitudine quidem non indigere ut sit, sed sine signo illo esse non posse. Illud autem signum per semetipsum esse et nullius horum indigere, manifestum est. A. Ita est ut dicis : sed diligentius considera, utrum latitudo vere undique secari queat, an alicunde nec ipsa sectionem possit admittere, quamvis plus admittat

quam linea. E. Nescio prorsus unde non possit. A. Credo te non recordari, nam nescire istud nullo modo posses : quare commonefaciam te isto modo. Certe enim latitudinem sic intelligis, ut cogitatione tua de altitudine nihil usurpes. E. Sic omnino. A. Accedat igitur huic latitudini altitudo, et responde jam utrum etiam aliquid accesserit, quo magis undique secari queat. E. Mire omnino admonuisti. Nunc enim video non solum desuper aut ex inferiori parte, sed a lateribus quoque admitti posse sectionem, nihilque omnino remansisse, unde non queat penetrare divisio. Quare manifestum est, et latitudinem ex his partibus secari non posse, per quas surrectura est altitudo.

XXI. A. Quoniam tibi igitur, si non fallor, et longitudo, et latitudo, et altitudo nota est, quæro utrum possint deesse duo superiora, ubi aderit altitudo. E. Sine longitudine quidem video esse non posse altitudinem, sine latitudine autem potest. A. Redi ergo ad cogitationem latitudinis, et si eam quasi jacentem animo figuraveris, erigatur in quodlibet latus, tanquam si eam velles per tenuissimam rimam ubi se clausæ januæ jungunt, educere. An nondum intelligis quid velim? E. Intelligo quid dicas, sed nondum fortasse quid velis. A. Illud scilicet ut respondeas, utrum sic erecta latitudo videatur tibi migrasse in altitudinem, et latitudinis jam nomen descriptionemque amisisse : an adhuc maneat latitudo, quamvis ita sit collocata. E. Videtur mihi altitudo esse facta. A. Recordaris-ne, obsecro, quemadmodum altitudinem definieramus? E. Recordor plane, et me jam sic respondisse pudet. Nam etiam hoc modo quasi erecta latitudo sectionem per longum deorsum versus non admittit : quare nulla in ea possunt interiora cogitari, quamvis medium et extrema cogitentur. Secundum autem superiorem demonstrationem altitudinis, quam fecisti ut recordarer, nulla omnino est altitudo, ubi nihil

intus cogitari potest. A. Recte dicis, et sic te omnino meminisse cupiebam. Quamobrem illud jam volo respondeas, utrum falso verum anteponas. E. Jam hinc dubitare, incredibilis dementia est. A. Dic ergo, quæso te, numquidnam vera linea est, quæ per longum secari potest : aut verum signum quod ullo modo secari potest : aut vera latitudo, quæ cum erecta est, ut diximus, sectionem per longum deorsum versus admittit? E. Nihil minus.

CAPUT XIII.

Animus incorporeus cernit incorporea. — Animus quid sit.

XXII. A. Unquam-ne igitur oculis istis corporeis, vel tale punctum, vel talem lineam, vel talem latitudinem vidisti? E. Omnino nunquam : non enim sunt ista corporea. A. Atqui si corporea corporeis oculis mira quadam rerum cognatione cernuntur, oportet animum quo videmus illa incorporalia, corporeum corpusve non esse : an tu aliter existimas? E. Age, jam concedo corpus non esse animum vel quidquam corporeum : quid est tandem, dic mihi? A. Vide interim utrum confectum sit carere illum illa omni quantitate, de qua nunc quæstio est : nam quid sit animus, oblitum te esse miror priore inter nos quæstione discussum. Meministi enim te quæsisse primitus unde esset, quod duobus modis a nobis tractatum esse memini : uno, quo quasi de regione ejus quæsitum est : altero, utrumnam ex terra, vel igne, vel alio quopiam istorum elementorum esset, vel ex omnibus, vel ex aliquibus horum. In qua quæstione constitit inter nos

non magis hoc quærendum esse quam unde sit terra, vel si quod aliud elementorum singulorum. Intelligendum est enim, quanquam Deus fecerit animum, habere illum certam substantiam, quæ neque terrena, neque ignea, neque aëria sit, neque humida : nisi forte arbitrandum est Deum terræ dedisse ut nihil aliud sit quam terra, et non dedisse animo ut nihil aliud quam animus sit. Si autem definiri tibi animum vis, et ideo quæris quid sit animus, facile respondeo. Nam mihi videtur esse substantia quædam rationis particeps, regendo corpori accommodata.

CAPUT XIV.

Animus incorporeus quantum valeat.

XXIII. Itaque illud potius attende, unde ambigitur nunc utrum quantitas, et quasi, ut ita dicam, locale spatium animo ullum sit. Nam profecto quia corpus non est, neque enim aliter incorporea ulla cernere valeret, ut superior ratio demonstrabat, procul dubio caret spatio quo corpora metiuntur : et ob hoc recte credi, aut cogitari, aut intelligi talis ejus quantitas non potest. Si autem te movet, cur tanta cœli, terræ, marisque spatia memoria contineat, cum sit ipse nullius quantitatis? mira quædam vis est, quam tamen ex iis quæ a nobis comperta sunt, quantum inest ingenio tuo luminis, animadvertere potes. Si enim corpus nullum est, ut ratio jam ostendit, quod longitudine, latitudine, altitudine careat, nihilque horum nisi cum aliis duobus esse in corpore potest, animo tamen etiam solam lineam interiore quodam oculo, id est, intelligentia, videre concessum est, arbitror nos

concedere sic animum corpus non esse, ut sit corpore melior : quo concesso, non opinor dubitandum esse eum etiam linea esse meliorem. Ridiculum est enim, cum tria illa insint corpori ut corpus sit, non his omnibus esse meliorem qui corpore est melior. At ipsa linea, qua melior esse convincitur animus, ideo cæteris duobus præstat, qua minus quam illa duo secari potest. Porro illa duo eo magis secantur quam linea, quo magis se in spatium distendunt : linea vero spatium nisi longitudinis nullum habet, quo sublato nihil omnino remanet spatii. Quapropter quidquid linea melius est, necesse est nullo spatio sit, et omnino dividi secarique non possit. Frustra igitur, ut opinor, quantitatem animi quæ nulla est, invenire laboramus, cum eum linea concedamus esse meliorem. Et si figurarum omnium planarum illa optima est quæ circulo effingitur, in qua ratio docuit nihil melius esse puncto atque potentius, quod nullo dubitante partibus caret, quid mirum si anima neque corporea sit, neque ulla aut longitudine porrecta, aut latitudine diffusa, aut altitudine solidata : et tamen tantum valeat in corpore, ut penes eam sit regimen omnium membrorum, et quasi cardo quidam in agendo, cunctarum corporalium motionum?

XXIV. Cum autem oculi medium, quæ pupilla dicitur, nihil aliud sit quam quodam punctum oculi, in quo tamen tanta vis est, ut eo dimidium cœlum, cujus ineffabile spatium est, ex aliquo eminenti loco cerni collustrarique possit, non abhorret a vero animum carere omni corporea magnitudine, quæ tribus illis differentiis consummatur, quamvis corporum magnitudines quaslibet imaginari queat. Sed paucis licet ipso animo animum cernere, id est ut ipse se animus videat; videt autem per intelligentiam. Huic soli enim licet videre nihil esse in rebus potentius et magnificentius iis naturis, quæ, ut ita

dicam, sine tumoribus esse intelliguntur: tumor enim non absurde appellatur corporis magnitudo, quæ si magnipendenda esset, plus nobis profecto elephanti saperent. Quod si quisquam eorum cognatus dicet elephantos esse sapientes: sensi enim quamvis admirans, sensi tamen etiam hinc homines sæpe ambigere: illud quantum opinor saltem concedet, plus asino sapere apiculam; quorum comparare magnitudines plus profecto est quam asinum: vel quod etiam de oculo dicebamus, cui non liqueat aquilæ oculum multo quam noster est, esse breviorem? Quo tamen illa sublime ita volans, ut a nobis in tanta luce difficile cernatur, latentem sub fructice lepusculum, et sub fluctibus piscem videre comperta est. Quod si in ipsis sensibus quibus nisi corporea sentire non datum est, nihil ad rem, id est ad vim sentiendi valet corporis magnitudo, metuendum-ne est, quæso, ne animus humanus, cujus excellentior et pene solus aspectus est ipsa ratio, qua etiam se invenire molitur, nihil sit, si ullum eadem ratio, id est se ipse omni magnitudine, qua obtinetur locus, carere convicerit? Magna quædam, crede mihi, magna, sed sine ulla mole de animo cogitanda sunt. Quod facilius contingit iis, qui aut bene eruditi ad hæc accedunt non studio inanis gloriæ, sed divino amore veritatis accensi; aut qui jam in his quærendis versantur, quamvis minus eruditi ad investiganda ea venerint, si patienter bonis se dociles præbent, atque ab omni corporum consuetudine, quantum in hac vita permittitur, semel avertunt. Fieri autem non potest quadam divina providentia, ut religiosis animis se ipsos et Deum suum, id est, veritatem pie, caste, ac diligenter quærentibus, inveniendi facultas desit.

CAPUT XV.

Objicitur animam ætate crescere.

XXV. Sed ab ista quæstione, nisi quid adhuc te movet, jam recedamus, si placet, et ad alia transeamus: quidquid autem de illis figuris loquacius a nobis fortasse disputatum est quam volebas, videbis quantum ad alia valebit, si hanc disceptationem aliquid eo adjutam esse concedis: nam et exercet animum hoc genus disciplinarum, ad subtiliora cernenda, ne luce illorum repercussus, et eam sustinere non valens, in easdem tenebras quas fugere cupiebat, libenter refugiat; et affert argumenta, nisi fallor, certissima, quibus quod fuerit inventum atque confectum, impudentem habeat dubitationem, quantum homini talia vestigare permissum est. Minus enim ego de his rebus dubito, quam de iis quas istis oculis videmus cum pituita semper bellum gerentibus. Quid enim minus ferendum et audiendum est, quam fateri nos ratione præstare bestiis, et eam rem fateri esse aliquid quam corporeo lumine sentimus, quam etiam nonnullæ bestiæ melius cernunt, id autem quod ratione intuemur, nihil esse contendere? Quod si diceretur tale esse, quale illud est, quod oculi vident, nihil profecto dici posse indignius videretur.

XXVI. E. Accipio ista libentissime atque assentior: sed illud me movet, cum corporeæ quantitatis non esse animam, res ita clara sit mihi, ut omnino quemadmodum resistam illis argumentis, et quid eorum non concedam, prorsus ignorem: Primum cur ætate ut corpus crescit, ita

et anima vel crescat vel crescere videatur. Quis enim neget pueros infantes, ne bestiarum quidem nonnullarum astutiæ comparandos? Quis autem dubitet, illis crescentibus, etiamipsam in eis quodam modo crescere rationem? Deinde si per spatium sui corporis anima distenditur, quomodo nullius quantitatis est? Si autem non distenditur, quomodo sentit ubique pungentem? A. Omnino ea quæris quæ me quoque sæpe moverunt: itaque non sum imparatus tibi respondere, ut mihi soleo: utrum autem bene, ratio quæ te agit judicabit: qualecumque id tamen sit, plus certe non possum, nisi forte aliquid melius cum disputamus, in mentem divinitus venerit. Sed agamus, si placet, more nostro, ut duce ratione tu tibi ipse respondeas: ac prius quæramus, utrum crescentis cum corpore animi certum argumentum sit, quod ætatis accessu aptior humanæ consuetudini homo, et in ea magis magisque peritus est. E. Age ut placet, nam et ego id genus docendi ac discendi maxime probo: nescio quo enim modo cum id quod nesciens quærabam ipse respondeo, fit ipsa inventio non modo re, sed admiratione etiam dulcior.

CAPUT XVI.

Respondetur objectioni et ostenditur animam sine corporeo incremento proficere.

XXVII. A. Dic ergo utrum tibi majus et melius duo quædam, an unum atque idem esse videatur duobus nominibus appellatum? E. Scio aliud esse quod majus, aliud quod melius dicimus. A. Quid horum duorum est cujus esse putes quantitatem? E. Id videlicet quod majus dici-

mus. A. Quid cum duarum figurarum rotundam quadrata meliorem esse confitemur, quantitas-ne id facit, an quid aliud? E. Nullo modo quantitas, sed illa, de qua superius egimus, æqualitas hujus excellentiæ causa est. A. Nunc ergo illud attende, utrum tibi videatur virtus æqualitas quædam esse vitæ, rationi undique consentientis. Nam si aliud ab alio in vita discrepet, magis, ni fallor, offendimur quam si aliqua pars circuli, majore minoreve intervallo quam aliæ partes distet a puncto: an tu aliter existimas? E. Imo assentior, et hanc, quæ abs te descripta est, probo esse virtutem: nam et ratio non dicenda est aut existimanda, nisi vera: et cujus vita per omnia congruit veritati, is est profecto vel solus, vel certe maxime, qui bene atque honeste vivit: et qui ita sit affectus, solus habere virtutem, et ea vivere judicandus est. A. Probe dicis: sed certe etiam illud vides, ut opinor, similiorem esse virtuti circulum figurarum planarum alia qualibet. Hinc est enim quod apud Horatium magnis laudibus solemus extollere illum versum, quo ait, cum de sapiente ageret:

Fortis et in se ipso totus teres atque rotundus[1].

Et recte: nam neque in animi bonis quidquam invenis, quod magis sibi ex omni parte consentiat quam virtutem: neque in planis figuris quam circulum. Quamobrem si circulus non magnitudine spatii, sed quadam conformatione cæteris præstat, quanto magis de virtute existimandum est, quod non majoris loci occupatione, sed divina quadam congruentia rationum atque concordia cæteras affectiones animi superat?

XXVIII. Cum autem puer proficit laudabiliter, ad quam rem magis quam ad virtutem proficere dicitur? annon tibi videtur? E. Manifestum est. A. Non igitur tibi

[1] Lib. II Sermonum.

debet videri animus sicut corpus crescendo cum ætate proficere: proficiendo enim ad virtutem pervenit, quam fatemur nulla spatii magnitudine, sed magna vi constantiæ pulchram esse atque perfectam: et si aliud est majus, aliud melius, ut jam dedisti, quidquid anima cum ætate proficit, composque rationis sit, non mihi videtur fieri major, sed melior. Quod si membrorum id faceret magnitudo, eo quisque prudentior esset, quo longior aut validior; quod se aliter habere, non opinor, negabis. E. Quis istud negaverit? Sed tamen cum proficere animam per ætatem etiam tu concedas, miror quî fiat, ut omnis quantitatis expers, etiamsi non membrorum spatio, at certe temporis adjuvetur.

CAPUT XVII.

Anima spatio temporis crescere dicitur metaphoricos.

XXIX. A. Desine mirari, nam et hic tibi simili ratione respondeo. Ut enim membrorum magnitudo ideo nihil affert argumenti cur animam adjuvet, quod multi exilioribus brevioribusque membris prudentiores inveniuntur quibusdam magna mole corporis præditis: ita quoniam juniores nonnullos senioribus plerisque magis industrios atque strenuos videmus, non video cur putanda sint spatia temporis in ætatibus incrementa ut corporibus, sic animis dare: cum et ipsa corpora, quibus per tempus crescere atque ampliora spatia tenere concessum est, sæpe sint annosiora breviora, non modo senilia, quæ magnitudine temporis contrahuntur atque minuuntur; sed etiam

puerorum quos animadvertimus his breviores esse corpore quibus sunt ætate majores. Si igitur porrecta in plurimum tempora, ne ipsis quidem corporibus magnitudinis afferunt causam, sed omnis illa seminis vis est, et quorumdam naturæ numerorum sane occultorum, et difficilium ad dignoscendum; quanto minus arbitrandum est longo tempore animam fieri longiorem, quia eam videmus usu rerum atque assiduitate multa didicisse.

XXX. Quod si te illud movet, quod solemus eam quam Græci μακροθυμίαν vocant, longanimitatem interpretari, animadvertere licet a corpore ad animum multa verba transferri, sicut ab animo ad corpus: nam si montem improbum et justissimam tellurem dixit Virgilius, quæ verba cernis ab animo ad corpora esse translata, quid mirum si mutua vice longanimitatem dicimus, cum longa nisi corpora esse non possint? Ea vero inter virtutes quæ appellatur animi magnitudo, ad nullum spatium, sed ad vim quamdam, id est, ad potestatem potentiamque animi relata recte intelligitur, virtus eo pluris æstimanda, quo plura contemnit. Sed de hac post loquemur, cum quæremus quanta sit anima, sicut quæri assolet, quantus fuerit Hercules, factorum excellentia, non mole membrorum: ita enim supra distribuimus. Oportet autem nunc te recordari quod de puncto jam satis egimus: nam id potentissimum esse, maximeque in figuris dominari ratio docebat. Potentia vero atque dominatus nonne ostentant quamdam magnitudinem? et in puncto tamen nullum spatium reperiebamus. Non igitur magnum vel ingentem animum cum audimus aut dicimus, quantum loci occupet, sed quantum possit, cogitandum est. Quamobrem si jam primum argumentum tuum, quo tibi per ætatem cum corpore animus crescere videbatur, satis discussum est, transeamus ad aliud.

CAPUT XVIII.

Loquendi facultas, quam puer paulatim assequitur, non tribuenda incrementis animæ.

XXXI. E. Nescio utrum omnia, quæ me non frustra movere assolent, persecuti fuerimus; et fieri potest ut recordationem meam aliqua fugiant: verumtamen quod nunc in mentem venit videamus quale sit, quod puer infans non loquitur, atque in crescendo assequitur. A. Facile est illud: nam credo videri tibi ea lingua quemque loqui, qua loquuntur homines inter quos natus educatusque sit. E. Nemo id ignorat. A. Constitue ergo quempiam ibi natum atque altum ubi homines non loquerentur, sed nutibus membrorumque motu cogitationes suas sibimet expromendas signarent, nonne censes eum talia esse facturum, neque locuturum, qui loquentem neminem audierit? E. Nolo me hoc interroges, quod fieri non potest. Quî enim tales homines inter quos quemquam natum cogitare possim. A. Ita-ne tu non vidisti Mediolani adolescentem honestissimi corporis et elegantissimæ urbanitatis, mutum tamen atque ita surdum, ut neque alios nisi motu corporis intelligeret, neque ipse aliter quæ vellet significare? hinc enim est notissimus. Nam ego novi rusticum quemdam loquentem, de loquente uxore, filios omnes mares atque fœminas quatuor fere, aut eo amplius (non enim satis nunc commemini) mutos surdosque genuisse. Nam ex eo quod loqui non poterant, muti: ex eo autem quod nulla signa nisi oculis colligebant, etiam surdi intelligebantur. E. Illum vero ego bene novi, et de istis nescio

quibus credo tibi : sed quorsum ista? A. Quia dixisti non te posse cogitare inter tales homines nasci quempiam. E. Nec nunc aliud dico : nam istos, nisi fallor, inter eos qui loquerentur, natos esse concedis. A. Non equidem negaverim, sed cum jam inter nos constet nonnullos tales homines esse posse, quæso cogites, si ex hoc genere mas et fœmina jungerentur, atque in aliquam quocumque casu delati solitudinem, ubi tamen vivere valerent, gignerent filium non surdum, quemadmodum esset cum parentibus iste locuturus? E. Quemadmodum censes, nisi ut parentes ei dabant, ita gestu signa redditurum? Sed tamen puer parvus ne hoc quidem posset : quare illa ratio mea manet integra. Quid enim refert utrum loqui, an gestum facere crescendo assequatur, cum ad animam utrumque pertineat, quam fateri nolumus crescere?

XXXII. A. Jam mihi videris etiam cum in fune quisque ambulat, ampliorem credere hunc habere animam, quam eos qui id facere nequeunt. E. Hoc aliud est, quis enim hoc non videat esse artis? A. Cur obsecro artis, an quia didicit? E. Ita vero. A. Quare tibi ergo, etiamsi aliud quisque discat, non artis videtur? E. Plane quidquid discitur, artis esse non nego. A. Non ergo ille didicit a parentibus gestum facere. E. Didicit sane. A. Oportet igitur et hoc non animæ crescendo amplioris, sed imitatoriæ cujusdam artis esse concedas. E. Non possum hoc concedere. A. Ergo non omne quod discitur artis est, quod nunc concesseras. E. Artis omnino. A. Non ergo ille didicit gestum, quod item non minus dederas. E. Didicit, sed hoc non est artis. A. Atqui tu paulo ante dixisti artis esse quod discitur. E. Age jam concedo et loqui et gestum facere, eo quod ea didicimus artis esse. Tamen aliæ sunt artes, quas, dum in alios intendimus, discimus, aliæ quæ a magistris inseruntur nobis. A. Quas tandem istarum

putas animam, ex eo quod amplior fiat, adipiscit? anne omnes? E. Non omnes puto, sed illas superiores. A. Nonne tibi ex hoc genere videtur in fune ambulare? nam et hoc videndo, ut arbitror, qui id faciunt assequuntur. E. Ita credo : sed tamen non omnes qui hæc spectant et magno studio intuentur, assequi possunt, sed qui hujus rei magistros patiuntur. A. Bene sane dicis : nam et hoc tibi etiam de locutione responderim : multi enim Græci et aliud genus linguæ crebrius nos loquentes audiunt, quam funiambulum expectant, qui ut linguam nostram discant, quemadmodum nos cum ipsorum nosse volumus, sæpe magistris traduntur. Quæ cum ita sint, miror cur animæ incrementis tribuere velis quod loquuntur homines, quod autem in fune ambulant nolis. E. Nescio quomodo ista confundis : nam qui ut linguam nostram discat, magistro traditur, novit aliam quamdam suam, quam eum, quod ejus anima creverit, puto didicisse : cum autem discit alienam, non ampliori animæ, sed arti tribuo. A. Quid si ille, qui inter mutos natus atque altus est, sero ac jam juvenis in alios homines incidens loqui didicisset, cum aliam linguam nullam nosset, eo tempore putares animam ejus crevisse quo loqui didicerat? Nunquam isthuc ausim dicere; et jam credo rationi, nec puto amplioris animæ argumentum esse quod loquimur, ne et alias omnes artes cogar fateri crescendo animam consecutam : quod si dixero, illud sequetur absurdum, decrescere animam cum quidque obliviscitur.

CAPUT XIX.

Anima quomodo crescere minuive dicitur.

XXXIII. A. Bene intelligis, et verum ut audias, recte dicitur anima discendo quasi crescere, et contra minui dediscendo, sed translato verbo, ut superius ostendimus. Tamen illud cavendum est, ne quasi spatium loci majus occupare videatur, dum dicitur crescere; sed majorem quamdam vim peritior quam imperitior habere ad agendum. Magni tamen refert qualia sint illa ipsa quæ discit, quibus quodam modo videtur augeri. Nam ut in corpore tria sunt genera incrementorum, unum necessarium, quo naturalis convenientia impletur in membris; alterum superfluum, quo a cæteris membris integra valetudine augendo aliquid discrepat, per quod interdum evenit ut senis digitis nascantur homines, et pleraque alia, quæ cum præter consuetudinem nimia sunt, monstruosa nominantur; tertium noxium, quod cum accidit, tumor vocatur: nam etiam sic membra crescere dicuntur, et revera locum occupant ampliorem, sed expugnata bona valetudine: Ita in animo quædam quasi naturalia incrementa sunt, cum honestis et ad bene beateque vivendum accommodatis disciplinis augeri dicitur. Cum vero ea discimus, quæ mirabiliora quam utiliora sunt, quanquam nonnullis rebus plerumque opportuna, supervacanea tamen et de illo secundo genere numeranda sunt. Non enim si quidam tibicen, ut Varro auctor est, ita populum delectavit ut rex fieret, ideo animum nostrum illo artificio augendum putare debemus: quia nec majores quam hu-

mani sunt dentes habere vellemus; si audissemus, a quopiam, quod tales habuerit, morsu hostem necatum. Noxium vero illud est genus artium, quo animi valetudo sauciatur: nam et odore ac sapore mire dijudicare pulmenta, et quo lacu piscis captus sit, vel quotenne vinum sit, nosse dicere, quædam est miseranda peritia; et his artibus cum quali crevisse anima videtur, quæ neglecta mente defluxit in sensus, nihil aliud quam tumuisse vel etiam contabuisse judicanda est.

CAPUT XX.

Anima numquid ex se sciat.

XXXIV. E. Accipio ista et assentior, nec tamen nihil angor ex eo quod imperita omnium rerum et bruta est anima, quam in puero recens nato quantum licet inspicimus. Cur enim nullam artem secum attulit, si æterna est? A. Magnam omnino, magnam, et qua nescio utrum quidquam majus sit, quæstionem moves, in qua tantum nostræ sibimet opiniones adversantur, ut tibi anima nullam, mihi contra omnes artes secum attulisse videatur[1]; nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci et recordari. Sed vides-ne quam hujus temporis non sit, utrum ista habeant ita sese, requirere? Nunc enim agimus ut appareat, si potest, non eam secundum loci spatia parvam magnamve nominari: æternitatem autem ejus si ulla est, opportune scrutabimur cum illud quod quartum posuisti, Cur corpori fuerit data, quantum fas est tractare cœperimus. Quid enim ad talem ejus quanti-

[1] 1 Retract. cap. VIII, n. 2.

tatem attinet, semper-ne, annon semper fuerit, futurave sit, aut quod nunc imperita, nunc perita est, cum et longum tempus, ne corporibus quidem afferre magnitudinis causam, superius probaverimus, et peritiam notissimum sit posse nullam adesse crescentibus, ac sæpe senescentibus opportunam esse, multaque alia dicta sint satis, ut opinor, ad demonstrandum non cum magnitudine corporis, quam ætas affert, etiam animam fieri ampliorem.

CAPUT XXI.

Vires in majori ætate majores non sunt argumentum crescentis animæ.

XXXV. Quare videamus, si placet, illud alterum argumentum tuum quale sit, quod per totum spatium corporis tactus sentitur ab anima, quam spatii nullius esse volumus. E. Sinerem jam ad illud transiri, nisi de viribus dicendum aliquid arbitrarer. Quid est enim hoc quod auctiora per ætatem corpora vires præbent animæ ampliores, si cum his amplior non fit anima? Quanquam enim virtus animæ, vires autem corporis putari soleant, nunquam tamen ab anima eas abjudicaverim, cum videam in exanimis corporibus nullas esse. Per corpus quidem viribus, sicuti sensibus, uti animam non negandum est; tamen quoniam ista viventis officia, quis hæc dubitaverit ad animam potius pertinere? Cum igitur majores vires in pueris grandiusculis quam in infantibus esse videamus, ac deinde adolescentes juvenesque in dies viribus præstent, donec rursus corpore senescente minuantur, non leve, quantum mihi

videtur, crescentis cum corpore, ac deinde senescentis animæ indicium est.

XXXVI. A. Non usquequaque absurdum est quod dicis : sed ego vires non magis in amplitudine corporis ætatisque incrementis, quam in exercitatione quadam et conformatione membrorum esse soleo putare; id adeo ut tibi probem, quæro abs te utrum alium alio pertinacius ambulare, ac minus defatigari, majorum virium esse arbitreris? E. Ita sentio. A. Cur ergo puer multo amplius itineris conficiebam sine defectu, cum aucupandi studio in ambulando exercerer, quam adolescens cum me ad alia studia, quibus sedere magis cogebar, contulissem, si accedenti ætati, et per hanc animæ crescenti vires ampliores tribuendæ sunt. Deinde in ipsis luctatorum corporibus palestritæ non molem ac magnitudinem, sed nodos quosdam lacertorum, et destrictos toros, figuramque omnem corporis sibi congruentem peritissime inspiciunt, et hinc potius argumenta virium colligunt. Quæ tamen omnia parum valent, nisi vis artis et exercitationis accedat. Sæpe etiam visum est ingentis corporis viros, ab exiguis brevibusque superari, vel in movendis, vel in ferendis ponderibus, vel in ipso etiam luctamine. Nam Olympionicum quemlibet lassari itinere citius quam circumforaneum aliquem mercatorem, qui uno illius digito collidi possit, cui est incognitum? Quare si et ipsas vires non peræque omnes, sed alias ad aliud aptiores magnas vocamus, et corporum lineamenta magis et figuræ quam magnitudines valent plurimum, et si exercitationes tantum afferunt, ut celeberrime creditum sit, hominem tollendo quotidie vitulum parvum, egisse ut eum etiam taurum sine sensu majoris oneris, quod paulatim addebatur, tollere ac sustinere posset, nequaquam amplioris ætatis vires cum corpore animam crevisse significant.

CAPUT XXII.

Unde vires corporis majores.

XXXVII. Quod si amplius aliquid animalium majora corpora, eo ipso quo majora sunt, habent virium, illa causa est quod lege naturæ cedunt pondera minora majoribus; non modo cum ad proprium locum suopte nutu feruntur, ut humida et terrena corpora in ipsius mundi medium locum, qui est infimus, rursus aëria et ignea sursum versus: sed etiam cum aliquo tormento aut jactu aut impulsu aut repulsu eo, quo non sponte ferrentur, vi aliena ire coguntur. Nam si ex alto dimiseris, quanquam simul, duos lapides disparis quantitatis, citius quidem major ad terram pervenit: sed si ei minor subjiciatur, eoque inevitabiliter occupetur, cedit profecto, simulque in solum deducitur. Item si dejicitur desuper major, minor autem contra sursum versus jacitur, ubi obviam venerint, repercussio minoris et retrocessio fiat necesse est. Quod ne ideo accidere putes, quod minor contra naturam in sublimia ire cogebatur, alter vero majore impetu locum suum petebat, facito ut major in superna jaculetur, et minori occurrat in terras dejecto, videbis nihilominus repulsum minorem in cœlum cogi, sed repercussu ipso cadere in aliam partem, ut qua expeditum est, in ima deferatur. Item si ambo non motu naturali, sed a duobus quasi in campo pugnantibus adversus invicem jacti, sibimet in medio spatio complodantur, quis dubitaverit minorem majori esse cessurum, in eam partem unde ipse et quo ille ferebantur? Quæ cum ita sint, id est

cum minora, ut dictum est, pondera majoribus cedant, multum tamen refert quanto in sese agantur impetu: nam si majore impetu minor, velut vehementi aliquo tormento emissus infligatur majori vel laxius jaculato, vel jam languescenti, quamvis ab eodem resiliat, retardat illum tamen, aut etiam retro agit pro modo ictuum atque ponderum.

XXXVIII. His præjactis atque intellectis, quantum præsens negotium postulat, vide nunc eas quæ dicuntur in animalibus vires, utrum rationi huic congruant: nam corpora omnium animalium quis negat suo pondere prædita? Quod pondus nutu animæ actum, quo inclinaverit, multum valet magnitudine propria. Sed nutus animæ ad movendum corporis pondus, nervis quasi tormentis utitur: nervos autem vegetat mobilioresque efficit siccitas calorque moderatus; contra eos laxat atque infirmat humidus rigor. Itaque somno, quia eum frigidum et humidum dicunt medici et probant, membra languescunt, atque ipse expergefactorum conatus multo est debilior, ideoque nihil est fractius et enervius lethargicis. At quosdam phreneticos, quibus vigiliæ et vini vis et acutæ febres, id est, tot calida plus nimio nervos tendunt atque durant, majoribus viribus quam integra valetudine reluctari et multa facere manifestum est, cum eorum corpus sit ægritudine attenuatius et exilius. Si igitur et nutu animæ, et nervorum quodam machinamento, et pondere coporis confiunt hæ quæ vires vocantur, voluntas nutum exhibet, qui pronior fit spe vel audacia, retunditur autem timore, sed multo magis desperatione; nam in metu cum aliqua spes subest, vehementiores vires apparere assolent: machinamentum configuratio quædam corporis coaptat, temperatio modificat valetudinis, confirmat exercitationis industria: pondus dat moles membrorum, quam ætas et

nutrimenta comparant, instaurant autem sola nutrimenta. His omnibus qui æqualiter prævalet, mirandus est viribus, et tanto est alius alio invalidior, quanto plus eum ista deficiunt. Fitque sæpe ut pertinaci nutu, meliore machinamento alius, quamvis parvum pondus corporis egerit, alium majore mole præditum vincat. Rursusque, nonnunquam tanta moles est, ut etiamsi imbecilliore nisu agatur, opprimat tamen parvum adversarium multo vehementius innitentem. Cum vero non pondus corporis, nec moderatio nervorum, sed nutus ipse, id est, animus cedit, ut omnino valentior, ab omni modo invalidiore, sed tamen timidior ab audaciore superetur, nescio utrum viribus attribuendum sit: nisi quis dicat habere quasdam suas vires animam, quibus ei major audacia vel fiducia pariatur. Quæ cum alteri adsunt, alteri desunt, tunc intelligitur quantum animus corpori suo, etiam in eo quod per corpus agitur, antecellat.

XXXIX. Quamobrem cum infanti puero solus ad trahendum aliquid vel repellendum nutus sit integer, nervi autem et propter recentem minusque perfectam conformationem inhabiles, et propter humorem qui illi ætati exuberat marcidi, et propter nullam exercitationem languidi; pondus vero adeo sit exiguum, ut ne ab alio quidem impactum graviter urgeat, opportuniusque sit ad accipiendam quam ad inferendam molestiam : quis est qui cum hæc omnia quæ desunt, contulisse annos viderit, viresque per eos datas cognoverint, crevisse animam, quæ his in dies amplioribus utatur, recte ac prudenter existimet? Potest enim iste si ab aliquo juvene, quem velamine interposito non conspiciat, parvos ac leves calamos, laxo arcu quantum potest jaculatos, viderit non longe ire, moxque recidere; ac post paululum sagittas jam ferro graves, pennulis vegetas, nervo intentissimo emissas,

cœlum remotissimum petere, fidesque facta fuerit pari conatu hominis utrumque esse factum, crevisse illum tantillo tempore, atque auctum viribus arbitrari : quo quid dici potest perversius?

XL. Deinde anima si crescit, vide quam sit inscitum, incrementa ejus de viribus corporis credere, de copia doctrinarum non credere, cum illis solum accommodet nutum, hoc sola possideat. At si crescere animam putamus, cum additur viribus, minui putanda est, cum demitur. Demitur autem in senecta, demitur in labore studiorum ; atque his temporibus doctrinæ aggerari atque extrui solent; neque ullo modo eodem tempore simul augeri quidquam et minui potest. Nullum igitur crescentis animæ argumentum est, vires in majori ætate majores. Multa alia dici possunt, sed si jam tibi satisfactum est, modum adhibeo, ut ad alia transeamus. E. Mihi vero satis persuasum est majores vires non ex eo esse quod anima creverit : nam, ut alia omittam quæ abs te subtiliter dicta sunt, insania et morbo corporis animam crescere, cum ipsum corpus minuatur, ne ipse quidem phreneticus dixerit, cui vires multo ampliores, quam sano esse solent, nemo nescit. Unde mihi maxime videtur in nervis esse omne quod miramur, cum præter spem vires in quopiam reperiuntur : quare oro, aggredere jam illud cui totus intendo, cur anima si non tanti spatii magnitudinem habet, quanti corpus est, ubique illius sentit cum tangitur?

CAPUT XXIII.

Anima tametsi per totum corpus sentit, non idcirco est cum corpore extensa. Quid sensus et quomodo fit visio.

XLI. A. Age vero aggrediamur quod vis, sed multo te mihi attentiore opus est, quam te fortasse existimas esse debere. Quare facito ut quam maxime adsis, ac respondeas mihi, quidnam tibi videatur iste esse sensus quo anima per corpus utitur : nam ipse jam nomine proprio sensus dicitur. E. Sensus esse quinque audire soleo, videndi, audiendi, olfaciendi, gustandi atque tangendi : plus quid respondeam nescio. A. Partitio ista vetustissima est, et fere in concionibus celebrata. Vellem autem definiri mihi abs te quid sit ipse sensus, ut eadem definitione omnia illa includerentur, neque aliud quidquam quod sensus non esset, in ea intelligeretur : sed si id non potest, nihil urgeo. Illud enim quod satis est, certe potes meam definitionem vel refellere vel probare. E. Hoc modo tibi fortasse non deero, quantum valeo : non enim et hoc semper est facile. A. Attende ergo : nam sensum puto esse, non latere animam quod patitur corpus. E. Placet mihi hæc definitio. A. Adesto ergo huic tanquam tuæ, ac tuere illam, dum a me paulisper refellitur. E. Tuebor sane si tu adjuveris : sin minime, jam mihi displicet : non enim frustra tibi visa est refellenda. A. Noli nimis ex auctoritate pendere, præsertim mea quæ nulla est. Et quod ait Horatius : Sapere aude[1] : ne non te ratio subju-

[1] Lib. I Epistolar. ad Lollium.

get prius quam metus. E. Ego prorsus nihil metuo, quoquo res modo processerit : non enim errare me sines. Sed jam incipe si quid habes, ne differendo potius quam adversando defatiger.

XLII. A. Dic igitur quid patiatur corpus tuum cum me vides? E. Patitur omnino aliquid : nam oculi mei partes, nisi fallor, corporis mei sunt, qui si nihil paterentur, quomodo te viderem? A. At non satis est ut persuadeas tuos oculos aliquid pati, nisi etiam quid patiantur ostenderis. E. Quid tandem nisi ipsum visum? nam vident. Si enim me rogares quid pateretur ægrotans, ægritudinem responderem; quid cupiens, cupiditatem; quid metuens, metum; quid gaudens, gaudium. Cur ergo roganti quid videns patiatur, non recte ipsum visum respondeam? A. Sed enim gaudens gaudium sentit; an negabis? E. Imo assentior. A. Hoc et de cæteris perturbationibus dixerim. E. Sic habeo. A. Quidquid autem oculi sentiunt, hoc vident. E. Nullo modo istud dederim : quis enim dolorem videat, quem tamen sæpe oculi sentiunt? A. Apparet te de oculis agere : bene vigilas : itaque vide, utrum ut gaudens gaudendo gaudium sentit, ita etiam videns videndo sentiat visum. E. An aliter potest? A. Quidquid autem videns videndo sentit, id etiam videat necesse est. E. Non est necesse : quid enim si amorem videndo sentiat, num et amorem videt? A. Cautissime ac sagacissime, gaudeo quod difficile deciperis. Sed nunc attende, quoniam constitit inter nos, non omne quod oculi sentiunt, neque omne quod videndo sentitur videri, putas-ne hoc saltem verum esse omne quod videtur, sentiri? E. Hoc sane nisi concessero, quomodo sensus poterit vocari quod[1] videmus? A. Quid omne quod sentimus, nonne et patimur? E. Ita est. A. Igitur si omne quod videmus, sentimus, et omne

[1] s. quo.

quod sentimus patimur, patimur omne quod videmus. E. Nihil resisto. A. Pateris ergo me, ac vicissim te ego, cum invicem nos videmus? E. Sic existimo, et ad hoc me ratio instanter cogit.

XLIII. A. Accipe cætera : nam credo absurdissimum et stultissimum videri tibi, si quis affirmet ibi te pati aliquod corpus, ubi non est ipsum corpus quod pateris. E. Videtur absurdum, et ita esse opinor, ut dicis. A. Quid illud, nonne manifestum est alio loco esse meum corpus, alio tuum? E. Manifestum est. A. Sentiunt autem corpus meum oculi tui, et si sentiunt, utique patiuntur; nec possunt ibi pati, ubi id quod patiuntur non est; nec tamen ibi sunt illi, ubi corpus meum est : igitur ibi patiuntur ubi non sunt. E. Ego quidem illa omnia concessi, quæ non concedere absurdum videbam : sed hoc ultimum quod ex his confectum est, ita est absurdius, ut illorum potius aliquid temere me dedisse, quam hoc verum esse consentiam : nam oculos meos ibi sentire ubi non sunt, ne in somnis quidem dicere auderem. A. Vide igitur ubi obdormieris : quid enim tibi tandem elaberetur incautius, si ut paulo ante vigilares? E. Enimvero idipsum mecum sedulo pertracto ac revolvo : nihil tamen elucet satis, quod me dedisse pœniteat, nisi forte illud, quod oculi nostri sentiunt cum videmus : visus namque ipse forsitan sentit. A. Imo ita est : is enim se foras porrigit, et per oculos emicat longius quaquaversum potest lustrare quod cernimus. Unde fit ut ibi potius videat, ubi est id quod videt, non unde erumpit ut videat. Non ergo tu vides, cum me vides? E. Quis hoc insanus dixerit? omnino ego video, sed emisso visu per oculos video. A. At si tu vides, tu sentis : si tu sentis, tu pateris : nec potes ibi pati aliquid ubi non es : ibi autem me vides ubi ego sum : ibi igitur pateris ubi ego sum. At si ubi ego sum tu ibi non es, quo

pacto audeas dicere videri me abs te, prorsus ingnoro. E. Visu, inquam, porrecto in eum locum in quo es, video te ubi es : at me ibi non esse confiteor. Sed quemadmodum si virga te tangerem, ego utique tangerem, idque sentirem; neque tamen ego ibi essem, ubi te tangerem : ita quod dico visu me videre, quamvis ego ibi non sim, non ex eo cogor fateri non me esse qui videam.

XLIV. A. Nihil ergo temere concessisti : nam et oculi tui hoc modo defendi possunt, quorum est quasi virga visus, ut dicis : neque illa est absurda conclusio, quod ibi oculi tui vident ubi non sunt : an tibi aliter videtur? E. Ita sane est ut dicis : nam et illud nunc animadverti quod si ibi viderent oculi ubi sunt, etiam se ipsos viderent. A. Rectius diceres non, etiam se ipsos; sed, tantummodo se ipsos viderent. Nam ubi sunt, id est quem locum tenent, soli tenent; nec nasus est ibi ubi illi, nec quidquid illis vicinum est : alioquin etiam tu ibi esses ubi ego sum; quia juxta invicem sumus. Quæ cum ita sint, si tantum ibi viderent oculi ubi sunt, nihil amplius quam se ipsos viderent. Cum autem se non vident, non modo cogimur consentire posse illos videre ubi non sunt, sed etiam omnino non posse nisi ubi non sunt. E. Nihil est quod hinc dubitare me faciat. A. Ergo non dubitas ibi eos pati ubi non sunt. Nam ubi vident, ibi sentiunt : ipsum enim videre, sentire est : sentire autem, pati : quare ubi sentiunt, ibi patiuntur. Alibi autem vident quam sunt : ibi igitur patiuntur, ubi non sunt. E. Mirum est, quam ista vera existimo.

CAPUT XXIV.

Expenditur definitio sensus.

XLV. A. Recte fortasse existimas. Sed responde obsecro, utrum omne quod per visum cognoscimus, videamus. E. Ita credo. A. Credis etiam omne quod videndo cognoscimus, per visum nos cognoscere? E. Et hoc credo. A. Cur ergo plerumque fumum solum videndo, ignem subter latere cognoscimus quem non videmus? E. Verum dicis, et jam non puto nos videre quidquid per visum cognoscimus : possumus enim, ut docuisti, aliud videndo, aliud cognoscere quod visus non attigerit. A. Quid, illud quod per visum sentimus, possumus-ne non videre? E. Nullo modo. A. Aliud est ergo sentire, aliud cognoscere. E. Omnino aliud; nam sentimus fumum quem videmus, et ex eo ignem, quem non videmus, subesse cognoscimus. A. Bene intelligis. Sed vides certe cum hoc accidit, corpus nostrum, id est oculos, nihil pati ex igne, sed ex fumo quem solum vident. Etenim videre sentire, et sentire pati esse, jam supra consensimus. E. Teneo, et assentior. A. Cum ergo per passionem corporis non latet aliquid animam, non continuo sensus vocatur unus de quinque memoratis; sed cum ipsa passio non latet : namque ille ignis non visus, nec auditus, nec olfactus, nec gustatus, nec tactus a nobis, non tamen latet animam fumo viso. Et cum hoc non latere non vocetur sensus, quia ex igne corpus nihil est passum, vocatur tamen cognitio per sensum, quia ex passione corporis quamvis alia, id est, ex alterius rei visione, conjectatum est atque com-

pertum. E. Intelligo, et optime video istud congruere ac favere illi definitioni tuæ, quam ut meam mihi defendendam dedisti; nam ita memini esse abs te sensum definitum, cum animam non latet quod patitur corpus. Itaque illud quod fumus videtur, sensum vocamus : passi sunt enim eum oculi videndo, qui sunt corporis partes et corpora : ignem autem ex quo nihil corpus est passum, quamvis cognitus fuerit, sensum non vocamus.

XLVI. A. Memoriam quidem tuam probo et sequacem intelligentiam ; verum munitio illa definitionis labascit. E. Cur quæso? A. Quia non negas, ut opinor, nonnihil pati corpus cum crescimus, vel senescimus, neque id nos ullo sensu sentire manifestum est, nec id tamen animam latet. Non igitur eam latet quiddam quod patitur corpus, nec tamen sensus iste appellari potest. Videndo enim majora ea quæ aliquando minora videramus, et videndo senes eos quos juvenes ac pueros fuisse constat, conjectamus aliquam talem mutationem nostra corpora, etiam nunc dum loquimur, pati. Neque in eo fallimur, ut opinor: nam proclivius est ut me falli dicam quod video, quam quod intelligo capillos meos nunc crescere, corpusve per momenta mutari. Quod si mutatio ista, passio corporis est quod nemo negat, nec nunc sentitur a nobis, nec tamen animam latet, quia nos non latet, patitur, ut dixi, corpus quod non latet animam, nec sensus est tamen. Quare illa definitio quæ nihil quod sensus non esset, debebat includere, cum hoc inclusit, certe vitiosa est. E. Nihil mihi restare video, quam ut te petam, ut aut definias aliter, aut hanc recures, si potes: nam eam ista ratione quam vehementer probo, vitiosam esse negare non possum. A. Facile est istam corrigere, quod volo tu audeas: facies enim, mihi crede, si bene intellexisti ubi peccet. E. Num alibi quam ubi aliena comprehendit? A. Quo tandem

modo? E. Quia quod senescit corpus, quamvis in juvene, non potest negari pati aliquid, idque cum scimus, non latet animam quiddam quod patitur corpus, neque tamen ullo sensu percipi potest: nam nec video me modo senescere, neque id auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu sentio. A. Unde ergo illud nosti? E. Ratione id colligo. A. Quibus argumentis ratio tua nititur? E. Quod alios video senes, qui ut ego nunc sum, juvenes erant. A. Nonne sensus est, quo eos vides, unus de quinque? E. Quis negat? Sed ex eo quod illos video, me quoque cum id non videam, conjecto senescere. A. Quid verborum ergo illi definitioni, quo perficiatur addendum putas, cum sensus non sit, nisi non lateat animam corporis passio, nec tamen ita ut eam per aliam passionem, aut per aliud quodlibet intelligat? E. Dic quæso istud paulo planius.

CAPUT XXV.

Definitio quomodo examinanda.

XLVII. A. Geram tibi morem, et multo libentius retardanti quam festinanti: sed fac totus adsis: valebit enim hoc ad plura quod dicam. Definitio nihil minus, nihil amplius continet, quam id quod susceptum est explicandum, aliter omnino vitiosa est. Utrum autem hujusmodi vitiis careat, conversione exploratur, quod his exemplis tibi fiet apertius. Si enim me rogares quid esset homo, et eum hoc modo definirem: Homo est animal mortale: non continuo quia verum dictum est, etiam definitionem probare deberes, sed superposita ei particula, id est, omnis, convertere illam et intueri, utrum etiam conversa vera esset:

hoc est, utrum quemadmodum verum est, Omnis homo animal mortale est, ita esset verum, Omne animal mortale homo est; quo aliter invento, improbare definitionem propter illud vitium quo aliena comprehendit: non enim solus homo est animal mortale, sed etiam quævis bestia. Hæc igitur hominis definitio perfici solet, cum additur mortali rationale: nam homo est animal mortale rationale, atque ut omnis homo animal rationale mortale est, ita omne animal rationale mortale homo est. Plus continendo ergo superior definitio vitiosa erat, bestiam enim cum homine continebat: ista perfecta est, nam et omnem hominem, et nihil plus quam hominem tenet. Tenendo autem minus, ita vitiosa est si addas grammaticum: quanquam enim omne animal rationale mortale grammaticum homo sit, plures tamen homines, qui grammatici non sunt, hac definitione non continentur: et ob hoc ista per primam illam propositionem falsa est; cum autem convertitur, vera. Falsum est enim, Omnis homo animal rationale mortale grammaticum est: sed verum est, Omne animal rationale mortale grammaticum, homo est. Cum autem neque per primam propositionem, neque per conversionem enuntiata vera est, his singulis est profecto vitiosor: ut sunt istæ duæ, Homo est animal candidum, aut, Homo est animal quadrupes. Nam et si dicas, Omnis homo animal candidum est, aut animal quadrupes, falsum dicis, etsi convertas. Sed hoc inter se differunt, quod illa prima in aliquos homines cadit, nam plerique sunt homines candidi: hæc altera in neminem, non enim quisquam homo quadrupes. Hæc pro tempore ad explorandas definitiones didiceris, quemadmodum propositione atque conversione judicentur: sunt alia multa de hoc genere quæ docentur, et verborum plena et tenebrarum, quæ paulatim ubi opportunum videbitur, conabor ut discas.

XLVIII. Nunc converte animum ad illam definitionem nostram, et eam peritior cum discusseris corrige : inveneramus enim eam, cum difinitio sensus esset, complecti aliud quod sensus non esset, et ideo non esse cum convertitur veram. Fortasse enim verum est, Omnis sensus passio corporis est animam non latens; ut verum est, Omnis homo animal mortale est : at ut falsum est, Omne animal mortale homo est, quia id est et bestia ; ita falsum est, Omnis passio corporis non latens animam, sensus est, quia nunc nobis ungues crescunt, nec animam latet, id enim scimus, neque id sentimus, sed conjectatione cognoscimus. Quemadmodum ergo illi definitioni hominis, ut perficeretur, additum est rationale, quo addito bestiæ, quæ simul continebantur, exclusæ sunt, nihilque præter hominem, atque omnem hominem tali definitione comprehendimus, nonne censes aliquid etiam huic addendum esse, quo inde sejungatur quod tenet alienum, nec quidquam in ea nisi sensus, et omnis sensus intelligatur? E. Censeo quidem, sed quid addi possit ignoro. A. Sensus est certe omnis passio corporis non latens animam : sed converti non potest hæc enuntiatio, propter passionem illam corporis qua vel crescit vel decrescit scientibus nobis, id est, ut non lateat animam. E. Ita est. A. Quid, hæc passio per se ipsam non latet animam, an per aliud? E. Per aliud plane : aliud est enim videre ungues majores, aliud scire quod crescant. A. Cum ergo crescere ipsum sit passio, quam nullo sensu attingimus, magnitudo autem illa quam sentimus, eadem passione facta sit, non ipsa sit passio, manifestum est talem passionem non per se ipsam scire nos, sed per aliud. Si ergo non per aliud animam non lateret, nonne sentiretur potius quam conjiceretur? E. Intelligo. A. Cur ergo dubitas quid illi definitioni sit addendum? E. Jam video sic esse definiendum, ut sensus sit passio cor-

poris per se ipsam non latens animam : nam et omnis sensus hoc est, et omne hoc, ut opinor, sensus est.

CAPUT XXVI[1].

Scientia et ratio num in bestiis?

XLIX. A. Si hoc ita est, fateor definitionem esse perfectam. Sed tentemus eam, si placet, utrum illo secundo vitio non vacillet, quo illa hominis, cui grammaticum est additum. Nam meminisse te oportet, quod esse hominem dictum : est animal rationale mortale grammaticum; eoque peccare istam definitionem, quod conversione vera est, cum prima enuntiatione sit falsa. Namque falsum est, Omnis homo animal rationale mortale grammaticum est; quamvis verum sit, Omne animal rationale mortale grammaticum homo est. Ergo ideo vitiosa est hæc definitio, quod nihil quidem præter hominem, sed non omnem hominem tenet : et hæc fortasse talis est, de qua velut perfecta gloriamur. Quanquam enim omnis passio corporis per se ipsam non latens animam sensus sit, non tamen omnis sensus istud est. Quod sic intelligas licet; bestiæ nempe sentiunt, ac pene omnes quinque illis sensibus vigent, quantum cuique natura tributum est : an tu id negabis? E. Nihil minus. A. Quid, hoc nonne concedis, scientiam non esse nisi cum res aliqua firma ratione percepta et cognita est? E. Concedo. A. At bestia ratione non utitur. E. Et hoc concedo. A. Non igitur

[1] In veteribus editis caput male incipit ad verba sequentia : *A. Quid, hic nonne concedis*, etc.

scientia cadit in bestiam : cum autem non latet aliquid, utique scitur : non igitur sentiunt bestiæ, si omnis sensus est cum passio corporis per se ipsam non latet animam : sentiunt autem, ut paulo ante concessum est : quid ergo dubitamus illam definitionem improbare, quæ omnem sensum circumplecti minime potuit, siquidem bestiarum sensus exclusus est?

L. E. Fateor me deceptum, cum tibi concessi scientiam tunc esse cum aliquid firma ratione percipitur. Solos enim homines cum hoc rogabas intuebar : nam neque possum dicere ratione uti bestias, nec eis possum scientiam denegare. Sciebat enim, ut opinor, dominum suum canis, quem post viginti annos, recognovisse perhibetur[1], ut taceam de cæteris innumerabilibus. A. Dic mihi, oro te, si duæ quædam res tibi proponantur, una ad quam perveniendum sit, altera per quam pervenire possis, quam istarum pluris pendis, et quam cui præponis? E. Quis dubitat eam præstare ad quam sit perveniendum? A. Ergo cum sint duæ res quædam, scientia et ratio, per scientiam pervenimus ad rationem, an per rationem ad scientiam? E. Utraque res sibimet, quantum arbitror, ita nexa est, ut per alterutram ad alteram perveniri possit. Namque ad ipsam rationem non perveniremus, nisi ad eam perveniendum esse sciremus. Præcessit ergo scientia, ut ad rationem per eam perveniremus. A. Quid, ad ipsam scientiam quam dicis præcedere, sine ratione pervenitur? E. Nunquam hoc dixerim : nam est ista summa temeritas. A. Per rationem igitur? E. Non ita est. A. Ergo per temeritatem? E. Quis hoc dixerit? A. Per quid igitur? E. Per nihil, quia scientia insita est nobis.

LI. A. Oblitus mihi videris, quid inter nos superius convenerit, cum rogassem utrumnam putares tunc esse

[1] Odyssea, β.

scientiam, cum res aliqua firma ratione percipitur. Nam respondisti, ut opinor, hanc tibi videri humanam scientiam : nunc vero dicis posse hominem habere aliquam scientiam, cum rem nulla ratione perceperit. Quis autem non videat nihil sibi adversius esse, quam ista duo sunt, et non esse scientiam nisi cum res aliqua firma ratione percipitur, et esse cujusdam rei scientiam nulla ratione perceptæ. Itaque nosse cupio, utrum horum eligas, nam utrumque verum esse nullo pacto potest. E. Hoc eligo quod paulo ante dixi : nam illud superius temere me dedisse confiteor. Cum enim ratione inter nos verum quæramus, idque fiat rogando et respondendo, quomodo posset ad summam pervenire qua concluditur ratio, nisi prius aliquid concederetur? Concedi autem recte quî posset quod nesciretur ? Ita ista ratio nisi inveniret in me aliquid cognitum, quo innitens ad incognitum duceret, nihil omnino per illam discerem, nec eam prorsus rationem nominarem. Quamobrem frustra mihi non assentiris ante rationem necessario esse in nobis aliquam scientiam, unde ipsa ratio sumat exordium. A. Geram tibi morem, et te quidem ut institui, quoties alicujus dati pœnitet, emendare permittam : sed ne quæso abutaris ista licentia, et negligenter cum interrogo attendas, ne assidue male concessa, etiam de iis quæ bene conceduntur, dubitare te cogant. E. Perge potius ad cætera, quamvis enim addam vigilantiæ meæ quidquid possum, nam et me pudet de sententia cadere toties, nunquam tamen deterrear pudori huic reniti, et lapsum meum te præsertim manum dante corrigere. Neque enim est ideo suscipienda pertinacia, quia optanda constantia.

CAPUT XXVII.

Ratio et ratiocinatio.

LII. A. Proveniat tibi plane ista constantia quam citissime potest, ita mihi placitam sententiam protulisti. Sed nunc fito quam præsentissimus ad ista quæ volo. Quæro enim abs te, quid tibi interesse videatur inter rationem et ratiocinationem. E. Non satis valeo ista discernere. A. Hoc ergo intuere, utrum existimes homini jam adolescenti, vel viro, aut (ut omnem ambagem auferam) sapienti sine intermissione inesse rationem, dum mente sanus est, sicut bonam valetudinem corpori, dum peste ac vulneribus caret: an sicut ambulare, sedere, loqui, modo inesse, modo deesse. E. Sanæ menti semper puto inesse rationem. A. Quid hoc, dum per ea quæ conceduntur ac manifesta sunt, vel interrogando alium, vel connectendo alia, perducimus nos ad alicujus rei cognitionem, videtur-ne tibi aut nos, aut quivis sapiens semper facere? E. Non semper : non enim semper homo quilibet aut sapiens quantum opinor, vel secum vel cum alio quærit aliquid disserendo : nam qui quærit, nondum invenit : ita si semper quærit, nunquam invenit. Sapiens autem jam invenit, ut nihil aliud dicam, vel ipsam sapientiam, quam cum esset stultus disserendo fortasse, aut quoquo modo alio poterat, requirebat. A. Recte dicis : quare intelligas volo non esse istam rationem, dum per ea, quæ conceduntur atque cognita sunt, ad aliquid incognitum ducimur : hoc enim non semper, ut jam consensimus, inest menti sanæ; ratio autem semper.

LIII. E. Intelligo; sed quorsum ista? A. Quia paulo ante dixisti, propterea me tibi debere assentiri scientiam nos habere ante rationem, quod cognitio aliquo nititur, dum nos ratio ad incognitum ducit : nunc autem invenimus non rationem vocandam esse dum hoc agitur : non enim sana mens agit hoc semper, cum semper habeat rationem : sed recte ista fortasse ratiocinatio nominatur, ut ratio sit quidam mentis aspectus, ratiocinatio autem rationis inquisitio, id est, aspectus illius per ea quæ aspicienda sunt motio. Quare ista opus est ad quærendum, illa ad videndum. Itaque cum ille mentis aspectus, quem rationem vocamus, conjectus in rem aliquam, videt illam, scientia nominatur : cum autem non videt mens, quamvis intendat aspectum, inscitia vel ignoratio dicitur. Non enim et his corporalibus oculis omnis qui aspicit videt, quod in tenebris facillime animadvertimus. Ex quo liquet, ut opinor, aliud esse aspectum, aliud visionem, quæ duo in mente rationem et scientiam nominamus : nisi quid te adversus hæc movet, aut parum dilucide ista distincta arbitraris. E. Per mihi hæc distinctio placet, et libenter assentior. A. Vide ergo nunc utrum nos aspicere putes ut videamus, an videre ut aspiciamus. E. Hinc vero ne cæcus quidem quisquam dubitaverit, aspectum esse propter visionem, non visionem propter aspectum. A. Fatendum igitur visionem pluris quam aspectum esse pendendam. E. Fatendum omnino. A. Ergo et scientiam pluris quam rationem. E. Consequens video. A. Placet-ne tibi meliores aut feliciores esse hominibus bestias? E. Avertat Deus tam immanem amentiam. A. Recte sane exhorruisti; sed ad id nos cogit sententia tua ; dixisti enim eas habere scientiam, et non habere rationem. Rationem autem habet homo, per quam vix ad scientiam pervenitur. Sed ut concedam facile perveniri, quid nos adjuvabit ratio, ut bestiis

nos anteponendos putemus, cum illæ habeant scientiam, et hanc pluris quam rationem pedendam esse compertum sit?

CAPUT XXVIII.

Bestiæ vim sentiendi habent, non scientiam.

LIV. E. Cogor omnino aut scientiam bestiis non concedere, aut nihil recusare quin mihi merito anteponantur. Sed quæso explica illud, quod de cane Ulyssis commemoravi, qualenam sit : nam ejus admiratione commotus tam inaniter latravi. A. Quid autem hoc putas esse, nisi vim quamdam sentiendi, non sciendi? Sensu enim nos bestiæ multæ superant, cujus rei causam non hic locus est ut quæramus : mente autem, ratione, scientia, nos illis Deus præposuit. Sed ille sensus ea quibus tales animæ delectantur, accedente consuetudine cujus magna vis est, potest discernere, atque eo facilius, quod anima belluarum magis corpori affixa est, cujus illi sunt sensus quibus utitur ad victum voluptatemque, quam ex eodem illo corpore capit. Humana vero anima per rationem atque scientiam, de quibus agimus quod sunt ista longe præstantiora sensibus, suspendit se a corpore quantum potest, et ea, quæ intus est, libentius fruitur voluptate, quantoque in sensus declinat, tanto magis similiorem hominem pecori facit. Inde est quod etiam pueri vagientes, quanto alieniores a ratione sunt, tanto facilius discernunt sensu etiam contactum conjunctionemque nutricum, nec odorem aliarum possunt sustinere, cum quibus consuetudo non fuit.

LV. Quamobrem quamvis aliud ex alio inciderit, liben-

ter tamen in eo sermone demoror, quo admonetur anima, ne se ultra quam necessitas cogit refundat in sensus, sed ab his potius ad se ipsam colligat, et repuerascat Deo : quod est novum hominem fieri, vetere exuto, a quo incipere propter neglectam Dei legem certa est necessitas, quo neque verius neque secretius quidquam Scripturis divinis continetur. Vellem hinc plura dicere, ac me ipsum constringere, dum quasi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quam redderer mihi[1], cui me maxime debeo : atque ita Deo fieri, quod ait Horatius, Amicum mancipium Domino. Quod omnino fieri non potest, nisi ad ejus reformemur imaginem, quam nobis ut pretiosissimum quiddam et charissimum custodiendam dedit, dum nos ipsos nobis tales dedit, qualibus nihil possit præter ipsum anteponi. Hac autem actione nihil mihi videtur operosius, et nihil est cessationi similius : neque tamen eam suscipere aut implere animus potest, nisi eo ipso adjuvante cui redditur. Unde fit ut homo ejus clementia reformandus sit, cujus bonitate ac potestate formatus est.

CAPUT XXIX[2].

Scientia et sensus quid differant.

LVI. Sed ad propositum redire cogimur. Quare vide utrum tibi jam probatum sit, feras non habere scientiam, totamque illam velut imaginem scientiæ, quam miramur, vim esse sentiendi. E. Probatum sane, et si quid de hoc

[1] I Retract. c. VIII, n. 3. — [2] In editis veteribus caput male incipit ad hæc verba sequentia : *A. Quid aliud putas*, etc. Item caput sequens ad hæc alia : *Quidnam id est*, etc.

diligentius quærendum est, aliud tempus aucupabor, nunc nosse cupio quid hinc conficias. A. Quid aliud putas, nisi definitionem illam sensus, ut antea quod nescio quid plus quam sensum includebat, ita nunc contrario vitio vacillare, quod non omnem sensum potuit includere? Habent enim feræ sensum, nec habent scientiam : quidquid autem non latet, scitur; et omne quod scitur, ad scientiam profecto pertinet : de quibus omnibus jam mihi tecum convenit. Aut igitur non est verum sensum esse passionem corporis non latentem animam; aut eo carent bestiæ, quia scientia carent : sensum autem concidemus bestiis : definitio ergo illa vitiosa est. E. Fateor nihil me invenire quo resistam.

LVII. A. Accipe aliud quo magis nos hujus definitionis pudeat. Nam meministi, ut opinor, tertium definitionis vitium tibi demonstratum, quo prorsus nihil est turpius cum ex neutra parte vera est, qualis est illa hominis, Homo est animal quadrupes : nam sive, Omnis homo animal est quadrupes, sive, Omne animal quadrupes homo est, qui dicit atque affirmat, insanit profecto, si non jocatur. E. Verum dicis. A. Quid si in hoc etiam vitio ista nostra deprehenditur, putas-ne quidquam magis esse quod sit explodendum atque exterminandum de anima? E. Quis id recuset? Sed nollem, si fieri potest, etiam hic tandiu detineri, atque interrogatiunculis agitari. A. Nihil est quod metuas; jam enim confectum est negotium : an tibi nondum persuasum est, cum de differentia ferarum et hominum ageretur, aliud esse sentire, aliud scire? E. Imo maxime. A. Aliud ergo sensus, aliud scientia. E. Ita est. A. Non autem sentimus ratione; sed aut visu, aut auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu. E. Assentior. A. Et omne quod scimus, ratione scimus : nullus igitur sensus scientia est. Quidquid autem non latet, ad scientiam pertinet : ad

nullum ergo sensum pertinet non latere, ut nullus homo quadrupes recte dici potest. Quamobrem ista nostra definitio suscepta tua, non solum alienos terminos invasisse, neque aliquid sui juris reliquisse, sed nihil omnino habuisse proprium, totumque alienum occupasse convicta est. E. Quid ergo agemus? Patieris-ne illam de judicio ita discedere? Quanquam enim ego ei defensionem qualem potui præbuerim, tu tamen ipsam litis formulam, quæ nos decipit, composuisti. Et ego quidem tametsi obtinere non potui, bona fide affui, quod mihi satis est. Tu vero si prævaricationis arguaris, quid facias, a quo et producta est ut jurgaret audenter, et oppugnata ut turpiter cederet? A. Numquidnam est hic quisquam judex, a quo huic vel mihi metuendum sit? Ego te privatim quasi adhibitus jurisconsultus, instruendi causa refellere volui, ut cum ad judicium ventum fuerit, paratus assistas.

CAPUT XXX.

Anima quæ ubique sentiat in corpore, non idcirco est per totum corpus diffusa.

LVIII. E. Est ergo aliquid quod pro ista proferas, quam mihi invalidissimo temere defendendam tuendamque commendas? A. Est certe. E. Quidnam id est, obsecro? A. Quia quanquam sit aliud sensus, aliud scientia, illud tamen non latere utrique commune est, ut ipsi homini et bestiæ, quamvis plurimum differant, animal tamen esse commune est : non latet enim quidquid animæ apparet, sive per temperationem corporis, sive per intelligentiæ puritatem; atque illud primum sensus, hoc autem alterum scientia sibi

vindicavit. E. Manet ergo illa definitio tuta et probata. A. Manet vero. E. Ubinam ergo deceptus sum? A. Ubi rogavi, utrum omne quod non latet sciatur : tu enim huic rogationi temere assensus es. E. Nam quid velles dicerem? A. Non continuo esse scientiam si quid non latet : sed si per rationem non latet : cum autem per corpus non latet, sensum vocari, si per se ipsam non lateat corporis passio. An ignoras quibusdam philosophis et peracutis visum esse, ne id ipsum quidem quod mente comprehenditur, ad nomen aspirare scientiæ, nisi tam firma comprehensio sit, ut ab ea mens nulla ratione queat dimoveri?

LIX. E. Accipio ista gratissime : sed quæso quoniam quid sit sensus, subtilissime quantum arbitror explicatum est, referamus nos ad illam quæstionem, propter quam explicandum hoc susceperamus. Attuleram enim ego argumentum, quo tantam probarem animam esse, quantum ejus est corpus, eo quod tangentem a capite usque ad pedis extremum pollicem sentit quaquaversum tetigeris, atque inde ad sensus definitionem morarum plenissimam, sed forte necessario delati sumus. Itaque ipsum fructum tanti operis jam ostende, si placet. A. Est omnino, atque uberrimus : nam totum quod quærebamus, effectum est. Si enim sensus est corporis passio per se ipsam non latens animam, quod ut firmissime teneremus, diutius quam velles sermocinati sumus, meministi-ne tandem nos comperisse ibi sentire oculos ubi non sunt, vel potius ibi pati? E. Memini. A. Etiam illud dedisti, nisi fallor, nec modo dubitas dandum fuisse, animam multo, quam totum corpus est, esse meliorem ac potentiorem. E. Hinc vero dubitare nefarium puto. A. Age, si corpus potest ibi pati aliquid ubi non est, propter quamdam cum anima contemperationem, quod oculis in cernendo accidere inventum est, adeo-ne animam crassam et pigram putamus, per quam ipsi oculi

tantum possunt, ut eam lateat corporis passio, si non ibi jaceat, ubi passio ipsa contingit?

LX. E. Multum me movet ista conclusio, et ita multum ut omnino stupeam, et non solum quid respondeam, sed prorsus ubi sim non inveniam. Quid enim dicam? sensum non esse, cum corporis passio per se ipsam non latet animam? Quid erit aliud, si hoc non est? Oculos nihil pati cum videmus? absurdissimum est. Eos ibi pati ubi sunt? at se ipsos non vident, nec ubi sunt quidquam est præter ipsos. Non esse oculis animam potentiorem, cum eadem sit istorum potentia? nihil est dementius. An hoc dicendum est, potentius esse ibi pati, ubi quidque sit, quam ubi non sit? sed si hoc verum esset, non esset præstantior visus cæteris sensibus. A. Quid quod ictum aliquem, vel incidens quidpiam, vel humoris pertubationem cum ibi patiantur oculi ubi sunt, neque hoc animam latet, nec ista passio visus, sed tactus vocatur : et tamen talia pati oculus posset etiam in exanimo corpore, quamvis deesset anima, quam passio non lateret : illud autem quod pati non potest oculus, nisi adsit anima, id est quod videndo patitur, hoc solum ibi patitur, ubi non est? Ex quo cui non videatur, nullo loco animam contineri? Si quidem oculus, quod est corpus, id tantum non loco suo patitur, quod nunquam sine anima pateretur.

LXI. E. Quid igitur faciam, quæso te? Nonne istis rationibus confici potest, animas nostras non esse in corporibus? Quod si ita est, nonne ubi sim nescio? Quis enim mihi eripit, quod ego ipse anima sum? A. Ne perturbere, ac magis bono animo facito sis. Ista enim cogitatio et consideratio ad nosmetipsos nos invitat, et quantum licet avellit a corpore. Quod autem tibi visum est, non esse animam in corpore viventis animantis, quanquam videatur absurdum, non tamen doctissimi homines, quibus

id placuerit, defuerunt, neque nunc arbitror deesse : sed ut ipse intelligis, res est subtilissima, et ad quam cernendam mentis acies satis purganda est. Nunc attende potius quid aliud afferas, quo convincas animam vel longam vel latam esse, vel quid ejusmodi : nam illud argumentum tuum de tangendi sensu, sentis non attingere veritatem, nec valere aliquid, ut eam per totum corpus tanquam sanguinem diffusam esse convincat : aut si jam quod afferas nihil habes, videamus quæ restant.

CAPUT XXXI.

Vermiculi secti partes, moventur : an argumentum est animæ per totum corpus extensæ?

LXII. E. Nihil haberem fortasse, nisi recordarer quantum pueri mirari soleremus palpitantes lacertarum caudas amputatas a cætero corpore, quem motum sine anima fieri nullo modo mihi persuadere possum : neque quo pacto fiat, ut nullum sit animæ spatium, quando præcidi etiam cum corpore potest, intelligo. A. Possem respondere aërem et ignem; quæ duo per animæ præsentiam tenentur in corpore terreno et humido, ut omnium quatuor fiat contemperatio, dum post ejusdem animæ abscessum ad superna evadunt, ac sese expediunt, movere illa corpuscula tanto concitatius, quanto plaga recentiore subito erumpunt : deinde porro motum languescere, postremo desinere, dum minus minusque fit quod effugit, ac deinde totum evolat. Sed ab hoc me revocat quod his hausi oculis pene serius quam credi potest; sed certe non serius quam deberem. Cum enim nuper in agro essemus Liguriæ, nostri illi adolescentes, qui tunc mecum erant studiorum suo-

rum gratia, animadverterunt humi jacentes in opaco loco, reptantem bestiolam multipedem, longum dico quemdam vermiculum : vulgo notus est, hoc tamen quod dicam nunquam in eo expertus eram. Verso namque stylo, quem forte habebat unus illorum, animal medium percussit : tum ambæ partes corporis ab illo vulnere in contraria discesserunt, tanta pedum celeritate, ac nihilo imbecilliore nisu, quam si duo hujuscemodi animantia forent. Quo miraculo exterriti, causæque curiosi, ad nos, ubi simul ego et Alypius considebamus, alacriter viventia frusta illa detulerunt. Neque nos parum commoti, ea currere in tabula quaquaversum poterant cernebamus : atque unum ipsorum stylo tactum, contorquebat se ad doloris locum, nihil sentiente alio, ac suos alibi motus peragente. Quid plura? Tentavimus quatenus id valeret, atque vermiculum, imo jam vermiculos in multas partes concidimus : ita omnes movebantur, ut nisi a nobis illud factum esset, et comparerent vulnera recentia, totidem illos separatim natos, ac sibi quemque vixisse crederemus.

LXIII. Sed tunc ego quod illis adolescentibus dixi, cum intenti me intuerentur, tibi nunc dicere vereor : jam enim tantum processimus, ut nisi tibi aliter respondero quod secundum meam causam probabiliter valet, tanta nostra intentio per tam longum munita sermonem, ab uno vermiculo penetrata succubuisse videatur. Illis autem præceperam, ut in studiis, sicuti cœperant, suum cursum tenerent; ita eos opportunius aliquando ad quærenda et discenda ista, si res moneret, esse venturos. Sed quæ illis discedentibus cum Alypio sermocinatus sum, cum uterque nostrum pro suo quisque modulo recordaretur et conjectaret et quæreret, si exponere velim, longe plura nobis dicenda sunt, quam ab ipso principio tantis ambagibus atque anfractibus dicta sunt : non apud te tamen tacebo

quod sentio. Nisi mihi tunc multa jam nota essent de corpore, de specie quæ inest corpori, de loco, de tempore, de motu, quæ subtilissime atque abstrusissime propter hanc ipsam quæstionem disseruntur, ad dandam palmam iis, qui corpus esse animam dicunt, declinarem. Quapropter te ut possum etiam atque etiam moneo, ne temere aut in libros aut in disputationes loquacissimorum hominum, nimiumque sensibus his corporeis credentium te præcipites, donec corrigas firmesque vestigia, quæ usque ad ipsum Deum animam ducunt : ne ab illo secretissimo et tranquillissimo mentis habitaculo, a quo nunc dum hæc incolit peregrina est, studiis facilius et laboribus, quam inertia desidiaque avertaris.

LXIV. Nunc autem accipe contra illud quo, ut sentio, multum moveris, non quod robustius de multis, sed quod brevius ; neque quod mihi probabilius quam cætera, sed quod tibi aptius eligere potui. E. Dic, oro te, quam citissime potes. A. Primum illud dico, si maxime causa lateat, cur in concisione quorumdam corporum illa contingant, non continuo nos hoc uno ita perturbari oportere, ut tam multa quæ superius luce clariora tibi visa sunt, falsa esse arbitremur. Fieri enim potest ut hujus rei causa non lateat, quæ vel humanæ naturæ occultata est, vel sit alicui homini cognita, nec iste a nobis interrogari possit, aut etiam hoc ingenio ipsi simus ut satisfacere nobis interrogatus non possit. Numquidnam ex eo quidquid ex contraria parte firmissime didicimus, ac verissimum esse confitemur, labi nobis atque extorqueri decet? Atqui si illa maneant integra, quæ interrogatus certa et indubia esse respondisti, nihil est quod istum vermiculum pueriliter metuamus, quanquam vivacitatis et numerositatis ejus causam non valeamus afferre. Si enim apud te de aliquo fixum immotumque constaret, quod esset vir bonus, eumque

in latronum convivio quos persequerere deprehenderes, atque aliquo casu antequam abs te interrogari posset moreretur, quamlibet causam putares potius illius cum sceleratis conjunctionis atque convivii, etiamsi te semper lateret, quam scelus et societatem. Cur ergo non, cum tam multis argumentis superius editis, atque abs te firmissime comprobatis, planum tibi factum sit non loco animam contineri, atque ob hoc nullius talis esse quantitatis qualem in corporibus cernimus, aliquam suspicaris esse causam, cur nonnullum animal concisum in omnibus partibus vivat, non eam tamen quod cum corpore anima concidi potuerit? Quam si reperire non possumus, quærenda nonne est potius vera, quam falsa credenda?

CAPUT XXXII.

Dissecto corpore anima non secatur. — Frusta dissecti corporis vivere possunt cum anima secta non sit. — Deinceps de animæ quantitate ratione virtutis ac potentiæ.

LXV. Deinde quæro abs te, utrum putes in verbis nostris aliud esse ipsum sonum, aliud quod sono significatur. E. Ego utrumque idem puto. A. Dic mihi ergo, sonus ipse unde procedat cum loqueris? E. Quis dubitet a me procedere? A. Abs te ergo sol procedit, dum nominas *solem?* E. De sono me, non de re ipsa interrogasti. A. Aliud ergo sonus est, aliud res quam significat sonus : tu autem utrumque idem esse dixeras. E. Age jam concedo aliud esse significantem sonum, aliud rem quæ significatur. A. Dic ergo utrum posses gnarus latinæ linguæ nominare

in loquendo *solem*, si non intellectus *solis* præcederet sonum. E. Nullo modo possem. Quid antequam ipsum nomen de ore procedat, si volens id enuntiare aliquandiu te in silentio teneas, nonne in tua cogitatione manet, quod expressa voce alius auditurus est? E. Manifestum est. A. Quid cum ipse sol tantæ sit magnitudinis, num illa notio ejus, quam cogitatione ante vocem tenes, aut longa, aut lata, aut quid ejusmodi videri potest? E. Nullo modo.

LXVI. A. Age jam dic mihi, cum ore ipsum nomen erumpit tuo, atque id ego audiens solem cogito, quem tu ante vocem et cum ipsa voce cogitasti, et nunc fortasse ambo cogitamus, nonne tibi videtur nomen ipsum veluti accepisse abs te significationem, quam ad me per aures deportaret? E. Videtur. A. Cum ergo nomen ipsum sono et significatione constet, sonus autem ad aures, significatio ad mentem pertineat, nonne arbitraris in nomine velut in aliquo animante sonum esse corpus, significationem autem quasi animam soni? E. Nihil mihi videtur similius. A. Attende nunc, utrum nominis sonus per litteras dividi possit, cum anima ejus, id est, significatio non possit? Siquidem ipsa est quam paulo ante in nostra cogitatione nec latam nec longam respondisti tibi videri. E. Prorsus assentior. A. Quid cum per litteras singulas sonus ille dividitur, videtur tibi significationem illam retinere? E. Quomodo possunt singulæ litteræ significare quod nomen, quod ex his confit, significat? A. At cum perdita significatione discerptus in litteris sonus est, num aliud putas esse factum, quam dilaniato corpore discessisse animam, et quasi mortem qnamdam nominis contigisse? E. Non solum assentior, sed ita libenter, ut nihil me magis in hoc sermone delectaverit.

LXVII. A. Si ergo satis perspexisti in hac similitudine, quomodo possit dissecto corpore anima non secari, accipe

nunc quomodo frusta ipsa corporis, cum anima secta non sit, vivere possint. Jam enim concessisti, et recte, ut opinor, significationem quæ quasi anima soni est, dum nomen editur, per se ipsam nullo pacto dividi posse, cum ipse sonus, quod velut corpus ejus est, possit. Sed in solis nomine ita soni est facta divisio, ut nulla pars ejus significationem aliquam retineret. Itaque illas litteras dilacerato corpore nominis, tanquam exanima membra, id est, significatione carentia considerabamus. Quamobrem si aliquod nomen invenerimus, quod divisum queat etiam singulis partibus quidpiam significare, concedas oportet, non omnimodam veluti mortem tali præcisione factam esse, cum tibi membra separatim considerata quod libet significantia et quasi spirantia videbuntur. E. Concedam omnino, et ut jam idipsum sones, flagito. A. Accipe : nam dum viciniam solis attendo, de cujus nomine superius egimus, *lucifer* mihi occurrit, qui profecto inter secundam et tertiam syllabam scissus, nonnihil priori parte significat, cum dicimus *luci*, et ideo in hoc plus quam dimidio corpore nominis vivit. Extrema etiam pars habet animam : nam cum ferre aliquid juberis, hanc audis. Quî enim posses obtemperare, si quis tibi diceret : Fer codicem, si nihil significaret *fer* ; quod cum additur *luci*, *lucifer* sonat, et significat stellam : cum autem demitur, nonnihil significat, et ob hoc quasi retinet vitam.

LXVIII. Cum autem locus et tempus sit, quibus omnia quæ sentiuntur, occupantur, vel potius quæ occupant, quod oculis sentimus per locum, quod auribus per tempus dividitur. Ut enim vermiculus ille plus loci totus quam pars ejus occupabat, ita majorem temporis moram tenet, cum *lucifer* dicitur, quam si luci tantummodo diceretur. Quare si hoc significatione vivit in ea diminutione temporis, quæ diviso illo sono facta est, cum eadem signifi-

catio divisa non sit (non enim ipsa per tempus distendebatur, sed sonus) ita existimandum est, secto vermiculi corpore, quanquam in minore loco pars eo ipso quo pars erat viveret, non omnino animam sectam, nec loco minore minorem esse factam, licet integri animantis membra omnia per majorem locum porrecta simul possederit. Non enim locum ipsa, sed corpus quod ab eadem agebatur, tenebat : sicut illa significatio non distenta per tempus, omnes tamen nominis litteras suas moras ac tempora possidentes, velut animaverat atque compleverat. Hac similitudine interim contentus sis peto, qua te sentio delectatum. Quæ autem subtilissime de hoc disputari possunt, ita ut non similitudinibus quæ plerumque fallunt, sed rebus ipsis satis fiat, ne in præsentia expectes : nam et concludendus est tam longus sermo, et multis aliis quæ tibi desunt, animus ad hæc intuenda et dispicienda præcolendus est, ut possis intelligere liquidissime, utrum quod a quibusdam doctissimis viris dicitur, ita sese habeat, animam per se ipsam nullo modo, sed tamen per corpus posse partiri.

LXIX. Nunc accipe a me, si voles, vel potius recognosce per me, quanta sit anima non spatio loci, ac temporis, sed vi ac potentia : nam ita si meministi, propositum ac distributum jamdiu nobis est. De numero vero animarum, nescio quid tibi respondeam, cum hoc ad istam quæstionem pertinere putaveris : citius enim dixerim non esse omnino quærendum, aut certe tibi nunc differendum, quam vel numerum ac multitudinem non pertinere ad quantitatem, vel tam involutam quæstionem modo a me tibi posse expediri. Si enim dixero unam esse animam, conturbaberis, quod in altero beata est, in altero misera ; nec una res simul et beata et misera potest esse. Si unam simul et multas dicam esse, ridebis ; nec mihi facile unde

tuum risum comprimam suppetit. Sin multas tantummodo esse dixero, ipse me ridebo, minusque me mihi displicentem quam tibi perferam. Audi ergo quod ex me bene te audire posse polliceor : quod vero aut ambobus, aut alteri nostrum ita onerosum est, ut fortasse opprimat, ne subire aut imponere velis. E. Cedo prorsus, et quod tibi congruenter mecum videtur agi posse, quantum valeat anima, expecto, ut exponas.

CAPUT XXXIII.

Vis animæ in corpore, in se ipsa, et apud Deum, septem ejus magnitudinis gradus constituit. — Primus gradus animæ. — Secundus gradus animæ. — Tertius gradus animæ. — Quartus gradus animæ. — Quintus gradus animæ. — Sextus gradus animæ. — Septimus gradus animæ.

LXX. A. O utinam doctissimum aliquem, neque id tantum, sed etiam eloquentissimum, et omnino sapientissimum, perfectumque hominem de hoc ambo interrogare possemus, quonam ille modo quid anima in corpore valeret, quid in se ipsa, quid apud Deum, cui mundissima proxima est et in quo habet summum atque omne bonum suum, dicendo ac disputando explicaret. Nunc autem cum mihi ad hanc rem desit alius, audeo tamen tibi non deesse : sed hoc mercedis est, quod dum quid valeat anima indoctus expedio, quid ipse valeam securus experior. Imprimis tamen tibi amputem latissimam quamdam et infinitam expectationem, ne me de omni anima dicturum putes, sed tantum de humana, quam solam curare debe-

mus, si nobismetipsis curæ sumus. Hæc igitur primo, quod cuivis animadvertere facile est, corpus hoc terrenum atque mortale præsentia sua vivificat; colligit in unum, atque in uno tenet, diffluere atque contabescere non sinit; alimenta per membra æqualiter suis cuique redditis distribui facit; congruentiam ejus modumque conservat, non tantum in pulchritudine, sed etiam in crescendo atque gignendo. Sed hæc etiam homini cum arbutis communia videri queunt : hæc enim etiam dicimus vivere, in suo vero quidque illorum genere custodiri, ali, crescere, gignere videmus atque fatemur.

LXXI. Ascende itaque alterum gradum, et vide quid possit anima in sensibus, ubi evidentior manifestiorque vita intelligitur. Non enim audienda est nescio quæ impietas rusticana plane, magisque lignea quam sunt ipsæ arbores quibus patrocinium præbet, quæ dolere vitem quando uva decerpitur, et non solum sentire ista cum cæduntur, sed etiam videre atque audire credit : de quo errore sacrilego, alius est disserendi locus. Nunc quod institueram, intende quæ sit vis animæ in sensibus, atque in ipso motu manifestioris animantis, quorum nobis cum iis, quæ radicibus fixa sunt, nulla potest esse communio. Intendit se anima in tactum, et eo calida, frigida, aspera, lenia, dura, mollia, levia, gravia sentit atque discernit. Deinde innumerabiles differentias saporum, odorum, sonorum, formarum, gustando, olfaciendo, audiendo videndoque dijudicat. Atque in iis omnibus ea quæ secundum naturam sui corporis sunt, asciscit atque appetit; rejicit fugitque contraria. Removet se ab his sensibus certo intervallo temporum, et eorum motus quasi per quasdam ferias reparans, imagines rerum quas per eos hausit, secum catervatim et multipliciter versat, et hoc totum est somnus et somnia. Sæpe etiam gestiendo ac vagando faci-

litate motus delectatur, et sine labore ordinat membrorum concordiam; pro copulatione sexus agit quod potest, atque in duplici natura, societate atque amore molitur unum. Fœtibus non jam gignendis tantummodo, sed etiam fovendis, tuendis, alendisque conspirat. Rebus inter quas corpus agit, et quibus corpus sustentat, consuetudine sese innectit, et ab eis quasi membris ægre separatur : quæ consuetudinis vis etiam sejunctione rerum ipsarum atque intervallo temporis non discissa, memoria vocatur. Sed hæc rursus omnia posse animam etiam in bestiis nemo negat.

LXXII. Ergo attollere in tertium gradum, qui jam est homini proprius, et cogita memoriam non consuetudine inolitarum, sed animadversione atque signis commendatarum ac retentarum rerum innumerabilium, tot artes opificum, agrorum cultus, extructiones urbium, variorum ædificiorum ac moliminum multimoda miracula; inventiones tot signorum in litteris, in verbis, in gestu, in cujuscemodi sono, in picturis atque figmentis; tot gentium linguas, tot instituta, tot nova, tot instaurata; tantum librorum numerum, et cujuscemodi monumentorum ad custodiendam memoriam, tantamque curam posteritatis; officiorum, potestatum, honorum dignitatumque ordines, sive in familiis, sive domi, militiæque in republica, sive in profanis, sive in sacris apparatibus; vim ratiocinandi et excogitandi, fluvios eloquentiæ, carminum varietates, ludendi ac jocandi causa milleformes simulationes, modulandi peritiam, dimetiendi subtilitatem, numerandi disciplinam, præteritorum ac futurorum ex præsentibus conjecturam. Magna hæc et omnino humana. Sed est adhuc ista partim doctis atque indoctis, partim bonis ac malis animis copia communis.

LXXIII. Suspice igitur atque insili quarto gradui, ex quo bonitas incipit, atque omnis vera laudatio. Hinc

enim anima se non solum suo, si quam universi partem agit, sed ipsi etiam universo corpori audet præponere, bonaque ejus bona sua non putare, atque potentiæ pulchritudinique suæ comparata, discernere atque contemnere: et inde quo magis se delectat, eo magis sese abstrahere a sordibus, totamque emaculare ac mundissimam reddere et comptissimam; roborare se adversus omnia, quæ de proposito ac sententia dimovere moliuntur; societatem humanam magnipendere, nihilque velle alteri quod sibi nolit accidere; sequi auctoritatem ac præcepta sapientium, et per hæc loqui sibi Deum credere. In hoc tam præclaro actu animæ inest adhuc labor, et contra hujus mundi molestias atque blanditias magnus acerrimusque conflictus. In ipso enim purgationis negotio subest metus mortis sæpe non magnus, sæpe vero vehementissimus: non magnus tum cum robustissime creditur (nam videre hoc utrum sit verum, nonnisi perpurgatæ animæ licet) tanta Dei providentia justitiaque gubernari omnia, ut nulli mors inique accidere possit, etiamsi eam forte iniquus intulerit. Vehementer autem formidatur mors in hoc jam gradu, cum et illud eo creditur infirmius, quo sollicitius quæritur; et eo ipso minus videtur, quo tranquillitas propter metum minor est, investigandis obscurissimis rebus pernecessaria. Deinde quo magis magisque sentit anima, eo ipso quo proficit, quantum intersit inter puram et contaminatam; eo magis timet, ne deposito isto corpore, minus eam possit Deus quam se ipsa ferre pollutam. Nihil autem difficilius quam et metuere mortem, et ab illecebris hujus mundi sicut pericula ipsa postulant, temperare. Tanta est tamen anima, ut etiam hoc possit adjuvante sane justitia summi et veri Dei, qua hæc universitas sustentatur et regitur; qua etiam factum est, ut non modo sint omnia, sed ita sint, ut omnino melius esse non

possint. Cui sese in opere tam difficili mundationis suæ adjuvandam eperficiendam piissime tutissimeque committit.

LXXIV. Quod cum effectum erit, id est, cum fuerit ab omni tabe anima libera maculisque diluta, tum se denique in se ipsa lætissime tenet, nec omnino aliquid metuit sibi aut ulla sua causa quidquam angitur. Est ergo iste quintus gradus : aliud est enim efficere, aliud tenere puritatem : et alia prorsus actio qua se inquinatam redintegrat, alia qua non patitur se rursus inquinari. In hoc gradu omnifariam concipit quanta sit : quod cum conceperit, tunc vero ingenti quadam et incredibili fiducia pergit in Deum, id est, in ipsam contemplationem veritatis, et illud propter quod tantum laboratum est, altissimum et secretissimum præmium.

LXXV. Sed hæc actio, id est, appetitio intelligendi ea quæ vere summeque sunt, summus aspectus est animæ, quo perfectiorem, meliorem rectioremque non habet. Sextus ergo erit iste gradus actionis : aliud est enim mundari oculum ipsum animæ, ne frustra et temere aspiciat et prave videat : aliud ipsam custodire atque firmare sanitatem : aliud jam serenum atque rectum aspectum in id quod videndum est dirigere. Quod qui prius volunt facere quam mundati et sanati fuerint, ita illa luce reverberantur veritatis, ut non solum nihil boni, sed etiam mali plurimum in ea putent esse, atque ab ea nomen veritatis abjudicent, et cum quadam libidine et voluptate miserabili in suas tenebras, quas eorum morbus pati potest, medicinæ maledicentes refugiant. Unde divino afflatu, et prorsus ordinatissime illud a Propheta dicitur : « Cor mundum crea in me Deus, et Spiritum rectum » innova in visceribus meis [1]. » Spiritus enim rectus est, credo, quo fit ut anima in veritate quærenda deviare atque

[1] Psal. L, 12.

errare non possit. Qui profecto in ea non instauratur, nisi prius cor mundum fuerit, hoc est, nisi prius ipsa cogitatio ab omni cupiditate ac fæce rerum mortalium sese cohibuerit et eliquaverit.

LXXVI. Jamvero in ipsa visione atque contemplatione veritatis, qui septimus atque ultimus animæ gradus est; neque jam gradus, sed quædam mansio quo illis gradibus pervenitur, quæ sint gaudia, quæ perfructio summi et veri boni, cujus serenitatis atque æternitatis afflatus, quid ego dicam? Dixerunt hæc quantum dicenda esse judicaverunt, magnæ quædam et incomparabiles animæ, quas etiam vidisse ac videre ista credimus. Illud plane ego nunc audeo tibi dicere, nos si cursum quem nobis Deus imperat, et quem tenendum suscepimus, constantissime tenuerimus, perventuros per virtutem Dei atque sapientiam ad summam illam causam, vel summum auctorem, vel summum principium rerum omnium, vel si quo alio modo res tanta congruentius appellari potest: quo intellecto vere videbimus quam sint omnia sub sole vanitas vanitantium [1]. Vanitas enim est fallacia, vanitantes autem vel falsi, vel fallentes, vel utrique intelliguntur. Licet tamen dignoscere quantum inter hæc, et ea quæ vere sunt distet, et quemadmodum tamen etiam ista omnia Deo auctore creata sint, et in illorum comparatione nulla sint, per se autem considerata mira atque pulchra. Tunc agnoscemus quam vera nobis credenda imperata sint, quamque optime ac saluberrime apud matrem Ecclesiam nutriti fuerimus, quæve sit utilitas lactis illius quod apostolus Paulus parvulis se potum dedisse prædicavit [2]: quod alimentum accipere cum quis matre nutritur, utilissimum est; cum jam grandis est, pudendum; respuere cum opus est, miserandum; reprehendere ali-

[1] Eccles. I, 2. Ita frequenter citat. Vide I Retract. c. VII, n. 3. — [2] I Cor. III, 2.

quando aut odisse, sceleris et impietatis : tractare autem ac dispensare commode, laudis et charitatis plenissimum est. Videbimus etiam naturæ hujus corporeæ tantas commutationes et vicissitudines, dum divinis legibus servit, ut etiam ipsam resurrectionem carnis, quæ partim tardius, partim omnino non creditur, ita certam teneamus ut certius nobis non sit solem cum occiderit oriturum. Jamvero eos qui ad exemplum salutis nostræ ac primitias a Filio Dei potentissimo, æterno, incommutabili susceptum hominem, eumdemque natum esse de Virgine, cæteraque hujus historiæ miracula irrident, sic contemnemus, tanquam eos pueros, qui cum pictorem propositis tabulis quas intueatur pingentem viderint, non putent posse hominem pingi, nisi aliam picturam qui pingit, aspexerit. Tanta autem in contemplanda veritate voluptas est, quantacumque ex parte eam quisque contemplari potest, tanta puritas, tanta sinceritas, tam indubitanda rerum fides, ut neque quidquam præterea scisse se aliquando aliquis putet, cum sibi scire videbatur, et quo minus impediatur anima toti tota inhærere veritati, mors quæ antea metuebatur, id est, ab hoc corpore omnimoda fuga et elapsio, pro summo munere desideretur.

CAPUT XXXIV.

Anima solus Deus melior, adeoque solus ei colendus est.

LXXVII. Audisti quanta vis sit animæ ac potentia, quod ut breviter colligam, quemadmodum fatendum est, animam humanam non esse quod Deus est : ista præsumendum, nihil inter omnia quæ creavit, Deo esse pro-

pinquius. Ideoque divine ac singulariter in Ecclesia catholica traditur, « Nullam creaturam colendam esse animæ » (libentius enim loquor his verbis quibus mihi hæc insinuata sunt), sed ipsum tantummodo rerum quæ sunt omnium creatorem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia[1]; id est, incommutabile principium, incommutabilem sapientiam, incommutabilem charitatem, unum Deum verum atque perfectum, qui nunquam non fuerit, nunquam non erit, nunquam aliter fuerit, nunquam aliter erit: quo nihil sit secretius, nihil præsentius; qui difficile invenitur ubi sit, difficilius ubi non sit : cum quo esse non omnes possunt et sine quo esse nemo potest: et si quid de illo incredibilius, convenientius tamen atque aptius homines dicere valemus. Hic ergo solus Deus animæ colendus est, neque discrete, neque confuse. Quidquid enim anima colit ut Deum, necesse est ut melius esse quam se ipsam putet. Animæ autem natura nec terra, nec maria, nec sidera, nec luna, nec sol, nec quidquam omnino quod tangi, aut his oculis videri potest, non denique ipsum quod videri a nobis non potest, cœlum melius esse credendum est. Imo hæc omnia longe deteriora esse, quam est quælibet anima, ratio certa convincit, si modo eam veri amatores ducentem per insolita quædam, et ob hoc ardua, constantissime atque observantissime sequi audeant.

LXXVIII. Si quid vero aliud est in rerum natura præter ista quæ sensibus nota sunt, et prorsus quæ aliquod spatium loci obtinent, quibus omnibus præstantiorem animam humanam esse diximus : si quid ergo aliud est eorum quæ Deus creavit, quiddam est deterius, quiddam par : deterius, ut anima pecoris; par, ut Angeli : melius autem, nihil. Et si quando est aliquid horum melius, hoc peccato ejus fit, non natura. Quo tamen non usque adeo fit deterior, ut ei pecoris anima præferenda, aut

conferenda sit. Deus igitur solus ei colendus est, qui solus ejus est auctor. Homo autem quilibet alius, quanquam sapientissimus et perfectissimus, vel prorsus quælibet anima rationis compos atque beatissima, amanda tantummodo et imitanda est, eique pro merito atque ordine quod ei congruit deferendum. Nam « Dominum Deum tuum » adorabis, et illi soli servies[1]. » Errantibus vero cognatis animis et laborantibus, quantum licet atque præceptum est, opem ferendam esse sciamus, ita ut hoc ipsum cum bene agitur, Deum per nos agere intelligamus. Neque quidquam nobis proprium vindicemus inanis gloriæ cupiditate decepti, quo uno malo a summo in ima demergitur. Neque vitiis oppressos, sed ipsa vitia; neque peccantes, sed ipsa peccata oderimus. Omnibus enim subventum velle debemus, etiam qui nos læserunt, aut lædere, aut omnino lædi volunt. Hæc est vera, hæc perfecta, hæc sola religio, per quam Deo reconciliari pertinet ad animæ, de qua quærimus, magnitudinem, qua se libertate dignam facit : nam ille ab omnibus liberat, cui servire omnibus utilissimum est, et in cujus servitio placere perfecte sola libertas est. Sed video me pene excessisse metas propositi mei, ac sine ulla interrogatione tandiu tibi multa dixisse : neque id me pœnitet. Nam cum sint ista per tam multas Ecclesiæ Scripturas dispersa, quanquam ea non incommode collegisse videamur, plene tamen intelligi nequeunt, nisi quisque in illorum septem quarto gradu fortiter agens, pietatemque custodiens, et ad ea percipienda sanitatem ac robur comparans, inquirat omnia singillatim diligentissime ac sagacissime : namque illis omnibus gradibus inest distincta et propria pulchritudo, quos actus melius appellamus.

[1] Deut. VI, 13; et Math. IV, 10.

CAPUT XXXV.

Actus animæ juxta septem præfatos gradus varie appellantur.

LXXIX. Quærimus quippe de animæ potentia, et fieri potest ut hæc omnia simul agat, sed id solum sibi agere videatur quod agit cum difficultate, aut certe cum timore. Agit enim hoc multo quam cætera attentior. Ascendentibus igitur sursum versus, primus actus, docendi causa dicatur animatio : secundus, sensus : tertius, ars : quartus, virtus : quintus, tranquillitas : sextus, ingressio : septimus, contemplatio. Possunt et hoc modo appellari : De corpore; per corpus; circa corpus; ad se ipsam; in se ipsa; ad Deum; apud Deum. Possunt et sic : Pulchre de alio; pulchre per aliud; pulchre circa aliud; pulchre ad pulchrum; pulchre in pulchro; Pulchre ad pulchritudinem; pulchre apud pulchritudinem. De quibus omnibus post requires, si quid videbitur aperiendum : nunc ideo volui toties ista signare vocabulis, ne te moveat cum alii aliis nominibus eadem vocant, aut aliter etiam partiuntur; et ob hoc aut ista aut illa improbes. Innumerabilibus enim modis eædem res et appellari et dividi possunt rectissime aut subtilissime, sed in tanta copia modorum utitur quisque, quo se congruenter uti existimat.

CAPUT XXXVI.

Attinguntur reliquæ de anima quæstiones. — Quæ sit religio vera.

LXXX. Deus igitur summus et verus lege inviolabili et incorrupta, qua omne quod condidit regit, subjicit animæ corpus; animam sibi, et sic omnia sibi : neque in ullo actu eam deserit, sive pœna, sive præmio. Id enim judicavit esse pulcherrimum, ut esset quidquid est, quomodo est; et ita naturæ gradibus ordinaretur, ut considerantes universitatem nulla offenderet ex ulla parte deformitas : omnisque animæ pœna et omne præmium conferret semper aliquid proportione justæ pulchritudini, dispositionique rerum omnium. Datum est enim animæ liberum arbitrium, quod qui nugatoriis ratiocinationibus labefactare conantur, usque adeo cæci sunt, ut ne ista ipsa quidem vana atque sacrilega propria voluntate se dicere intelligant. Nec tamen ita liberum arbitrium animæ datum est, ut quodlibet eo moliens, ullam partem divini ordinis legisque perturbet. Datum est enim a sapientissimo atque invictissimo totius creaturæ Domino. Sed ista ut videnda sunt, videre paucorum est; neque ad hoc quisquam nisi vera religione fit idoneus. Est enim religio vera, qua se uni Deo anima, unde se peccato velut abruperat, reconciliatione religat. Innectit ergo animam in illo actu tertio, atque incipit ducere; purgat in quarto; reformat in quinto; introducit in sexto; pascit in septimo : atque hoc fit alias citius, alias tardius, ut quæque amore ac meritis valent : omnia tamen Deus justissime,

moderatissime, pulcherrime facit, quoquo modo sese habere voluerint de quibus facit. Jamvero etiam puerorum infantium consecrationes quantum prosint, obscurissima quæstio est, nonnihil tamen prodesse credendum est. Inveniet hoc ratio, cum quæri oportuerit : quanquam et alia multa jamdiu quærenda tibi potius aliquando, quam cognoscenda protulerim. Quod fiet utilissime, si duce pietate requirantur.

LXXXI. Quæ cum ita sint, quis est qui juste stomachetur, quod agendo atque administrando corpori anima data sit, cum tantus et tam divinus rerum ordo connecti melius non possit? Aut quærendum putet, qualis in hoc mortali et fragili corpore efficiatur, cum et in mortem propter peccatum jure contrusa sit, et virtute hic etiam possit excellere? Aut qualis post hoc corpus futura sit, cum et pœna mortis necessario manere debeat manente peccato et virtuti pietatique sit Deus ipse, id est veritas ipsa præmium? Quare si jam placet, tam longum sermonem terminemus aliquando, et implendis Dei præceptis vigilantissime et religiosissime operam demus : non est enim alia fuga de tantis malis. Si quid autem obscurius a me dictum est quam velles, facito ut memoriæ mandatum alias opportunius requiras. Neque enim deerit nobis quærentibus se, qui desuper est magister omnium. E. Ego vero et hac oratione ita sum affectus, ut eam interpellare nefas putaverim : et si tibi modus sermonis hic placet, tresque illæ quæstiones quæ remanebant, tam breviter perstringendæ in præsentia visæ sunt, cedam judicio tuo, ac deinceps tam magnis rebus investigandis, non modo tempus propter tuas occupationes, sed etiam me ipsum opportuniorem observabo.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE MUSICA.

LIBRI VI[1].

LIBER I.

TRADITUR MUSICÆ DEFINITIO, ET QUI AD HUJUSCE DISCIPLINÆ CONSIDERATIONEM PERTINENT, MOTUUM NUMEROSORUM SPECIES AC PROPORTIO EXPLICANTUR.

CAPUT I.

Sonorum certas dimensiones observare non ad grammaticam spectat, sed ad musicam.

I. MODUS, qui pes est[2]? DISCIPULUS: Pyrrichius. MAGISTER: Quot temporum est? D. Duum. M. *Bonus*, qui pes est? D. Idem qui et *modus*. M. Hoc est ergo *modus*, quod *bonus*. D. Non. M. Cur ergo idem? D. Quia idem in sono, in significatione aliud. M. Concedis ergo eumdem sonum esse cum dicimus, *modus*, et, *bonus*. D. Litterarum sono ista video discrepare, cætera autem paria esse. M. Quid

[1] Inchoati an. Chr. 387, perfecti circiter an. 389. Vide Retract. lib. 1, cap. XI. — [2] Vide D. Guillon, tom. XXI, pag. 63-65.

cum enuntiamus, *pone* verbum, et *pone* adverbium, præter id quod significatio diversa est, nihil tibi videtur sonus distare? D. Distat omnino. M. Unde distat, cum et iisdem temporibus utrumque, et iisdem litteris constet? D. Eo distat quod in diversis locis habent acumen. M. Cujus tandem artis est ista dignoscere? D. A grammaticis hæc audire soleo, et ibi ea didici, sed utrum hoc ejusdem artis sit proprium, an aliunde usurpatum, nescio. M. Post ista videbimus: nunc illud quæro, utrum si tympanum vel chordam bis percuterem tam raptim et velociter quam cum enuntiamus, *modus*, aut, *bonus*, agnosceres et ibi eadem tempora esse, an non? D. Agnoscerem. M. Vocares ergo pedem pyrrichium. D. Vocarem. M. Nomen hujus pedis a quo nisi a grammatico didicisti? D. Fateor. M. Ergo de omnibus hujusmodi sonis grammaticus judicabit, an per te ipsum istos pulsus didicisti, sed nomen quod imponeres a grammatico audieras? D. Ita est. M. Et ausus es nomen quod te grammatica docuit, transferre ad eam rem, quam non pertinere ad grammaticam confiteris? D. Video non ob aliud pedi nomen impositum, quam propter temporum dimensionem, quam ubicumque cognovero, eo transferre illud vocabulum cur non audeo? Sed etsi alia vocabula sunt imponenda, cum ejusdem dimensionis soni sunt, sed ad grammaticos tamen non pertinent, quid mihi est de nominibus laborare, cum res aperta sit? M. Nec ego id volo: sed tamen cum videas innumerabilia genera sonorum, in quibus certæ dimensiones observari possunt, quæ genera fatemur grammaticæ disciplinæ non esse tribuenda, nonne censes esse aliam aliquam disciplinam, quæ quidquid in hujusmodi sit vocibus numerosum artificiosumque contineat? D. Probabile mihi videtur. M. Quod ejus esse nomen existimas? Nam opinor non tibi novum esse omnipotentiam

quamdam canendi Musis solere concedi. Hæc est, nisi fallor, illa quæ Musica nominatur. D. Et ego hanc esse existimo.

CAPUT II.

Musica quid sit. — Modulari quid sit.

II. M. Sed jam placet nobis de nomine minime laborare: modo inquiramus, si videtur, quam diligentissime possumus, omnem hujus quæcumque est disciplinæ vim atque rationem. D. Inquiramus sane: nam hoc totum quidquid est, multum nosse desidero. M. Defini ergo musicam. D. Non audeo. M. Potes saltem definitionem meam probare. D. Experibor si dixeris. M. Musica est scientia bene modulandi: an tibi non videtur? D. Videretur fortasse, si mihi liqueret quid sit ipse modulatio? M. Numquidnam hoc verbum quod modulari dicitur, aut nunquam audisti, aut uspiam nisi in eo quod ad cantandum saltandumque pertineret? D. Ita est quidem: sed quia video modulari a modo esse dictum, cum in omnibus bene factis modus servandus sit, et multa etiam in canendo ac saltando quamvis delectent, vilissima sint, volo plenissime accipere quid prorsus sit ipsa modulatio, quo uno pene verbo tantæ disciplinæ definitio continetur. Non enim tale aliquid hic discendum est, quale quilibet cantores histrionesque noverunt. M. Illud superius quod in omnibus etiam præter musicam factis modus servandus est, et tamen in musica modulatio dicitur, non te moveat; nisi forte ignoras dictionem oratoris proprie nominari. D. Non ignoro: sed quorsum isthuc? M. Quia et

puer tuus quamlibet impolitissimus et rusticissimus, cum vel uno verbo interroganti tibi respondet, fateris eum aliquid dicere? D. Fateor. M. Ergo et ille orator est? D. Non. M. Non igitur dictione usus est cum aliquid dixerit, quamvis dictionem a dicendo dictam esse fateamur. D. Concedo : sed et hoc quo pertineat requiro. M. Ad id scilicet ut intelligas modulationem posse ad solam musicam pertinere, quamvis modus, unde flexum verbum est, possit etiam in aliis rebus esse : quemadmodum dictio proprie tribuitur oratoribus, quamvis dicat aliquid omnis qui loquitur, et a dicendo dictio nominata sit. D. Jam intelligo.

III. M. Illud ergo quod abs te postea dictum est, multa esse in canendo et saltando vilia, in quibus si modulationis nomen accipimus, pene divina ista disciplina vilescit, cautissime omnino abs te animadversum est. Itaque discutiamus primum quid sit modulari, deinde quid sit bene modulari : non enim frustra est definitioni additum. Postremo etiam quod ibi scientia posita est, non est contemnendum : nam his tribus, nisi fallor, definitio illa perfecta est. D. Ita fiat. M. Igitur quoniam fatemur modulationem a modo esse nominatam, numquidnam tibi videtur metuendum ne aut excedatur modus, aut non impleatur nisi in rebus quæ motu aliquo fiunt; aut si nihil moveatur, possumus formidare, ne præter modum aliquid fiat? D. Nullo pacto. M. Ergo modulatio non incongrue dicitur movendi quædam peritia, vel certe qua fit ut bene aliquid moveatur. Non enim possumus dicere, bene moveri aliquid, si modum non servat. D. Non possumus quidem : sed necesse erit rursus istam modulationem in omnibus bene factis intelligere. Nihil quippe nisi bene movendo, bene fieri video. M. Quid si forte ista omnia per musicam fiant, quamvis modulationis nomen in cujuscemodi orga-

nis magis tritum sit, nec immerito? Nam credo videri tibi aliud esse tornatum aliquid ligneum vel argenteum, vel cujusce materiæ, aliud autem ipsum motum artificis, cum illa tornantur. D. Assentior multum differre. M. Numquidnam ergo ipse motus propter se appetitur, et non propter id quod vult esse tornatum? D. Manifestum est. M. Quid, si membra non ob aliud moveret, nisi ut pulchre ac decore moverentur, eum facere aliud nisi saltare diceremus? D. Ita videtur. M. Quando ergo censes aliquam rem præstare et quasi dominari, cum propter se ipsam, an cum propter aliud appetitur? D. Quis negat cum propter se ipsam? M. Repete nunc illud superius quod de modulatione diximus: nam ita eam posueramus, quasi quamdam movendi esse peritiam, et vide ubi magis habere sedem debeat hoc nomen, in eo motu qui velut liber est, id est, propter se ipse appetitur, et per se ipse delectat; an in eo qui servit quodam modo: nam quasi serviunt omnia quæ non sibi sunt, sed ad aliquid aliud referuntur. D. In eo scilicet qui propter se appetitur. M. Ergo sientiam modulandi jam probabile est esse scientiam bene movendi, ita ut motus per se ipse appetatur, atque ob hoc per se ipse delectet. D. Probabile sane.

CAPUT III.

Bene modulari quid sit et cur in musicæ definitione positum.

IV. M. Cur ergo additum est, bene; cum jam ipsa modulatio nisi bene videatur, esse non possit? D. Nescio, et quemadmodum mihi ereptum sit ignoro: nam hoc

requirendum animo hæserat. M. Poterat omnino nulla de hoc verbo controversia fieri, ut jam musicam sublato eo quod positum est, bene tantum scientiam modulandi definiremus? D. Quis enim ferat, si enodare totum ita velis? M. Musica est scientia bene movendi. Sed quia bene moveri jam dici potest, quidquid numerose servatis temporum atque intervallorum dimensionibus movetur; jam enim delectat, et ob hoc modulatio non incongrue jam vocatur: fieri autem potest, ut ista numerositas atque dimensio delectet, quando non opus est; ut si quis suavissime canens, et pulchre saltans, velit eo ipso lascivire, cum res severitatem desiderat, non bene utique numerosa modulatione utitur, id est, ea motione quæ jam bona, ex eo quia numerosa est, dici potest, male ille, id est, incongruenter utitur. Unde aliud est modulari, aliud bene modulari. Nam modulatio ad quemvis cantorem, tantum qui non erret in illis dimensionibus vocum ac sonorum: bona vero modulatio ad hanc liberalem disciplinam, id est, ad musicam pertinere arbitranda est. Quod si nec illa bona tibi motio videtur, ex eo quia inepta est, quamvis artificiose numerosam esse fateare, teneamus illud nostrum, quod ubique servandum est, ne certamen verbi, re satis elucente, nos torqueat, nihilque curemus utrum musica modulandi, an bene modulandi scientia describatur. D. Amo quidem rixas verborum præterire atque contemnere, non tamen mihi displicet ista distinctio.

CAPUT IV.

Scientia cur in musicæ definitione ponitur.

V. M. Restat ut quæramus cur sit in definitione scientia. D. Ita fiat : nam hoc flagitare ordinem memini. M. Responde igitur, utrum tibi videatur bene modulari vocem luscinia verna parte anni : nam et numerosus est et suavissimus ille cantus, et, nisi fallor, tempori congruit. D. Videtur omnino. M. Numquidnam liberalis hujus disciplinæ perita est? D. Non. M. Vides igitur nomen scientiæ definitioni pernecessarium. D. Video prorsus. M. Dic mihi ergo, quæso te, nonne tales tibi omnes videntur, qualis illa luscinia est, qui sensu quodam ducti bene canunt, hoc est, numerose id faciunt ac suaviter, quamvis interrogati de ipsis numeris, vel de intervallis acutarum graviumque vocum respondere non possint. D. Simillimos eos puto. M. Quid ii qui illos sine ista scientia libenter audiunt, cum videamus elephantos, ursos, aliaque nonnulla genera bestiarum ad cantus moveri, avesque ipsas delectari suis vocibus, non enim nullo extra posito commodo tam impense id agerent sine quadam libidine, nonne pecoribus comparandi sunt? D. Censeo : sed pene in omne genus humanum tendit hæc contumelia. M. Non est quod putas. Nam magni viri etsi musicam nesciunt ; aut congruere plebi volunt, quæ non multum a pecoribus distat, et cujus ingens est numerus, quod modestissime ac prudentissime faciunt, (sed de hoc nunc differendi locus non est), aut post magnas curas relaxandi ac reparandi animi gratia moderatissime ab iis aliquid voluptatis assumitur,

quam interdum sic capere modestissimum est; ab ea vero capi vel interdum, turpe atque indecorum est.

VI. Sed quid tibi videtur, qui vel tibiis canunt vel cithara, atque hujusmodi instrumentis, numquidnam possunt lusciniæ comparari? D. Non. M. Quid igitur distant? D. Quod in istis artem quamdam esse video, in illa vero solam naturam. M. Verisimile dicis : sed ars tibi videtur ista esse dicenda, etiamsi quadam imitatione id faciunt? D. Cur non? Nam video tantum valere in artibus imitationem, ut ea sublata omnes pene perimantur. Præbent enim se magistri ad imitandum, et hoc ipsum est quod vocant docere. M. Videtur tibi ars ratio esse quædam, et ii qui arte utuntur, ratione uti; an aliter putas? D. Videtur. M. Quisquis igitur ratione uti non potest, arte non utitur. D. Et hoc concedo. M. Censes-ne muta animalia, quæ etiam irrationalia dicuntur, uti posse ratione? D. Nullo modo. M. Aut igitur picas et psittacos et corvos rationalia esse dicturus es animalia, aut imitationem nomine artis temere vocasti. Videmus enim has aves et multa canere ac sonare quodam humano usu, et nonnisi imitando facere, nisi tu aliter credis. D. Quomodo hoc confeceris, et quantum contra responsionem meam valeat, nondum plane intelligo. M. Quæsiveram ex te, utrum citharistas et tibicines, et hujusmodi aliud genus hominum, artem diceres habere, etiamsi id quod in canendo faciunt, imitatione assecuti sunt. Dixisti esse artem, tantumque id valere affirmasti, ut omnes pene tibi artes periclitari viderentur imitatione sublata. Ex quo jam colligi potest omnem, qui imitando assequitur aliquid, arte uti; etiamsi forte non omnis qui arte utitur, imitando eam perceperit. Aut si omnis imitatio ars est et ars omnis ratio, omnis imitatio ratio : ratione autem non utitur irrationale animal, non igitur habet artem : habet autem imitationem, non est

igitur ars imitatio. D. Ego multas artes imitatione constare dixi, non ipsam imitationem artem vocavi. M. Quæ igitur artes imitatione constant, non eas censes ratione constare? D. Imo utroque puto eas constare. M. Nihil repugno; sed scientiam in quo ponis, in ratione, an in imitatione? D. Et hoc in utroque. M. Ergo scientiam illis avibus dabis, quibus imitationem non adimis. D. Non dabo : ita enim dixi in utroque esse scientiam, ut in sola imitatione esse non possit. M. Quid, in sola ratione videtur tibi esse posse? D. Videtur. M. Aliud igitur putas esse artem, aliud scientiam : siquidem scientia et in sola ratione esse potest, ars autem rationi jungit imitationem. D. Non video esse consequens. Non enim omnes, sed multas artes dixeram, simul ratione atque imitatione constare. M. Quid, scientiam vocabis-ne etiam illam, quæ his duobus simul constat, an ei solam partem rationis attribues? D. Quid enim me prohibet vocare scientiam, cum rationi adjungitur imitatio?

VII. M. Quoniam nunc agimus de citharista et tibicine, id est, de musicis rebus, volo mihi dicas, utrum corpori tribuendum sit, id est, obtemperationi cuidam corporis, si quid isti homines imitatione faciunt. D. Ego istam et animo simul et corpori tribuendam puto : quanquam idipsum verbum satis proprie abs te positum est, quod obtemperationem corporis appellasti : non enim obtemperare nisi animo potest. M. Video te cautissime imitationem non soli corpori voluisse concedere. Sed numquid scientiam negabis ad solum animum pertinere? D. Quis hoc negaverit? M. Nullo modo igitur scientiam in sonis nervorum et tibiarum, simul et rationi et imitationi tribuere sineris. Illa enim imitatio non est, ut confessus es, sine corpore; scientiam vero solius animi esse dixisti. D. Ex iis quidem, quæ tibi concessi, fateor hoc esse con-

fectum : sed quid ad rem? Habebit enim et tibicen scientiam in animo. Neque enim cum ei accedit imitatio, quam sine corpore dedi esse non posse, adimet illud quod animo amplectitur. M. Non adimet quidem : nec ego affirmo eos, a quibus organa ista tractantur, omnes carere scientia. sed non habere omnes dico. Istam enim ad hoc volvimus quæstionem, ut intelligamus, si possumus, quam recte sit scientia in illa definitione musicæ posita, quam si omnes tibicines et fidicines, et id genus alii, quilibet habent, nihil ista disciplina puto esse vilius, nihil abjectius.

VIII. Sed attende quam diligentissime, ut quod diu jam molimur appareat. Certe enim jam mihi dedisti in solo animo habitare scientiam. D. Quidni dederim? M. Quid, sensum aurium animo-ne, an corpori, an utrique concedis? D. Utrique. M. Quid memoriam? D. Animo puto esse tribuendam. Non enim si per sensus percipimus aliquid quod memoriæ commendamus, ideo in corpore memoria esse putanda est. M. Magna fortasse ista quæstio est neque huic opportuna sermoni : Sed quod proposito sat est, puto te negare non posse, bestias habere memoriam. Nam et nidos post annum revisunt hirundines, et de capellis verissime dictum est :

Atque ipsæ memores redeunt in tecta capellæ.

Et canis heroem dominum, jam suis hominibus oblitum recognovisse prædicatur. Et innumerabilia, si velimus, animadvertere possumus, quibus id quod dico manifestum est. D. Nec ego istud nego, et quid te adjuvet, vehementer expecto. M. Quid putas, nisi quod scientiam qui soli animo tribuit, eamque omnibus irrationalibus animantibus adimit, neque in sensu eam, neque in memo-

[1] Virg. Georg. III.

ria (nam illud non est sine corpore, et utrumque etiam in bestia est), sed in solo intellectu collocavit? D. Et hoc expecto quid te adjuvet. M. Nihil aliud, nisi omnes qui sensum sequuntur, et quod in eo delectat memoriæ commendant, atque secundum id corpus moventes, vim quamdam imitationis adjungunt, non eos habere scientiam, quamvis perite ac docte multa facere videantur, si rem ipsam quam profitentur aut exhibent, intellectus puritate ac veritate non teneant. At si tales esse istos theatricos operarios ratio demonstraverit, nihil erit, ut opinor, cur dubites eis negare scientiam, et ob hoc musicam, quæ scientia modulandi est, nequaquam concedere. D. Explica hoc, videamus quale sit.

IX. M. Mobilitatem digitorum celeriorem vel pigriorem credo te non scientiæ, sed usui dare. D. Cur ita credis id? M. Quia superius soli animo scientiam tribuebas, hoc autem quanquam imperante animo, tamen esse corporis vides. D. Sed cum sciens animus hoc imperat corpori, magis hoc scienti animo, quam servientibus membris tribuendum puto. M. Nonne censes posse fieri ut unus alium scientiam præcedat, cum ille imperitior multo facilius et expeditius digitos moveat? D. Censeo. M. At si motus celer et expeditior digitorum scientiæ tribuendus esset, tanto in eo quisque excelleret, quanto esset scientior. D. Concedo. M. Attende etiam istud. Nam opinor nonnunquam te animadvertisse fabros, vel hujusmodi opifices, ascia sive securi eumdem locum feriendo repetere, et non alio quam eo quo intendit animus ictum perducere, quod nos tentantes cum assequi nequimus, ab eis sæpe irridemur. D. Ita est ut dicis. M. Ergo cum id nos facere non valemus, numquid ignoramus quid feriri debeat, vel quantum debeat amputari? D. Sæpe ignoramus, sæpe scimus. M. Fac ergo aliquem nosse omnia,

quæ fabri facere debeant, et perfecte nosse, minus tamen valere in opere, sed eisdem ipsis qui facillime operantur, multa dictare solertius quam illi per se indicare possent, an id usu evenire negas? D. Non nego. M. Non igitur solum movendi celeritas atque facilitas, sed etiam motionis modus ipse in membris, usui potius quam scientiæ tribuendus est. Nam si aliter esset, eo quisque manibus melius uteretur quo esset peritior : quod licet ad tibias citharasve referamus, ne quod ibi digiti atque articuli faciunt, quia difficile nobis est, scientia potius quam usu et sedula imitatione ac meditatione fieri putemus. D. Non queo resistere, nam et medicos audire soleo doctissimos viros, sæpe in secandis; vel quoquo modo comprimendis membris, in eo quod manu ac ferro fiat, ab imperitioribus antecedi; quod genus curandi chirurgiam nominant, quo vocabulo satis significatur operaria quædam in manibus medendi consuetudo. Perge itaque ad cætera, et jam istam confice quæstionem.

CAPUT V.

Sensus musices an inest a natura.

X. M. Illud restat, ut opinor, ut inveniamus, si possumus, has ipsas artes, quæ nobis per manus placent, ut illius usus potentes essent, non continuo scientiam, sed sensum ac memoriam secutas : ne forte mihi dicas fieri quidem posse, ut scientia sine usu sit, et major plerumque quam est in eis qui usu excellunt, sed tamen etiam illos ad usum tantum non potuisse sine ulla scientia pervenire. D. Aggredere : nam ita deberi manifestum est.

M. Nunquam-ne hujusmodi histriones audisti studiosius? D. Plus fortasse quam vellem? M. Unde fieri putas, ut imperita multitudo explodat sæpe tibicinem nugatorios sonos efferentem, rursumque plaudat bene canenti, et prorsus quanto suavius canitur, tanto amplius et studiosius moveatur? Numquidnam id a vulgo per artem musicam fieri credendum est? D. Non. M. Quid igitur? D. Natura id fieri puto, quæ omnibus dedit sensum audiendi, quo ista judicantur. M. Recte putas. Sed jam etiam illud vide, utrum et tibicen ipse hoc sensu præditus sit. Quod si ita est, potest ejus sequens judicium movere digitos cum tibias inflaverit, et quod satis commode pro arbitrio sonuerit, id notare ac mandare memoriæ, atque id repetendo consuefacere digitos eo ferri sine ulla trepidatione et errore, sive ab alio accipiat id quod cantet, sive ipse inveniat, illa de qua dictum est ducente atque approbante natura. Itaque cum sensum memoria, et articuli memoriam sequuntur, usu jam edomiti atque præparati, canit cum vult tanto melius atque jocundius, quanto illis omnibus præstat quæ superius ratio docuit cum bestiis non habere communia, appetitum scilicet imitandi, sensum atque memoriam: numquid habes adversum ista quod dicas? D. Ego vero nihil habeo. Jam audire cupio cujusmodi sit illa disciplina, quam profecto a cognitione vilissimorum animorum video subtilissime vindicatam.

CAPUT VI.

Cantores theatricos nescire musicam.

XI. Nondum est satis quod factum est, nec ad ejus explicationem transire nos sinam, nisi quemadmodum constitit inter nos posse histriones sine ista scientia satisfacere voluptati aurium popularium, ita etiam nullo modo esse posse histriones musicæ studiosos peritosque constiterit. D. Mirum si hoc effeceris. M. Facile id quidem, sed attentiore te mihi opus est. D. Nunquam equidem quod sciam remissior in audiendo fui, ab usque sermo iste sumpsit exordium : sed nunc me fateor multo erectiorem reddidisti. M. Gratum habeo, quanquam tibi te commodes magis. Itaque responde, si placet, utrum tibi videatur scire quid sit aureus solidus, qui eum æquo pretio vendere cupiens, decem nummos eum valere putaverit ? D. Cui hoc videatur ? M. Nunc age dic mihi, quid charius habendum sit, quod nostra intelligentia continetur, an quod nobis fortuito imperitorum judicio tribuitur ? D. Nulli dubium est, longe illud primum præstare cæteris omnibus, quæ ne nostra quidem putanda sunt. M. Num ergo negas omnem scientiam intelligentia contineri ? D. Quis negat ? M. Et musica igitur ibi est. D. Video ex ejus definitione id esse consequens. M. Quid, plausus populi et omnia illa theatrica præmia, nonne tibi ex eo genere videntur, quod in potestate fortunæ et imperitorum judicio positum est ? D. Nihil magis arbitror esse fortuitum obnoxiumque casibus et plebeiæ dominationi nutibusque subjectum, quam illa sint omnia. M. Hoccine

igitur pretio cantus suos venderent histriones, si musicam scirent? D. Non parum quidem hac conclusione commoveor, sed nonnihil habeo quod contradicam. Nam ille venditor solidi cum isto comparandus non videtur: non enim accepto plausu aut qualibet sibi largita pecunia scientiam, si quam forte habet qua populum delectavit, amittit: sed onustior nummo, et laude hominum lætior, cum eadem disciplina incolumi atque integra domum discedit: stultus autem esset, si commoda illa contemneret, quæ non adeptus multo esset ignobilior atque pauperior, adeptus autem nihilo esset indoctior.

XII. M. Vide ergo utrum vel isto conficiamus quod volumus. Nam credo videri tibi multo esse præstantius, id propter quod aliquid facimus, quam idipsum quod facimus. D. Manifestum est. M. Qui ergo cantat vel cantare discit, non ob aliud nisi ut laudetur a populo, vel omnino abs quovis homine, nonne judicat meliorem laudem illam esse quam cantum? D. Negare non possum. M. Quid, ille qui male de aliqua re judicat, videtur tibi eam scire? D. Nullo modo, nisi forte quoquo modo corruptus. M. Ergo qui vere putat melius esse aliquid quod deterius est, nullo dubitante scientia ejus caret. D. Ita est. M. Quando igitur mihi vel persuaseris vel ostenderis quemlibet histrionum non ideo illam, si quam habet facultatem, vel assecutum esse vel exhibere ut populo placeat propter quæstum aut famam, concedam posse quemquam et musicæ habere scientiam, et esse histrionem. Si autem perprobabile est neminem esse histrionum qui non sibi professionis finem in pecunia seu gloria constituat ac proponat, fateare necesse est aut musicam nescire histriones, aut magis expetendam esse ab aliis laudem, vel quæque alia fortuita commoda, quam a nobismetipsis intelligentiam. D. Video me, qui superiora concesserim, etiam istis

cedere debere. Non enim mihi ullo modo videri potest de scena inveniri posse talem virum, qui artem suam propter se ipsam, non propter extra posita commoda diligat, cum de gymnasio vix talis inveniatur: quanquam si quis existit vel extiterit, non eo contemnendi musici, sed honorandi aliquando histriones possent videri. Quamobrem explica jam, si placet, tantam istam, quæ jam vilis mihi videri non potest, disciplinam.

CAPUT VII.

Diu et non diu in motu.

XIII. M. Faciam, imo tu facies. Nam ego nihil aliud quam rogabo te ac percontabor: tu vero totum hoc quidquid est, et quod nunc nesciens quærere videris, respondendo explicabis. Itaque jam ex te quæro, utrum quisquam possit et diu et velociter currere. D. Potest. M. Quid, tarde et velociter? D. Nullo modo. M. Aliud ergo est diu, aliud tarde? D. Aliud omnino. M. Item quæro, quid putes diuturnitati esse contrarium, sicuti est tarditati velocitas. D. Non mihi occurrit usitatum nomen. Itaque diuturno nihil video quod opponam, nisi non diuturnum, ut ei quod dicitur diu, contrarium sit non diu; quia et velociter si nollem dicere, et pro eo non tarde dicerem, nihil aliud significaretur. M. Verum dicis. Nihil enim deperit, cum ita loquimur, veritati. Nam et mihi si est hoc nomen, quod tibi non occurrisse dicis, aut ignoratur a me, aut in præsentia non venit in mentem. Quamobrem sic agamus, ut hæc bina contraria appellemus hoc modo,

diu et non diu, tarde et velociter. Ac primum de diuturno et non diuturno disseramus, si placet. D. Ita fiat.

CAPUT VIII.

Proportio in motu diuturno et non diuturno.

XIV. M. Manifestum-ne tibi est, id dici diu fieri quod per longum, id autem non diu quod per breve tempus fit? D. Manifestum. M. Motus igitur qui fit, verbi gratia, duabus horis, nonne ad eum qui, una hora fit, duplum habet temporis? D. Quis hinc dubitaverit? M. Recipit ergo id quod diu vel non diu dicimus dimensiones hujusmodi et numeros, ut alius motus ad alium tanquam duo ad unum sit, id est, ut bis tantum habeat alius quantum semel : alius item ad alium tanquam tria ad duo, id est, ut tantas tres partes temporis habeat, quantas alius duas : atque ita per cæteros numeros licet currere, ut non sint spatia indefinita et interminata, sed habeant ad se duo motus aliquem numerum; aut eumdem, velut unum ad unum, ad duo duo, ad tria tria, quatuor ad quatuor : aut non eumdem, ut unum ad duo, duo ad tria, tria ad quatuor, aut unum ad tria, duo ad sex, et quidquid potest aliquid ad sese dimensionis obtinere. D. Planius ista quæso. M. Revertere ergo ad illas horas, et quod satis putabam dictum, cum de una hora et de duabus dixissem, per omnia considera. Certe enim non negas posse fieri aliquem motum tempore unius horæ, et alium duarum. D. Verum est. M. Quid, alium duarum, alium trium non fateris? D. Fateor. M. Et alium tribus horis fieri, alium quatuor; rursus alium una, alium tribus; aut alium duabus, alium

sex, nonne manifestum est? D. Manifestum. M. Cur ergo et illud non manifestum sit? Nam hoc dicebam cum duos motus habere ad se posse aliquem numerum dicerem, velut unum ad duo, duo ad tria, tria ad quatuor, unum ad tria, duo ad sex, et si quos alios recensere volueris. His enim cognitis, est et potestatis persequi cætera, sive septem ad decem, sive quinque ad octo, et quidquid omnino est in duobus motibus ita partes dimensas habentibus ad invicem, ut possint dici tot ad tot, sive æquales numeri sint, sive alius major, alius minor. D. Jam intelligo, et fieri posse concedo.

CAPUT IX.

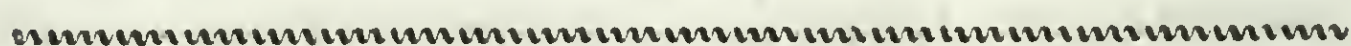
Motus rationabiles et irrationabiles, connumerati et dinumerati

XV. M. Illud etiam, ut opinor, intelligis, omnem mensuram et modum immoderationi et infinitati recte anteponi. D. Manifestissimum est. M. Duo igitur motus qui ad sese, ut dictum est, habent aliquam numerosam dimensionem, iis qui eam non habent anteponendi sunt. D. Et hoc manifestum est atque consequens: illos enim certus quidam modus, atque mensura quæ in numeris est, sibimet copulat, qua qui carent, non utique sibi aliqua ratione junguntur. M. Appellemus ergo, si placet, illos qui inter se dimensi sunt, rationabiles; illos autem qui ea dimensione carent, irrationabiles. D. Placet vero. M. Jam illud attende, utrum tibi videatur major concordia in motibus rationabilibus eorum qui æquales sunt inter se, quam eorum qui sunt inæquales. D. Cui hoc non

videatur? M. Porro inæqualium, nonne alii sunt in quibus possumus dicere, quota parte sua major aut coæquetur minori, aut eum excedat; alii autem in quibus non idem dici potest, sicut in his numeris, duo et quatuor, vel sex et octo? Cernis profecto in illis duobus numeris superioribus dimidia parte majorem minori coæquari; in iis rursum quos posterius dixi, minorem a majore quarta parte majoris excedi : in his autem aliis, quales sunt tria et decem, vel quatuor et undecim, videmus quidem nonnullam convenientiam, quia partes ad se habent, de quibus dici possit, tot ad tot; sed numquid talem, qualis est in superioribus? Nam neque quota parte minori major æquetur, neque quota parte minorem major excedat, dici ullo modo potest. Nam neque tria quota pars sit denarii numeri, neque quatuor quota pars sit undenarii, dixerit quispiam. Cum autem dico ut consideres quota sit pars, liquidam dico, et sine ullo additamento, sicuti est dimidia, tertia, quarta, quinta, sexta, et deinceps, non ut trientes et semiunciæ, et hoc genus præcisionum aliquid addatur. D. Jam intelligo.

XVI. M. Ergo ex his inæqualibus motibus rationalibus, quoniam duo genera subjectis etiam numerorum exemplis proposui, quos quibus anteponendos arbitraris, illosne in quibus illa quota pars dici potest, an in quibus non potest? Illos mihi ratio videtur anteponendos jubere, in quibus potest dici, ut demonstratum est, quota parte sui major aut coæquetur minori, aut eum excedat, iis in quibus idem non evenit. M. Recte. Sed vis-ne etiam his nomina imponamus, ut cum eos deinceps commemorare necesse fuerit, expeditius loquamur? D. Volo sane. M. Appellemus ergo istos quos præponimus, connumeratos; illos autem quibus hos præponimus, dinumeratos : propterea quia isti superiores non solum singuli numerantur,

sed etiam ea parte qua major minori æquatur vel eum excedit, se metiuntur et numerant : illi autem posteriores singillatim tantummodo ad se numerantur, ea vero parte, qua vel æquatur minori major vel excedit, non se metiuntur et numerant. Non enim potest in eis dici, aut quoties habeat minorem major, aut illud quo excedit major minorem, quoties habeat et major et minor. D. Accipio et ista vocabula, et quantum valeo, faciam ut meminerim.

CAPUT X.

Motus complicati et sesquati.

XVII. M. Age nunc videamus connumeratorum quæ possit esse partitio : namque arbitror eam esse perspicuam. Unum enim genus est connumeratorum, in quo minor numerus metitur majorem, id est, aliquoties eum habet major, sicut numeros duo et quatuor esse diximus : videmus enim duo a quatuor bis haberi, quæ ter haberentur, si non quatuor, sed sex ad duo poneremus, quater autem si octo, quinquies si decem. Aliud genus est, in quo ea pars qua excedit major minorem, ambos metitur, id est, aliquoties habent eam et major et minor, quod in illis numeris jam perspeximus, sex et octo. Nam pars illa qua exceditur minor, duo sunt, quos vides esse in octonario numero quater, in senario ter : quare hos quoque motus de quibus agitur, et numeros per quos illustratur quod in motibus discere volumus, notemus atque signemus vocabulis. Nam eorum distinctio jamdudum, nisi fallor, apparet. Quocirca si tibi jam videtur, illi ubi multiplicato

minore fit major, vocentur complicati: illi autem sesquati veteri jam nomine. Nam sesque appellantur ubi duo numeri ad se ea ratione affecti sunt, ut tot partes habeat ad minorem major, quota parte sui eum præcedit: nam si est tria ad duo, tertia parte sui præcedit major minorem; si quatuor ad tria, quarta; si quinque ad quatuor, quinta, atque ita deinceps: eadem ratio est, et in sex ad quatuor, octo ad sex, decem ad octo; et inde licet hanc rationem in consequentibus et in majoribus numeris animadvertere atque explorare. Nominis autem hujus originem non facile dixerim, nisi forte sesque quasi se absque dictum, id est, absque se, quia quinque ad quatuor, absque quinta parte sua major hoc est quod minor: quibus de rebus quæro quid tibi videatur. D. Mihi vero et illa ratio dimensionum atque numerorum videtur verissima, et vocabula quæ abs te imposita sunt, congrua mihi videntur commemorandis eis rebus quas intelleximus, et hujus origo nominis quam nunc explicasti, non est absurda, etiamsi forte non ea sit quam secutus est, qui hoc nomen instituit.

CAPUT XI.

Motus et numerus in infinitum progrediens ut ad certam formam coërcetur.

XVIII. M. Probo et accipio sententiam tuam: sed vides-ne omnes istos rationabiles motus, id est, qui ad sese habent aliquam numerorum dimensionem, in infinitum posse per numeros pergere, nisi rursus eos certa ratio coërcuerit, et ad quemdam modum formamque revocaverit? Nam ut primo de ipsis æqualibus dicam, unum ad unum,

duo ad duo, tria ad tria, quatuor ad quatuor ac deinceps si persequar quis finis erit, cum ipsum numeri finis nullus sit? Namque ista vis numero inest, ut omnis dictus finitus sit, non dictus autem infinitus. Et quod æqualibus evenit, hoc etiam inæqualibus evenire potes animadvertere, sive complicatis, sive sesquatis, sive connumeratis, sive dinumeratis. Si enim unum ad duo constituas, et in ea multiplicatione permanere velis, dicendo unum ad tria, unum ad quatuor, unum ad quinque et deinceps, non erit finis, sive sola dupla, ut unum ad duo, duo ad quatuor, quatuor ad octo, octo ad sedecim et deinde, hic quoque nullus est finis : ita et tripla sola et quadrupla sola et quidquid horum tentare volueris in infinitum progrediuntur. Ita etiam sesquati : nam duo ad tria, tria ad quatuor, quatuor ad quinque cum dicimus, vides nihil prohibere cætera persequi, nullo resistente fine ; sive isto modo velis in eodem genere perseverans, ut duo ad tria, quatuor ad sex, sex ad novem, octo ad duodecim, decem ad quindecim et deinceps, sive in hoc genere, sive in cæteris, nullus finis occurrit. Quid opus est de dinumeratis jam dicere, cum ex iis quæ jam dicta sunt quivis intelligere possit, in iis quoque gradatim surgentibus nullum esse finem? an tibi non videtur?

XIX. D. Quid hoc vero verius dici potest? Sed jam illam rationem, quæ istam infinitatem revocat ad certum modum formamque præscribit, quam excedere non oporteat, avidissime cognoscere expecto. M. Hanc quoque ut alia temetipsum nosse cognosces, cum me interrogante vera responderis. Nam primo abs te quæro, quoniam de numerosis motibus agimus, utrum ipsos debeamus consulere numeros, ut quas nobis leges certas fixasque monstraverint, eas in illis motibus animadvertendas observandasque judicemus. D. Placet vero : non enim quidquam ordinatius fieri posse arbitror. M. Ergo ab ipso, si videtur,

principio numerorum capiamus considerationis hujus exordium, et videamus quantum pro viribus mentis nostræ talia valemus intueri, quænam sit ratio, ut quamvis per infinitum, ut dictum est, numerus progrediatur, articulos quosdam homines in numerando fecerint, a quibus ad unum rursus redeant, quod est principium numerorum. In numerando enim progredimur ab uno usque ad decem, atque inde ad unum revertimur : at si denariam complicationem persequi velis, ut hoc modo progrediaris, decem, viginti, triginta, quadraginta, usque ad centum est progressio; si centenariam, centum, ducenta, trecenta, quadringenta, in mille est articulus a quo redeatur : quid jam est opus ultra quærere? Vides certe quos articulos dicam, quorum prima regula denario numero præscribitur. Nam ut decem, decies habent unum : ita centum, decies habent eosdem decem ; et mille, decies habent centum ; et ita deinceps quousque libitum est progredi, ibit in hujuscemodi quasi articulis, quod in denario numero præfinitum est : an aliquid horum non intelligis? D. Manifestissima sunt omnia, et verissima.

CAPUT XII.

Cur ab uno ad decem progressus, et inde ad unum reditus in numerando fiat.

XX. M. Hoc ergo quantum diligenter possumus perscrutemur, quænam sit ratio ut ab uno usque ad decem progressus, et inde rursus ad unum reditus fiat. Unde abs te quæro, utrum quod vocamus principium, possit omnino nisi alicujus esse principium. D. Nullo modo potest. M. Item

quod dicimus finem, potest-ne nisi alicujus rei finis esse? D. Etiam id non potest. M. Quid, a principio ad finem num putas perveniri posse, nisi per aliquod medium? D. Non puto. M. Ergo ut totum aliquid sit, principio et medio et fine constat. D. Ita videtur. M. Dic itaque nunc principium, medium, et finis, quo numero tibi contineri videantur. D. Arbitror ternarium numerum te velle ut respondeam: tria enim quædam sunt, de quibus quæris. M. Recte arbitraris. Quare in ternario numero quamdam esse perfectionem vides, quia totus est: habet enim principium, medium et finem. D. Video plane. M. Quid, illud nonne ab ineunte pueritia didicimus, omnem numerum aut parem esse, aut imparem? D. Verum dicis. M. Recordare ergo et dic mihi, quem soleamus dicere parem, quem imparem numerum. D. Ille qui potest in duas partes æquales dividi, par; qui autem non potest, impar vocatur.

XXI. M. Rem tenes. Cum igitur ternarius primus sit totus impar, et principio enim, et medio, et fine constat, ut dictum est, nonne oportet etiam parem esse totum atque perfectum, ut in eo etiam principium, medium, finisque inveniatur? D. Oportet sane. M. At iste quisquis est, non potest habere individuum medium sicut impar: si enim haberet, non posset in duas æquales partes dividi, quod esse proprium paris numeri diximus. Individuum autem medium est unum, dividuum duo. Medium autem est in numeris, a quo ambo latera sibimet sunt æqualia. An aliquid obscure dictum est, minusque assequeris? D. Imo mihi et hæc manifesta sunt, et dum quæro totum numerum parem, quaternarius primus occurrit. Nam in duobus quomodo possunt tria illa inveniri, per quæ totus est numerus, id est principium, medium et finis? M. Idipsum omnino abs te responsum est quod volebam, et et quod ipsa ratio cogit fateri. Repete itaque ab ipso uno

tractationem, atque considera, videbis profecto ideo unum non habere medium et finem, quia tantum principium est; vel ideo esse principium, quia medio et fine caret. D. Manifestum est. M. Quid ergo dicemus de duobus? Num possumus in eis intelligere principium et medium, cum medium esse non possit, nisi ubi finis est: aut principium et finem, cum ad finem nisi per medium non queat perveniri? D. Urget ratio confiteri; et quid de hoc numero respondeam, prorsus incertus sum. M. Vide ne iste quoque numerus possit principium esse numerorum. Nam si medio caret et fine, quod, ut dixisti, cogit ratio confiteri, quid restat, nisi ut sit hoc quoque principium? An dubitas duo principia constituere? D. Vehementer dubito. M. Bene faceres, si ex adverso sibi constituerentur duo principia: nunc autem hoc alterum principium de illo primo est, ut illud a nullo sit, hoc vero ab illo: unum enim et unum duo sunt, et principia ita sunt ambo, ut omnes numeri quidem ab uno sint; sed quia per complicationem atque adjunctionem quamdam fiunt, origo autem complicationis et adjunctionis duali numero recte tribuitur, fit ut illud primum principium a quo numeri omnes, hoc autem alterum per quod numeri omnes, esse inveniantur: nisi quid habes adversum ista quod differas. D. Ego vero nihil, et sine admiratione ista non cogito, quamvis ea, interrogatus abs te, ipse respondeam.

XXII. M. Subtilius ista quærunt atque abstrusius in ea disciplina, quæ est de numeris: hic autem nos ad institutum opus quanto citius possumus redeamus. Quocirca quæro, uni duo juncta quid faciunt? D. Tria. M. Ergo hæc duo principia numerorum sibimet copulata, totum numerum faciunt atque perfectum. D. Ita est. M. Quid, in numerando post unum et duo quem numerum ponimus? D. Eadem tria. M. Idem igitur numerus, qui fit ex

uno et duobus, post utrumque in ordine collocatur, ita ut nullus alius interponi queat. D. Ita video. M. Atqui et illud videas oportet, in nullis reliquis numeris id posse contingere, ut cum duos quoslibet sibimet in numerandi ordine copulatos notaveris, consequatur eos ille qui ex ambobus conficitur, nullo interposito. D. Id quoque video: nam duo et tria, qui sibi numeri copulati sunt, in summa quinque faciunt: non autem quinque continuatim sequuntur, sed quatuor. Rursus tria et quatuor septem conficiunt: inter quatuor autem ac septem quinque atque sex ordinati sunt: et quanto progredi voluero, tanto plures interponuntur. M. Magna ergo hæc concordia est in prioribus tribus numeris: unum enim et duo et tria dicimus, quibus nihil interponi potest: unum autem et duo, ipsa sunt tria. D. Magna prorsus. M. Quid, illud nulla-ne consideratione dignum putas, quod ista concordia quanto est actior atque conjunctior, tanto magis in unitatem quamdam tendit, et unum quiddam de pluribus efficit? Imo maxima, et nescio quomodo, et miror, et amo istam quam commendas unitatem. M. Multum probo, sed certe quælibet rerum copulatio atque connexio, tunc maxime unum quiddam efficit, cum et media extremis, et mediis extrema consentiunt. D. Ita certe oportet.

XXIII. M. Attende igitur ut hoc in ista connexione videamus. Nam cum unum, duo, tria dicimus, nonne quantum unum a duobus, tanto duo a tribus superantur? D. Verissimum est. M. Dic jam nunc mihi, in ista collatione quoties unum nominaverim. D. Semel. M. Tria quoties? D. Semel. M. Quid, duo? D. Bis. M. Semel ergo, et bis, et semel, quoties fit summa? D. Quater. M. Recte igitur istos tres quaternarius numerus sequitur; ei quippe tribuitur ista proportione collatio. Quæ quantum valeat, eo jam assuesce cognoscere, quod illa unitas, quam te amare

dixisti, in rebus ordinatis hac una effici potest, cujus græcum nomen ἀναλογία est, nostri quidam proportionem vocaverunt, quo nomine utamur, si placet : non enim libenter, nisi necessitate, græca vocabula in latino sermone usurpaverim. D. Mihi vero placet; sed perge quo intenderas. M. Faciam. Nam quid sit proportio, quantumque in rebus juris habeat, et suo loco in hac disciplina diligentius requiremus, et quanto in eruditione promotior eris, tanto ejus vim melius naturamque cognosces. Sed vides certe, quod in præsentia satis est, tres illos numeros, quorum mirabare concordiam, sibimet in eadem connexione nisi per quaternarium numerum non potuisse conferri. Quamobrem post illos se ordinari, sic ut illa concordia cum his arctiore copuletur, quantum intelligis jure impetravit ut jam non unum, duo, tria tantum, sed unum, duo, tria, quatuor, sit amicissime copulata progressio numerorum. D. Omnino assentior.

XXIV. M. At cætera intuere, ne arbitreris nihil habere proprium quaternarium numerum, quo reliqui omnes numeri careant, quod valeat ad istam connexionem de qua loquor, ut ab uno usque quatuor certus sit numerus, et pulcherrimus progrediendi modus. Convenerat quippe inter nos superius, tunc ex pluribus unum aliquid maxime fieri, cum extremis media, mediis extrema consentiunt. D. Ita est. M. Cum ergo collocamus unum et duo et tria, dic quæ sint extrema, quod medium. D. Unum et tria extrema video, duo medium. M. Responde nunc, ex uno et tribus quid conficiatur. D. Quatuor. M. Quid, duo qui unus in medio numerus est, num potest nisi sibi conferri? Quamobrem dic etiam duo bis quid conficiunt. D. Quatuor. M. Ita ergo medium extremis, et medio extrema consentiunt. Quamobrem sicut excellit in tribus, quod post unum et duo collocantur, cum ex uno et duobus constent : sic

excellit in quatuor, quod post unum et duo et tria numerantur, cum constent ex uno et tribus, vel bis duobus, quæ extremorum cum medio, et medii cum extremis, in illa quæ græce ἀναλογία dicitur, proportione consensio est : quod utrum intellexeris, pande. D. Satis intelligo.

XXV. M. Tenta ergo in reliquis numeris, utrum-ne inveniatur quod quaternarii numeri proprium esse diximus. D. Faciam. Nam si constituamus duo, tria, quatuor, extrema collata fiunt sex; hoc facit et medium sibi collatum : nec tamen sex, sed quinque consequuntur. Rursus tria, quatuor et quinque constituo, extrema octo faciunt, medium quoque bis ductum : at inter quinque et octo, non jam unum, sed duos, senarium scilicet et septenarium numeros interpositos video. Atque illa ratione quantum progredior, tanto hæc faciunt intervalla majora. M. Video te intellexisse, et omnino scire quod dictum est : sed jam ne immoremur, animadvertis certe ab uno usque ad quatuor justissimam fieri progressionem; sive propter imparem ac parem numerum, quoniam primus impar totus tria, et primus par totus quatuor, de qua re paulo ante tractatum est; sive quia unum et duo principia sunt, et quasi semina numerorum, e quibus ternarius conficitur, ut sint jam tres numeri, qui sibi dum proportione conferuntur, quaternarius elucescit et gignitur, et propterea eis jure conjungitur, ut usque ad illum fiat ea quam quærimus moderata progressio. D. Intelligo.

XXVI. M. Bene sane. Sed meministi-ne tandem quid institueramus inquirere? Nam, ut opinor, propositum erat, si quo modo invenire possemus, cum in illa infinitate numerorum certi articuli essent numerantibus constituti, quid esset causæ cur ipse primus articulus in denario numero esset, qui per omnes cæteros valet plurimum, id est, cur ab uno usque ad decem progressi numerantes

rursum ad unum remearent? D. Recordor plane quæstionis hujus causa nos tantum circumisse : sed quid effecerimus quod ad eam solvendam pertineat, non invenio. Siquidem illa omnis nostra ratiocinatio ad id conclusa est, ut non usque ad denarium, sed usque ad quaternarium numerum sit justa et moderata progressio. M. Tu-ne igitur non vides, ex uno et duobus, et tribus et quatuor quæ summa conficiatur? D. Video jam, video, et miror omnia, et ortam quæstionem solutam esse confiteor : unum enim et duo et tria et quatuor simul decem sunt. M. Ergo istos quatuor primos numeros, seriemque et connexionem eorum honorabilius haberi quam cætera in numeris convenit.

CAPUT XIII.

De proportionatorum motuum decore, quatenus sensibus judicatur.

XXVII. Tempus est autem ad illos motus redire tractandos et discutiendos, qui huic disciplinæ proprie tribuuntur, et propter quos ista de numeris, de alia scilicet disciplina, quantum pro negotio satis visum est, consideravimus. Itaque nunc abs te quæro, quoniam intelligendi gratia in horarum spatio motus constituebamus, quos ad se invicem habere aliquam numerosam dimensionem ratio demonstrabat, utrum si quisquam mora unius horæ currat, et alius deinceps duarum, possis non inspecto horologio vel clepsidra, vel aliqua hujuscemodi temporum notatione sentire illos duos motus, quod unus simplus, alius duplus sit : vel etiamsi id non possis dicere, illa tamen congruentia delectari, atque aliqua voluptate affici.

D. Nullo modo possum. M. Quid, si quispiam numerose plaudat, ita ut unus sonitus simplum, alter duplum temporis teneat, quos iambos pedes vocant, eosque continuet atque contexat; alius autem ad eumdem sonum saltet, secundum ea scilicet tempora movens membra, nonne aut etiam dicas ipsum modulum temporum, id est, quod simplum ad duplum spatia in motibus alternent, sive in illo plausu qui auditur, sive in illa saltatione quæ cernitur: aut saltem delecteris numerositate quam sentias, tametsi non possis numeros ejus dimensionis edicere? D. Ita vero est, ut dicis: nam et illi, qui hos numeros noverunt, sentiunt eos in plausu atque saltatione, quique sint facile dicunt; et qui eos non noverunt nec possunt dicere, non negant tamen ex his se voluptate aliqua perfrui.

XXVIII. M. Cum igitur ad ipsam rationem disciplinæ hujus, siquidem scientia est bene modulandi, non possit negari omnes pertinere motus qui bene modulati sunt, et eos potissimum qui non referuntur ad aliud aliquid, sed in se ipsis finem decoris delectationisve conservant: hi tamen motus, ut nunc a me rogatus recte vereque dixisti, si longo spatio temporis fiant, inque ipsa dimensione quæ decora est, horam vel etiam majus tempus obtineant, non possunt congruere nostris sensibus. Quamobrem cum procedens quodam modo de secretissimis penetralibus musica, in nostris etiam sensibus, vel his rebus, quæ a nobis sentiuntur, vestigia quædam posuerit, nonne oportet eadem vestigia prius persequi, ut commodius ad ipsa, si potuerimus, quæ dixi, penetralia, sine ullo errore ducamur? D. Oportet vero, et hoc jamjamque ut faciamus, efflagito. M. Omittamus ergo illas ultra capacitatem sensus nostri porrectas temporum metas, et de his brevibus intervallorum spatiis, quæ in cantando saltandoque nos mulcent, quantum ratio nos duxerit, dissera-

mus. Nisi tu forte aliter putas illa vestigia indagari posse, quæ in nostris sensibus, hisque rebus quas valemus sentire, hanc disciplinam posuisse prædictum est. D. Nullo modo aliter puto.

LIBER II.

In quo de syllabis et pedibus metricis disputatur.

CAPUT I.

Syllabarum spatia aliunde grammaticus, aliunde musicus attendit.

I. Attende igitur diligenter, et nunc demum accipe quasi alterum nostræ disputationis exordium. Ac primum responde, utrum bene didiceris eam quam grammatici docent, syllabarum brevium longarumque distantiam; an vero sive ista noris, sive ignores, malis ut ita quæramus, quasi omnino rudes harum rerum simus, ut ad omnia nos ratio potius perducat, quam inveterata consuetudo, aut præjudicata cogat auctoritas? D. Ita plane malle me, non modo ipsa ratio, sed istarum etiam syllabarum imperitia (quid enim fateri dubitem?) impellit. M. Age jam, saltem illud eloquere, utrum tu ipse per te nunquam animadverteris in locutione nostra alias syllabas raptim et minime diu, alias autem productius et diutius enuntiari? D. Negare non possum, non me ad ista etiam surdum fuisse. M. Atqui scias velim totam illam scientiam, quæ grammatica græce, latine autem litteratura nominatur, historiæ custodiam profiteri, vel solam, ut subtilior docet ratio; vel maxime, ut etiam pinguia corda concedunt. Itaque verbi gratia cum dixeris, *Cano*, vel in versu forte

posueris, ita ut vel tu pronuntians producas hujus verbi syllabam primam, vel in versu eo loco ponas, ubi esse productam oportebat, reprehendet grammaticus, custos ille videlicet historiæ, nihil aliud asserens, cur hanc corripi oporteat; nisi quod hi qui ante nos fuerunt, et quorum libri extant tractanturque a grammaticis, ea correpta, non producta usi fuerint. Quare hic quidquid valet, auctoritas valet. At vero musicæ ratio, ad quam dimensio ipsa vocum rationabilis et numerositas pertinet, non curat nisi ut corripiatur vel producatur syllaba, quæ illo vel illo loco est secundum rationem mensurarum suarum. Nam si eo loco ubi duas longas syllabas poni decet, hoc verbum posueris, et primam quæ brevis est, pronuntiatione longam feceris, nihil musica omnino succenset: tempora enim vocum ea pervenere ad aures, quæ illi numero debita fuerunt. Grammaticus autem jubet emendari, et illud te verbum ponere, cujus prima syllaba producenda sit secundum majorum, ut dictum est, auctoritatem, quorum scripta custodiuntur.

CAPUT II.

De versu judicat grammaticus ex auctoritate, musicus ex ratione et sensu.

II. Quamobrem nos, cum rationes musicæ persequendas susceperimus, etiamsi nescis quæ syllaba corripienda, quæ producenda sit, possumus tamen non impediri hac ignorantia tua, satisque habere, quod te animadvertisse dixisti alias syllabas correptiores, alias productiores. Quare illud nunc quæro utrum sonus versuum aliquando te ali-

qua per aures voluptate commoverit? D. Prorsus sæpissime, ita ut nunquam fere sine delectatione versum audierim. M. Si quis ergo in versu, quo audito delectaris, eo loco quo ratio ejusdem versus non postulat, vel producat syllabas, vel corripiat, num eodem modo delectari potes? D. Imo audire hoc sine offensione non possum. M. Nullo modo igitur dubium est, quin te in sono quo te delectari dicis, dimensio quædam numerorum delectet, qua perturbata delectatio illa exhiberi auribus non potest. D Manifestum est. M. Dic mihi deinceps quod ad sonum verus attinet, quid intersit, utrum dicam :

Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris[1].

An, *qui primis ab oris?* D. Mihi vero utrumque quantum ad illam dimensionem pertinet, idem sonat. M. Et hoc mea pronuntiatione factum est, cum eo scilicet vitio quod barbarismum grammatici vocant : nam *primus*, longa est et brevis syllaba ; *primis* autem, ambæ producendæ sunt : sed ego ultimam earum corripui : ita nihil fraudis passæ sunt aures tuæ. Quamobrem illud etiam atque etiam tentandum est, utrum me pronuntiante sentias, quod fit in syllabis diu et non diu, ut nostra disputatio, me interrogante ac te respondente, sicut instituimus, possit procedere. Itaque jam eumdem versum in quo barbarismum feceram, repetam, et illam syllabam, quam ne tuæ aures offenderentur corripui, producam, ut grammatici jubent : tu mihi renuntiato, utrum illa versus dimensio sensum tuum eadem afficiat voluptate : sic enim pronuntiem :

Arma virumque cano, Trojæ qui primis ab oris.

D. Nunc vero negare non possum, nescio qua soni deformitate me offensum. M. Non injuria : quanquam enim

[1] Virg. Æneid. I.

barbarismus factus non sit, id tamen vitium factum est, quod et grammatica reprehendat et musica : grammatica, quia id verbum, cujus novissima syllaba producenda est, eo loco positum est ubi corripienda poni debuit : musica vero tantummodo, quia producta quælibet vox est eo loco, quo corripi oportebat, et tempus debitum quod numerosa dimensio postulabat, redditum non est. Quocirca si jam satis discernis quid sensus, quid auctoritas postulet, sequitur ut videamus, ille ipse sensus cur alias delectetur in sonis vel productis vel correptis, alias offendatur : id est enim quod ad diu, et non diu pertinet : quam partem nos explicandam suscepisse credo quod memineris. D. Ego vero et illud discrevi, et hoc memini, et ea quæ sequuntur intentissime expecto.

CAPUT III.

Syllabarum tempora.

III. M. Quæ putas nisi ut incipiamus sibimet syllabas comparare, et videre quos numeros ad sese habeant, sicut de motibus jam inter nos tam longa superius ratione tractatum est? In motu est enim etiam omne quod sonat ; et syllabæ utique sonant : an quidquam horum negari potest? D. Nullo modo. M. Cum ergo syllabæ inter se conferuntur, motus quidam inter se conferuntur, in quibus possint numeri quidam temporis mensura diuturnitatis inquiri. D. Ita est. M. Num igitur potest sibi una syllaba comparari? Nam omnem comparationem, nisi tu aliud putes, singularitas fugit. D. Nihil puto aliud. M. Quid una uni, aut una vel duæ duabus vel tribus, et deinceps

in pluribus, quin possint sibimet conferri, num negas? D. Quis hoc negaverit? M. Rursus hoc vide, quamlibet syllabam brevem minimeque diu pronuntiatam, et mox ut eruperit desinentem, occupare tamen in tempore aliquid spatii, et habere quamdam morulam suam. D. Video necesse esse quod dicis. M. Dic nunc, unde numerum exordiamur. D. Ab uno scilicet. M. Non absurde igitur hoc in tempore quasi minimum spatii, quod brevis obtinet syllaba, unum tempus veteres vocaverunt: a brevi enim ad longam progredimur. D. Verum est. M. Sequitur jam, ut illud quoque animadvertas, quoniam ut in numeris ab uno ad duo est prima progressio, ita in syllabis, qua scilicet a brevi ad longam progredimur, longam duplum temporis habere debere: ac per hoc si spatium quod brevis occupat, recte unum tempus vocatur, spatium item quod longa occupat, recte duo tempora nominari. D. Recte prorsus: nam id rationem postulare consentio.

CAPUT IV.

Pedes dissyllabi.

IV. M. Age nunc collationes ipsas videamus: nam una brevis syllaba ad unam brevem syllabam quæro quam rationem tibi habere videatur, vel hi motus inter se quid vocentur. Meministi enim, nisi fallor, in superiore sermone nos omnibus motibus, qui inter se aliqua numerositate conveniunt, imposuisse vocabula. D. Æquales eos memini nominatos: tantumdem enim ad sese habent temporis. M. Sed istam collationem syllabarum, qua sibi jam conferuntur ut habeant ad se aliquos numeros, non cen-

ses sine vocabulo esse relinquendam? D. Non puto. M. Atqui scias veteres pedem nuncupasse talem collationem sonorum. Sed quousque pedem progredi ratio sinat, diligenter advertendum est. Quamobrem jam dic etiam, brevis et longa syllaba qua sibi ratione conferuntur. D. Opinor ex illo genere numerorum, quos complicatos vocavimus, istam collationem manare: siquidem in ea simplum ad duplum collatum esse video, id est, unum tempus brevis syllabæ ad duo tempora longæ syllabæ. M. Quid si ita ordinentur, ut prius longa, deinde brevis syllaba pronuntietur, num quia ordo mutatus est, ideo complicatorum numerorum ratio non manet? nam ut in illo pede simplum ad duplum, ita in isto duplum ad simplum invenitur. D. Ita est. M. Quid, in pede duarum longarum, nonne duo tempora duobus temporibus conferuntur? D. Manifestum est. M. Ex qua ergo ratione ducitur ista collatio? D. Ex eorum scilicet qui æquales appellati sunt.

V. M. Age nunc dic mihi, ex quo a duabus brevibus orsi ad duas syllabas longas pervenimus, quot pedum collationes tractaverimus. D. Quatuor: nam primo de duabus brevibus dictum est, secundo de brevi et longa, tertio de longa et brevi, quarto de duabus longis. M. Num possunt esse plures quam quatuor, cum duæ syllabæ sibimet conferuntur? D. Nullo modo: nam cum syllabæ hunc modum acceperint, ut brevis unum tempus, longa duo habeat, cumque syllaba omnis aut brevis aut longa sit, quo pacto sibi possunt duæ syllabæ comparari atque copulari, ut pedem faciant, nisi aut brevis et brevis sit, aut brevis et longa, aut longa et brevis, aut longa et longa? M. Dic etiam quot habeat tempora binarum syllabarum minimus pes, quot item maximus. D. Duo ille, iste quatuor. M. Vides-ne ut progressio nisi usque quaternarium numerum fieri non potuerit, sive in pedibus sive in

temporibus? D. Video plane, et recordor rationem progressionis in numeris atque illam vim hic etiam inesse sentio cum magna animi voluptate. M. Nonne ergo censes, cum pedes syllabis constent, id est, distinctis et quasi articulatis motibus qui sunt in sonis, syllabæ autem tendantur temporibus, oportere fieri etiam usque ad quatuor syllabas progressionem pedis, sicut jam factam usque ad quaternarium numerum, et ipsorum pedum et temporum cernis? D. Ita plane ut dicis sentio, et hoc videri perfectæ rationi cognosco, et debitum flagito.

CAPUT V.

Pedes trisyllabi.

VI. M. Age nunc ergo prius, ut ordo ipse postulat, ternarum syllabarum pedes quot esse possint, videamus, sicut binarum quatuor esse comperimus. D. Ita fiat. M. Meministi ab una brevi syllaba, id est, unius temporis istam nos inchoasse rationem, et cur ita oporteret satis intellexisse. D. Memini ab illa lege numerandi, quod ab uno incipimus, quod principium numerorum est, placuisse nobis non oportere discedere. M. Cum igitur in pedibus binarum syllabarum ille sit primus qui duabus brevibus constat, cogebat enim ratio uni tempori prius unum tempus jungi, quam duo, quem tandem arbitraris in pedibus ternarum syllabarum primum esse debere? D. Quem, nisi eum qui a tribus brevibus confit? M. Et iste quot temporum est? D. Trium scilicet. M. Quomodo ergo hujus partes sibi conferuntur? Nam omnem pedem propter illam numerorum collationem duas habere partes,

quæ sibimet aliqua ratione conferantur, necesse est, idque superius egisse nos memini: sed numquid possumus hunc trium brevium syllabarum pedem in duas æquales partes dividere? D. Nullo modo. M. Quomodo ergo dividitur? D. Nihil aliud video, nisi ut prima pars habeat unam syllabam, secunda duas; aut prima duas, secunda unam. M. Dic etiam de qua regula numerorum sit? D. De complicatorum genere esse cognosco.

VII. Age nunc, illud attende, tres syllabæ in quibus est una longa, cæteræ breves quoties variari possint, id est, quot pedes facere, et responde si inveneris. D. Unum pedem video esse, qui longa et duabus brevibus constet: aliud non intelligo. M. Idem-ne solus tibi videtur habere unam in tribus longam, qui eam primo habet loco? D. Nullo pacto, istud putaverim, cum possint duæ breves priores esse, longa ultima. M. Considera, utrum sit aliquid tertium. D. Est plane: nam et longa etiam in medio duarum brevium collocari potest. M. Vide etiam-ne sit aliquid quartum. D. Omnino non potest. M. Potes-ne jam respondere, tres syllabæ habentes in se unam longam et duas breves, quoties variari possint, id est, quot pedes facere? D. Possum sane: nam ter sunt variatæ, et tres fecerunt pedes. M. Quid, isti tres pedes quomodo sint ordinandi jam-ne ipse colligis, an ad hoc etiam minutatim es perducendus? D. Displicet enim tibi ordo ille quo ipsam varietatem comperi? nam primo adverti unam longam et duas breves, deinde duas breves, et unam longam, postremo brevem et longam et brevem. M. Ita-ne vero tibi non displiceat qui sic ordinat, ut a primo ad tertium veniat, a tertio ad secundum, ac non potius a primo ad secundum, et deinde ad tertium? D. Displicet prorsus: sed quid hic tandem tale advertisti rogo. M. Cum ideo in hac tripartita differentia illum pedem primum posueris,

qui primo loco habet longam, quia sensisti unitatem ipsam longæ syllabæ principatum tenere (siquidem ipsa ibi una est); et propterea eam debere ordinem gignere, ut ille sit primus pes ubi prima ipsa est, simul etiam videre debuisti eum esse secundum ubi ipsa secunda est, eum tertium ubi eadem tertia est: an adhuc in illa sententia manendum putas? D. Imo eam sine dubitatione condemno: hunc enim esse meliorem ordinem, vel potius hunc esse ordinem, quis non assentiatur? M. Nunc ergo dic qua numerorum regula isti quoque dividantur pedes, eorumque sibi partes conferantur. D. Primum et postremum æquali regula dividi video, quia et ille in longam et duas breves, et iste in duas breves et longam dividi potest, ut singulæ partes habeant bina tempora, et ob hoc sint æquales. In secundo autem quoniam mediam habet longam syllabam, sive priori sive posteriori parti tribuatur, aut in tria et unum, aut in unum et tria tempora dividitur: ac per hoc in ejus divisione complicatorum numerorum ratio valet.

VIII. M. Volo mihi jam dicas per te ipse si potes, post ipsos qui a nobis tractati sunt, quos pedes ordinandos putes. Tractati enim sunt primo binarum syllabarum quatuor, quorum ordo ductus est a numerorum ordine, ut a brevibus syllabis ordiremur. Deinde jam productiores ternarum syllabarum pedes tractandos suscepimus, et quod facile erat ex superiore ratione, a tribus brevibus orsi sumus. Quid deinde sequebatur, nisi ut longa cum duabus brevibus quot formas ederet videremus? Visum est; et tres pedes post illum primum, ita ut oportebat, ordinati sunt. Qui deinceps consequantur nonne per te ipsum videre jam debes, ne omnia minutissimis interrogatiunculis eruamus? D. Recte dicis: nam quis non videat eos jam sequi, in quibus una brevis sit, cæteræ longæ; cui

brevi, quia una est, cum superiore ratione principatus tribuatur, primus erit profecto in his ubi prima est, secundus ubi secunda, tertius ubi tertia, quæ etiam ultima est. M. Cernis, ut opinor, quibus etiam rationibus dividantur, ut sibi eorum partes conferri queant. D. Cerno prorsus: nam ille, qui ex una brevi et duabus longis constat, dividi non potest, nisi ita ut prior pars habeat tria tempora, quæ continet brevem et longam: posterior duo, quæ uni longæ insunt. Hic autem tertius in eo quidem priori par est, quod unam patitur divisionem: in eo autem dissimilis, quod cum ille in tria et duo, iste in duo et tria tempora secatur, Nam longa syllaba, quæ primam tenet partem, duobus temporibus tenditur: restat longa et brevis, quod est trium temporum spatium. At vero medius, qui habet brevem syllabam, mediam, geminam potest partitionem pati, quia eadem brevis et priori et posteriori parti tribui potest, idcirco aut in duo et tria, aut in tria et duo dividitur tempora: quamobrem sesquatorum numerorum ratio tres istos possidet pedes. M. Omnes-ne jam trium syllabarum pedes consideravimus, an aliquid restat? D. Unum reliquum video, qui ex tribus longis constat. M. Tracta ergo etiam hujus divisionem. D. Una syllaba et duæ, aut duæ atque una hujus divisio est, tempora scilicet duo et quatuor, aut quatuor et duo, quare complicatorum numerorum ratione istius pedis sibi partes conferuntur.

CAPUT VI.

Pedes tetrasyllabi.

IX. M. Nunc quaternarum syllabarum pedes consequenter atque ordine videamus, et ipse jam dic quem primum horum esse oporteat, addita etiam ratione divisionis ejus. D. Scilicet quatuor brevium, qui dividitur in duas binarum syllabarum partes, æqualium ratione numerorum duo et duo tempora possidentes. M. Tenes; jam itaque perge ipse, et persequere cætera. Nihil enim opus esse jam puto te per singula interrogari, cum sit una ratio demendi deinceps breves syllabas; et pro his longas subjiciendi, donec ad omnes longas veniatur, et cum demuntur breves, longæque subduntur, quas varietates faciant, et quot pedes gignant considerandi, ea scilicet syllaba principatum ordinis retinente, quæ una fuerit inter cæteras vel longa vel brevis : in his enim omnibus jam superius es exercitatus. Ubi autem duæ breves sunt et duæ longæ, quod in præcedentibus non erat, quas censes principatum habere debere? D. Jam hoc quoque manifestum est de superioribus : siquidem magis tenet unitatem brevis syllaba quæ unum habet tempus, quam longa quæ duo. Et propterea in omni capite atque principio eum pedem constituimus qui ex brevibus constat.

X. M. Nihil igitur te impedit, quin omnes istos persequaris pedes audiente ac judicante me, non interrogante. D. Faciam si potero : nam primo de quatuor brevibus primi pedis, brevis una detrahenda est, et pro ea longa

ponenda in primo loco propter unitatis dignitatem. Hic autem pes dividitur bis, aut in longam et tres breves, aut in longam et brevem et duas breves; id est, aut in duo et tria, aut in tria et duo tempora. Secundo autem loco posita longa facit alium pedem, qui uno modo recte dividitur in tria scilicet et duo tempora, ut prior pars teneat brevem et longam, posterior duas breves. Porro tertio loco constituta longa facit eum pedem, qui rursus uno modo rite dividitur, sed ita ut prior pars habeat duo tempora in duabus brevibus syllabis, posterior tria in longa et brevi. Quartum pedem facit longa ultima, qui duobus modis dividitur, ut ille ubi prima est: nam vel in duas breves et brevem ac longam, vel in tres breves et longam partiri eum licet; in duo scilicet et tria, aut in tria et duo tempora. Omnes autem isti quatuor pedes, ubi cum tribus brevibus varie longa collocatur, sesquatorum numerorum ratione partes suas ad se collatas habent.

XI. Sequitur ut de quatuor brevibus duabus detractis, pro his duas longas subjiciamus, videamusque quot formas ac pedes, cum breves ac longæ binæ sint, possint edere. Primo igitur video duas longas esse ponendas, quod a brevibus rectius exordium sit. Hic autem pes habet duplicem divisionem: aut enim in duo et quatuor, aut in quatuor et duo dividitur tempora; ut aut duæ breves priorem partem teneant, et posteriorem duæ longæ, aut ut priorem duæ breves et longa, posteriorem autem longa quæ reliqua est. Fit alius pes, cum duæ istæ breves quas in capite posueramus, ita ut ordo ipse postulat, in medio fuerint collocatæ, et est hujus pedis divisio in tria et tria tempora: nam priorem partem occupant longa et brevis, posteriorem brevis et longa. Cum autem ponuntur in ultimo, nam hoc sequitur, faciunt pedem geminæ divisionis, cujus aut prior pars habeat duo tempora in una longa,

posterior quatuor in longa et duabus brevibus; aut prior quatuor in duabus longis, posterior in duabus brevibus duo. Horum autem trium pedum partes, quod ad primum et tertium attinet, complicatorum numerorum ratione sibi comparatur; medius æquales eas habet.

XII. Jam deinceps istæ duæ breves quæ conjunctæ ponebantur, disjunctæ ponendæ sunt: quarum minima disjunctio est, a qua etiam incipiendum, ut unam syllabam longam inter se habeant; maxima, ut duas. Sed cum una est inter eas, duobus modis fit, et duo pedes gignuntur. Prior autem est horum modorum, ut in capite brevis sit, deinde longa, inde brevis et longa quæ reliqua est. Alter modus est, ut in secundo et in ultimo sint breves, in primo et tertio loco longæ: ita erit longa et brevis, et longa et brevis. Maxima vero illa disjunctio est, cum duæ longæ in medio sunt, brevium autem una in primo, altera in extremo loco. Et dividuntur ii tres pedes, in quibus breves disjunctæ ponuntur, in tria et tria tempora, id est, primus horum in brevem et longam, et brevem ac longam; secundus in longam ac brevem, et longam ac brevem; tertius in brevem ac longam, et longam ac brevem. Ita fiunt sex pedes duabus brevibus et duabus longis syllabis varie inter se, quod possunt, locatis.

XIII. Restat ut de quatuor brevibus detrahantur tres, et pro his tres longæ constituantur: erit una brevis, et quia una brevis in capite, quam tres longæ consequentur, facit alium pedem, secundo loco posita secundum, tertium tertio, quartum quarto. Quorum quatuor, duo primi in tria et quatuor tempora dividuntur, duo autem posteriores in quatuor et tria, et omnes sesquatorum ratione numerorum partes sibi collatas habent: nam prior pars primi est brevis et longa, tenens tria tempora; posterior duæ longæ in quatuor temporibus. Secundi prior pars est

longa et brevis, ergo tria tempora : posterior duæ longæ, quatuor tempora. Tertius priorem partem habet in duabus longis, quatuor temporibus ; posteriorem ejus partem brevis et longa obtinet, id est, tria tempora. Quarti priorem partem similiter faciunt duæ longæ, quatuor temporum ; et posteriorem longa et brevis, tribus temporibus. Reliquus pes est quatuor syllabarum, ubi omnes auferuntur breves, ut quatuor longis pes constet. Hic in duas et duas longas secundum æquales numeros, id est, in quatuor et quatuor videlicet dividitur tempora. Habes quod per me ipsum explicari voluisti : perge jam rogando persequi cætera.

CAPUT VII.

Versus certo pedum, ut pes syllabarum, numero constat.

XIV. M. Faciam : sed satis-ne considerasti progressionem istam usque ad quaternarium numerum, quæ in ipsis numeris demonstrata est, quantum in his etiam pedibus valet ? D. Ita sane in his ut in illis hanc progrediendi rationem probo. M. Quid illud, nonne ut contextis syllabis pedes facti sunt, ita etiam contextis pedibus aliquid fieri posse existimandum est, quod jam neque syllabæ neque pedis nomine censeatur ? D. Omnino existimo. M. Quid tandem id putas esse ? D. Versum arbitror. M. Quid si perpetuo contexere quispiam pedes aliquos velit, ita ut eis modum ac finem non imponat, nisi aut defectus vocis, aut aliquis alius casus interpellans, aut temporis ratio ad aliud aliquid transeundi ; etiam-ne versus a te

nominabitur, habens vel viginti, vel triginta, vel centum etiam, sive amplius pedes, ut voluerit ac potuerit ille, qui eos quamlibet longa perpetuitate contexit? D. Non ita est: neque enim aut ubi pedes quoslibet quibuslibet permixtos animadvertero, aut per infinitam longitudinem multos connexos, versum appellabo: sed et genus et numerum pedum; id est, qui et quot pedes versum conficiant aliqua disciplina consequi, et ex ea judicare potero, utrum versus aures meas pepulerit. M. At hæc quæcumque est disciplina versibus regulam et modum non utique ut libitum est, sed aliqua ratione constituit. D. Non enim aliter, siquidem disciplina est, aut oportebat, aut poterat. M. Hanc ergo rationem investigemus et assequamur, si placet: nam si auctoritatem solam intueamur, is erit versus, quem versum dici voluit Asclepiades nescio qui, aut Archilochus, poëtæ scilicet veteres, aut Sappho poëtria, et cæteri, quorum etiam nominibus versuum genera vocantur, quæ primi animadvertentes cecinerunt. Nam et Asclepiadæus versus dicitur, et Archilochius, et Sapphicus, et alia sexcenta auctorum vocabula Græci versibus diversi generis indiderunt. Ex quo non absurde cuipiam videri potest, quod si quis ut volet pedes, quot volet, et quos volet ordinaverit, quia nemo ante ipsum hunc ordinem ac mensuram pedibus constituerit, recte ac jure conditor novi generis versuum propagatorque dicetur. Aut si hæc licentia intercluditur homini, cum conquestione quærendum est quid tandem illi meruerunt, si nullam rationem secuti, connexionem pedum quos illis connectere placuit, versum appellari, haberique fecerunt: an tibi aliter videtur? D. Ita vero est ut dicis, et prorsus assentior, ratione potius quam auctoritate versum esse generatum, quam peto jamjamque videamus.

CAPUT VIII.

Varia pedum nomina.

XV. Videamus ergo qui pedes sibimet copulandi sint, deinde quid his copulatis fiat; non enim versus fit solus: postremo de versus tota ratione tractabimus. Sed num censes commode ista nos posse persequi, nisi pedum nomina teneamus? Quanquam hoc ordine a nobis digesti sint, ut possint ipsius sui ordinis nominibus nuncupari: dici enim potest, primus, secundus, tertius, atque hoc modo cæteri. Sed quia non sunt contemnenda vetusta vocabula, nec facile a consuetudine recedendum, nisi quæ rationi adversatur, utendum est his nominibus pedum quæ Græci instituerunt, et nostri jam utuntur pro latinis: quæ plane ita usurpemus, ut non quæramus origines nominum. Multum enim habet ista res loquacitatis, utilitatis parum. Neque enim eo minus utiliter in loquendo appellas panem, lignum, lapidem, quod nescis cur hæc ita sint appellata. D. Ita prorsus ut dicis sentio.

M. Primus pes vocatur Pyrrhichius, ex duabus brevibus, temporum duum, ut *fuga*.

Secundus, Iambus, ex brevi et longa, ut *parens*, temporum trium.

Tertius, Trochæus, vel Chorius, ex longa et brevi, ut *meta*, temporum trium.

Quartus, Spondeus, ex duabus longis, ut *æstas*, temporum quatuor.

Quintus, Tribachus, ex tribus brevibus, ut *macula*, temporum trium.

Sextus, Dactylus, ex longa et duabus brevibus, ut *Mænalus*, temporum quatuor.

Septimus, Amphibrachus, ex brevi et longa et brevi, ut *carina*, temporum quatuor.

Octavus, Anapæstus, ex duabus brevibus et longa, ut *Erato*, temporum quatuor.

Nonus, Bacchius, ex brevi et duabus longis ut *Achates*, temporum quinque.

Decimus, Creticus vel Amphimacrus, ex longa et brevi et longa, ut *insulæ*, temporum quinque.

Undecimus, Palimbacchius, ex duabus longis et brevi, ut *natura*, temporum quinque.

Duodecimus, Molossus, ex tribus longis, ut *Æneas*, temporum sex.

Decimus-tertius, Proceleumaticus, ex quatuor brevibus, ut *avicula*, temporum quatuor.

Decimus-quartus, Pæon primus, ex prima longa et tribus brevibus, ut *legitimus*, temporum quinque.

Decimus-quintus, Pæon secundus, ex secunda longa et tribus brevibus, ut *colonia*, temporum quinque.

Decimus-sextus, Pæon tertus, ex tertia longa et tribus brevibus, ut *Menedemus*, temporum quinque.

Decimus-septimus, Pæon quartus, ex quarta longa et tribus brevibus, ut *celeritas*, temporum quinque.

Decimus-octavus, Ionicus a minore, ex duabus brevibus et duabus longis, ut *Diomedes*, temporum sex.

Decimus-nonus, Choriambus, ex longa et duabus brevibus et longa, ut *armipotens*, temporum sex.

Vigesimus, Ionicus a majore, ex duabus longis et duabus brevibus, ut *Junonius*, temporum sex.

Vigesimus-primus, Diiambus, ex brevi et longa et brevi et longa, ut *propinquitas*, temporum sex.

Vigesimus-secundus, Dichorius vel Ditrochæus, ex longa

et brevi et longa et brevi, ut *cantilena*, temporum sex.

Vigesimus-tertius, Antispastus, ex brevi et duabus longis et brevi, ut *Saloninus*, temporum sex.

Vigesimus-quartus, Epitritus primus, ex prima brevi et tribus longis, ut *sacerdotes*, temporum septem.

Vigesimus-quintus, Epitritus secundus, ex secunda brevi et tribus longis, ut *conditores*, temporum septem.

Vigesimus-sextus, Epitritus tertius, ex tertia brevi et tribus longis, ut *Demosthenes*, temporum septem.

Vigesimus-septimus, Epitritus quartus, ex quarta brevi et tribus longis, ut *Fescenninus*, temporum septem.

Vigesimus-octavus, Dispondeus, ex quatuor longis, ut *oratores*, temporum octo.

CAPUT IX.

De pedum structura.

XVI. D. Habeo ista. Nunc dissere qui sibi pedes copulentur. M. Judicabis hoc facile, si æqualitatem ac similitudinem inæqualitati ac dissimilitudini præstantiorem esse judicas. D. Neminem esse arbitror, qui non ita judicet. M. Hanc ergo prius maxime in contexendis pedibus sequi oportet, nec ab ea omnino deviandum, nisi cum aliqua causa justissima est. D. Assentior. M. Non igitur dubitabis pyrrhichios sibimet pedes contexere, nec iambos, nec trochæos qui etiam chorii nominantur, nec spondeos atque ita cæteros sui generis profecto sibimet sine ulla dubitatione copulabis: est enim summa æqualitas, cum ejusdem generis et nominis pedes sese consequuntur: an

tibi non videtur? D. Nullo modo mihi aliter videri potest. M. Quid, illud nonne approbas, alios aliis pedes æqualitate servata esse miscendos? Quid enim auribus potest jocondius esse, quam cum et varietate mulceantur, nec æqualitate fraudantur? D. Satis probo. M. Num censes alios æquales habendos pedes, nisi qui ejusdem mensuræ sunt? D. Ita existimo. M. Quid, ejusdem mensuræ putandine sunt, nisi qui temporis tantumdem occupant? D. Verum est. M. Quos ergo inveneris pedes totidem temporum, sine aurium offensione contexes. D. Video esse consequens.

CAPUT X.

Amphibrachus nec per se, nec aliis mixtus versum conficit.

XVII. M. Recte quidem: sed adhuc nonnihil quæstionis res habet. Nam cum amphibrachus pes quatuor sit temporum, negant eum quidam posse misceri vel dactylis, vel anapæstis, vel spondeis, vel proceleumaticis; nam hi sunt omnes quaternorum temporum pedes: et non solum istis eum negant posse misceri, sed nec ex ipso solo repetito et sibimet connexo, recte et quasi legitime procedere numerum putant. Quorum opinionem considerare nos oportet, ne quid habeat rationis, quod sequi et approbare conveniat. D. Cupio atque aveo prorsus audire quid afferant. Non enim parum me movet, cum duodetriginta pedes sint, quos ratio persecuta est, hunc solum excludi a continuatione numerorum, cum tantum spatii teneat in tempore, quantum dactylus et alii, quos pares enume-

rasti, quos connectere nemo prohibetur. M. Atqui opus est, ut hoc dispicere valeas, considerare cæteros pedes, quemadmodum sibimet eorum partes conferantur: ita enim videbis huic uni quiddam accidere novum ac singulare, ut non frustra minime adhibendus ad numeros judicatus sit.

XVIII. Sed hoc nobis considerantibus, opus est hæc duo nomina mandare memoriæ, levationem et positionem. In plaudendo enim quia levatur et ponitur manus, partem pedis sibi levatio vindicat, partem positio. Partes autem pedum dico illas, de quibus superius, cum eos ordine persequeremur, satis dictum est. Quocirca si hoc probas, incipe recensere breviter mensuras partium in omnibus pedibus, ut quid huic uni de quo agitur proprium acciderit, noveris. D. Video primum pyrrhichium tantum habere in levatione, quantum in positione. Spondeus quoque, dactylus, anapæstus, proceleumaticus, choriambus, diiambus, dichorius, antispastus. dispondeus, eadem ratione dividuntur : nam tantumdem temporis in his ponit plausus, quantum levat. Video secundum iambum simpli et dupli habere rationem; quam rationem cerno et in chorio et in tribracho, et in molosso, et in utroque ionico. Jam hujus amphibrachi levatio et positio, nam ipsa mihi ex ordine occurrit, qui pares cæteros quæram, simpli et tripli ratione constat. Sed non invenio prorsus alium deinceps, cujus sibi partes tanto intervallo conferantur. Nam cum eos considero in quibus una brevis est et duæ longæ, id est bacchium, creticum, et palimbacchium, sesquialteri numeri ratione levationem ac positionem in his fieri video. Eadem ratio est et in iis quatuor, in quibus una longa est et tres breves, qui quatuor pæones ex ordine nominantur. Reliqui sunt quatuor epitriti similiter

ex ordine nuncupati, quorum levationem ac positionem sesquitertius numerus continet.

XIX. M. Num igitur parum tibi justa causa videtur esse, cur iste[1] pes ad seriem numerosam vocum non admittatur, quod solius partes tam longe a se differant, ut una simpla sit, alia tripla? Vicinitas enim quædam partium tanto est approbatione dignior, quanto est proxima æqualitati. Itaque illa regula numerorum cum ab uno usque ad quatuor progredimur, nihil unicuique est se ipso propinquius. Quare illud imprimis approbandum est in pedibus, cum tantumdem habent partes ad invicem : deinde copulatio simpli et dupli eminet in uno et duobus : sesquialtera vero copulatio in duobus et tribus apparet : jam sesquitertia tribus et quatuor. Simplum vero et triplum quanquam complicatorum numerorum lege teneatur, non tamen in ordine illo sibimet cohæret : non enim post unum tria numeramus, sed ab uno ad ternarium numerum binario interposito pervenitur. Hæc ratio est qua excludendus judicatur amphibrachus pes ab ea copulatione de qua quæsivimus, quæ si abs te probatur, cætera videamus. D. Probatur sane : nam manifestissima atque certissima est.

CAPUT XI.

Pedum rationabilis mixtura.

XX. M. Cum ergo placeat quoquo modo se in syllabis habeant, tamen si ejusdem spatii sint in tempore, recte sibi et sine detrimento æqualitatis pedes posse misceri, excepto

[1] Amphibrachus.

duntaxat amphibracho; quæri non immerito potest, utrum recte misceantur, qui quanquam sint æquales tempore, non eadem tamen percussione concordant, quæ levatione ac positione partes pedis sibimet confert. Nam dactylus, et anapæstus, et spondeus non solum æqualium temporum sunt, sed etiam percutiuntur æqualiter: in omnibus enim tantum levatio, quantum positio sibi vindicat. Itaque hi sibi miscentur justius quam quilibet ionicus cæteris sex temporum pedibus. Uterque quippe ionicus ad simplum et duplum percutitur, duo scilicet tempora quatuor temporibus conferens. His molossus etiam in hac re congruit. Cæteri vero ad tantumdem; nam in his levationi ac positioni terna tempora tribuuntur. Ergo tametsi omnes legitime feriantur, nam et illi tres simpli et dupli ratione, et alii quatuor æquis partibus feriuntur, tamen quia plausum inæqualem facit ista permixtio, haud scio an jure repudietur: nisi quid habes ad hæc. D. Proclivior sum in istam sententiam. Nam inæqualis plausus quomodo sensum non offendat ignoro: si autem offendit non utique, id potest sine vitio hujus permixtionis accidere.

XXI. M. Atqui scias veteres miscendos judicasse istos pedes, et horum mixtione versus compositos condidisse. Sed ne te auctoritate premere videar, accipe aliquid horum versuum, et vide utrum offendat auditum. Si enim non modo non offenderit, sed etiam delectaverit, nulla erit ratio hujus mixtionis improbandæ. Versus autem ii sunt quos advertas volo.

At consona quæ sunt, nisi vocalibus aptes.
Pars dimidium vocis opus proferet ex se:
Pars muta soni comprimet ora molientum:
Illis sonus obscurior impeditiorque,
Utrumque tamen promitur ore semicluso[1].

[1] Terentianus.

Satis esse arbitror ad judicandum id quod volo. Quare dic quæso utrum nihil tuas aures numerus iste permulserit? D. Imo nihil mihi videtur currere ac sonare festivius. M. Considera igitur pedes, invenies profecto, cum sint quinque versus, duos primos solis ionicis currere, tres posteriores habere admixtum dichorium, cum omnes omnino sensum nostrum communi æqualitate delectent. D. Jam hoc animadverti, et facilius te pronuntiante. M. Quid ergo dubitamus consentire veteribus non eorum auctoritate, sed ipsa jam ratione victi, qui censent eos pedes qui ejusdem temporis sunt rationabiliter posse misceri, si habeant legitimam, quamvis diversam percussionem? D. Cedo jam prorsus : nam me ille sonus quidquam contradicere non sinit.

CAPUT XII.

Pedes sex temporum.

XXII. M. Intende item in istos versus:

Volo tandem tibi parcas, labor est in chartis :
Et apertum ire per auras animum permittas.
Placet hoc : nam sapienter remittere interdum
Aciem rebus agendis decenter intentam.

D. Etiam hoc satis est. M. Præsertim cum isti versus sint inconditi, quos necessitate ad tempus fabricatus sum. Verumtamen et in iis quatuor requiro judicium sensus tui. D. Quid aliud et hic possum dicere, quam pulchre illos congruenterque sonuisse? M. Sentis-ne etiam duos superiores altero ionico constare qui dicitur a minore, duos autem posteriores diiambum habere permixtum? D. Et hoc te

pronuntiando insinuante persensi. M. Quid, illud nonne te movet quod in illis Terentiani versibus ionico ei qui a majore dicitur, dichorius : in iis autem nostris alteri ionico qui a minore nominatur, diiambus mixtus est? an nihil interesse arbitraris? D. Imo interest, et videor mihi rationem ipsam videre : nam quoniam ionicus a majore a duabus incipit longis, eum sibi potius copulandum poscit, ubi longa prima est, id est dichorium. Diiambus vero quod incipit a brevi, congruentius alteri miscetur ionico a duabus brevibus incipienti.

XXIII. M. Bene intelligis, quare hoc quoque tenendum est, istam etiam congruentiam, excepta æqualitate temporum in pedibus miscendis aliquantum valere oportere : non enim plurimum, sed tamen nonnihil valet. Nam pro omni pede sex temporum, omnem pedem sex temporum poni posse, ita sensu interrogato judices licet, primum molossi exemplum sit nobis, *virtutes* : ionici a minore, *moderatas* : choriambi, *percipies* : ionici a majore, *concedere* : diiambi, *benignitas* : dichorii, *civitasque* : antispasti, *volet justa*. D. Habeo ista. M. Contexe igitur ista omnia atque pronuntia, vel me potius pronuntiante accipe, quo ad judicandum liberior sensus vacet. Nam ut continuati numeri æqualitatem, sine ulla offensione aurium tibi insinuem, hoc totum contextum ter pronuntiabo, quod satis esse non dubitaverim. *Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitasque volet justa. Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitasque volet justa. Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitasque volet justa.* Num forte aliquid in hoc pedum cursu aures tuas æqualitate aut suavitate fraudavit? D. Nullo modo. M. Delectavit-ne aliquid? quanquam hoc quidem consequens est in hoc genere, ut delectet omne quod non offenderit.

D. Non possum aliter me dicere affectum, quam videtur tibi. M. Probas ergo omnes istos pedes senum temporum recte sibi posse copulari aut misceri. D. Probo.

CAPUT XIII.

Ordo pedum quomodo mutetur concinne.

XXIV. NIHIL-NE formidas, ne quis arbitretur tam æqualiter istos pedes hoc ordine collocatos sonare potuisse : si autem ordinem permutes, non idem posse? D. Nonnihil quidem affert, sed experiri non est difficile. M. Istud ergo facito cum vacabit, non aliter invenies quam sensum tuum multiformi varietate et una æqualitate mulceri. D. Faciam ; quanquam hoc exemplo nemo est qui non prævideat necessario id eventurum. M. Recte existimas : sed quod ad propositum pertinet, admoto plausu ista percurram, ut de hoc quoque dijudicare possis utrum aliquid, an nihil claudicet : atque ut simul aliquid experiaris de commutatione illius ordinis, quam nihil claudicationis illaturam esse prædiximus, jam nunc ipsum ordinem muta, et ut libitum est, eosdem pedes collocatos aliter atque a me collocati sunt, personandos mihi plaudendosque permitte. D. Primum volo esse ionicum a minore, secundum ionicum a majore, tertium choriambum, quartum diiambum, quintum antispastum, sextum dichorium, septimum molossum. M. Intende ergo et aurem in sonum, et in plausum oculos : non enim audiri, sed videri opus est plaudentem manum, et animadverti acriter quanta temporis mora in levatione, quanta in positione sit. D. Totus isthic sum, quantum valeo. M. Accipe igitur colloca-

tionem illam cum plausu tuam : *Moderatas, concedere, percipies, benignitas, volet justa, civitasque, virtutes.* D. Sentio quidem nequaquam plausum istum claudicare, et tantum levare quantum ponere ; sed vehementer admiror quomodo eo percuti potuerint illi pedes, quorum divisio simpli et dupli ratione constat, sicuti sunt ambo ionici et molossus. M. Quid hic fieri tamen arbitraris, cum in his tria leventur tempora, totidemque ponantur? D. Nihil aliud hic prorsus video quam eam longam syllabam, quæ in ionico a majore, et in molosso secunda, in ionico autem a minore tertia est, plausu ipso dividi, ut quoniam duo habet tempora, unum inde superiori parti, alterum posteriori tribuat,atque ita terna tempora levatio positioque sortiantur.

XXV. M. Nihil hic omnino aliud dici aut intelligi potest. Sed cur non etiam ille amphibrachus, quem ab ista numerositate penitus ejiciebamus, hac conditione misceatur spondeo, dactylo, et anapæsto, vel per se ipse numerosum aliquid in musica continuatus efficiat? Potest enim simili ratione media quoque pedis ejus syllaba, quæ longa est, plausu dividi, ut cum singula tempora singulis lateribus dederit, non jam unum et tria, sed bina tempora levatio positioque sibi vindicent, nisi habes aliquid quod resistat. D. Nihil sane habeo quod dicam, nisi hunc etiam esse admittendum. M. Aliquid ergo plaudamus quaternorum temporum pedibus ordinatum atque contextum ; quibus iste commixtus sit, et eodem modo sensu exploremus, utrum nihil imparile offendat. Et ideo attende in hunc numerum propter judicandi facilitatem cum plausu tertio repetitum. *Sumas optima, facias honesta. Sumas optima, facias honesta. Sumas optima, facias honesta.* D. Jamjam obsecro parce auribus meis : nam etiam plausu non admoto, ipse per se horum pedum cur-

sus in illo amphibracho vehementissime claudicat. M. Quid igitur putandum est esse causæ, ut in hoc fieri non possit quod in molosso et ionicis potuit? An quoniam in illis æqualia sunt medio latera? In numero enim pari ubi sit medium suis æquale lateribus, primus senarius occurrit. Ergo illi senum temporum pedes, quoniam duo tempora in medio possident, et bina in lateribus, libenter quodam modo illud medium cecidit in latera, quibus amicissima æqualitate conjungitur. Non autem idem fiet in amphibracho, ubi sunt imparia medio latera, siquidem in illis singula, in illo duo tempora sunt. Huc accedit, quod in ionicis et molosso medio in latera soluto terna fiunt tempora, in quibus rursum medio pari paria latera inveniuntur, quod item deſit amphibracho. D. Ita res est ut dicis : nec immerito amphibrachus in illa serie offendit auditum, hi vero etiam delectant.

CAPUT XIV.

Qui pedesquibus misceantur.

XXVI. M. Age nunc tu per te ab ipso exordire pyrrhichio, et secundum supra dictas rationes, quos pedes quibus misceri oporteat, quantum potes, breviter explica. D. Nullus pyrrhichio : non enim alius invenitur totidem temporum. Iambo posset chorius, sed propter inæqualem plausum vitandum est, quod alter a simplo, a duplo alter incipit. Ergo tribrachus utrique accommodari potest. Spondeum, et dactylum, et anapæstum, et proceleumaticum amicos inter se atque copulabiles video, non enim tantum temporibus, sed plausu etiam sibi congruunt. Enim-

vero exclusus amphibrachus, nulla potuit ratione reduci, cui parilitas temporum auxiliari quid, divisione plausuque discordante non potuit. Bacchio creticum, et pæones primum, secundum et quartum. Palimbacchio autem eumdem creticum, et pæones primum et tertium et quartum, in temporibus et plausu concordare manifestum est. Ergo cretico et pæonibus primo et quarto, quoniam et a duabus et a tribus temporibus eorum incipere divisio potest, cæteri omnes quinum temporum pedes possunt sine ulla claudicatione copulari. Jam illorum qui sex temporibus constant, omnium inter se miram quamdam esse concordiam, satis disputatum est. Quandoquidem illi quoque ab aliis in plaudendo non dissonant, quos aliter dividi cogit conditio syllabarum : tantam vim habet cum medio laterum æqualitas. Porro septenum temporum pedes cum sint quatuor, qui epitriti nominantur, primum et secundum invenio sibi posse copulari : amborum enim divisio incipit a tribus temporibus, idcirco nec spatio temporis nec plausu dissident. Rursus libenter sibi juguntur tertius et quartus ; quia uterque in dividendo incipit a quatuor temporibus, quare et metiuntur et plauduntur æqualiter. Restat octo temporum pes qui dispondeus vocatur, cui sicut pyrrhichio par nullus est. Habes a me quod poposcisti et facere potui. Perge ad reliqua. M. Faciam : sed post tam longum sermonem respiremus aliquantulum, et illorum versuum meminerimus, quos mihi extemporales paulo ante ipsa lassitudo suggessit.

Volo tandem tibi parcas, labor est in chartis,
Et apertum ire per auras animum permittas.
Placet hoc : nam sapienter remittere interdum
Aciem rebus agendis decenter intentam.

D. Placet sane, ac libenter obtempero.

LIBER III.

In quo exponitur quid intersit discriminis inter rhythmum, metrum et versum; tum agitur seorsim de rhythmo; ac deinde tractatio de metro inchoatur.

CAPUT I.

Rhythmus ac metrum quid.

1. Tertius hic sermo postulat, ut quoniam de pedum amicitia quadam concordiaque satis dictum est, videamus quid ex his contextis continuatisque gignatur. Quare primum ex te quæro, utrum possint copulati sibi pedes, quos copulari oportet, perpetuum quemdam numerum creare, ubi nullus finis certus appareat : velut cum symphoniaci scabella et cymbala pedibus feriunt, certis quidem numeris et his qui sibi cum aurium voluptate junguntur, sed tamen tenore perpetuo, ita ut si tibias non audias, nullo modo ibi notare possis quousque procurrat connexio pedum, et unde rursus ad caput redeatur. Velut si tu velis centum vel amplius, quousque libitum est, pyrrhichios vel alios qui inter se amici sunt pedes, continua connexione decurrere. D. Jam intelligo, et fieri posse concedo quamdam pedum connexionem, in qua certum est usque ad quot pedes progrediendum sit, atque inde redeundum. M. Num hujus generis esse dubitas, cum certam faciendorum versuum disciplinam esse non neges, et qui versus

te semper cum voluptate audisse confessus sis? D. Manifestum est et hoc esse, et ab illo superiore genere distare.

II. M. Ergo quoniam oportet distingui etiam vocabulis ea quæ re ab se distincta sunt, scias illud superius genus copulationis, rhythmum a Græcis; hoc autem alterum, metrum vocari : latine autem dici possent, illud numerus, hoc mensio vel mensura. Sed quoniam hæc apud nos nomina late patent, et cavendum est ne ambigue loquamur, commodius utimur græcis. Vides tamen, ut opinor, quam recte utrumque nomen his rebus sit impositum : nam quoniam illud pedibus certis provolvitur, peccaturque in eo si pedes dissoni misceantur, recte appellatus est rhythmus, id est, numerus : sed quia ipsa provolutio non habet modum, nec statutum est in quoto pede finis aliquis emineat, propter nullam mensuram continuationis non debuit metrum vocari. Hoc autem utrumque habet : nam et certis pedibus curritur, et certo terminatur modo. Itaque non solum metrum propter insignem finem, sed etiam rhythmus est, propter pedum rationabilem connexionem. Quocirca omne metrum rhythmus, non omnis rhythmus etiam metrum est. Rhythmi enim nomen in musica usque adeo late patet, ut hæc tota pars ejus quæ ad diu et non diu pertinet, rhythmus nominata sit. Sed de nomine, cum res appareat, non esse satagendum, et doctis et sapientibus placuit. An aliquid contradicendum aut dubitandum putas de his, quæ a me dicta sunt? D. Imo prorsus assentior.

CAPUT II.

Quid intersit inter versum et metrum.

III. M. Nunc ergo mecum illud considera, utrum sicut omnis versus metrum est, ita omne metrum etiam versus sit. D. Considero quidem, sed quid respondeam non invenio. M. Unde id tibi censes accidisse? an quia de vocabulis quæstio est? Non enim ut de rebus ad disciplinam pertinentibus, ita de nominibus possumus respondere interrogati : propterea quia res omnium mentibus communiter sunt insitæ; nomina vero, ut cuique placuit, imposita, quorum vis auctoritate atque consuetudine maxime nititur : unde etiam esse linguarum diversitas potest, rerum autem in ipsa veritate constitutarum profecto non potest. A me igitur accipe quod ipse nullo pacto respondere posses : non versum solum, metrum veteres vocavere. Itaque quod ad te attinet, vide atque responde; non enim jam de nominibus agitur, utrum inter hæc duo aliquid distet, quod quidam numerus pedum ita certo fine claudatur, ut nihil ad rem pertineat, ubi fiat quidam articulus antequam veniatur ad finem : alius autem non solum certo fine claudatur, sed etiam ante finem certo quodam loco quædam ejus partitio emineat, ut quasi membris conficiatur duobus. D. Non intelligo. M. Attende ergo in hæc exempla :

Ite igitur Camœnæ
Fonticolæ puellæ.
Quæ canitis sub antris
Mellifluos sonores.

Quæ lavitis capillum
Purpureum Hippocrene
Fonte, ubi fusus olim
Spumea lavit almus
Ora jubis aquosis
Pegasus, in nitentem
Pervolaturus æthram.

Cernis profecto quinque superiores versiculos eodem loco partem orationis habere terminatam, id est, in choriambo pede, cui subjungitur bacchius, ut versiculum compleat: (namque hi undecim choriambo et bacchio pedibus constant) cæteros vero excepto uno, scilicet *Ora jubis aquosis*, non eodem loco habere terminatam partem orationis. D. Cerno istud quidem, sed quo pertineat non video. M. Eo scilicet ut intelligas, hoc metrum non quasi legitimum locum habere, ubi ante finem versus finiatur pars orationis: nam si ita esset, omnes eodem loco hunc haberent articulum, aut certe rarissime in his inveniretur qui non haberet: nunc vero cum sint undecim, sex ita sunt, quinque non ita. D. Et hoc accipio, et adhuc quo ratio tendat expecto. M. Attende ergo etiam in ista pervulgatissima:

Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris.

Et ne longum faciamus, quia carnem notissimum est, ab hoc versu usque ad quem volueris explora singulos; invenies finitam partem orationis in quinto semipede: id est, in duobus pedibus et semisse: nam hi versus constant pedibus quaternorum temporum: quare iste finis, de quo agitur partis orationis, quasi legitimus in decimo tempore est. D. Manifestum est.

IV. M. Jam ergo intelligis inter illa duo genera, quæ ante ista exempla proposueram, nonnihil distare: quod

aliud scilicet metrum antequam claudatur, non habet certum et statutum aliquem articulum, sicut in illis undecim versiculis exploravimus : aliud vero habet, sicut in heroïco metro quintus semipes satis indicat. D. Jam liquet quod dicis. M. Atqui scias oportet, a veteribus doctis, in quibus magna est auctoritas, illud superius genus non esse versum appellatum, sed hunc definitum et vocatum esse versum, qui duobus quasi membris constaret, certa mensura et ratione conjunctis. Sed tu non multum labores de nomine, quod nisi a me vel a quolibet alio tibi indicaretur, nullo modo de hoc interrogatus respondere posses. Sed quod ratio docet, in id præcipue et maxime animum intende, velut hoc ipsum quod nunc agimus : ratio enim docet inter hæc duo genera distare aliquid, quibuslibet vocabulis nuncupentur : itaque hoc bene interrogatus posses dicere ipsa veritate confisus : illud autem nisi auctoritatem secutus, non posses. D. Apertissime jam ista cognovi, et quanti pendas hoc, de quo me tam crebro admones, jam existimo. M. Hæc ergo tria nomina, quibus disserendi causa necessario usuri sumus, memoriæ mandes velim : rhythmum, metrum, versum, quæ sic distinguuntur, ut omne metrum etiam rhythmus sit, non omnis rhythmus etiam metrum. Item omnis versus etiam metrum sit, non omne metrum etiam versus. Ergo omnis versus est rhythmus et metrum : nam hoc, ut arbitror, esse consequens vides. D. Video sane : nam est luce clarius.

CAPUT III.

Rhythmi ex pyrrhichiis.

V. M. Prius igitur, si placet, de rhythmo, in quo nullum metrum est, deinde de metro ubi versus non est, postremo de ipso versu quantum possumus, disseramus. D. Placet vero. M. Sume ergo tibi ab ipso capite pedes pyrrhichios, et de his rhythmum contexe. D. Etiam si id possim facere, qui modus erit? M. Satis est, ut eum tendas (exempli enim gratia id facimus) usque ad decem pedes : nam usque ad hunc pedum numerum non progreditur versus, quod suo loco diligenter tractabitur. D. Bene quidem tu non multos pedes mihi proposuisti copulandos; sed videris mihi non recordari jam te satis discrevisse, quid inter grammaticum et musicum intersit, cum ego tibi respondissem, syllabarum longarum et brevium cognitionem me non habere, quæ a grammaticis traditur : nisi forte permittis, ut non verbis, sed aliquo plausu rhythmum istum exhibeam : nam judicium aurium ad temporum momenta moderanda me posse habere non nego : quæ vero syllaba producenda vel corripienda sit, quod in auctoritate situm est, omnino nescio. M. Fateor nos ita, ut dicis, grammaticum a musico discrevisse, et in hoc te genere inscitiam tuam esse confessum. Quare a me accipe hoc exempli genus : *Ago celeriter agile quod ago tibi quod anima velit.* D. Habeo istuc.

VI. M. Hoc ergo quotieslibet repetendo, efficies rhythmi hujus longitudinem quantam voles, quanquam hi decem pedes ad exemplum sufficiant. Sed illud quæro,

si tibi quispiam dicat, non pyrrhichiis, sed proceleumaticis pedibus hunc rhythmum constare, quid respondebis? D. Prorsus ignoro : nam ubi decem pyrrhichii sunt, quinque proceleumaticos metior, et eo major dubitatio est, quod de rhythmo consulimur, qui scilicet perpetuo fluit. Undecim, enim pyrrhichii vel tredecim, et quolibet impari numero, non possunt habere integrum proceleumaticorum numerum. Si ergo esset certus finis in hoc de quo agitur rhythmo, ibi saltem dicere possemus pyrrhichio potius quam proceleumatio eum currere, ubi omnes integri proceleumatici non invenirentur : nunc vero et ipsum infinitum nobis conturbat judicium, et si quando numerati quidem pedes, sed pari numero nobis proponuntur, sicut isti sunt decem. M. Atqui nec de ipso impari numero pyrrhichiorum, quod tibi visum est, liquido visum est. Quid enim si undecim propositis pedibus pyrrhichiis dicatur rhythmus quinque habere proceleumaticos et semipedem, numquid resisti potest, cum multos inveniamus versus claudi semipede? D. Jam dixi me nescire quid de hac re dici possit. M. Num etiam illud nescis, proceleumatico priorem esse pyrrhichium? siquidem duobus pyrrhichiis proceleumaticus confit : sicut prius est unum quam duo, et duo quam quatuor, ita proceleumatico prior est pyrrhichius. D Verissimum est. M. Cum ergo in hanc ambiguitatem incidimus, ut possit in rhythmo et pyrrhichius metiri et proceleumaticus, cui principatum daturi sumus : priori, ex quo iste constat; an posteriori, ex quo ille non constat? D. Nemo dubitabit priori esse dandum. M. Quid ergo dubitas de hac re consultus respondere, pyrrhichium potius quam proceleumaticum istum rhythmum esse nuncupandum? D. Jam omnino non dubito : pudet tam manifestam rationem non me cito animadvertisse.

CAPUT IV.

Rhythmus continuus.

VII. M. Vides-ne illud etiam ista ratione cogi, ut quidam pedes sint, qui rhythmum continuare non possint? Nam quod de proceleumatico inventum est, cui tollit pyrrhichius principatum, hoc et de diiambo et de dichorio et de dispondeo inventum puto : nisi tibi aliud videtur. D. Quid mihi aliud videri potest, cum probata illa ratione hoc quod sequitur improbare non possim? M. Vide etiam ista, et compara ac judica. Nam videtur, cum tale incertum evenit, plausu potius debere discerni quo pede curratur : ut si pyrrhichio velis currere, unum tibi tempus levandum, unum ponendum sit: si proceleumatico duo et duo: ita et pes apparebit, et nullus pedum erit a rhythmi continuatione seclusus. D. Huic magis faveo sententiæ, quæ nullum pedem ab hac contextione esse immunem sinit. M. Recte facis, et quo magis hoc approbes, considera de tribracho pede quid respondere possimus, si nihilominus quisque contendat non pyrrhichio aut proceleumatico istum rhythmum, sed tribracho currere. D. Video judicium ad plausum illum esse revocandum, ut si unum tempus est in levatione, duo in positione, id est, una et duæ syllabæ, aut contra duæ in levatione, una in positione, tribrachus rhythmus esse dicatur.

VIII. M. Recte intelligis. Quamobrem jam dic mihi utrum spondeus pes pyrrhichio rhythmo possit adjungi. D. Nullo modo: non enim continuabitur plausus æqualis, cum levatio et positio in pyrrhichio singula, in spondeo

vero bina tempora teneant. M. Potest ergo proceleumatico adjungi. D. Potest. M. Quid cum ei adjungitur, interrogati utrum rhythmus proceleumaticus an spondiacus sit, quid respondebimus? D. Quid censes, nisi spondeo dandum esse principatum? Cum enim plausu ista controversia non dijudicetur, nam in utroque bina levamus ac ponimus tempora, quid aliud restat nisi ut ille regnet, qui in ipso pedum ordine prior est? M. Rationem te secutum esse satis approbo; et vides, ut arbitror, quid sequatur. D. Quid tandem? M. Quid putas, nisi tam proceleumatico quam pyrrhichio rhythmo nullum alium pedem posse misceri? quoniam quisquis miscebitur totidem temporum, non enim aliter potest misceri, in eum rhythmi nomen transferatur necesse est. Omnes enim priores illo sunt, qui totidem temporibus constant. Et quoniam iis qui priores inventi fuerint, cogit nos ratio, quam vidisti, principatum dare, id est, ex eo rhythmum nuncupare, non erit jam proceleumaticus rhythmus, aliquo alio quatuor temporum mixto, sed spondiacus, aut dactylicus, aut anapæsticus. Amphibrachum enim ab istorum copulatione numerorum recte remotum esse convenit. D. Fateor ita esse.

IX. M. Nunc ex ergo ordine considera iambicum rhythmum, quoniam pyrrhichium et proceleumaticum, qui duplicato pyrrhichio gignitur, satis discussimus. Quare dicas velim huic quem censes admiscendum pedem, ut iambicus rhythmus suum nomen obtineat. D. Quem nisi tribrachum, qui et temporibus, et plausu congruit: et quia posterior est, regno pollere non potest? Nam chorius est quidem posterior, et totidem temporum, sed non eodem modo plauditur. M. Age, jam vide rhythmum trochaïcum, et ad eadem de hoc quoque responde. D. Idem respondeo: nam potest et huic non solum spatio temporis,

sed plausu etiam concinere tribrachus. Cavendum autem iambum quis non videat? qui etiamsi æqualiter plauderetur; principatum tamen mixtus auferret. M. Quid, spondiaco rhythmo quem tandem copulabimus pedem? D. Sane in hoc largissima copia est: nam et dactylum et anapæstum et proceleumaticum nulla imparilitate temporum, nulla claudicatione plausus, nulla principatus ademptione impediente huic video misceri posse.

X. M. Video jam te facile posse cætera ordine persequi: quocirca remota interrogatione mea, vel potius tanquam de omnibus interrogatus responde breviter dilucideque, quantum potes, quomodo singuli qui restant pedes, aliis legitime immixtis, obtineant suum nomen in rhythmo? D. Faciam: neque enim ullius negotii est, tanta rationum luce præmissa. Nam tribracho nullus miscebitur; omnes enim priores sunt, qui ei sunt temporibus pares. Dactylo anapæstus potest; nam et est posterior tempore, ac plausu currit æqualiter: utrique autem proceleumaticus eadem scilicet ratione copulatur. Jam bacchio creticus, et de pæonibus primus, secundus et quartus misceri possunt. Porro ipsi cretico, omnes qui post illum sunt quinque temporum pedes jure miscentur, sed non omnes eadem divisione. Alii namque ad duo et tria, alii ad tria et duo tempora dividuntur. Iste autem creticus utroque modo dividi potest, quia media brevis cuilibet parti tribuitur. Palimbacchius autem, quia ejus divisio a duobus temporibus incipiens, in tria desinit, congruos et copulabiles habet pæones omnes, præter secundum. Molossus de trisyllabis restat, a quo primo incipiunt sex temporum pedes, qui omnes eidem conjungi possunt, partim propter simpli duplique rationem, partim propter illam, quam nobis plausus ostendit partitionem longæ syllabæ, quæ singula tempora parti utrique concedit, quia in senario numero par late-

ribus medium est. Ob quam causam et molossus, et ambo ionici non solum in simplum et duplum, sed etiam in æquas partes per terna tempora feriuntur. Hinc efficitur ut deinceps omnibus sex temporum pedibus, omnes totidem temporum posteriores copulari queant, solusque antispastus, qui nullum sibi velit misceri, remaneat. Hos consequuntur quatuor epitriti, quorum primus admittit secundum, secundus nullum, tertius quartum, quartus nullum. Restat dispondeus, rhythmum solus etiam ipse facturus, quia nec posteriorem quemquam invenit, nec æqualem. Itaque omnium pedum novem sunt, qui nullo alio mixto rhythmum faciunt: pyrrhichius, tribrachus. proceleumaticus, pæon secundus, pæon quartus, antispastus, epitritus secundus, et quartus, et dispondeus: reliqui eos, qui se posteriores sunt, copulari sibi patiuntur, ita ut rhythmi nomen obtineant, etiamsi pauciores in ea serie numerentur. Hoc est, ut opinor, satis a me quod voluisti, explicatum atque digestum: tuum est jam videre quod restat.

CAPUT V.

An sint pedes supra syllabas quatuor.

XI. M. Imo mecum etiam tuum: ambo enim quærimus. Sed quid tandem restare arbitraris, quod ad rhythmum attinet? Nonne illud considerandum est, utrum aliqua dimensio pedis, quamvis octo tempora non excedat, quæ dispondeus obtinet, excedat tamen numerum quatuor syllabrum? D. Quare quæso? M. Imo tu, quare me potius quam te ipsum rogas? An tibi non videtur sine ulla

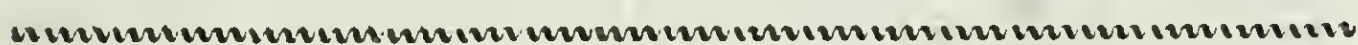
fraude vel offensione aurium, sive quod ad plausum ac divisionem pedum, sive quod ad spatium temporis pertinet, pro una longa syllaba duas posse poni breves? D. Quis hoc negaverit? M. Hinc ergo est, quod pro iambo vel chorio tribrachum ponimus, et pro spondeo dactylum vel anapæstum vel proceleumaticum, cum vel pro secunda ejus, vel pro prima duas breves ponimus, vel quatuor pro utraque. D. Assentior. M. Fac igitur hoc idem in ionico quolibet, vel alio quopiam quadrisyllabo sex temporum pede, et pro una ejus quacumque longa duas breves constitue: num quidquam mensuræ deperit, aut plausui resistit? D. Nihil omnino. M. Considera ergo quot syllabæ fiunt. D. Quinque fieri video. M. Vides certe posse quatuor syllabarum numerum excedi. D. Video sane. M. Quid si pro duabus, quæ ibi sunt longæ, quatuor breves posueris, nonne in uno pede sex syllabas necesse est metiri? D. Ita est. M. Quid si cujuslibet epitriti omnes longas solvas in breves, num etiam de septem syllabis dubitandum est? D. Nullo modo. M. Quid ipse dispondeus nonne octo efficit, cum pro omnibus longis binas breves locamus? D. Verissimum est.

XII. M. Quæ igitur ratio est qua cogimur et tam multarum syllabarum metiri pedes, et pedem qui adhibetur ad numeros, non excedere quatuor syllabas, ante tractatis rationibus confitemur? nonne tibi videntur inter se ista pugnare? D. Imo maxime, et quomodo istud pacari possit, ignoro. M. Etiam hoc facile est, si te ipsum rursum interroges, utrum rationabiliter inter nos paulo ante constiterit, ideo pyrrhichium, et proceleumaticum plausu debere dijudicari atque discerni, ne sit ullus pes legitimæ divisionis, qui rhythmum non faciat, id est, ut ex eo rhythmus nominetur. D. Hoc vero memini, et non invenio cur mihi placuisse pœniteat: sed quorsum ista? M. Quia

scilicet hi omnes pedes quaternarum syllabarum, excepto amphibracho, rhythmum faciunt, id est, principatum in rhythmo tenent, eumque usu et nomine efficiunt: illi vero qui plures quam quatuor syllabas habent, multi quidem pro his poni possunt, sed ipsi per se rhythmum facere, ac rhythmi nomen obtinere non possunt, et ideo ne pedes quidem istos appellandos putaverim. Quamobrem repugnantia illa quæ nos movebat, jam, ut opinor, composita est et sopita; quandoquidem licet et plures syllabas quam quatuor pro aliquo pede ponere, et pedem tamen non appellare, nisi eum quo rhythmus efficiatur. Oportebat enim pedi constitui aliquem modum progressionis in syllabis. Is autem modus constitui optime potuit, qui de ipsa numerorum ratione translatus in quaternario constitit. Itaque longarum syllabarum quatuor pes esse potuit. Cum autem pro eo breves octo constituimus, quoniam tantum spatii habent in tempore, pro altero poni possunt. Quia vero legitimam progressionem, id est, quaternarium numerum excedunt, pro se ipsi poni ac rhythmum gignere, non sensu aurium, sed disciplinæ lege prohibentur: nisi contradicere aliquid paras.

XIII. D. Paro sane, et jam faciam. Nam quid impediebat usque ad octonarium numerum syllabarum progredi pedem, cum eumdem numerum ad rhythmum admitti posse videamus? Neque enim me movet, quod pro alio dicis admitti, imo hoc me magis admonet quærere, vel potius quæri, quod non etiam suo nomine admittitur qui pro alio potest. M. Non mirum est, quod hic falleris; sed facilis explicatio veri est. Nam ut omittam tanta quæ pro quaternario numero jam ante disputata sunt, cur usque ad illum fieri debeat progressio syllabarum, fac me jam cessisse tibi et consensisse usque in octo syllabas pedis debere longitudinem porrigi: num resistere poteris esse

jam posse octo longarum syllabarum pedem? Certe enim ad quem numerum syllabarum pervenit pes, non solus ad eum pervenit qui brevibus, sed etiam qui longis syllabis constat. Quo fit ut adhibita rursus ea lege, quæ abrogari non potest, qua duas breves pro una longa poni licet, ad sedecim syllabas pertendamus. Ubi si rursus pedis incrementum statuere volueris, in triginta duas breves proficiscimur : huc quoque ratio tua pedem te compellit adducere, et rursus lex illa duplum numerum brevium pro longis locare : atque ita nullus constituetur modus. D. Jam cedo rationi, qua usque ad quaternarium syllabarum numerum promovemus pedem. Pro his autem legitimis pedibus poni oportere pedes plurium syllabarum, dum breves duæ unius longæ locum occupant, non recuso.

CAPUT VI.

Pedes quatuor syllabis longiores rhythmum suo nomine facere nequeunt.

XIV. M. Facile est ergo te etiam illud videre atque concedere, alios pedes esse pro his, penes quos rhythmi est principatus, alios qui cum his collocantur. Nam ubi pro longis singulis geminantur breves, pro eo qui rhythmum obtinet, alium locamus, velut pro iambo vel trochæo tribrachum, aut pro spondeo dactylum aut anapæstum, aut proceleumaticum. Ubi vero non idem fit, non pro eo, sed cum eo ponitur quisquis miscetur inferiorum : ut cum dactylo anapæstus, cum ionico vero utrolibet diiambus vel dichorius : et reliqui similiter suo jure cum cæteris : an parum tibi dilucidum vel falsum videtur? D. Jam intelligo.

M. Responde ergo utrum illi qui pro aliis ponuntur, possint etiam ipsi per se facere rhythmum. D. Possunt. M. Omnes-ne? D. Omnes. M. Ergo et quinque syllabarum pes potest suo nomine rhythmum facere, quia pro bacchio vel cretico vel quolibet pæone poni potest. D. Non potest quidem, sed jam istum non vocari pedem, si progressio illius ultra quaternarium numerum transeat, satis memini. Ego autem cum omnes posse respondi, pedes utique posse respondi. M. Laudo etiam in nomine retinendo diligentiam et vigilantiam tuam. Sed scias multis etiam esse visum senarum syllabarum pedes nuncupandos, sed amplius, quod sciam, nemini placuit. Et illi quibus hoc placuit, negaverunt ad rhythmum, aut ad metrum per se gignendum tam longos pedes adhiberi oportere. Itaque ne nomina quidem his indiderunt. Quocirca verissimus est ille progressionis modus, qui usque ad quatuor syllabas pervenit, quandoquidem hi omnes pedes, quibus divisis duo fieri non possunt, conjuncti pedem facere potuerunt: et ita qui in sextam syllabam usque progressi sunt, nomen tantum pedis in eos, qui quartam excesserunt, transferre ausi sunt; ad principatum vero, qui est in rhythmis et metris, nullo modo eos aspirare siverunt. Sed cum pro longis breves duplicantur, etiam ad septimam atque octavam, ut jam ostendit ratio, syllabam pervenitur: ad quem numerum nemo tetendit pedem. Sed quoniam video constare inter nos quemlibet plurium quam quatuor syllabarum, cum pro longa duas breves ponimus, non cum his legitimis pedibus, sed pro his posse poni, neque per se ipsos rhythmum creare, ne in infinitum eat quod ratione finiendum est, satisque jam inter nos de rhythmo existimo disputatum: transeamus ad metra, si placet. D. Placet vero.

CAPUT VII.

De metro quibus et quot minimum constituatur pedibus.

XV. M. Dic igitur, metrum-ne arbitreris pedibus fieri, an pedes metro. D. Non intelligo. M. Pedes-ne conjuncti metrum creant, an metris conjunctis pedes creantur? D. Scio jam quid dicas, et conjunctis pedibus metrum fieri puto. M. Cur tandem id putas? D. Quia inter rhythmum et metrum hoc interesse dixisti, quod in rhythmo contextio pedum nullum certum habet finem, in metro vero habet: ita ista pedum contextio et rhythmi et metri esse intelligitur; sed ibi infinita, hic autem finita constat. M. Ergo unus pes metrum non est. D. Non utique. M. Quid unus pes et semipes? D. Ne hoc quidem. M. Quare? an quia metrum pedibus confit, nec utique possunt dici pedes, ubi minus quam duo sunt? D. Ita est. M. Inspiciamus igitur metra illa quæ a me paulo ante commemorata sunt, et videamus quibus pedibus constent: non enim te in hoc genere animadvertendo rudem esse adhuc decet. Ea sunt autem,

Ite igitur Camœnæ
Fonticolæ puellæ,
Quæ canitis sub antris
Mellifluos sonores.

Satis hæc esse ad id quod intendimus puto: tu jam metire ista, et quos habeant pedes renuntia. D. Omnino non possum; eos enim metiendos puto, qui sibi legitime copulari queunt: nec valeo me hinc expedire. Si enim primum cho-

rium fecero, sequitur iambus, qui temporibus par est, sed non similiter plauditur: si dactylum, non sequitur alius qui ei saltem temporibus coæquetur: si choriambum, eadem difficultas est; quod enim restat, nec temporibus cum eo, nec plausu convenit. Quare aut hoc metrum non est, aut falsum est quod inter nos de pedum copulatione dissertum est: nam quid aliud dicam non invenio.

XVI. M. Metrum quidem esse et eo quod plus est quam pes, certumque finem habet, et ipsarum aurium judicio convincitur. Non enim tam suavi sonaret æqualitate, aut motu tam concinno plauderetur, si non inesset in illo numerositas, quæ profecto esse nisi in hac parte musicæ non potest. Falsa vero esse, quæ inter nos constiterunt, miror quod existimes: non enim aut numeris quidquam est certius, aut illa pedum commemoratione et collocatione ordinatus. Nam ex ipsa numerorum ratione, quæ nullo modo fallit, expressum est quidquid in eis et ad mulcendas aures, et ad obtinendum in rhythmo principatum, valere perspeximus: sed vide potius cum sæpe repeto, *Quæ canitis sub antris,* demulceoque ista numerositate sensum tuum, quid distat inter hoc, et si adderem ad finem hujus brevem aliquam syllabam, et item istud eodem modo repeterem, *Quæ canitis sub antrisve.* D. Utrumque mihi jocunde illabitur auribus: hoc tamen posterius, cui syllabam addidisti brevem, plus tenere spatii ac temporis, siquidem longius factum est, cogor fateri. M. Quid cum illud superius, *Quæ canitis sub antris,* ita repeto, ut post finem nihil sileam, eadem-ne ad te jocunditas pervenit? D. Imo nescio quid claudum me offendit, nisi forte illam ultimam plus quam cæteras longas produxeris. M. Ergo sive id ipsum amplius quod producitur, sive quod siletur, censes-ne in tempore habere aliquid spatii? D. Quî aliter potest?

CAPUT VIII.

Silentia in metris quanta adhiberi oportet. — Metrum quod dicatur.

XVII. M. Recte censes. Sed dic mihi etiam quantum spatium putas esse? D. Metiri hoc omnino difficile est. M. Verum dicis, sed nonne tibi videtur brevis illa syllaba id metiri, quam cum addidimus, neque longæ ultimæ ultra solitum productionem, neque ullum silentium in ejus metri repetitione sensus desideravit? D. Omnino assentior : nam et te illud superius pronuntiante atque repetente, hoc posterius ego apud me ipse repetebam pariter tecum : ita sensi idem spatium temporis ambobus occurrere, cum silentio tuo brevis mea ultima conveniret. M. Teneas igitur oportet hæc silentiorum spatia certa in metris esse. Quare cum inveneris aliquid deesse pedi legitimo, considerare te oportebit, utrum dimenso atque annumerato silentio compensetur. D. Teneo jam istud, persequere cætera.

XVIII. M. Video jam nos quærere debere ipsius silentii modum : namque in hoc metro, ubi post choriambum bacchium comperimus, quia unum tempus deest ut sex temporum esset sicut choriambus, facillime id aures senserunt, et in repetitione tanti spatii silentium interponere coëgerunt, quantum syllaba occuparet brevis : at si post choriambum locetur spondeus, duo nobis tempora cum silentio peragenda sunt ad caput redeuntibus, veluti hoc est, *Quæ canitis fontem.* Nam te sentire jam credo silendum esse, ut cum redimus ad caput, plausus non

claudicet. Sed ut experiri queas quanta silentii hujus mensura sit, adde unam syllabam longam, ut fiat, *Quæ canitis fontem vos;* atque hoc cum plausu repete : videbis tantum occupare temporis plausum, quantum in superiore occupabat, cum ibi duæ longæ post choriambum, hic tres sint locatæ. Unde apparet duum ibi temporum interponi silentium. At si post choriambum iambus locetur, sicut hoc est, *Quæ canitis locos,* tria tempora silere cogimur : quod ut exploretur, adduntur sive per alterum iambum, sive per chorium, sive per tribrachum ut sit ita : *Quæ canitis locos bonos* : aut; *Quæ canitis locos monte ;* aut : *Quæ canitis locos nemore.* His enim additis, cum sine silentio jocunda et æqualis repetitio movet, et plausu adhibito tantum spatii hæc tria singula tenere inveniuntur, quantum illud in quo silebamus, manifestum fit trium temporum ibi esse silentium. Potest post choriambum una syllaba longa constitui, ut quatuor tempora sileantur. Nam etiam sic choriambus dividi potest, ut simplo et duplo levatio sibi positioque conveniant. Hujus metri exemplum est, *Quæ canitis res.* Cui si addas vel duas longas, vel longam et duas breves, vel brevem et longam et brevem, vel duas breves et longam, vel quatuor breves, implebis sex temporum pedem, ut nullo desiderato silentio repetatur. Talia sunt, *Quæ canitis res pulchras, Quæ canitis res in bona, Quæ canitis res bonumve, Quæ canitis res teneras, Quæ canitis res modo bene.* Quibus cognitis atque concessis, credo tibi jam satis apparere, nec minus uno tempore sileri posse, nec plus quatuor temporibus sileri oportere. Nam et ipsa est illa de qua jam multa dicta sunt moderata progressio, et in omnibus pedibus nulla levatio aut positio amplius quam quatuor occupat tempora.

XIX. Itaque cum aliquid canitur sive pronuntiatur

quod habeat certum finem, et plus habeat quam unum pedem, et naturali motu ante considerationem numerorum sensum quadam æquabilitate demulceat, jam metrum est. Quanquam enim minus habeat quam duos pedes, tamen quia excedit unum et silere cogit, non sine mensura, sed quantum implendis temporibus satis est quæ alteri debentur pedi, pro duobus pedibus auditus accipit, quod duorum pedum occupat tempora donec ad caput redeatur, dum annumeratur sono etiam certum atque dimensum intervalli silentium. Sed jam mihi dicas velim, utrum his quæ dicta sunt cognitis assentiaris. D. Cognovi et assentior. M. Mihi-ne credens, an per te ipse vera esse perspiciens? D. Per me ipse sane, quamvis dicente te vera hæc esse cognosco.

CAPUT IX.

Quot ad summum temporibus ac pedibus metrum constare possit.

XX. M. Age ergo nunc quoniam invenimus unde metrum esse incipiat, inveniamus etiam quousque procedat. Nam metrum incipit a duobus pedibus, sive ipso sono plenis, sive ad implendum quod deest annumerato silentio. Quare oportet te jam respicere ad illam quaternariam progressionem, mihique renuntiare usque ad quot pedes metrum tendere debeamus. D. Facile istud quidem est. Nam octo pedes esse ratio satis docet. M. Quid, illud recordaris-ne dixisse nos eum versum a doctis appellatum, qui duobus membris certa ratione dimensis copulatisque constaret? D. Bene memini. M. Cum ergo non sit dictum duobus pedibus, sed duobus membris constare versum,

cumque manifestum sit versum non unum pedem habere, sed plures, nonne ipsa res indicat longius membrum esse quam pedem? D. Ita vero. M. At si membra æqualia sint in versu, nonne præposterari poterit, ut prima pars sine discrimine ultima, et ultima prima fiat? D. Intelligo. M. Ergo ut non accidat, satisque appareat discernaturque in versu aliud esse membrum quo incipit, aliud quo desinit, non possumus recusare in æqualia membra esse oportere. D. Nullo modo. M. Id ergo prius in pyrrhichio consideremus, si placet, in quo jam credo videri tibi minus tribus temporibus membrum esse non posse, quoniam id primum est plus quam pes. D. Assentior. M. Ergo minimus versus quot tempora possidebit? D. Dicerem sex, nisi me illa præposteratio revocaret. Septem ergo habebit, quia minus quam tria membrum habere non potest: plus autem habere, nondum prohibitum est. M. Recte intelligis. Sed dic quot pedes pyrrhichios habeant septem tempora? D. Tres et semis. M. Debetur ergo unius temporis silentium, dum ad principium reditur, ut spatium pedis possit impleri. D. Debetur sane. M. Hoc annumerato quot tempora erunt? D. Octo. M. Ut ergo minimus, qui etiam primus est pes, minus quam duo, ita minimus qui primus est versus, minus habere quam octo tempora non potest. D. Ita est. M. Quid, maximus versus, quo ampliorem esse non oporteat, quot tandem temporum esse debet nonne statim videbis, si ad illam progressionem retulerimus animum, de qua toties tam multa dicta sunt? D. Jam intelligo ampliorem quam triginta duum temporum versum esse non posse.

XXI. M. Quid de metri longitudine, censes-ne ampliorem esse debere quam versum, cum metrum id quod est minimum, tam minus sit quam minimus versus? D. Non censeo. M. Cum ergo metrum incipiat a duobus pedibus,

versus a quatuor; aut illud ab spatio duorum pedum, hoc a quatuor annumerato silentio; metrum autem octo pedes non excedat, nonne cum et versus metrum sit, necesse est eum pedes totidem non excedere? D. Ita est. M. Rursus cum versus non sit longior quam triginta duum temporum, et metrum sit etiam longitudo versus, si conjunctionem duorum membrorum talem non habeat qualis in versu præcipitur, sed tantum certo fine claudatur, neque debeat longius esse quam versus, nonne manifestum est ut versum pedes octo, ita metrum triginta duo tempora excedere non oportere? D. Assentior. M. Erit ergo idem spatium temporis, et idem numerus pedum et metro et versui, communisque quidam terminus, ultra quem progredi utrumque non debeat: quamvis metrum quadruplicatis pedibus, a quibus esse incipit; versus autem quadruplicatis temporibus, a quibus et ipse esse incipit, finiatur: ut crescendi scilicet modum quaternaria illa ratione servata metrum cum versu communicaverit in pedibus, versus cum metro in temporibus. D. Intelligo et probo, atque ita se habere istam concordiam consensionemque delector.

LIBER IV.

CONTINUATUR TRACTATIO DE METRO.

CAPUT I.

Ultima syllaba quare indifferens in metro.

I. REDEAMUS ergo ad metri considerationem, propter cujus progressum ac longitudinem de versu tecum aliquid agere coactus sum, cujus tractandi postea nobis est constitutus locus. Sed primo illud quæro, utrum non repudies, quod ultimam syllabam, quæ metrum terminat, seu longa seu brevis sit, poëtæ atque horum judices grammatici nihil ad rem pertinere arbitrati sunt. D. Omnino repudio : non enim mihi videtur esse rationis. M. Dic mihi, obsecro, quod metrum sit in pyrrhichio minimum. D. Tres breves. M. Quantum ergo silendum est, dum repetitur? D. Unum tempus, quod est unius brevis syllabæ spatium. M. Age jam percute hoc metrum, non voce, sed plausu. D. Feci. M. Percute etiam hoc modo anapæstum. D. Et hoc feci. M. Quid tibi visum est interesse? D. Prorsus nihil. M. Quid causam, cur ita sit, potes-ne dicere? D. Videtur mihi satis apparere: nam quod in illo ad silentium, hoc in isto ad productionem ultimæ syllabæ refertur; nam eodem modo ibi brevis ultima, ut hic longa percutitur, et post tantumdem intervallum reditur ad caput. Sed ibi quiescitur donec spatium pyrrhichii pedis, hic do-

nec longæ syllabæ impleatur. Ita in utroque par mora est, qua interposita remeamus. M. Non igitur absurde illi ultimam syllabam metri, seu longa seu brevis sit, nihil ad rem pertinere voluerunt: ubi enim finis est, silentium sequitur, quantum ad ipsum metrum attinet quod finitur. An eos in hac causa repetitionem ullam vel reditum ad caput considerare debuisse existimas, ac non tantummodo quia finitur, quasi deinceps nihil dicendum sit? D. Jam assentior ultimam syllabam indifferenter esse accipiendam. M. Recte. Sed si hoc propter silentium fit, quoniam ita consideratus est finis, quasi deinceps nihil soniturus sit qui finierit, et ob hoc spatium temporis in ipsa quiete largissimum, nihil distat quæ ibi syllaba locetur, nonne illud est consequens, ut ipsa ultimæ syllabæ indifferentia, quæ propter largum spatium conceditur, ad id proficiat, ut sive ibi brevis syllaba sive longa sit, eam sibi aures pro longa vindicent? D. Video plane esse consequens.

CAPUT II.

Quot syllabis minimum constituatur pyrrhichium metrum: quandiu quoque silendum.

II. M. Vides-ne etiam illud, cum dicimus minimum metrum esse pyrrhichium, tres breves syllabas, ut unius brevis spatio sileatur, dum ad initium revertimur, nihil interesse utrum hoc metrum, an pedes anapæstos repetamus? D. Jam hoc quidem paulo ante illa percussione percepi. M. Nonne ergo quidquid hic est confusum, distinguendum aliqua ratione arbitraris? D. Omnino arbitror. M. Dic utrum aliam videas esse rationem, quæ ista distinguat, nisi ut metrum pirrhichium non illud sit minimum,

quod tibi videbatur in tribus brevibus, sed in quinque. Post unum enim pedem ac semipedem silere mora semipedis ejus qui debetur implendo pedi, atque ita redire ad initium, et hoc minimum metrum in pyrrhichio constituere non nos sinit anapæsti parilitas, ut jam demonstratum est: quare post duos pedes, et semipedem silendum est illud unum tempus, si confusione carere volumus. D. Cur enim non duo pyrrhichii sunt minimum metrum in pyrrhichio, et quatuor syllabæ breves potius, post quas silere opus non sit, quam quinque post quas opus sit? M. Vigilanter quidem, sed non caves ne ab hoc te ita proceleumaticus, ut ab illo anapæstus excludat. D. Verum dicis. M. Placet ergo hic modus in quinque brevibus, et silentio unius temporis? D. Placet vero. M. Videtur mihi oblitum esse te, quemadmodum in rhythmo dixerimus posse discerni utrum pyrrhichio an proceleumatico curreretur. D. Bene admones : nam plausu istos numeros ab invicem distinguendos comperimus, quare jam neque hic istum proceleumaticum metuo, quem plausu adhibito a pyrrhichio discernere potero. M. Cur igitur non eumdem plausum adhibendum vidisti, ut ab illis tribus brevibus, id est, pyrrhichio et semipede, post quem oporteret unum tempus silere, discerneretur anapæstus? D. Jam intelligo; et in viam redeo, metrumque in pyrrhichio minimum tres syllabas breves, quæ, annumerato silentio, duorum pyrrhichiorum tempus occupant, esse confirmo. M. Probant ergo aures tuæ hoc genus numeri: *Si aliqua, Bene vis, Bene dic, Bene fac, Animus, Si aliquid, Male vis, Male dic, Male fac, Animus, Medium est.* D. Satis probant, præsertim cum jam recordatus sim quemadmodum eos plaudi oporteat, ne cum metro pyrrhichio anapæsti confundantur pedes.

III. M. Vide et ista: *Si aliquid es, Age bene, Male*

qui agit, nihil agit, Et ideo, Miser erit. D. Suaviter etiam ista se insinuant, nisi uno loco, ubi finis tertii cum initio quarti copulatur. M. Idipsum omnino est, quod a tuis auribus desideravi. Non enim frustra sensus offenditur, cum omnium syllabarum nullo interposito silentio tempora singula expectat : quam expectationem profecto fraudat concursus duarum consonantium, *t* et *n*, quæ præcedentem vocalem longam esse cogunt, et in duo tempora extendunt, quod genus grammatici positione longam syllabam vocant. Sed propter illam ultimæ syllabæ indifferentiam, nemo criminatur hoc metrum, cum id sinceræ atque severæ aures etiam sine accusatore condemnent. Nam vide quæso quantum interest, si pro eo quod est,

Male qui agit, Nihil agit: dicatur,
Male qui agit; Homo perit.

D. Hoc sane liquidum atque integrum est. M. Hoc ergo nos observemus propter musicæ sinceritatem, quod poëtæ non observant propter facilitatem canendi : ut quoties, exempli causa, nobis necesse est aliqua metra interponere, in quibus nihil debetur pedi quod silentio compensetur, eas ponamus ultimas syllabas quas lex ejusdem numeri flagitat, ne cum aliqua offensione aurium et falsitate mensuræ, a fine ad initium redeamus ; concedentes tamen illis ut ita metra talia finiant, quasi deinceps nihil dicturi, et ideo extremam syllabam seu longam seu brevem impune constituant: nam in continuatione metrorum apertissime convincuntur aurium judicio, non se debere ponere ultimam, nisi quæ ipsius metri jure ac ratione ponenda est: Hæc autem continuatio fit, cum pedi nihil debetur propter quod silere cogamur. D. Intelligo, et gratum habeo quod talia polliceris exempla, quibus nullam patiatur sensus injuriam.

CAPUT III.

Pyrrhichiorum metrorum ordo et numerus.

IV. M. Age nunc ordine, de his quoque renuntia pyrrhichiis:

Quid erit homo
Qui amat hominem,
Si amet in eo
Fragile quod est?
Amet igitur
Animum hominis,
Et erit homo
Aliquid amans.

Quid hæc videntur? D. Quid nisi suavissime atque integerrime currere? M. Quid ista?

Bonus erit amor,
Anima bona sit:
Amor inhabitat,
Et anima domus.
Ita bene habitat,
Ubi bona domus,
Ubi mala, male.

D. Etiam ista continuata suavissime accipio. M. Nunc tres semis pedes, vide:

Animus hominis est
Mala bonave agitans.
Bona voluit? habet.
Mala voluit? habet.

D. Hæc quoque interposito unius temporis silentio, jocunda

sunt. M. Sequuntur quatuor pleni pyrrhichii, hos accipe, et judica:

Animus hominis agit
Ut habeat ea bona,
Quibus inhabitet homo,
Nihil ibi metuitur.

D. In his quoque certa et jocunda mensura est. M. Audi jam nunc novem syllabas breves: audi et judica:

Homo malus amat et eget,
Malus etenim ea bona amat,
Nihil ubi satiat eum.

D. Prome nunc quinque pyrrhichios. M.

Levicula, fragilia bona
Qui amat homo, similiter habet.

D. Jam hoc sat est, et probo; nunc adde semipedem. M. Faciam.

Vaga, levia, fragilia bona
Qui amat homo, similis erit eis.

D. Bene prorsus; et sex jam expecto pyrrhichios. M. Et hos audi:

Vaga, levicula, fragilia bona
Qui adamat homo, similis erit eis.

D. Satis est, adde semipedem. M.

Fluida, levicula, fragilia bona
Quæ adamat anima, similis erit eis.

D. Sat est, et bene est; da jam septem pyrrhichios. M.

Levicula, fragilia, gracilia bona
Quæ adamat animula, similis erit eis.

D. Accedat his semipes; nam hoc eleganter se habet. M.

Vaga, fluida, levicula, fragilia bona
Quæ adamat animula, fit ea similis eis.

D. Octo pedes jam restare video, ut jam istas minutias evadamus. Quanquam enim approbent aures naturali quadam dimensione quod sonas, nolim te tamen tot breves syllabas quærere, quas, ni fallor, contextas invenire in conjunctione verborum difficilius est, quam si eis miscere longas liceret. M. Nihil te fallit, et ut tibi probem gratulationem meam, quod hinc aliquando transire permittitur, metrum quod restat hujus generis sententia faciliore componam.

Solida bona bonus amat, et ea qui amat, habet.
Itaque nec eget amor, et ea bona Deus est.

D. Habeo cumulatissime perfecta metra pyrrhichii. Sequuntur iambica, de quibus mihi singulis bina exempla sufficiunt, quæ nulla interpellatione audire delectat.

CAPUT IV.

De metro iambico.

V. M. Geram tibi morem. Sed ista quæ jam peregimus quot sunt? D. Quatuordecim. M. Quot etiam iambica fore credis? D. Æque quatuordecim. M. Quid si in eis velim pro iambo tribrachum ponere, nonne multiformior varietas erit? D. Manifestum est quidem : sed ego exempla ista in solis iambis audire cupio, ne longum faciamus : pro quavis enim longa syllaba duas breves posse poni, facilis disciplina est. M. Faciam quod vis, gratumque habeo quod intelligentia sequaci minuis laborem meum : sed aurem ad iambicum præbe. D. Istic sum, incipe. M.

Bonus vir, Beatus.
Malus miser, Sibi est malum.

Bonus beatus, Deus bonum ejus.
Bonus beatus est, Deus bonum ejus est.
Bonus vir est beatus. Videt Deum beate.
Bonus vir, et sapit bonum, Videns Deum beatus est.
Deum videre qui cupiscit, Bonusque vivit, hic videbit.
Bonùm videre, qui cupit diem, Bonus sit hic, videbit et Deum.
Bonum videre qui cupit diem illum, Bonus sit hic, videbit et Deum illic.
Beatus est bonus, fruens enim est Deo, Malus miser, sed ipse pœna fit sua.
Beatus est videns Deum, nihil cupit plus, Malus bonum foris requirit, hinc egestas.
Beatus est videns Deum, nihil boni amplius, Malus bonum foris requirit, hinc eget miser.
Beatus est videns Deum, nihil boni amplius vult, Malus foris bonum requirit, hinc egenus errat.
Beatus est videns Deum, nihil boni amplius volet, Malus foris bonum requirit, hinc eget miser bono.

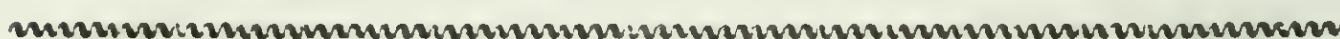
CAPUT V.

De metro trochaïco.

VI. D. Trochæus sequitur, prome trochaïca: nam ista se habent optime. M. Faciam, et eodem modo quo iambica.

Optimi Non egent.
Veritate, Non egetur.
Veritas sat est, Semper hæc manet.
Veritas vocatur Ars Dei supremi.

Veritate factus est Mundus iste quem vides.
Veritate facta cuncta Quæque gignier videmus.
Veritate facta cuncta sunt, Omniumque forma veritas.
Veritate cuncta facta cerno, Veritas manet, moventur ista.
Veritate facta cernis omnia, Veritas manet, moventur omnia.
Veritate facta cernis ista cuncta, Veritas tamen manet, moventur ista.
Veritate facta cuncta cernis optime, Veritas manet, moventur hæc, sed ordine.
Veritate facta cuncta cernis ordinata, Veritas manet, novans movet quod innovatur.
Veritate facta cuncta sunt, et ordinata sunt, Veritas novat manens, moventur ut noventur hæc.
Veritate cuncta facta sunt et ordinata cuncta, Veritas manens novat, moventur ut noventur ista.

CAPUT VI.

De metro spondiaco.

VII. D. SPONDEUM sequi video: nam et trochæus satis auribus fecit. M. Hæc sunt metra spondei.

Magnorum est, Libertas.
Magnum est munus Libertatis.
Solus liber fit, Qui errorem vincit.
Solus liber vivit, Qui errorem jam vicit.
Solus liber vere fit, Qui erroris vinclum vicit.
Solus liber vere vivit, Qui erroris vinclum jam vicit.

Solus liber non falso vivit, Qui erroris vinclum jam devicit.

Solus liber jure, ac vere vivit, Qui erroris vinclum magnus devicit.

Solus liber jure ac non falso vivit, Qui erroris vinclum funestum devicit.

Solus liber jure ac vere magnus vivit, Qui erroris vinclum funestum jam devicit.

Solus liber jure ac non falso magnus vivit, Qui erroris vinclum funestum prudens devicit.

Solus liber jure ac non falso securus vivit, Qui erroris vinclum funestum prudens jam devicit.

Solus liber jure ac non falso securus jam vivit, Qui erroris vinclum tetrum ac funestum prudens devicit.

Solus liber jure ac non falso securam vitam vivit, Qui erroris vinclum tetrum ac funestum prudens jam devicit.

CAPUT VII.

Tribrachi metra quot sint.

VIII. D. Nec de spondeo habeo quod requiram, veniamus ad tribrachum. M. Ita vero. Sed cum omnes quatuor superiores pedes, de quibus dictum est, quatuordena metra pepererint, quæ fiunt simul sex et quinquaginta, plura sunt expectanda de tribracho. In illis enim cum spatium semipedis in silentio est, plus una syllaba non siletur: in hoc autem cum silemus, num censes unius brevis syllabæ spatio tantummodo sileri oportere, an et duarum brevium mora silentio contineri potest? quandoquidem nemo du-

bitaverit duplicem hujus esse divisionem: namque aut ab una incipit, et finitur ad duas; aut contra incipiens a duabus, una terminatur. Quare hunc necesse est viginti et unum metra procreare. D. Verissimum est. Nam incipiunt a quatuor brevibus, ut duo tempora sileamus: deinde quinque sunt, ubi unum silemus: tertio sex, ubi nihil silendum est: quarto septem, ubi rursus duo tempora silenda sunt: inde octo, ubi unum: sexto novem, ubi nullum. Atque ita cum singulæ adduntur, donec ad viginti quatuor syllabas veniatur, qui octo sunt tribrachi, viginti unum omnino metra complentur. M. Expeditissime rationem secutus es; sed censes-ne ubique a nobis exempla esse promenda, an ea quæ illis quatuor primis pedibus subjecimus, satis putandum est luminis cæteris esse præbitura? D. Meo quidem judicio satis. M. Nec ego nunc aliud requiro quam tuum. Verumtamen quoniam jam optime scis in pyrrhichiis metris mutato plausu posse tribrachos percuti, quæro utrum pyrrhichii primum metrum possit etiam tribrachi metrum habere. D. Non potest: majus enim metrum oportet esse quam pedem. M. Quid, secundum? D. Potest: nam breves quatuor pyrrhichii duo sunt, tribrachus unus et semipes, ita ut ibi nullum, hic duo tempora sileamus. M. Mutato igitur plausu habes in pyrrhichiis etiam tribrachi exempla usque ad sedecim syllabas, id est, usque ad quinque tribrachos et semipedem, quibus debes esse contentus: cætera enim potes vel voce vel aliquo plausu per te ipse contexere; si tamen adhuc aurium sensu explorandos hujuscemodi numeros arbitraris. D. Faciam equidem quod videbitur: videamus quæ restant.

CAPUT VIII.

De dactylo.

IX. M. Dactylus sequitur, qui semel dividi potest : an aliter putas? D. Imo ita est. M. Quota ergo ejus pars potest esse in silentio? D. Dimidia scilicet. M. Quid si post dactylum trochæo constituto, velit quispiam silere unum tempus, quod in brevi syllaba dactylo debetur implendo, quid respondebimus? Non enim possumus dicere minus quam spatium semipedis sileri non oportere. Ratio enim superius tractata non minus, sed amplius quam semipedis tempus silendum non esse persuaserat. Nam utique minus quam semipes siletur in choriambo, ubi post ipsum choriambum bacchius collocatur, cujus exemplum est, *Fonticolæ puellæ.* Unius enim brevis syllabæ spatio hic nos silere cognoscis, quod sex temporibus debetur implendis. D. Verum dicis. M. Constituto ergo trochæo post dactylum, licebit-ne etiam unum tempus silere? D. Ita cogor fateri. M. Quis te tandem cogeret, si meminisses superiorum? Hoc enim tibi accidit, quod de indifferentia ultimæ syllabæ; et quomodo sibi ultimam longam vindicent aures, ubi restat spatium quo porrigatur, etiamsi brevis sit, quid demonstratum fuerit oblitus es. D. Jam intelligo : nam utique si ultimam syllabam brevem, quando restat silentium, longam aures accipiunt, sicut superiore ratione exemplisque cognovimus, nihil intererit utrum post dactylum trochæus, an spondeus locetur. Quamobrem cum repetitio distinguenda silentio est, unam longam syllabam oportet post dactylum ponere, ut duorum temporum

spatio sileamus. M. Quid si pyrrhichius ponatur post dactylum, recte-ne fieri putas? D. Non recte : nam utrum idem sit, an iambus, nihil interest : siquidem pro iambo eum necesse est accipi propter ultimam, quam longam exigunt aures, quia restat silentium. Iambum autem non oportere poni post dactylum, propter diversitatem levationis et positionis, quarum neutram oportet in dactylo habere tria tempora, quis non intelligat?

CAPUT IX.

De bacchio.

X. M. Optime omnino atque sequaciter. Sed quid tibi tandem videtur de anapæsto, an eadem ratio est? D. Prorsus eadem. M. Jam ergo bacchium consideremus, si placet, et dic mihi quod primum ejus metrum est. D. Quatuor syllabas puto esse, unam brevem, et tres longas, quarum duæ ad bacchium pertinent, una vero ultima ad inchoationem ejus pedis qui cum bacchio poni potest, ut id quod ei debetur, sit in silentio : in aliquo tamen exemplo vellem hoc auribus explorare. M. Facile quidem est exempla subjicere, quibus tamen non te arbitror ita ut superioribus posse delectari : nam isti quinum temporum pedes, ut etiam septenum, non tam suaviter currunt, quam ii qui aut in æquas partes dividuntur, aut in simplam et duplam, vel in dublam et simplam, tantum interest inter sesquatos motus et æquales aut complicatos, de quibus satis in primo illo nostro sermone tractavimus. Itaque hos pedes, quinque ac septem scilicet temporum, uti aspernantius poëtæ, ita soluta libentius assumit oratio, quod videri facilius in exemplis, quæ postulasti, potest : nam

ista sunt, *Laborat magister docens tardos*. Hoc revolve interposito trium temporum silentio, quod ut sentires facilius, ideo post tres pedes longam syllabam posui, quod est initium cretici, qui cum bacchio poni potest. Nec ad primum metrum exemplum dedi, quod est quatuor syllabarum, ne unus pes non esset satis ad commonendum sensum tuum, quantum post illum atque unam longam silere deberes. Quod ecce nunc edam, atque ipse repetam, ut in meo silentio tria tempora sentias : *Labor nullus, Amor magnus*. D. Satis apparet solutæ orationi hos esse congruentiores pedes, et nihil opus est exemplis cætera excurrere. M. Verum dicis : sed num tibi cum silendum est, una tantum longa videtur poni posse post bacchium? D. Non sane; sed etiam brevis et longa, qui ejusdem bacchii semipes primus est : nam si nobis inchoare creticum licuit, quia cum eodem bacchio poni potest, quanto magis id de ipso bacchio facere licebit, cum præsertim non totum de cretico posuerimus quod primæ parti bacchii sit æquale temporibus?

CAPUT X.

Pleno pedi quid addatur ante silentium.

XI. M. Jam ergo, si placet, me audiente atque judicante, tu ipse per cætera excurre, et quid ponatur post plenum pedem, quando silentio reliquum impletur in omnibus pedibus qui restant, exequere. D. Brevissimum jam, opinor, atque facillimum est quod requiris : nam quod de bacchio dictum est, id etiam de secundo pæone dici potest. Post creticum autem et unam longam syllabam licet ponere, et iambum, et spondeum, ita ut aut tria tem-

pora, aut duo, aut unum sileatur. Quod autem de hoc dictum est, id et in primum et in ultimum pæonem cadit. Jam post palimbacchium vel unam longam vel spondeum collocari decet, quocirca et in hoc metro aut tria tempora, aut unum silebitur. Eadem conditio est pæonis tertii. Sane ubicumque spondeus, ibi et anapæstus jure ponitur. Post molossum vero, quod ad ejus attinet divisionem, aut unam longam ut quatuor, aut duas ponimus ut duo tempora sileamus. Sed quoniam et sensu et ratione exploratum est, ordinari cum eo posse omnes senum temporum pedes, erit post eum locus et iambo, et tria tempora silenda remanebunt; erit et cretico et unum tacebitur; hac conditione erit et bacchio. At si in duas breves primam cretici, et secundam bacchii solverimus, erit et pæoni quarto. Quod autem de molosso, id etiam de cæteris sex temporum pedibus dixerim. Jam proceleumaticum arbitror ad cæteros qui quatuor temporibus constant, esse referendum, nisi cum tres breves post eum locamus. Quod ita est ac si anapæstum locemus, propter ultimam syllabam quæ cum silentio longa accipi solet. Primo vero epitrito iambus recte subjungitur, et bacchius et creticus et pæon quartus. Hoc dictum sit et de secundo, ut tempora sileantur aut quatuor, aut duo. Duos autem reliquos epitritos recte possunt consequi spondeus et molossus : ita ut primam spondei, et primam vel secundam molossi in duas breves solvere liceat : ergo in his metris aut tria tempora, aut unum tacebitur. Dispondeus restat, post quem si posuerimus spondeum, quatuor tempora silenda erunt : si molossum, duo, manente licentia solvendi longam in duas breves, vel in spondeo, vel in molosso, excepta ultima. Habes quod me excurrere voluisti; nisi aliquid forte emendabis.

CAPUT XI.

Iambus post dichorium male ponitur

XII. M. Imo non ego, sed tu, cum aurem ad judicandum adhibueris : nam quæro a te, utrum cum dico et plaudo istuc metrum, *Verus optimus* : et hoc, *Verus optimorum* : et hoc, *Veritatis inops* : tam jocunde hoc tertium quam illa superiora tuus sensus accipiat, quod ea repetendo, et cum debitis silentiis plaudendo facile judicabit. D. Manifestum est quod jocunde illa, hoc injocunde accipiat. M. Non ergo recte post dichorium iambus ponitur. D. Ita est. M. Recte autem poni posse post cæteros assentitur quisquis hæc metra cum disciplina interponendorum silentiorum repetierit.

Fallacem cave.
Male castam cave.
Multiloquum cave.
Fallaciam cave, et
Invidum cave, et
Infirmum cave.

D. Sentio quod dicis, et approbo. M. Vide etiam utrum te nihil offendat, cum interposito duorum temporum silentio, hoc metrum repetitum inæquale pergit : num enim ita sonet ut ista?

Veraces regnant.
Sapientes regnant.
Veriloqui regnant.
Prudentia regnat.

Boni in bonis regnant.
Pura cuncta regnant.

D. Imo hæc æqualiter et suaviter, illud autem absurde. M. Hoc ergo tenebimus in metris sex temporum pedum, dichorium iambo, antispastum spondeo male claudi. D. Tenebimus sane.

XIII. M. Quid càusam cur ita sit nonne approbabis, si animadverteris levatione ac positione in duas partes dividi pedem, ita ut si qua in eo syllaba media est, vel una vel duæ, aut uni parti attribuantur priori vel posteriori, aut in utramque partiantur? D. Novi quidem istuc, et verum est; sed quid ad rem? M. Hoc quoque attende quod dicam, tum videbis facilius quod requiris. Nam manifestum tibi esse arbitror alios esse sine mediis syllabis pedes, ut pyrrhichius, et cæteri binarum syllabarum; alios in quibus medium aut primæ parti, aut extremæ, aut utrique, aut neutri, spatio conveniat: primæ, ut in anapæsto, vel in palimbacchio, vel in pæone primo: extremæ, ut in dactylo, vel in bacchio, vel in pæone quarto: utrique, ut in tribracho, sive in molosso, sive in choriambo, sive in quolibet ionico: neutri, ut in cretico, sive in pæonibus secundo et tertio, sive in diiambo, dichorio, antispasto. Nam qui pedes in tres æquales partes dividi possunt, media pars in his convenit cum prima et extrema: qui autem non possunt, aut cum prima tantum, aut cum extrema, aut cum neutra. D. Et hoc æque scio, et quo tendat expecto. M. Quo tandem putas, nisi ut videas iambum post dichorium ideo male poni cum silentio, quia medium ejus est, nec primæ parti æquale nec extremæ, et idcirco a levatione ac positione discordat? Hoc etiam de spondeo intelligitur, qui similiter post antispastum cum silentio non amat poni: an quidquam tibi adversum

ista dicendum est? D. Mihi vero nihil, nisi quod ista offensio, quæ fit auribus, cum ita hi pedes collocantur, in comparatione fit ejus suavitatis, quæ oblectat auditum, cum post cæteros senum temporum hi cum silentio ponuntur pedes. Nam si aliis tacitis me consuleres quemadmodum sonarent, exemplis subjectis, aut post dichorium iambus, aut post antispastum spondeus, cum silentio positi, dicam quod sentio, fortasse approbarem et laudarem. M. Non equidem resisto tibi. Satis est mihi tamen, quod hæc collocatio in comparatione talium numerorum, sed melius sonantium, sicut dicis, offendit : eo enim est improbanda, quod cum ejusdem generis etiam illi sint pedes, quos his semipedibus clausos labi jocundius confitemur, ab his discrepare non debuit. Sed nonne tibi videtur secundum istam rationem, nec post epitritum secundum iambum cum silentio poni oportere? Nam et in hoc pede iambus ita medium locum tenet, ut nec prioris nec posterioris partis temporibus æquetur. D. Cogit me superior ratio concedere.

CAPUT XII.

Summa omnium metrorum.

XIV. M. Age nunc, redde mihi omnium metrorum numerum, si placet, quæ jam tractavimus, id est, eorum quæ a suis plenis pedibus incipiunt, clauduntur autem aut suis pedibus plenis, ita ut silentium, cum ad caput reditur, non interponamus, aut non plenis pedibus cum silentio, quos tamen eis congruere ratio docuit, incipiente numero a duobus non plenis usque ad octo plenos, ita tamen ut triginta duo tempora non excedantur. D. Ope-

rosum quidem est quod imponis, est tamen operæ pretium. Sed memini nos paulo ante jam pervenisse ad septuaginta septem metra a pyrrhichio usque ad tribrachum, cum illi binarum syllabarum pedes quatuordecim singuli crearent, quæ fiunt simul quinquaginta et sex. Tribrachus autem viginti unum, propter geminam divisionem. His igitur septuaginta et septem addimus quatuordecim dactyli, et anapæsti totidem : pleni enim si locentur nullo silentio, incipiente metro a duobus usque ad octo pedes, septena pariunt : additis vero semipedibus cum silentio, incipiente metro ab uno pede, et semipede perveniente ad septem semis : alia septena : et fiunt jam omnia centum et quinque. Bacchius vero non potest metrum suum ad octo pedes perducere, ne triginta duo tempora transeat, neque quisquam quinum temporum pes ; sed possunt isti usque ad sex pervenire. Bacchius ergo et qui ei par est, non modo temporibus, sed etiam divisione pæon secundus a duobus pedibus usque ad sex procedentes cum integri ordinantur sine silentio, quina metra pariunt : cum silentio autem incipientes ab uno semipede, et ad quinque semipedes pervenientes, alia quina cum una longa post eos ponitur, et item quina cum brevis et longa : quindena igitur creant, quæ in summam redacta triginta sunt, et fiunt jam metra omnia centum et triginta quinque. Creticus vero, et qui pariter dividuntur, pæones primus et quartus, quoniam post illos et unam longam, et iambum, et spondeum, et anapæstum licet ponere, ad septuaginta quinque perveniunt : cum enim tres sint pedes, quina creant sine silentio, cum silentio autem viginti, quæ simul (ut dictum est) fiunt quinque et septuaginta, quibus additis superiori summæ, decem et ducenta complentur. Palimbacchius et qui ei divisione concordat tertius pæon, quina pariunt integri sine silen-

tio : cum silentio autem quina cum una longa, quina cum spondeo, quina cum anapæsto. Hæc addimus ad majorem summam, et habemus metra omnia ducenta quinquaginta.

XV. Molossus et cæteri sex temporum pedes, qui cum illo simul septem fiunt, quaterna creant integri : cum silentio autem quoniam et una longa post unumquemque eorum locari potest, et iambus, et spondeus, et anapæstus, et bacchius, et creticus, pæon quartus, vicena et octona complent, quæ simul fiunt centum nonaginta sex, quæ ducta cum illis quaternis ducenta viginti quatuor complentur : sed hinc octo deducendi sunt, quia post dichorium iambus, et post antispastum spondeus male ordinantur. Reliqua sunt ducenta sedecim, quæ addita majori summæ, faciunt metra omnia quadringenta sexaginta sex. Proceleumatici ratio haberi non potuit cum his pedibus quibus congruit, propter semipedes qui post hunc plures ponuntur. Nam et una syllaba longa post eum poni potest cum silentio, sicut post dactylum et ejus consortes ut duo, et tres breves ut unum tempus sileatur; quo efficitur ut ultima brevis pro longa accipiatur. Epitriti metra gignunt terna integri, incipiente metro a duobus pedibus, perveniente ad quatuor : si enim addas quintum, triginta duo tempora, quod non oportet, excedes. Cum silentio vero primus et secundus epitritus terna post locato iambo, terna bacchio, terna cretico, terna pæone quarto; quæ fiunt cum illis ternis quæ sunt sine silentio, triginta. Tertius vero et quartus epitriti tres ante silentium gignunt, cum spondeo terna, et terna cum anapæsto, terna cum molosso, terna cum ionico minore, terna cum choriambo; quæ fiunt simul cum illis ternis, quæ sine silentio genuerunt, triginta et sex. Ergo epitriti omnes sexaginta et sex metra pariunt : quæ cum

viginti et uno proceleumatici, superiori summæ addita, faciunt quingenta quinquaginta tria. Dispondeus restat gignens et ipse tria integer; adhibito autem silentio cum spondeo tria, et tria cum anapæsto, tria cum molosso, tria cum ionico a minore, tria cum choriambo : quæ in summam ducta cum illis tribus quæ creat integer, fiunt decem et octo. Ita erunt metra omnia quingenta septuaginta et unum.

CAPUT XIII.

Ratio metiendi metra et silentia interponendi.

XVI. M. Essent quidem, nisi tria detrahenda essent, quia post secundum epitritum dictum est iambum male poni. Sed hoc quidem bene se habet, quare jam dic mihi, quomodo tibi aurem tangat metrum hoc,

Triplici vides ut ortu Triviæ rotetur ignis.

D. Persuaviter. M. Potes-ne dicere quibus pedibus constet? D. Non possum : neque enim invenio quomodo sibi congruant quos metior : sive enim pyrrhichium a capite constituam, sive anapæstum, sive pæonem tertium, non his conveniunt qui sequuntur : et invenio quidem creticum hic post tertium pæonem, ut reliqua sit longa syllaba, quam creticus post se non respuit collocari; sed his pedibus hoc metrum constare non posset, nisi interposito silentio trium temporum : nunc vero nihil siletur, cum hoc repetendo permulcet auditum. M. Vide igitur utrum incipere debeat a pyrrhichio, deinde metiamur dichorium, tum spondeum, qui complet tempora, quorum duo sunt in principio : potest item caput tenere anapæstus, deinde diiambus metiri, ut extrema longa collocata qua-

tuor temporibus anapæsti perficiat sex tempora, quæ cum diiambo conveniunt, ex quo intelligas licet, partes pedum non solum in fine poni, sed etiam in capite metrorum. D. Jam intelligo.

XVII. M. Quid, si demam unam ultimam longam, ut tale sit metrum, *Segetes meus labor* : nonne animadvertis cum silentio duorum temporum repeti? Ex quo manifestum est, et aliquam partem pedis posse in principio metri poni, et aliquam in fine, et aliquam in silentio. D. Et hoc manifestum est. M. Sed hoc fieri si dichorium metiaris integrum in hoc metro : nam si diiambum, et a capite anapæstus ponatur, cernis partem pedis in principio positam, quæ habet jam quatuor tempora : duo autem quæ debentur, silentur in fine. Ex quo discimus posse metrum incipere a parte pedis, et desinere ad plenum pedem, sed nunquam sine silentio. D. Et hoc perspicuum est.

XVIII. M. Quid, hoc metrum potes-ne metiri et dicere quibus pedibus constet :

Jam satis terris nivis, atque diræ
Grandinis misit pater, et rubente
Dextera sacras jaculatus arces[1]?

D. Possum constituere in capite creticum, et duos metiri reliquos senum temporum pedes, unum ionicum a majore, alterum dichorium, et silere unum tempus quod adjungitur cretico ut sex tempora compleantur. M. Nonnihil defuit considerationi tuæ : nam cum dichorius est in fine, restante silentio, ultima ejus, quæ brevis est, pro longa accipitur : an hoc negabis? D. Imo fateor. M. Non ergo constitui decet in fine dichorium, nisi nullo in repetitione consequente silentio, ne non jam dichorius, sed epitritus secundus sentiatur. D. Manifestum est. M. Quo-

[1] Horatius I. Carminum.

modo ergo metiemur hoc metrum? D. Nescio. M. Attende ergo utrum bene sonet, cum ita pronuntio, ut post tres primas syllabas unum tempus sileam : ita enim in fine nihil debebitur, ut decenter ibi possit esse dichorius. D. Jocundissime sonat.

CAPUT XIV[1].

Persequitur rationem adhibendi silentia in metiendis metris.

XIX. M. Hoc quoque igitur adjungamus arti, ut non solum in fine, sed et ante finem cum oportet sileamus. Tunc autem oportet, cum id quod debetur implendis temporibus pedum, aut indecenter siletur in fine propter ultimam brevem, ut in hoc quod dictum est; aut cum duo constituuntur non pleni pedes, unus in capite, alter in fine, qualis iste est,

Gentiles nostros inter oberrat equos.

Sensisti enim, ut opinor, me post quinque syllabas longas, moram duorum temporum siluisse, et tantumdem in fine silendum est, dum reditur ad caput. Si enim hoc metrum ad legem sex temporum metiaris, erit tibi primus spondeus, secundus molossus, tertius choriambus, quartus anapæstus. Spondeo igitur debentur duo tempora ut sex temporum pedem impleat, et anapæsto : itaque duo silentur post molossum ante finem, et duo post anapæstum in fine. Si autem ad legem temporum quatuor, una longa erit in capite, deinde duos metimur spondeos,

[1] In veteribus editis caput male incipit ad verba præcedentia : *M. Attende ergo*, etc,

deinde duos dactylos, et post una longa concludetur. Silemus itaque duo tempora post geminum spondeum ante finem, et duo in fine, ut ambo pedes impleantur, quorum dimidias partes in capite atque in extremo posuimus.

XX. Nonnunquam tamen quod duobus non plenis pedibus debetur in principio ac fine collocatis, finali tantum silentio redditur, si tantum sit ut dimidii spatium pedis non excedat, qualia hæc duo sunt :

Sylvæ laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto.

Horum enim prius incipit a palimbacchio, inde excurrit in molossum, et bacchio terminatur : silentur ergo duo tempora, quorum unum bacchio, alterum palimbacchio cum reddideris, sena ubique tempora implebuntur. Hoc autem posterius dactylo inchoatur, inde pergit in choriambum, clauditur bacchio : tria igitur tempora silere oportebit, hinc unum bacchio, duo dactylo redhibebimus, ut in omnibus sint sena tempora.

XXI. Prius autem redditur quod debetur implendo extremo pedi, quam in principio constituto : nec aliter omnino fieri aures sinunt. Nec mirum : id enim cum repetimus, adjungitur capiti quod prorsus extremum est. Itaque in hoc metro quod dictum est, *Flumina constiterint acuto* : cum tria tempora senis utique implendis debeantur, si ea non silentio velis, sed voce reddere, possintque reddi et per iambum, et per chorium, et per tribrachum, quia omnes terna tempora possident, nullo modo ea per chorium reddi sensus ipse permittit, in quo prior est longa syllaba, brevis posterior : id enim prius sonare debet, quod bacchio debetur extremo, id est brevis syllaba; non longa, quæ dactylo primo. Licet hoc explorare his exemplis :

Flumina constiterint acuto gelu.
Flumina constiterint acute gelida.
Flumina constiterint in altum nocte.

Cui dubium est, duo illa suaviter repeti, hoc autem tertium nullo modo?

XXII. Item cum singula tempora singulis debentur pedibus minus plenis, si ea voce reddere velis, non sinit sensus in unam syllabam coarctari; mira omnino justitia. Non enim convenit, quod separatim reddendum est, non etiam constitui separatim. Quocirca in illo metro, *Sylvæ laborantes geluque*, si unam longam pro silentio fini addas, sicuti est, *Sylvæ laborantes gelu duro,* non probant aures; sicut probant cum dicimus, *Sylvæ laborantes gelu et frigore*: quod satiatissime sentis, cum singula repetis.

XXIII. Item non oportet cum duo minus pleni pedes ponuntur, majorem in principio quam in fine poni; nam et hoc condemnat auditus, tanquam si dicas, *Optimum tempus adest tandem,* ut primus pes sit creticus, secundus choriambus, tertius spondeus, ut tria tempora sileamus, quorum duo debentur ultimo spondeo ad sena implenda; et unum primo cretico. At si ita dicatur, *Tandem tempus adest optimum,* eadem interposita trium temporum mora in silentio, quis non sentiat jocundissime repeti? Quare aut tanti spatii decet esse in fine minus plenum pedem, quanti est in principio, ut illud, *Sylvæ laborantes geluque*: aut minorem in principio, et in fine majorem, veluti est, *Flumina constiterint acuto.* Neque injuria, quia ubi est æqualitas, nulla discordia: ubi autem dispar est numerus, si a minore ad majorem veniamus, ut in numerando solet, facit rursus ipse ordo concordiam.

XXIV. Ex quo illud est etiam consequens, ut cum ii, de quibus agitur, minus pleni ponuntur pedes, si duobus

locis interponitur silentium, id est, ante finem et in fine, tantum ante finem sileatur quantum debetur extremo, tantum autem in fine quantum scilicet primo : quia medium tendit ad finem, a fine vero ad principium redeundum est. Si autem utrique tantumdem debetur, nulla controversia est quin tantum ante finem quantum in fine silendum sit. Sileri autem oportet nonnisi ubi terminatur pars orationis. In iis autem numeris, qui non verbis fiunt, sed aliquo pulsu vel flatu, vel ipsa etiam lingua, nullum in hac re discrimen est, post quam vocem percussionemve sileatur, modo ut legitimum secundum supradictas rationes intercedat silentium. Quamobrem et a duobus potest minus plenis pedibus metrum incipere, si tamen utriusque conjunctum spatium minus non sit, quam posset esse unius et dimidii pedis ; nam supra diximus, tum recte poni duos minus plenos pedes, cum id quod debetur ambobus, non transit spatio pedem dimidium : exemplum est, *Montes acuti* : ut aut in fine tria tempora sileamus, aut unum tempus post spondeum, et duo in fine. Aliter enim hoc metrum convenienter metiri non potest.

CAPUT XV.

Item de silentio in metris interponendo.

XXV. Sit hoc etiam in disciplina, ut cum ante finem silemus, non ibi pars orationis brevi syllaba terminetur, ne secundum illam sæpe commemoratam regulam, pro longa eam sensus accipiat, sequente silentio. Itaque in hoc metro, *Montibus acutis*, non possumus silere post dactylum tempus unum, quod post spondeum in superiore poteramus, ne non jam dactylus, sed creticus sen-

tiatur: atque ita non duobus minus plenis pedibus, quod nunc demonstramus, sed pleno dichorio et ultimo spondeo metrum constare videatur, duum temporum silentio in fine reddendo.

XXVI. Sed illud notandum est, in principio posito minus pleno pedi, aut ibidem reddi debitum per silentium, sicuti est, *Jam satis terris nivis atque diræ*: aut in fine, velut, *Segetes meus labor.* Minus autem pleno pedi qui in fine ponitur, aut ibidem restitui silentio, quod debetur, ut in illo, *Ite igitur Camœnæ*: aut in aliquo de mediis loco, veluti in hoc, *Ver blandum viget arvis, adest hospes hirundo.* Unum enim tempus quod debetur ultimo bacchio, vel post totum numerum sileri potest, vel post primum ejus numeri pedem molossum, vel secundum ionicum a minore. Quod vero mediis forte minus plenis pedibus debiti est, nonnisi ibidem reddi potest: ut est,

Tuba terribilem sonitum dedit ære curvo.

Si enim sic metiamur hoc metrum, ut primum faciamus anapæstum, secundum ionicum quemlibet in syllabis quinque, soluta scilicet longa vel prima vel ultima in duas breves, tertium choriambum, ultimum bacchium: tria erunt tempora in debito, unum extremo bacchio reddendum, et duo anapæsto primo, ut sena compleantur. Sed hoc totum spatium trium temporum in fine sileri potest. At si ab integro pede incipias, quinque syllabas primas pro quolibet ionico metitus, sequitur choriambus: inde jam pedem integrum non invenies: quocirca unius longæ spatio silere oportebit: quo annumerato, choriambus alter implebitur; bacchio reliquo metrum clausuro, cui tempus unum debitum silebis in fine.

XXVII. Unde jam esse opinor perspicuum, cum in

mediis siletur locis, aut ea restitui tempora quæ in fine debentur, aut ea quæ ibi debentur ubi siletur. Sed aliquando non est necesse ut sileatur in mediis, cum potest aliter metrum metiri, ut in eo quod paulo ante posuimus. Aliquando autem necesse est, ut in hoc, *Vernat temperies, auræ tepent, sunt deliciæ.* Nam manifestum est istum numerum, aut quaternorum temporum, aut senorum pedibus currere. Si quaternorum, silendum est unum tempus post syllabam octavam, et in fine duo; metiatur primo spondeus, secundo dactylus, tertio spondeus, quarto dactylus annumerato post longam silentio, quia post brevem non oportet, quinto spondeus, sexto dactylus, ultima longa qua numerus clauditur, cui duo tempora debita silentur in fine. Si autem senorum temporum hic metimur pedes, primus erit molossus, secundus ionicus a minore, tertius creticus qui fit dichorius adjuncto silentio unius temporis, quartus ionicus a majore et longa ultima, post quam quatuor tempora silebuntur. Potest aliter, ut una longa in principio locaretur, quam sequeretur ionicus a majore, deinde molossus, deinde bacchius, qui fieret antispastus adjuncto silentio unius temporis, ultimus choriambus metrum clauderet, ita ut quatuor temporum in fine silentium redderetur uni longæ in principio constitutæ. Sed aures istam dimensionem repudiant, quia pars pedis in principio collocata, nisi major quam dimidia fuerit, non recte illi post plenum pedem finali silentio redditur ubi debetur : sed aliis interpositis pedibus, scimus quidem quantum debeatur; sed non comprehenditur sensu, ut tanto spatio sileatur, nisi minus debeatur in silentio quam positum est in sono : quia cum majorem partem pedis vox peregerit, minor quæ reliqua est, ubicumque facile occurrit.

XXVIII. Quamobrem metri, quod sub hoc exemplo

posuimus, *Vernat temperies, auræ tepent, sunt deliciæ,* cum sit una necessaria, quam diximus, dimensio, si post decimam ejus syllabam tempus unum sileatur, et quatuor in fine; est alia voluntaria, si quis post sextam syllabam velit silere duo tempora, et unum post undecimam, et duo in fine: ut sit in principio spondeus, sequatur hunc choriambus, tertio spondeo silentium duum temporum annumeretur, ut vel molossus vel a minore ionicus fiat, quartus bacchius adjuncto itidem silentio unius temporis fiat antispastus, quinto choriambo numerus terminetur in voce, duobus temporibus in fine per silentium redditis in principio locato spondeo. Est item alia. Si enim velis, post sextam syllabam unum tempus silebis, et post decimam unum, post undecimam tantumdem, et duo in fine: ut sit primus spondeus, secundus choriambus, tertius palimbacchius fiat antispastus uno silentii tempore annumerato, quartus spondeus fiat dichorius unius temporis interjecto, et unius temporis consequente silentio, choriambus ultimus numerum claudat, ita ut sileamus duo tempora in fine, quæ primo debentur spondeo. Est et tertia dimensio, si post primum spondeum tempus unum sileatur, et reliqua quæ in proximo superiore serventur; nisi quod in ejus fine unum tempus silebitur, quia spondeus ille qui solet in principio locari, consequente unius temporis silentio factus est, palimbacchius, ut plus uno tempore nihil ei debeatur, quod in fine silendum est. Unde jam perspicis metris interponi silentia, quædam necessaria, quædam voluntaria: et necessaria quidem, cum aliquid pedibus debetur implendis: voluntaria vero, cum pleni sunt pedes atque integri.

XXIX. Quod autem superius dictum est, amplius quatuor temporibus silendum non esse, de necessariis silentiis dictum est, ubi debita tempora explentur. Nam in iis

quæ voluntaria silentia nominavimus, licet etiam pedem sonare, et pedem silere : quod si paribus intervallis fecerimus, non erit metrum, sed rhythmus, nullo certo fine apparente unde redeatur ad caput. Quamobrem si exempli gratia silentiis velis distinguere, ut post primum pedem alterius pedis tempora sileas, non hoc perpetuo servandum est. Licet autem varietate qualibet connumeratis silentiis usque ad legitima tempora metrum producere, velut in hoc, *Nobis verum in promptu est, tu si verum dicis*. Licet hic post primum spondeum quatuor tempora silere, et alia quatuor post sequentes duos : post tres autem finales nihil silebitur ; jam enim triginta duo tempora terminata sunt. Sed multo est aptius, et quodam modo justius, ut vel in fine tantum, vel etiam in medio et fine sileatur : quod subtracto uno pede fieri potest, ut ita sit : *Nobis verum in promptu est, tu dic verum*. Hoc et in metris cæterorum pedum tenendum est, scilicet necessariis silentiis, sive finalibus, sive mediis reddi debita, ut pedes impleantur : non autem sileri oportere amplius quam pedis partem, quam levatio positiove occupant. Voluntariis autem silentiis et partes pedum et integros pedes silere conceditur, sicut exemplis supra dictis monstravimus. Sed hactenus interponendorum silentiorum ratio tractata sit.

CAPUT XVI.

De pedum commixtione, et de metrorum copulatione.

XXX. Nunc de pedum commixtione, et de ipsorum metrorum copulatione pauca dicamus. Quoniam jam

multa dicta sunt cum quæreremus, quos sibimet oporteat misceri pedes, et quod ad metrorum attinet copulationem, nonnulla dicenda sunt cum de versibus disserere cœperimus : junguntur enim sibi pedes atque miscentur secundum regulas, quas in secundo sermone aperuimus. In hoc autem illud sciendum est, metri quæque genera, quæ a poëtis jam celebrata sunt, habuisse auctores et inventores suos, a quibus quasdam certas leges positas convellere prohibemur. Non enim oportet, cum illi eas ratione fixerint, aliquid ibi mutare : quamvis secundum rationem sine aurium offensione possimus : cujus rei cognitio non arte, sed historia traditur : unde creditur potius quam cognoscitur. Neque enim si Phaliscus, nescio qui, metra ita composuit, ut hæc sonant,

Quando flagella ligas, ita liga,
Vitis et ulmus uti simul eant,

scire hoc possumus; sed tantummodo credere audiendo et legendo. Illud est disciplinæ, quod ad nos pertinet, videre utrum hoc tribus dactylis constet et pyrrhichio ultimo, ut plerique musicæ imperiti autumant; non enim sentiunt pyrrhichium poni non posse post dactylum : an, ut ratio docet, primus pes sit in hoc metro choriambus, secundus ionicus longa syllaba in duas soluta breves, ultimus iambus, post quem tria tempora silebuntur : quod semidocti homines sentire possent, si a docto secundum utramque legem pronuntiaretur et plauderetur. Ita enim naturali et communi sensu judicarent: quid disciplinæ norma præscriberet.

XXXI. Verumtamen quod Poëta ille hos numeros immobiles esse voluit, cum hoc metro utimur, custodiendum est : non enim fraudat auditum; quanquam æque nihil fraudaret, si vel pro choriambo diiambum vel ipsum io-

nicum nulla in breves facta solutione poneremus, et quidquid aliud congruisset. In hoc igitur metro nihil mutabitur; non ea ratione qua inæqualitatem vitamus, sed ea quo observamus auctoritatem. Docet sane ratio, alia institui metra immobilia, id est, in quibus mutari nihil oportet, ut hoc ipsum est de quo satis locuti sumus: alia mobilia, in quibus locare pedes alios pro aliis licet, sicuti est: *Trojæ qui primus ab oris, arma virumque cano.* Nam hic pro spondeo anapæstum quolibet loco licet ponere. Alia nec tota immobilia, nec tota mobilia, ut est:

Pendeat ex humeris dulcis chelys,
Et numeros edat varios, quibus
Assonet omne virens late nemus,
Et tortis errans qui flexibus[1].

Vides hic enim ubique et spondeos et dactylos poni posse, præter ultimum pedem, quem metri auctor semper esse dactylum voluit. Et in iis quidem generibus tribus nonnihil valere auctoritatem vides.

XXXII. Quod autem in pedum commixtione ad rationem solam pertinet de iis rebus quæ sentiuntur judicantem, sciendum est eas partes pedum, quæ post certos pedes silentio restante insuaviter locantur: ut iambus post dichorium atque secundum epitritum, et spondeus post antispastum, etiam post alios pedes male locari, quibus isti permixti fuerint. Nam manifestum est iambum post molossum bene poni, sicut hoc exemplum indicat sæpe repetitum cum silentio in fine temporum trium, *Ver blandum viret floribus.* At si pro molosso primum dichorium constituas, ut est, *Vere terra viret floribus*, respuit hoc auditus atque condemnat. Id etiam in cæteris sensu explorante facile est experiri. Ratio namque certissima est,

[1] Hoc Terentianus citat ex Pomponio.

cum sibi copulantur qui inter se sunt copulabiles pedes, eas partes debere in fine subjungi quæ omnibus conveniunt in illa serie collocatis, ne inter socios quodam modo discordiæ aliquid oriatur.

XXXIII. Illud magis mirandum est, quod cum spondeus et diiambum et dichorium suaviter claudat, tamen cum hi duo pedes sive soli, sive cum aliis copulabilibus quoquo modo mixtis in una serie fuerint, spondeus in fine approbante sensu poni non potest. Quis enim dubitet, aures libenter accipere ista singula repetita: *Timenda res non est:* et item separatim, *Jam timere noli?* At si ita jungas, *Timenda res, jam timere noli:* nisi in soluta oratione audire nolim. Nec absurdum minus est, si quolibet loco alium connectas, veluti molossum hoc modo: *Vir fortis, timenda res, jam timere noli.* Vel ita: *Timenda res, vir fortis, jam timere noli.* Vel etiam ita : *Timenda res, jam timere vir fortis noli.* Cujus absurditatis causa est, quod pes diiambus etiam ad duplum et simplum plaudi potest, ut ad simplum et duplum dichorius: spondeus autem duplæ parti eorum æqualis est, sed cum eum ille trahit ad primam, hic ad extremam, existit nonnulla discordia; et ita ratio tollit admirationem.

XXXIV. Nec minus miraculum edit antispastus, cui si nullus alius pedum, aut certe solus diiambus misceatur, patitur iambo metrum claudi, cum aliis autem positus nullo modo; et cum dichorio quidem propter ipsum dichorium; itaque hoc minime miror. Cum cæteris vero senum temporum pedibus, cur memoratum trium temporum pedem in fine repudiet, nescio quæ est causa, secretior fortasse quam ut a nobis erui atque ostendi queat: sed hoc ita esse his exemplis probo. Nam ista duo metra, *Potestate placet, Potestate potentium placet*, nemo ambigit suaviter singula repeti cum silentio trium temporum in fine. At ista

insuaviter cum eodem silentio, *Potestate præclara placet. Potestate tibi multum placet. Potestate jam tibi sic placet. Potestate multum tibi placet. Potestatis magnitudo placet.* Quod ad sensum attinet, peregit officium suum in hac quæstione, et quid acceperit, et quid exploserit indicavit: sed de causa cur ita sit, ratio consulenda est. Ac mea quidem in tanta obscuritate nihil aliud videt, nisi cum diiambo antispastum dimidiam partem priorem habere communem; nam uterque a brevi et longa incipit: posteriorem autem cum dichorio; longa enim et brevi ambo finiuntur. Itaque antispastus vel solus tanquam suam priorem dimidiam, vel cum diiambo, cum quo eam communiter habet, collocatus, patitur in fine metri esse iambum; et cum dichorio pateretur, si eidem dichorio talis terminus conveniret: cum cæteris autem non patitur, quibus tali societate non jungitur.

CAPUT XVII.

De metrorum copulatione.

XXXV. Quod vero ad metrorum copulationem attinet, satis est in præsentia videre posse sibi diversa metra copulari, quæ tamen plausu, id est, levatione ac positione conveniant. Diversa sunt autem vel quantitate, ut cum majora copulantur minoribus, qualia ista sunt, videlicet,

Jam satis terris nivis atque diræ
Grandinis misit pater, et rubente
Dextera sacras jaculatus arces
Terruit urbem[1].

Nam hoc quartum, quod uno choriambo et una in fine

[1] Horat. lib. 1, Carminum.

longa terminatur, quam parvum sit tribus superioribus inter se æqualibus subjectum vides. Vel pedibus sicuti hæc,

Grato Pyrrha sub antro,
Cui flavam religas comam[1].

Cernis quippe horum duorum superius constare spondeo et choriambo, et longa ultima, quæ ad sex tempora implenda spondeo debebatur : hoc autem posterius spondeo et choriambo, et duabus ultimis brevibus, quæ item cum primo spondeo implent sex tempora. Paria sunt ergo ista temporibus, sed in pedibus nonnihil diversitatis tenent.

XXXVI. Est et alia differentia istarum copulationum, quod alia ita copulentur, ut nulla sibi silentia interponi velint, sicut hæc duo recentissima, alia inter se sileri aliquid postulent, sicut hæc,

Vides ut alta stet nive candidum
Soracte, nec jam sustineant onus
Sylvæ laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto.

Nam si hæc singula repetantur, priora duo unum tempus in fine sileri flagitant, tertium duo, quartum tria. Copulata vero a primo ad secundum transeuntem unum tempus silere cogunt, a secundo ad tertium duo, a tertio ad quartum tria. A quarto autem si ad primum redeas, tempus unum silebis. Sed quæ est ratio redeundi ad primum, eadem est ad aliam talem copulationem transeundi. Hoc genus copulationum recte nos appellamus circuitum, qui περίοδος græce dicitur. Circuitus ergo minor esse non potest, quam qui duobus membris constat, id est, duobus metris : nec esse majorem voluerunt eo, qui usque ad quatuor membra procedit. Licet igitur minimum bimembrem,

[1] Horat. lib. 1. Carminum. — [2] Ibidem.

medium trimembrem, et ultimum quadrimembrem vocare: hos enim Græci δίκωλον τρίκωλον τετράκωλον vocant. De quo toto genere quoniam diligentius tractaturi sumus, ut dixi, in eo sermone, qui nobis de versibus erit, nunc interim hoc satis sit.

XXXVII. Sane arbitror jam te intelligere innumerabilia genera esse metrorum, quæ quingenta sexaginta octo inveneramus, cum et de silentiis nonnisi finalibus exempla essent data, et nulla pedum commixtio facta esset, et nulla solutio longarum in duas breves, quæ pedem ultra syllabas quatuor porrigeret. At si adhibita omni silentiorum interpositione, et omni pedum commixtione, et omni solutione longarum colligere numerum metrorum velis, tantus existit, ut nomen ejus fortasse non suppetat. Sed hæc exempla quæ a nobis sunt posita, et quæcumque alia poni possunt, quanquam ea et Poëta in efficiendo approbet, et in audiendo natura communis, tamen nisi ea docti et exercitati hominis pronuntiatio commendet auribus, sensusque audientium non sit tardior quam humanitas postulat, non possunt ea quæ tractavimus vera judicari. Sed quiescamus aliquantulum, et de versu deinceps disseramus. D. Ita fiat.

LIBER V.

In quo de versu disseritur.

CAPUT I.

Quomodo differant rhythmus, metrum et versus.

I. Quid sit versus, inter doctos veteres non parva luctatione quæsitum est, nec fructus defuit. Nam inventa res est, et ad notitiam posterorum mandata litteris, gravi atque certa non tantum auctoritate, verumetiam ratione firmata est. Interesse igitur animadverterunt inter rhythmum et metrum aliquid, ut omne metrum rhythmus, non etiam omnis rhythmus metrum sit. Omnis enim legitima pedum connexio numerosa est; quam quoniam metrum habet, non esse numerus nullo modo potest, id est, non esse rhythmus. Sed quoniam non est idem, quamvis legitimis pedibus, nullo tamen certo fine provolvi, et item legitimis progredi pedibus, sed certo fine coërceri; hæc duo genera etiam vocabulis discernenda erant, ut illud superius rhythmus tantum proprio jam nomine, hoc autem alterum ita rhythmus ut metrum etiam vocaretur. Rursus quoniam eorum numerorum, qui certo fine clauduntur, id est, metrorum, alia sunt in quibus non habetur ratio cujusdam divisionis circa medium, alia quibus sedulo habetur; erat etiam hæc differentia notanda vocabulis. Quapropter illud ubi non habetur hæc ratio rhythmi genus, proprie metrum vocatum est: hoc autem ubi habetur, versum nominave-

runt. Cujus appellationis originem fortasse progredientibus nobis ratio ipsa monstrabit. Neque hoc ita præscriptum putes, ut illa etiam metra versus vocare non liceat. Sed aliud est cum abutimur nomine, licentia cujusdam vicinitatis; aliud cum rem vocabulo suo enuntiamus. Sed nominum commemoratio hactenus facta sit; in quibus, ut jam didicimus, concessio interloquentium et vetustatis auctoritas totum valet. Cætera, si placet, more nostro investigemus sensu nuntio, indice ratione, ut illos etiam veteres auctores non instituisse ista quasi quæ in natura rerum integra et perfecta non fuerint, sed ratiocinando invenisse, et appellando notasse cognoscas.

CAPUT II.

Metra in duas partes divisibilia cæteris præstant.

II. Quare primum a te quæro, utrum ob aliud pes aurem mulceat, nisi quod in eo duæ illæ partes, quarum una in levatione, altera in positione est, numerosa sibi concinnitate respondent? D. Jam hoc quidem mihi ante persuasum est atque compertum. M. Quid metrum, quod manifestum est pedum collatione confici, num ex eo rerum genere esse arbitrandum est quod dividi non potest, cum omnino et nihil individuum per tempus tendi queat, et quod ex dividuis pedibus constat, absurdissime individuum putetur? D. Nullo modo hoc genus divisionem recipere abnuerim. M. At omnia quæ recipiunt divisionem, nonne pulchriora sunt, si eorum partes aliqua parilitate concordent quam si discordes et dissonæ sint? D. Nulli dubium est. M. Quid, ipsius parilis divisionis, qui tandem numerus

auctor est, an dualis? D. Ita est. M. Ut ergo in duas partes concinentes dividi pedem et eo ipso aurem delectare comperimus, si etiam metrum tale inveniamus, nonne cæteris non talibus jure anteponetur? D. Assentior.

CAPUT III.

Versus unde dictus.

III. M. Recte sane. Quare jam illud responde, cum in omnibus, quæ aliqua temporis parte metimur, aliud præcedat, aliud subsequatur, aliud incipiat, aliud terminet, nihil-ne tibi videatur inter partem præcedentem atque incipientem, et illam quæ subsequatur ac terminet interesse oportere. D. Interesse arbitror. M. Dic ergo quid intersit inter has duas partes versus, quarum una est, *Cornua velatarum*: altera vero est, *Vertimus antennarum*. Non enim ut idem Poëta, *obvertimus*, sed si ita versus enuntietur, *Cornua velatarum vertimus antennarum*[1]: nonne sæpius repetendo efficitur incertum, quæ pars prior sit, quæ posterior? Neque enim minus idem stat versus, cum ita profertur: *Vertimus antennarum cornua velatarum*. D. Plane incertum fieri video. M. Censes-ne vitandum? D. Censeo. M. Vide igitur utrum hic satis vitatum sit. Una pars versus est et ea præcedens: *Arma virumque cano*: altera subsequens, *Trojæ qui primus ab oris*: quæ usque adeo inter se differunt, ut si ordinem vertas, et hoc modo pronunties: *Trojæ qui primus ab oris, arma virumque cano*, alios pedes metiri necesse sit. D. Intelligo. M. At vide, utrum ista ratio in aliis servata

[1] Æneid. lib. III.

sit. Nam cujus dimensionis est pars incipiens, *Arma virumque cano*, ejusdem esse agnoscis, *Italiam fato. Littora multum ille et. Vi superum sævæ. Multa quoque et bello. Inferretque deos. Albanique patres.* Ne multa, persequere cæteros quantum voles, has priores partes versuum ejusdem dimensionis invenies, id est, quinto semipede articulatas. Rarissime omnino si non hoc ita est; ita ut posteriores sint istæ non minus inter se pariles, *Trojæ qui primus ab oris. Profugus Lavinaque venit. Terris jactatus et alto. Memorem Junonis ob iram. Passus dum conderet urbem. Latio genus unde Latinum. Atque altæ mœnia Romæ.* D. Manifestissimum est.

IV. M. Quinque igitur et septem semipedes versum heroïcum in duo membra partiuntur, quem sex pedibus quaternorum temporum constare notissimum est: et sine concinnitate quidem duorum membrorum, sive ista, sive aliqua alia, versus nullus est. In quibus omnibus hoc ratio demonstravit esse servandum, ut non possit pars prior in posteriore, et posterior in priore loco poni. Quod si aliter fuerit, non jam versus, nisi nominis abusione, dicetur: erit autem rhythmus et metrum, qualia rarissime longis carminibus interponere quæ versibus contexuntur, non indecorum est: quale idem ipsum est quod paulo ante commemoravi: *Cornua velatarum vertimus antennarum.* Quamobrem non mihi versus ex eo appellatus videtur, ut nonnulli putant, quod a certo fine ad ejusdem numeri caput reditur, ut nomen ductum sit ab iis qui se vertunt dum via redeunt; nam hoc illi cum his etiam metris, quæ versus non sunt, apparet esse commune: sed magis fortasse a contrario nomen invenit, ut quemadmodum grammatici deponens verbum quod *r* litteram non deponit, sicuti est, lucror et conqueror, appellaverunt; ita quod duobus membris confit, quorum neutrum in alterius loco salva lege numero-

rum constituitur, quia verti non potest, versus vocetur. Sed utramlibet harum originem vocabuli tu licet probes, vel utramque improbes, et aliam quæras, aut contemnas mecum totum hoc quæstionis genus, nihil ad hoc tempus pertinet. Cum enim satis res ipsa quæ hoc nomine significatur, appareat, non est de verbi stirpe laborandum: nisi quid habes ad hæc. D. Ego vero nihil, sed perge ad cætera.

CAPUT IV.

Terminus versuum varius.

V. M. Sequitur ut de versus termino requiramus. Nam et hunc aliqua differentia notatum atque insignitum esse voluerunt, vel potius ipsa ratio. An tu non arbitraris melius esse ut finis, quo provolutio numeri coërcetur, non perturbata temporum æqualitate, tamen emineat, quam si cum cæteris partibus, quæ finem non faciunt, confundatur? D. Quis dubitat hoc esse melius, quod est evidentius? M. Considera ergo, utrum recte insignem finem versus heroïci spondeum pedem quidam esse voluerint. Nam in quinque aliis locis vel hunc vel dactylum licet ponere; in fine autem nonnisi spondeum; nam quod trochæum putant, propter indifferentiam fit ultimæ syllabæ, de qua in metris satis locuti sumus. Sed secundum hos iambicus senarius aut non erit versus, aut erit sine ista finis eminentia, utrumque autem absurdum est. Nam neque quisquam unquam, sive doctissimorum hominum, sive mediocriter, vel etiam tenuiter eruditorum, versum esse dubitavit, *Phaselus ille quem videtis hospites*[1], et quidquid in

[1] Catullus.

verbis est tali numerositate formatum; et gravissimi auctores eo quo peritissimi nullum sine insigni fine versum putandum esse censuerunt.

VI. D. Verum dicis. Quare aliam termini hujus notam quærendam esse autumo, non hanc quæ in spondeo ponitur approbandam. M. Quid hoc, num dubitas, quæcumque ista sit, aut in pedis esse, aut in temporis differentia, aut in utroque? D. Quî aliter potest? M. Quid tandem horum trium probas? Ego enim, quoniam idipsum finire versum ne longius quam oportet excurrat, non pertinet nisi ad temporis modum, non arbitror aliunde istam notam debere sumi quam ex tempore: an tibi aliud placet? D. Imo assentior. M. Vides-ne etiam illud, cum tempus hic differentiam habere non possit, nisi quod aliud est longius, aliud brevius, quia cum versus finitur, id agitur ne pergat longius, in breviore tempore notam finis esse oportere? D. Video quidem: sed quo pertinet quod additum est hic? M. Eo scilicet quod non ubique temporis differentiam in sola brevitate ac longitudine accipimus. An tu æstatis ac hyemis differentiam, aut esse temporis negas, aut in spatio potius breviore vel longiore, ac non in vi frigoris calorisque constituis, vel humoris, vel siccitatis, et si quid tale aliud? D. Jam intelligo, et hanc quam quærimus termini notam, a temporis brevitate ducendam esse consentio.

VII. M. Attende igitur hunc versum, *Roma, Roma, cerne quanta sit Deûm benignitas,* qui trochaïcus dicitur, et metire illum, atque responde quod inveneris de membris ejus et numero pedum. D. De pedibus quidem facile responderim: liquet enim eos septem semis esse. De membris autem non satis aperta res est; multis enim locis partem orationis finiri video: verumtamen opinor esse istam partitionem in octavo semipede, ut præcedens membrum sit, *Roma, Roma, cerne quanta:* subsequens

autem, *sit Deûm benignitas.* M. Quot semipedes habet? D. Septem. M. Ipsa ratio te duxit omnino. Cum enim nihil sit æqualitate melius, eamque in dividendo appetere oporteat, si minus potuerit obtineri, vicinitas ejus quærenda est, ne ab ea longius aberremus. Itaque cum hic versus omnes quindecim semipedes habeat, non potuit æquius quam in octo et septem dividi: nam eadem est in septem et octo vicinitas. Sed ita non servaretur nota finis in tempore breviore, ut eam servandam ratio ipsa præcipit: nam si talis versus esset, *Roma cerne quanta sit tibi Deûm benignitas*, ut inciperet membrum in his semipedibus septem, *Roma cerne quanta sit*, et in his octo alterum terminaretur, *tibi Deûm benignitas*: non posset versum semipes claudere: octo enim semipedes quatuor integros pedes faciunt. Simul incideret alia deformitas, ut non eosdem pedes in membro extremo quos in primo metiremur, et prius membrum potius finiretur nota brevioris temporis, id est semipede, quam posterius, cui hoc finis jure debetur. Nam in illo tres trochæi semis, *Roma cerne quanta sit:* in hoc quatuor iambi scanderentur, *tibi Deûm benignitas.* Nunc vero et trochæos in utroque membro scandimus, et semipede versus clauditur, ut spatii brevioris notam terminus teneat. Nam sunt in priore quatuor, *Roma, Roma cerne quanta*: in posteriore autem tres semis, *sit Deûm benignitas:* an contradicere aliquid paras? D. Nihil omnino, et libenter assentior.

VIII. M. Teneamus igitur has leges inconcussas, si placet, ut neque membrorum duorum tendens ad æqualitatem partitio versui desit, sicuti huic deest, *Cornua velatarum obvertimus antennarum.* Neque ip a æqualitas membrorum conversibilem, ut ita dicam, faciat partitionem, ut in hoc facit, *Cornua velatarum vertimus antennarum.* Neque cum ista vitatur conversio, nimis a

se membra discedant, sed quantum possunt proximis numeris prope æquentur, ne dicamus hæc ita posse dividi, ut octo semipedes præcedant, *Cornua velatarum vertimus;* et quatuor subsequantur, id est, *antennarum.* Nec membrum posterius paris numeri semipedes habeat, sicuti est, *tibi deûm benignitas,* ne pleno pede versus finitus non habeat terminum breviore tempore notatum. D. Habeo jam ista, et mando memoriæ quantum valeo.

CAPUT V.

Heroïci finis.

IX. M. Quoniam igitur jam tenemus non debere versum finiri pleno pede, quomodo nobis heroïcum versum metiendum putas, ut et membrorum lex illa servetur, et hæc termini nota? D. Video duodecim esse semipedes; et quia propter illam conversionem vitandam senos semipedes habere membra non possunt; neque a se longe oportet discedere ut sint tres et novem, aut novem et tres; neque paris numeri semipedes posteriori membro dandi sunt ut sint octo et quatuor, aut quatuor et octo, ne pleno pede versus finiatur : in quinque et septem, aut septem et quinque divisio facienda est. Nam et hi numeri sunt ambo impares proximi, et certe propinquius sibi accedunt membra quam in quaternario et octonario numeris accederent. Quod ut firmissimum teneam, video partem orationis in quinto semipede semper aut pene semper terminari, ut est in primo Virgilii versu, *Arma virumque cano;* et in secundo : *Italiam fato* : et in tertio, *Littora multum ille et* : in quarto item, *Vi Superûm sævæ* :

atque ita deinceps in toto pene carmine. M. Verum dicis : sed videndum tibi est, quos pedes metiaris, ut nihil superiorum legum jam inconcusse constitutarum violare audeas. D. Quanquam mihi satis ratio appareat, tamen novitate conturbor. Non enim solemus in hoc genere nisi spondeum pedem et dactylum scandere, quod nemo fere est tam indoctus quin audierit, etiamsi minus id facere possit. Hanc ergo pervulgatissimam consuetudinem nunc si sequi voluero, lex illa termini est abroganda : præcedens enim membrum semipede clauderetur, posterius autem pleno pede ; quod contra esse debuit. Sed quia illam legem iniquissimum est tollere, et in numeris jam didici posse fieri, ut non a pleno pede ordiamur, restat ut non hic dactylum cum spondeo, sed anapæstum locari judicemus, ut incipiat versus a longa una syllaba, deinde duo pedes vel spondei vel anapæsti alterum membrum superius terminent, cum tres rursus alterum vel anapæsti vel quolibet loco spondeus, sive omnibus, et in fine una syllaba, qua versus legitime terminatur. Probas-ne et id ?

X. M. Ego quoque rectissimum esse judico, sed non facile ista populo persuadentur. Tanta enim est vis consuetudinis, ut ea inveterata, si falsa opinione genita est, nihil sit inimicius veritati. Namque ad faciendum versum nihil interesse intelligis, utrum in hoc genere anapæstus cum spondeo, an dactylus collocetur : ad metiendum tamen rationabiliter, quod non aurium, sed mentis est proprium, vera et certa ratione hoc, non irrationabili opinione discernitur : neque nunc a nobis primum inventa est, sed multo est hanc inveterata consuetudine antiquius animadversa. Quare si eos legant qui vel in græca vel in latina lingua disciplinæ hujus doctissimi fuerunt, non mirabuntur nimis qui forte hoc audierint : quanquam pudet imbecillitatis, cum rationi roborandæ hominum auc-

toritas quæritur; cum ipsius rationis ac veritatis auctoritate, quæ profecto est omni homine melior, nihil deberet esse præstantius. Non enim ut in producenda corripiendave syllaba nonnisi auctoritatem veterum hominum quærimus, ut quemadmodum sint usi verbis quibus nos quoque loquimur, ita et nos utamur, quia et in hujuscemodi re nullam observationem sequi desidiæ est, et novam instituere licentiæ : ita in metiendo versu inveterata voluntas hominum, ac non æterna rerum ratio cogitanda est, cum et moderatam ejus longitudinem prius naturaliter aure sentiamus, deinde approbemus rationabili consideratione numerorum, et eum insigni fine claudendum esse judicet quisquis judicat certius eum quam cætera metra esse finiendum, eumque finem in breviore tempore notandum esse manifestum sit; siquidem temporis longitudinem coërcet et frenat quodam modo.

CAPUT VI.

Rursus de fine versus.

XI. Quæ cum ita sint, quî potest posterius ejus membrum nisi non pleno terminari pede? Prioris autem membri exordium aut plenum pedem esse, ut in illo trochaïco, *Roma, Roma, cerne quanta sit deûm benignitas;* aut partem pedis oportet, ut in heroïco, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris.* Quapropter omni jam dubitatione sublata, etiam istum versum metire, si placet, et mihi de membris ejus pedibusque responde, *Phaselus ille quem videtis hospites.* E. Membra quidem hujus in quinque et septem semipedes video distributa,

ut prius sit, *Phaselus ille ;* posterius autem, *quem videtis hospites :* pedes vero iambos cerno. M. Quæro, nihilne caves pede pleno versum terminare? D. Verum dicis, et ubi fuerim, nescio. Quis enim non videret, sicut in heroïco exordiendum esse a semipede? quod cum in hoc genere fit, non jam iambis, sed trochæis versum metimur, ut eum legitime semipes claudat.

XII. D. Ita est ut dicis : sed vide quid tibi de hoc respondendum putes, quem Asclepiadæum vocant,

Mæcenas atavis edite regibus[1].

Nam pars orationis in sexta syllaba terminatur, neque inconstanter, sed in omnibus fere hujus generis versibus. Itaque ejus primum est membrum, *Mæcenas atavis :* secundum, *edite regibus* : quod quanam ratione fiat dubitari potest. Si enim metiaris in hoc pedes quaternorum temporum, erunt quinque in priore, in posteriore autem membro quatuor semipedes : lex autem vetat membrum posterius pari numero constare semipedum, ne pleno pede versus terminetur. Restat ut pedes consideremus senorum temporum, ex quo fit ut membrum utrumque ternis semipedibus constet. Nam ut integro pede præcedens membrum finiatur, a duabus longis incipiendum est : deinde totus choriambus versum dividit, ut sequente etiam alio choriambo membrum posterius inchoetur, claudente versum semipede in duabus brevibus syllabis : tot enim tempora cum spondeo in capite locato, implent sex temporum pedem : nisi quid habes ad hæc. D. Nihil prorsus. M. Placet ergo, totidem semipedibus constare utrumque membrum. D. Cur non placeat? Neque enim metuenda est hic illa conversio, quia posito posteriore membro in præcedentis loco, ita ut quod est primum, secundum fiat,

[1] Horatius lib. I Carminum.

non eadem lex manebit pedum. Quapropter nulla causa est, cur idem semipedum numerus in hoc genere membris negetur, cum sine ullo conversionis vitio parilitas ista possit teneri, finis etiam insignioris lege servata, cum versus non pleno pede terminatur, quod constantissime servandum est.

CAPUT VII.

Quomodo semipedum imparilitas in versuum membris ad parilitatem referatur. — Conciliantur membra semipedum quatuor et trium. — Membra semipedum quinque, et trium.

XIII. M. Rem ipsam omnino vidisti : quare jam quoniam comperit ratio versuum esse duo genera, unum in quo idem numerus semipedum, aliud in quo dispar in membris sit, diligenter consideremus, si placet, quonam modo ista imparilitas semipedum ad quamdam parilitatem referatur, obscuriore aliquantum, sed sane subtilissima ratione numerorum. Nam quæro ex te, cum duo et tria dicam, quot numeros dicam. D. Duos scilicet. M. Ergo et duo unus, et tria unus est numerus ; et quemlibet alium dixerimus. D. Ita est. M. Nonne tibi ex hoc videtur unum cum quolibet numero non absurde posse conferri? Siquidem unum duo esse non possumus dicere, duo autem unum esse quodam modo, et item tria et quatuor unum esse, non falso dici potest. D. Assentior. M. Attende aliud : dic mihi, duo ter ducta quid faciunt in summa. D. Sex. M. Num sex et tria totidem sunt? D. Nullo modo. M. Nunc tria quater ducas velim, sum-

mamque respondeas. D. Duodecim. M. Vides item duodecim plures esse quam quatuor? D. Et longe. M. Sane, ne jam immorer, figenda regula est : A duobus et deinceps quoslibet numeros duos constitueris, minor per majorem multiplicatus, eum excedat necesse est. D. Quis hoc dubitaverit? Quid enim tam parvum in plurali numero quam duo? Quem tamen numerum, si millies duxero, ita excedet mille, ut duplum fiat. M. Verum dicis : sed constitue unum, et quemlibet deinde majorem numerum, et quemadmodum in illis faciebamus, minorem per majorem multiplica, num eodem modo major superabitur? D. Non plane, sed majori minor æquabitur. Nam unum bis, duo; et unum decies, decem; et unum millies, mille; et per quemlibet alium numerum multiplicavero, unum necesse est æquetur. M. Habet ergo unum cum cæteris numeris jus quoddam æqualitatis, non modo quod quicumque numerus est, sed etiam quod toties ductus, tantumdem facit. D. Manifestissimum est.

XIV. M. Age nunc, refer animum ad semipedum numeros, quibus in versu fiunt membra inæqualia, et miram quamdam æqualitatem ista quam tractavimus ratione reperies. Nam, ut opinor, versus minimus inæquali semipedum numero in membris est duobus, habens semipedes quatuor et tres, ut in hoc, *Hospes ille quem vides*: cujus primum membrum quod est, *Hospes ille*, secari æqualiter potest in duas partes binorum semipedum : secundum autem quod est, *quem vides*, ita dividitur, ut una pars duos semipedes habeat, altera unum; quod ita est, quasi duo et duo sint, jure illo æqualitatis, de quo satis egimus, quod habet unum cum omnibus numeris. Ex quo fit ut ista divisione tantum sit quodam modo superius membrum quantum posterius. Itaque ubi fuerint quatuor et quinque semipedes, sicut hoc est, *Roma,*

Roma, cerne quanta sit: non ita probatur; et propterea metrum erit potius quam versus; quia ita sunt membra inæqualia, ut ad nullam æqualitatis legem sectione aliqua possint referri. Cernis quippe, ut opinor, superioris membri quatuor semipedes, *Roma, Roma*, in binos posse discedere: quinque autem posteriores, *cerne quanta sit*, in duos et tres semipedes dividi; ubi nullo jure apparet æqualitas. Neque enim possunt aliquo modo tantum valere quinque semipedes propter duos et tres, quantum quatuor valent, quomodo invenimus superius in breviore versu tantum valere tres semipedes propter unum et duo, quantum quatuor valent: an aliquid non es assecutus, aut non placet? D. Imo vero et manifesta omnia et rata sunt.

XV. M. Age nunc quinque et tres semipedes consideremus, qualis est ille versiculus, *Phaselus ille quem vides*: et videamus quomodo ista inæqualitas aliquo æqualitatis jure teneatur: nam hoc genus non solum metrum: sed etiam versum esse, omnes consentiunt. Itaque cum primum membrum in semipedes duos et tres secueris, et secundum in duos et unum, conjungas particulas, quas in utroque pares inveneris, quia et in primo membro habemus duo, et in secundo restant duæ particulæ, una in tribus semipedibus de priore membro, altera in uno de posteriore. Has ergo et sociabiliter jungimus, quia unum cum omnibus habet societatem; et in summa unum et tria, quatuor fiunt, quod est tantumdem quantum duo et duo. Per hanc igitur sectionem etiam quinque et tres semipedes ad concordiam rediguntur. Sed responde, utrum intellexeris. D. Ita vero, et admodum probo.

CAPUT VIII.

Membra semipedum quinque et septem.

XVI. M. Sequitur ut de quinque et septem semipedibus disseramus, quales sunt versus duo illi nobilissimi, heroïcus et quem iambicum vulgo vocant, etiam ipse senarius. Nam, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris*, ita dividitur ut primum ejus membrum sit, *Arma virumque cano*, qui sunt quinque; et secundum, *Trojæ qui primus ab oris*, qui sunt septem semipedes. Et, *Phaselus ille quem videtis hospites*, primum membrum habet, *Phaselus ille*, in semipedibus quinque; secundum in septem, *quem videtis hospites*. Sed tanta illa nobilitas in lege ista æqualitatis laborat. Cum enim superiores quinque semipedes in duos et tres diviserimus, posteriores autem septem in tres et quatuor; congruent sibi quidem particulæ ternorum semipedum; sed si duæ reliquæ ita convenirent, ut una earum constaret uno semipede, alia quinque conjungerentur lege illa, qua unum cum omnibus numeris conjungi potest, et in summa sex fierent, quod sunt etiam tres et tres : nunc vero quia duo et quatuor inveniuntur, summam quidem reddent senariam; sed nullo æqualitatis jure tantum valent duo quantum quatuor, ut in hujuscemodi quasi necessitudine copulentur. Nisi forte quis dixerit satis esse ad aliquam regulam parilitatis, quod ut tres et tres, ita duo et quatuor sex fiunt : cui rationi repugnandum non arbitror : est enim et hæc aliqua æqualitas. Sed illud nollem ut majore congruentia quinque et tres quam quinque et septem semi-

pedes convenirent. Non enim tantum nomen est illius versus, quantum istorum : et vides in illo non modo tantam summam inventam collatis uno et tribus, quanta est in duobus et duobus ; sed etiam multo concordiores partes esse, cum junguntur unum et tria, propter illam unius cum cæteris omnibus numeris amicitiam, quam cum duo et quatuor copulantur, sicut in istis est : an tibi aliquid obscurum est? D. Nihil prorsus. Sed nescio quomodo me offendit, quod isti senarii cum sint celebratiores cæteris generibus, et principatum quemdam in versibus habere dicantur, aliquid in membrorum concordia minus habent, quam illi famæ obscurioris versus. M. Bono animo esto : nam ego tibi tantam in illis ostendam concordiam, quantam soli ex omnibus habere meruerunt, ut videas non injuria eos esse prælatos. Sed quia ipsa tractatio aliquanto est longior, quamvis omnino jocundior, restare nobis debet extrema, ut cum de cæteris, quantum satis videbitur disputaverimus, jam omni cura liberati, ad horum scrutanda penetralia veniamus. D. Mihi vero placet, sed jam vellem ut ista quæ priora suscepimus, explicata essent, ut jam illud audirem commodius. M. Istorum comparatione quæ ante disseruimus, fiunt illa dulciora quæ expectas.

CAPUT IX.

Membra semipedum sex et septem. — Membra semipedum octo et septem. — Membra semipedum novem et septem.

XVII. Nunc itaque considera, utrum in duobus membris, quorum primum exhibeat semipedes sex, alterum septem, reperiatur ea æqualitas, ut rite esse versus queat.

Nam post quinque et septem semipedes hunc esse discutiendum vides. Hujus autem exemplum est: *Roma, Roma, cerne quanta sit deûm benignitas.* D. Video primum membrum posse in partes distribui, quæ habeant ternos semipedes, secundum in tres et quatuor. Quare junctis æqualibus fiunt sex semipedes, tres vero et quatuor septem sunt, et non æquantur illi numero. Sed si duo et duo in ea parte ubi quatuor sunt, et duo et unum in ea parte ubi tres sunt, consideremus, junctis partibus quæ binos habent, fit summa quaternaria : junctis autem illis quarum in una duo sunt, in alia unum, si etiam ista tanquam sint quatuor accipiamus, propter unius cum cæteris numeris concordiam, octo simul fiunt, magisque excedunt summam senariam, quam cum septem fuissent.

XVIII. M. Ita est, ut dicis : et ideo isto genere copulationis a lege versuum separato, attende ut ordo postulat, in ea nunc membra, quorum primum habet octo semipedes, septem secundum. Ista vero copulatio habet quod quærimus. Nam præcedentis membri partem dimidiam cum parte subsequentis majore, quæ dimidiæ proxima est, jungens, quoniam quaterni semipedes sunt, octonarii numeri summam facio. Restant ergo quatuor semipedes de priore, tres de posteriore membro. Duo inde, et duo hinc copulati, fiunt quatuor. Duo rursus inde residui, et unus hinc, ad legem illius convenientiæ copulati, qua unum reliquis par est, quodam modo sumuntur pro quatuor. Ita jam octonarius superiori octonario congruit. D. Sed cur hujus exemplum non audio? M. Quia sæpe commemoratum est, tamen ne suo loco prætermissum putes, ipsum est : *Roma, Roma, cerne quanta sit deûm benignitas ;* vel hoc etiam : *Optimus beatus ille qui procul negotio.*

XIX. Quare jam inspice novem et septem semipedum

connexionem, cujus exemplum est: *Vir optimus beatus ille qui procul negotio.* D. Facilis est cognitu ista congruentia: superius enim membrum in quatuor et quinque, posterius in tres et quatuor semipedes dividitur. Pars ergo superioris minor cum parte posterioris majore conjuncta, octonarium numerum facit: et major superioris cum minore posterioris, item octonarium: nam illa conjunctio est quatuor et quatuor, ista quinque et tres semipedes. Huc accedit, quod quinque in duo et tres semipedes, tres autem in duo et unum si diviseris, apparet alia convenientia duorum cum duobus, et unius cum tribus, quia unum cum omnibus numeris superius commemorata lege confertur. Sed nisi me ratio fallit, nihil restat ulterius quod de membrorum copulatione requiramus: jam enim ad octo perventum est pedes, quem numerum versui, sicut satis cognovimus, non fas est excedere. Quare jam age illa senariorum versuum heroïci et iambici vel trochaïci, quo intentionem meam et excitasti et distulisti, pande secreta.

CAPUT X.

De senariorum versuum excellentia: eos decentissimos non esse, nisi vel heroïci sint vel iambici.

XX. M. Faciam, imo faciet ipsa ratio, quæ mihi tibique communis est. Sed meministi-ne, quæso, cum ageremus de metris, dixisse nos et ipso sensu admodum probasse, illos pedes quorum partes ad sesqua conveniunt, sive in duobus et tribus, ut est creticus vel pæones, sive in tribus et quatuor, ut epitriti, exclusos a poëtis propter minoris venustatis sonum, solutæ orationis severitatem

decorare congruentius, cum his clausulæ colligantur? D. Memini : sed quorsum hæc spectant? M. Quoniam illud volo prius intelligamus, hujuscemodi pedibus a poëtarum tractatione sejunctis, non remanere, nisi eos quibus ad tantumdem, ut spondeus est, aut eos quibus ad duplum, ut iambus; aut eos quibus ad utrumque partes conveniunt, ut choriambus. D. Ita est. M. At si hæc est poëtarum materies, et soluta oratio versibus inimica est, non versus ullus nisi ex hoc genere pedum faciendus est. D. Assentior. Video enim poëmata versibus quam aliis lyricorum poëtarum metris fieri grandiora, sed adhuc quo ratio ista tendat, ignoro.

XXI. M. Ne propera : disputamus enim jam de senariorum versuum excellentia, et prius tibi cupio demonstrare, si potero, decentissimos senarios, nisi duorum istorum generum esse non posse, quæ omnium etiam sunt celeberrima, quorum unum est heroïcum, ut, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris*, quod usus metitur spondeo et dactylo, subtilior ratio spondeo et anapæsto : alterum quod iambicum dicitur, et eadem ratione invenitur trochaïcum. Nam credo tibi manifestum esse longis syllabis, nisi breves interponantur, obtundi quodam modo spatia sonorum; item nisi brevibus longæ, nimis concisa et quasi tremula fieri; neutra esse temperata, quamvis temporum æqualitate aures impleant. Quamobrem nec illi versus qui sex pyrrhichios, et sex proceleumaticos habent, aspirant ad heroïci dignitatem, nec illi ad trochaïci qui sex tribrachos habent. Huc accedit quia in istis, quos cæteris ipsa ratio præponit, si membra præposteres, totum ita commutabitur, ut alios etiam pedes necessario metiamur. Itaque inconversibiliores, ut ita dicam, sunt quam illi qui aut omnibus brevibus, aut longis omnibus constant. Et ideo sive quinque et septem,

sive septem et quinque semipedibus membra in his temperatioribus ordinentur, nihil interest : neutro enim horum ordine converti versus potest sine tanta commutatione, ut aliis pedibus currere videatur. In illis autem si carmen cœptum erit talibus versibus, quorum priora membra quinos semipedes habeant, non oporteat eos miscere in quibus septeni priores sunt, ne jam liceat omnes convertere : non enim a conversione revocat ulla pedum commutatio. Sed tamen heroïcis conceditur spondeos omnes rarissime interponere, quod quidem posterior ætas hæc nostra minime probavit. Trochaïcis autem sive iambicis, cum pedem tribrachum quolibet loco interponere liceat, habere tamen in hujuscemodi carminibus versum solutum in omnes breves, turpissimum judicatum est.

XXII. Remotis igitur epitritis pedibus a lege versuum senaria, non solum quod solutæ orationi sunt aptiores, verumetiam quod si sex fuerint, triginta et duo tempora excedunt, sicut dispondei : remotis etiam quinum temporum pedibus, quod sibi eos libentius ad clausulas vindicavit oratio : molossis item et aliis temporum senum, quamvis in poëmatis venustissime vigeant, ab hoc de quo nunc agimus numero temporum exclusis ; restant versus omnium brevium syllabarum, qui vel pyrrhichios vel proceleumaticos vel tribrachos habent, et omnium longarum qui spondeos. Qui quanquam admittantur ad senarium modum, dignitati tamen et temperationi horum, qui brevibus longisque variantur, et ob hoc multo minus converti possunt, cedant necesse est.

CAPUT XI.

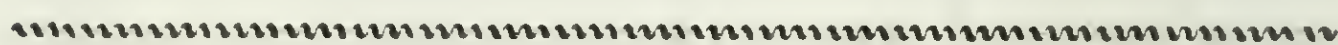
Senarii quomodo commodius metiendi.

XXIII. Sed quæri potest cur meliores versus judicati sint senarii, in quibus anapæstum subtilis illa ratio metitur, et ii in quibus trochæum, quam si dactylum ibi, et et hic iambum metiretur. Sine præjudicio enim sententiæ, quoniam nunc de numeris agimus, si versus ita esset : *Trojæ qui primus ab oris arma virumque cano*, vel de illo genere : *Qui procul malo pius beatus ille*, uterque horum nec minus senarius esset, nec minus brevium longarumque syllabarum temperatione moderatus, nec magis converti poterat, et in utroque membra ita ordinata sunt, ut et in quinto et in septimo semipede pars orationis terminetur : cur ergo meliores istis putentur, si potius ita sint, *Arma virumque cano. Trojæ qui primus ab oris. Beatus ille qui procul pius malo?* In qua quæstione facilius et proclivius dixerim forte evenisse, ut isti prius animadverterentur aut frequentarentur, aut si id non est fortuitum, melius credo visum fuisse, ut heroïcus duabus longis, quam duabus brevibus et longa clauderetur, quod in longis aures commodius acquiescunt : ille autem alter in finali semipede longam syllabam potius haberet quam brevem. Res quidem sic se habet, ut quicumque horum priores eligerentur, necessario aliis auferrent locum, qui membris iisdem præposteratis fieri possent. Quocirca si melior judicatus est, cujus exemplum est, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris* : inepte jam fieret isto converso aliud genus, sicuti est, *Trojæ qui primus*

ab oris, arma virumque cano. Quod etiam de trochaïco genere intelligendum est. Nam si est honestior, *Beatus ille qui procul negotio* : quod genus isto præposterato fieret, ut est, *Qui procul negotio beatus ille,* fieri profecto non oporteret : tamen si quis audeat et faciat tales versus, manifestum est eum alia genera senariorum esse facturum, quibus sint ista meliora.

XXIV. Hi ergo senariorum omnium pulcherrimi, non potuerunt ambo obtinere sinceritatem suam adversus hominum licentiam. Nam in trochaïco genere, non senario solo, sed unde minus incipit usque ad magnitudinem extremam quæ octo pedes habet, miscendos poëtæ putaverunt quatuor temporum pedes omnes, qui adhibentur ad numeros : et Græci quidem alternis locis primo et tertio, et ita deinceps, si a semipede versus incipit : sin ab integro trochæo, secundo et quarto loco, atque ita deinceps servatis intervallis, memorati longiores collocantur pedes. Quæ corruptio ut tolerabilis fieret, non singulos pedes in duas partes, quarum una levationis, altera positionis est, plaudendo diviserunt; sed unum pedem levantes, alterum ponentes, unde ipsum senarium trimetrum vocant, ad epitritorum divisionem plausum retulerunt. Sed si hoc saltem constanter teneretur, quamvis pedes epitriti magis orationis sint quam poëmatis, nec jam senarius, sed ternarius versus inveniretur, non tamen omni modo illa numerorum labefactatur æqualitas. Nunc vero quatuor temporum pedes, dummodo in locis memoratis ponantur, licet non solum in omnibus ponere, sed ubi libet eorum, et quotiens libet. Nostri vero veteres, nec ipsa locorum intervalla intermiscendis hujuscemodi pedibus, servare potuerunt. Quare in hoc genere poëtæ ista corruptione atque licentia plane assecuti sunt, quod eos voluisse arbitrandum est, ut essent in fabulis poëmata solutæ orationi

simillima. Sed quoniam satis dictum est, cur inter senarios isti versus magis nobilitati sint, nunc videamus cur ipsi senarii meliores sint versus quam cæteri in quolibet alio pedum numero constituti : nisi quid habes adversus ista quæ disseras. D. Prorsus assentior : et jam illam membrorum æqualitatem, cui me attentissimum paulo ante reddidisti, si vel nunc fas est, cognoscere vehementer expecto.

CAPUT XII.

Senarii versus cur aliis præstantiores.

XXV. M. Totus ergo adesto, atque responde, utrum tibi videatur quælibet longitudo posse in quotlibet partes secari. D. Satis mihi ista persuasa sunt, nec dubitari posse arbitror, quin omnis longitudo quæ linea dicitur, habeat dimidiam sui partem, ac per hoc in duas lineas decussatim secari queat : et quia ipsæ duæ lineæ, quæ ista sectione fiunt, procul dubio lineæ sunt, etiam in ipsis hoc fieri posse manifestum est. Itaque et quantulacumque longitudo in quotlibet partes secari potest. M. Expeditissime atque verissime. Quare nunc illud vide, utrum recte asseveretur, omnem longitudinem ad latitudinem porrigendam, quæ ab ipsa oritur, tantum valere quantum latitudinis quadratum occupat. Si enim minus aut amplius in latum spatium proceditur quam longa est linea unde proceditur, quadratum non fit : sin tantum, nihil aliud quam quadratum fit. D. Intelligo et assentior : quid enim verius? M. Illud ergo jam sequi, ut opinor, vides, ut si pro linea in longum ordinati calculi pares ponantur, non

perveniat illa longitudo ad quadratam formam, nisi per eumdem numerum multiplicati calculi fuerint : ut si verbi gratia duos calculos ponas, quadratum non facias nisi aliis duobus ad latitudinem adjunctis : sin tres, sex adjungendi sunt, sed terni distributi ad duos ordines similiter in latitudinem : si enim ad longitudinem additi fuerint, nulla figura fit. Longitudo enim sine latitudine figura non est. Atque ita proportione licet considerare alios numeros : ut enim bis bina, et ter terna quadratas figuras in numeris faciunt, ita quater quaterna, quinquies quina, sexies sena, atque ita per infinitum in cæteris. D. Etiam ista rata et manifesta sunt. M. Attende nunc utrum sit aliqua temporis longitudo. D. Quis dubitaverit nullum esse tempus sine aliqua longitudine? M. Quid, versus potest-ne non obtinere aliquam temporis longitudinem? D. Imo necesse est obtineat. M. Quid in ea longitudine pro calculis melius collocamus, pedesne, qui duas in partes, id est, levationem et positionem necessario distribuuntur ; an ipsos semipedes potius, qui singulas levationes positionesque obtinent? D. Semipedes congruentius judico pro illis calculis poni.

XXVI. M. Age nunc commemora membrum versus heroïci brevius, quot semipedes habeat. D. Quinque. M. Dic exemplum. D. *Arma virumque cano.* M. Num igitur aliud desideras, nisi ut alii septem semipedes cum istis quinque aliqua æqualitate conveniant? D. Nihil prorsus aliud. M. Quid, septem semipedes possunt-ne aliquem versum complere per se? D. Possunt vero : nam tot semipedes habet primus ac minimus versus, annumerato in fine silentio. M. Recte dicis : sed ut versus esse possit, quomodo in duo membra dividitur? D. In quatuor scilicet, et tres semipedes. M. Duc ergo in legem quadrati has partes singulas, et vide quid faciunt quatuor quater.

D. Sedecim. M. Quid, tria ter? D. Novem. M. Quid, totum simul? D. Viginti quinque. M. Septem ergo semipedes quoniam possunt habere duo membra, singulis membris suis ad quadratorum rationem relatis, vigesimum quintum numerum in summa faciunt; et est una pars versus heroïci. D. Ita est. M. Altera igitur pars quæ habet quinque semipedes, quoniam non potest in duo membra dividi, et debet aliqua æqualitate concinere, nonne tota in quadratum ducenda est? D. Nihil aliud omnino censeo, et jam tandem agnosco æqualitatem mirabilem. Quinque enim quinquies ducta eadem viginti quinque consummant. Nec ergo immerito senarii versus cæteris celebratiores nobilioresque facti sunt: dici enim vix potest quantum inter illorum æqualitatem in membris imparibus, et aliorum omnium intersit.

CAPUT XIII.

Epilogus.

XXVII. M. Non te ergo fefellit pollicitatio mea, vel potius ipsa nos, quam uterque nostrum sequitur, ratio. Quare ut istum jam sermonem concludamus aliquando, cernis certe cum sint metra pene innumerabilia, versum tamen esse non posse, nisi duobus membris sibimet concinnatis, aut totidem semipedibus, sed non conversibilibus terminatis, ut est, *Mæcenas atavis edite regibus;* aut dispari numero etiam semipedum, sed tamen aliqua æqualitate conjunctis, ut sunt quatuor et tres, aut quinque et tres, vel quinque et septem, aut sex et septem, aut octo et septem, vel septem et novem. A pleno enim pede tro-

chaïcus, ut est, *Optimus beatus ille qui procul negotio*, et a non pleno potest versus exordiri, ut est, *Vir optimus beatus ille qui procul negotio* : terminari autem nisi non pleno prorsus non potest. Sed isti non pleni pedes, sive integros semipedes habeant, sicuti est iste quem nunc posui, sive minus quam dimidium pedem, sicut in illo choriambico duæ ultimæ breves, *Mæcenas atavis edite regibus*, sive plus quam dimidium, ut in ejus capite duæ primæ longæ, aut in fine alterius choriambici bacchius, cujus exemplum est, *Te domus Evandri; te sedes celsa Latini*. Omnes ergo isti non pleni pedes semipedes nuncupantur.

XXVIII. Jamvero non solum talia poëmata versibus fiunt, ut in his unum genus teneatur, qualia epicorum poëtarum sunt, vel etiam comicorum, sed illos quoque ambitus quos περιόδους Græci vocant non tantum illis metris, quæ lege versuum non tenentur, lyrici poëtæ faciunt, sed etiam versibus. Nam ille Flacci,

Nox erat, et cœlo fulgebat luna sereno :
Inter minora sidera[1]:

bimembris ambitus est, et versibus constans. Qui duo versus sibimet convenire non possunt, nisi uterque ad senorum temporum referatur pedes. Nam modus heroïcus cum modo iambico vel trochaïco non concinit, quia illi pedes ad tantumdem, hi ad duplum partiuntur. Fiunt ergo ambitus aut omnibus metris non cum versibus, ut illi sunt de quibus in superiori sermone disputatum est, cum de ipsis metris ageremus : aut tantum versibus, ut ii de quibus nunc dictum est : aut ut et versibus, et aliis metris temperentur, quale illud est :

Diffugere nives, redeunt jam gramina campis,
Arboribusque comæ[2].

[1] Horatius in Carmine epodo. — [2] Idem iv, Carminum.

Quo autem ordine locentur vel versus cum aliis metris, vel majora membra cum minoribus, nihil interest ad aurium voluptatem, dummodo non brevior quam bimembris, non amplior quam quadrimembris sit ambitus. Sed jam si nihil habes quod contradicas, finis sit hujus disputationis, ut deinceps quod ad hanc partem musicæ attinet, quæ in numeris temporum est, ab his vestigiis ejus sensibilibus, ad ipsa cubilia, ubi ab omni corpore aliena est, quanta valemus sagacitate veniamus.

LIBER VI.

In quo ex mutabilium numerorum in inferioribus rebus consideratione evehitur animus ad immutabiles numeros, qui in ipsa sunt immutabili veritate.

CAPUT I.

Superiores libri quibus scripti sint, quove consilio.

I. Satis diu pene atque adeo plane pueriliter per quinque libros in vestigiis numerorum ad moras temporum pertinentium morati sumus, quam nostram nugacitatem apud benevolos homines facile fortassis excuset officiosus labor; quem non ob aliud suscipiendum putavimus, nisi ut adolescentes, vel cujuslibet ætatis homines, quos bono ingenio donavit Deus, non præpropere, sed quibusdam gradibus a sensibus carnis atque carnalibus litteris, quibus eos non hærere difficile est, duce ratione avellerentur; atque uni Deo et Domino rerum omnium, qui humanis mentibus nulla natura interposita præsidet, incommutabilis veritatis amore adhærescerent. Illos igitur libros qui leget, inveniet nos cum grammaticis et poëticis animis, non habitandi electione, sed itinerandi necessitate versatos. Ad hunc autem librum cum venerit, si, ut spero et supplex deprecor, Deus et Dominus noster propositum meum voluntatemque gubernaverit, et eo quo est intenta perduxerit, intelliget non vilis possessionis esse vilem viam, per quam nunc cum imbecillioribus, nec nos ipsi admo-

dum fortes ambulare maluimus, quam minus pennatos per liberiores auras præcipitare. Ita nos, quantum arbitror, aut nihil aut non multum peccasse judicabit, si tamen de numero spiritalium virorum iste fuerit. Nam turba cætera de scholis linguarum tumultuantium, et ad plaudentium strepitum vulgari levitate lætantium, si forte irruerit in has litteras, aut contemnet omnes, aut illos quinque libros sufficere sibi arbitrabitur, istum vero in quo fructus illorum est, vel abjiciet quasi non necessarium, vel differet quasi post necessarium. Reliquos vero qui ad ista intelligenda eruditi non sunt, si sacramentis christianæ puritatis imbuti, in unum et verum Deum summa charitate nitentes, cuncta puerilia transvolaverunt, fraterne admoneo ne ad ista descendant, et cum hic laborare cœperint, de tarditate sua conquerantur, ignorantes itinera difficilia et molesta pedibus suis, volando se posse etiam ignorata transire. Si autem ii legunt qui et infirmis aut inexercitatis gressibus hac ambulare non possunt, et nullas pietatis alas habent, quibus ista neglecta prætervolent, non se inserant inconvenienti negotio; sed præceptis saluberrimæ religionis, et nido fidei christianæ pennas nutriant, quibus subvecti laborem ac pulverem hujus itineris evadant, magis ipsius patriæ quam viarum flexuosarum amore flagrantes. His enim hæc scripta sunt, qui litteris sæcularibus dediti, magnis implicantur erroribus, et bona ingenia in nugis conterunt, nescientes quid ibi delectet. Quod si animadverterent, viderent qua effugerent illa retia, et quisnam esset beatissimæ securitatis locus.

CAPUT II.

Sonorum numeri quotuplicis generis, et an quodque eorum genus sine alio esse possit. — Primum genus numerorum in ipso sono. — Secundum genus in ipso sensu audientis.

II. M. Quamobrem tu cum quo mihi nunc ratio est, familiaris meus, ut a corporeis ad incorporea transeamus, responde, si videtur, cum istum versum pronuntiamus, *Deus creator omnium*, istos quatuor iambos quibus constat, et tempora duodecim ubinam esse arbitreris, id est, in sono tantum qui auditur, an etiam in sensu audientis qui ad aures pertinet, an in actu etiam pronuntiantis, an quia notus versus est, in memoria quoque nostra hos numeros esse fatendum est ? D. In his omnibus puto. M. Nusquam-ne amplius ? D. Quid aliud restet non video, nisi forte interior et superior aliqua vis sit unde ista procedunt. M. Non ego quæro quid suspicandum sit : quare si hæc quatuor genera ita tibi apparent, ut nullum aliud videas quod æque manifestum sit, discernamus ea, si placet, ab invicem, et videamus utrum singula esse sine invicem possint. Nam credo non te esse negaturum fieri posse, ut in aliquo loco aliquis sonus existat hujuscemodi morulis et dimensionibus verberans aërem vel stillicidio vel aliquo alio pulsu corporum, ubi nullus adsit auditor. Quod cum fit, num præter illud primum genus, cum ipse sonus hos numeros habet, ullum horum quatuor reperitur ? D. Nullum aliud video.

III. M. Quid iste alter, qui est in sensu audientis,

potest-ne esse si nihil sonet? Non enim quæro utrum habeant illæ aures vim percipiendi si quidquam sonuerit, qua utique non carent si desit sonus: non enim et cum silentium est, nihil a surdis differunt; sed quæro utrum ipsos numeros habeant, etiamsi nihil sonet. Siquidem aliud est habere numeros, aliud posse sentire numerosum sonum. Nam et si sentientem corporis locum digito tangas, quotieslibet tangitur, toties sentitur tactu ille numerus: et cum sentitur, non eo caret sentiens: sed utrum insit etiam tangente nullo, non sensus ille, sed numerus, similiter quæritur. D. Non facile dixerim carere sensum numeris talibus in se constitutis, etiam antequam aliquid sonet: non enim aliter aut eorum mulceretur concinnitate, aut absurditate offenderetur. Idipsum ergo quidquid est, quo aut annuimus aut abhorremus, non ratione, sed natura, cum aliquid sonat, ipsius sensus numerum voco. Non enim tunc fit in auribus meis, cum sonum audio, hæc vis approbandi et improbandi. Aures quippe non aliter bonis sonis quam malis patent. M. Vide potius ne ista duo sint minime confundenda. Nam si versus quilibet modo correptius, modo productius pronuntietur, spatium temporis non idem teneat necesse est, quamvis eadem pedum ratione servata. Ut ergo ipso suo genere aures mulceat, illa vis facit qua concinna ascissimus, et absurda respuimus. Ut autem breviore tempore sensiatur cum celerius, quam cum tardius promitur, non interest aliquid nisi quandiu aures tangantur sono. Affectio ergo hæc aurium cum tanguntur sono, nullo modo talis est ac si non tangantur. Ut enim differt audire ab eo quod est non audire, ita differt hanc vocem audire ab eo quod est alteram audire. Hæc igitur affectio nec ultra porrigitur, nec infra cohibetur; quoniam est mensura ejus soni qui facit eam. Altera est ergo in iambo, altera

in tribracho; productior in productiore iambo, correptior in correptiore; nulla in silentio. Quæ si numerosa voce fit, etiam ipsa numerosa sit necesse est. Neque esse potest, nisi cum adest effector ejus sonus: similis est enim vestigio in aqua impresso, quod neque ante formatur quam corpus impresseris, neque remanet cum detraxeris. Naturalis vero illa vis quasi judicaria, quæ auribus adest, non desinit esse in silentio, nec nobis eam sonus infert, sed ab ea potius, sive probandus, sive improbandus excipitur. Quare ista duo, nisi fallor, distinguenda sunt; et fatendum numeros, qui sunt in ipsa passione aurium, cum aliquid auditur, sono inferri, auferri silentio. Ex quo colligitur numeros qui sunt in ipso sono, posse esse sine istis qui sunt in eo quod est adire, cum hi sine illis esse non possint.

CAPUT III.

Tertium genus numerorum in ipso actu pronuntiantis. — Quartum genus numerorum in ipsa memoria.

IV. D. Assentior. M. Attende igitur hoc tertium genus, quod est in ipso usu et operatione pronuntiantis, et vide utrum possint esse hi numeri sine illis qui sunt in memoria. Nam et taciti apud nosmetipsos possumus aliquos numeros cogitando peragere ea mora temporis, qua etiam voce peragerentur. Hos in quadam operatione animi esse manifestum est, quæ quoniam nullum edit sonum, nihilque passionis infert auribus, ostendit hoc genus sine illis duobus esse posse, quorum unum in sono est, alterum in audiente, quando audit. Sed utrum existeret, nisi adjuvante memoria, quærimus. Quanquam si anima hos

numeros agit, quos in venarum pulsu invenimus, soluta quæstio est : nam et in operatione hos esse manifestum est, et nihil ad eos adjuvamur memoria. Quod si de his incertum est, utrum operantis animæ sint; de istis certe quos reciproquo spiritu agimus, nulli dubium est, quin et temporum intervallis numeri sint, et eos sic anima operetur, ut etiam voluntate adhibita multis modis variari queant : nec tamen ut agantur, ulla opus est memoria. D. Videtur mihi hoc genus sine tribus cæteris esse posse. Quamvis enim pro temperatione corporum varios venarum pulsus, et respirationis intervalla fieri non ambigam ; tamen operante anima fieri, negare quis audeat? Qui cursus etsi pro diversitate corporum aliis celerior est, aliis tardior ; nisi tamen adsit anima quæ id agat, nullus est. M. Considera igitur et quartum genus, eorum scilicet numerorum qui sunt in memoria : nam si eos recordatione depromimus, et cum in alias cogitationes deferimur, hos rursum relinquimus velut in suis secretis reconditos, non opinor occultum est eos esse posse sine cæteris. D. Non dubito eos esse sine cæteris, sed tamen nisi auditi vel cogitati non mandarentur memoriæ ; et ideo quanquam illis desinentibus maneant, iisdem tamen præcedentibus imprimuntur.

CAPUT IV.

Quintum genus numerorum in ipso naturali judicio sentiendi. — Ex quinque recensitis numerorum generibus quodnam antecellat.

V. M. Non resisto tibi, et vellem jam quærere, quod tandem horum quatuor generum præstantissimum judices:

nisi arbitrarer dum illa tractamus, nescio unde apparuisse nobis quintum genus, quod est in ipso naturali judicio sentiendi, cum delectamur parilitate numerorum, vel cum in eis peccatur, offendimur. Non enim contemno quod tibi visum est, sine quibusdam numeris in eo latentibus, hoc sensum nostrum nullo modo agere potuisse: an forte ad istorum quatuor aliquod genus hanc tantam vim pertinere arbitraris? D. Ego vero ab illis omnibus hoc genus distinguendum puto. Siquidem aliud est sonare, quod corpori tribuitur, aliud audire, quod in corpore anima de sonis patitur, aliud operari numeros vel productius vel correptius, aliud ista meminisse, aliud de his omnibus vel annuendo vel abhorrendo quasi quodam naturali jure fere sententiam.

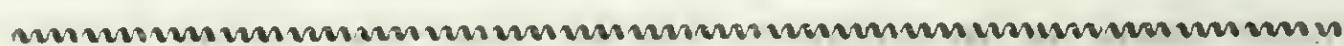
VI. M. Age nunc, dic mihi quinque horum quod maxime excellat. D. Hoc quintum puto. M. Recte putas: non enim de illis posset, nisi excelleret, judicare. Sed rursus quæro, cæterorum quatuor quod maxime probes. D. Illud profecto quod est in memoria; quia video ibi diuturniores esse numeros, quam cum sonant, vel cum audiuntur, vel cum aguntur. M. Præponis ergo factos facientibus: nam istos qui sunt in memoria, ab illis aliis imprimi paulo ante dixisti. D. Nollem præponere: sed rursus quomodo non præponam diuturniora minus diuturnis, non video. M. Non te isthuc moveat. Non enim sicut æterna temporalibus, ita ea quæ diutius abolentur, iis quæ breviore tempore transeunt, præferenda sunt: quia et sanitas unius diei profecto est melior, quam multorum dierum imbecillitas. Et si optanda optandis comparemus, melior est unius diei lectio, quam plurium scriptio, si eadem res uno die legatur, quæ pluribus scribitur. Ita numeri qui sunt in memoria, etsi diutius manent quam illi, a quibus imprimuntur, non eos tamen an-

teponere oportet eis quos agimus, non in corpore, sed in anima : utrique enim prætereunt, alii cessatione; alii oblivione. Sed illi quos operamur, etiam nondum cessantibus nobis successione sequentium videntur auferri, dum primi secundis, et secundi tertiis, atque ita deinceps priores posterioribus prætereundo concedunt locum, donec ultimos perimat ipsa cessatio. Oblivione vero plures simul numeri, quamvis paulatim absterguntur : nam nec ipsi aliquandiu manent integri. Quod enim post annum, verbi gratia, in memoria non invenitur, etiam post unum diem jam minus est : sed non sentitur ista diminutio : non tamen falso ex eo conjicitur, quia non utique pridie quam compleatur annus, repente totum evolat : unde intelligi datur ab illo tempore, quo inhæret memoriæ, incipere labi. Hinc est illud quod plerumque dicimus : Tenuiter memini, cum aliquid post tempus recordando repetimus, antequam plane totum excidat. Quapropter utrumque hoc numerorum genus mortale est. Verumtamen facientes factis jure anteponuntur. D. Accipio et probo.

VII. M. Jam ergo tria reliqua intuere, et eorum quoque quod sit optimum et cæteris præferendum, edissere. D. Non est hoc facile. Nam ex illa regula, qua factis facientes oportet anteferre, cogor sonantibus numeris palmam dare : hos enim sentimus audientes, et cum hos sentimus, hos patimur. Hi ergo faciunt eos qui sunt in aurium passioni cum audimus : hi autem rursus quos sentiendo habemus, faciunt alios in memoria, quibus a se factis recte præferuntur. Sed hic quia et sentire et meminisse animæ est, non moveor, si aliquid quod in anima fit, alicui quod item in ea fit anteponam. Illud me conturbat, quomodo sonantes numeri, qui certe corporei sunt, vel quoquo modo in corpore, magis laudandi sint quam illi, qui, cum sentimus, in anima esse reperiuntur. Sed rursus conturbat

quomodo non magis laudandi sint, cum hi faciant, illi ab his fiant. M. Mirare potius quod facere aliquid in anima corpus potest. Hoc enim fortasse non poset, si non peccato primo corpus illud, quod nulla molestia et summa facilitate animabat et gubernabat, in deterius commutatum, et corruptioni subjaceret et morti : quod tamen habet sui generis pulchritudinem, et eo ipso dignitatem animæ satis commendat, cujus nec plaga nec morbus sine honore alicujus decoris meruit esse. Quam plagam summa Dei Sapientia, mirabili et ineffabili sacramento dignata est assumere, cum hominem sine peccato, non sine peccatoris conditione suscepit. Nam et nasci humanitus, et pati et mori voluit: nihil horum merito, sed excellentissima bonitate; ut nos caveremus magis superbiam, qua dignissime in ista cecidimus, quam contumelias, quas indignus excepit, et animo æquo mortem debitam solverimus, si propter nos potuit etiam indebitam sustinere; et quidquid secretius atque purgatius in tali sacramento a sanctis et melioribus intelligi potest. Ergo animam in carne mortali operantem, passionem corporum sentire non mirum est. Nec quia ipsa est corpore melior, melius putandum est omne quod in ea fit, quam omne quod fit in corpore. Credo enim tibi videri verum falso esse præponendum. D. Quis dubitaverit? M. Num vera est arbor, quam videmus in somnis? D. Nullo modo. M. At ejus forma in anima fit, hujus autem, quam nunc videmus, in corpore facta est. Quare cum et verum falso, et anima corpore melior sit, verum in corpore melius est quam falsum in anima. Sed ut hoc in quantum verum, non in quantum in corpore fit, melius est : ita illud in quantum falsum, non in quantum in anima fit, fortasse est deterius : nisi quid habes ad hæc. D. Nihil equidem. M. Audi aliud quod sit, ut puto, vicinius, quam melius. Neque enim negabis, quod decet esse melius, quam id

quod non decet. D. Imo fateor. M. At in qua veste decens est mulier, in eadem virum indecentem esse posse, quis ambigat? D. Et hoc manifestum est. M. Quid, si ergo forma ista numerorum decet in sonis, qui allabuntur auribus, et dedecet in anima, cum eos sentiendo ac patiendo habet, num magnopere mirandum est? D. Non opinor. M. Quid ergo dubitamus sonantes numeros atque corporeos præponere iis, qui ab ipsis fiunt, quamvis in anima fiant, quæ corpore est melior? quia numeros numeris, efficientes factis non corpus animæ præponimus. Corpora enim tanto meliora sunt, quanto numerosiora talibus numeris. Anima vero istis, quæ per corpus accipit[1], carendo fit melior, cum sese avertit a carnalibus sensibus, et divinis sapientiæ numeris reformatur. Ita quippe in Scripturis sanctis dicitur: » Circumivi ego, ut scirem et considerarem et quærerem sa» pientiam et numerum[2]: » quod nullo modo arbitrandum est de his numeris dictum, quibus etiam flagitiosa theatra personant: sed de illis credo quos non a corpore accipit anima, sed acceptos a summo Deo ipsa potius imprimit corpori: quod quale sit, non hoc loco est considerandum.

CAPUT V.

Anima an a corpore patiatur, et quomodo sentiat.

VIII. Verumtamen ne illud occurrat, arboris vitam meliorem esse quam nostram, quoniam non accipit sentiendo a corpore numeros; nullus enim ei sensus est, diligenter considerandum est utrum revera nihil sit aliud quod dicitur, audire, nisi aliquid a corpore in anima fieri. Sed

[1] 1 Retract. cap. II, n. 2. — [2] Eccl. VII, 26.

perabsurdum est fabricatori corpori materiam quoquo modo animam subdere. Nunquam enim anima est corpore deterior, et omnis materia fabricatore deterior. Nullo modo igitur anima fabricatori corpori est subjecta materies. Esset autem, si aliquos in ea numeros corpus operaretur. Non ergo, cum audimus, fiunt in anima numeri ab iis quos in sonis cognoscimus: an aliquid renuis? D. Quid est ergo quod in audiente contingit? M. Quidquid illud sit quod fortasse invenire aut explicare non possumus, num ad hoc valebit, ut animam corpore meliorem esse dubitemus? Aut cum hoc fatemur, poterimusne operanti corpori et numeros imponenti eam subdere, ut illud sit fabricans, hæc autem materies de qua et in qua numerosum aliquid fabricetur? Quod si credimus, deteriorem illam credamus necesse est. Quo quid miserius, quid detestabilius credi potest? Quæ cum ita sint, conabor equidem, quantum Deus adjuvare dignabitur, quidnam ibi lateat conjectare atque disserere. Sed si hoc propter utriusque aut alterius nostrum infirmitatem minus pro voluntate successerit, vel nos ipsi alias sereniores id investigabimus, vel intelligentioribus investiganda deferemus, vel æquo animo latere patiemur: non tamen ideo ista certiora de manibus debemus amittere. D. Tenebo istud inconcussum si potero, et tamen latebram istam non esse impenetrabilem nobis velim.

IX. M. Cito dicam quid sentio: tu vero aut sequere, aut etiam præcede, si valebis, ubi me cunctari et hæsitare animadverteris. Ego enim ab anima hoc corpus animari non puto, nisi intentione facientis. Nec ab isto quidquam illam pati arbitror, sed facere de illo et in illo tanquam subjecto divinitus dominationi suæ: aliquando tamen cum facilitate, aliquando cum difficultate operari, quanto pro ejus meritis magis minusve illi cedit natura

corporea. Corporalia ergo quæcumque huic corpori ingeruntur aut objiciuntur extrinsecus, non in anima, sed in ipso corpore aliquid faciunt, quod operi ejus aut adversetur, aut congruat. Ideoque cum renititur adversanti, et materiam sibi subjectam in operis suis vias difficulter impingit, fit attentior ex difficultate in actionem; quæ difficultas propter attentionem cum eam non latet, sentire dicitur, et hoc vocatur dolor aut labor. Cum autem congruit quod infertur, aut adjacet, facile totum id vel ex eo quantum opus est, in sui operis itinera traducit. Est ista ejus actio qua suum corpus convenienti extrinsecus corpori adjungit, quoniam propter quiddam adventitium attentius agitur, non latet; sed propter convenientiam, cum voluptate sentitur. At cum desunt ea quibus corporis detrimenta reficiat, egestas consequitur; et hac actionis difficultate cum fit attentior, et talis ejus operatio non eam latet, fames aut sitis, aut tale aliquid appellatur. Cum autem supersunt ingesta, et ex eorum onere nascitur difficultas operandi, neque hoc sine attentione fit, et cum talis actio non latet, cruditas sentitur : attente etiam operatur cum ejicit superfluum; si leniter, cum voluptate; si aspere, cum dolore. Morbidam quoque perturbationem corporis attente agit, succurrere appetens labenti atque diffluenti; et hac actione non latente morbos et ægrotationes sentire dicitur.

X. Et ne longum faciam, videtur mihi anima cum sentit in corpore, non ab illo aliquid pati, sed in ejus passionibus attentius agere, et has actiones sive faciles propter convenientiam, sive difficiles propter inconvenientiam, non eam latere : et hoc totum est quod sentire dicitur. Sed iste sensus, qui etiam dum nihil sentimus, inest tamen, instrumentum est corporis, quod ea temperatione agitur ab anima, ut in eo sit ad passiones corporis cum attentione

agendas paratior, similibus ut adjungat, repellatque quod noxium est. Agit porro, ut opinor, luminosum aliquid in oculis, aërium serenissimum et mobilissimum in auribus, caliginosum in naribus, in ore humidum, in tactu terrenum et quasi lutulentum. Sed sive hac sive alia distributione ista conjiciantur, agit hæc anima cum quiete, si ea quæ insunt in unitate valetudinis, quasi familiari quadam consensione cesserunt. Cum autem adhibentur ea quæ nonnulla, ut ita dicam, alteritate corpus afficiunt, exerit attentiores actiones, suis quibusque locis atque instrumentis accommodatas: tunc videre, vel audire, vel olfacere, vel gustare, vel tangendo sentire dicitur; quibus actionibus congrua libenter associat, et moleste obsistit incongruis. Has operationes passionibus corporis puto animam exhibere cum sentit, non easdem passiones recipere.

XI. Quapropter cum de sonorum numeris in præsentia quæratur, et sensus aurium vocetur in dubium, non oportet per cætera diutius evagari. Referamus itaque nos ad id de quo agitur, et videamus utrum sonus in auribus aliquid faciat: an tu id negabis? D. Nihil minus. M. Quid easdem aures animatum membrum esse nonne concedis? D. Concedo. M. Cum ergo id quod in eo membro simile est aëri, moveatur aëre percusso; animam illam, quæ ante istum sonum vitali motu in silentio corpus aurium vegetabat, num putamus aut cessare posse ab opere movendi quod animat, aut eodem modo movere commotum extrinsecus aërem auris suæ; quo movebat antequam illaberetur sonus? D. Non videtur nisi aliter. M. Hoc ergo aliter movere, nonne fatendum est facere esse, non pati? D. Ita est. M. Non igitur absurde credimus motus suos animam, vel actiones, vel operationes, vel si quo alio nomine commodius significari possunt, non latere cum sentit.

XII. Hæc autem operationes vel præcedentibus corpo-

rum passionibus adhibentur, ut sunt cum illæ oculorum nostrorum lucem formæ interpellant, aut in aures influit sonus, aut naribus exhalationes, palato sapores, cætero corpori quælibet solida et corpulenta admoventur extrinsecus, vel in ipso corpore de loco in locum migrat aliquid, sive transit, vel totum ipsum corpus suo alienove pondere movetur : hæ sunt operationes quas adhibet anima præcedentibus passionibus corporis; quæ delectant eam associantem, offendunt resistentem. Cum autem ab eisdem suis operationibus aliquid patitur, a se ipsa patitur, non a corpore; sed plane cum se accommodat corpori : et ideo apud se ipsam minus est, quia corpus semper minus quam ipsa est.

XIII. Conversa ergo a Domino suo ad servum suum, necessario deficit : conversa item a servo suo ad Dominum suum, necessario proficit, et præbet eidem servo facillimam vitam, et propterea minime operosam et negotiosam, ad quam propter summam quietem nulla detorqueatur attentio; sicut est affectio corporis quæ sanitas dicitur : nulla quippe attentione nostra opus habet, non quia nihil tunc agit anima in corpore, sed quia nihil facilius agit. Nam in omnibus operibus nostris tanto quidquam attentius, quanto difficilius operamur[1]. Hæc autem sanitas tunc firmissima erit atque certissima, cum pristinæ stabilitati, certo suo tempore atque ordine, hoc corpus fuerit restitutum, quæ resurrectio ejus antequam plenissime intelligatur, salubriter creditur. Oportet enim animam et regi a superiore, et regere inferiorem. Superior illa solus Deus est, inferius illa solum corpus, si ad omnem et totam animam intendas. Ut ergo tota esse sine Domino, sic excellere sine servo non potest. Ut autem Dominus ejus magis est quam ipsa, ita servus minus. Quare intenta in Dominum

[1] I Retract. cap. XI, n. 3.

intelligit æterna ejus, et magis est, magisque est etiam ipse servus in suo genere per illam. Neglecto autem Domino intenta in servum carnali qua ducitur concupiscentia, sentit motus suos quos illi exhibet, et minus est : nec tamen tantum minus, quantum ipse servus, etiam cum maxime est in natura propria. Hoc autem delicto dominæ multo minus est quam erat, cum illa ante delictum magis esset.

XIV. Quocirca mortali jam et fragili, cum magna difficultate atque attentione dominatur. Hinc illi error incurrit, ut voluptatem corporis, quia ejus attentioni cedit materies, pluris æstimet quam ipsam sanitatem, cui attentione nulla opus est. Nec mirum, si ærumnis implicatur, præponens curam securitati. Convertenti se autem ad Dominum, major cura oritur, ne avertatur; donec carnalium negotiorum requiescat impetus, effrenatus consuetudine diuturna, et tumultuosis recordationibus conversioni ejus sese inserens : ita sedatis motibus suis, quibus in exteriora provehebatur, agit otium intrinsecus liberum, quod significatur sabbato; sic cognoscit solum Deum esse Dominum suum, cui uni summa libertate servitur. Non autem illos carnales motus, ut cum libet exerit, ita etiam cum libet extinguit. Non enim sicut peccatum in ejus potestate est, ita etiam pœna peccati. Magna quippe res est ipsa anima, nec ad opprimendos lascivos motus suos idonea sibi remanet. Valentior enim peccat, et post peccatum divina lege facta imbecillior, minus potens est auferre quod fecit. « Infelix ego homo, quis » me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per » Jesum Christum Dominum nostrum [1]. » Motus igitur animæ servans impetum suum, et nondum extinctus, in memoria esse dicitur, et cum in aliud intenditur animus,

[1] Rom. VII, 24.

quasi non inest animo pristinus motus, et revera minor fit; nisi antequam intercidat, quadam similium vicinitate renovetur.

XV. Sed velim scire, utrum te adversus ista nihil moveat. D. Probabiliter mihi dicere videris, nec ausim resistere. M. Cum igitur ipsum sentire movere sit corpus adversus illum motum qui in eo factus est, nonne existimas ideo nos non sentire cum ossa, et ungues, et capilli secantur, non quia ista in nobis omnino non vivunt, non enim aliter aut continerentur, aut nutrirentur, aut crescerent, aut etiam vim suam in serenda prole monstrarent; sed quia minus libero aëre penetrantur, mobili scilicet elemento, quam ut motus ibi possit ab anima fieri tam celer, quam est ille adversus quem fit cum sentire dicitur. Talis quædam vita cum in arboribus atque stirpibus cæteris esse intelligatur, nullo modo eam non solum nostræ quæ ratione etiam præpollet, sed ne ipsi quidem belluinæ decet præponere. Aliud est enim summa stoliditate, aliud summa sanitate corporis nihil sentire. Nam in altero instrumenta desunt, quæ adversus passiones corporis moveantur, in altero ipsæ passiones. D. Probo et assentior.

CAPUT VI.

Inter genera numerorum ordo, et eorum nomina.

XVI. M. Redi ergo mecum ad propositum, atque responde de tribus illis generibus numerorum, quorum alterum in memoria est, alterum in sentiendo, alterum in sono, quodnam tibi videatur excellere? D. Sonum duobus illis postpono quæ in anima sunt et vivunt quodam modo :

sed horum duorum quod præstantius judicem, incertus sum, nisi forte quoniam illos qui sunt in actione, non ob aliud præponendos iis qui sunt in memoria dixeramus, nisi quod illi facientes sunt, isti ab his facti; eadem ratione istos etiam, qui dum audimus insunt in anima, oportet iis anteponere, qui ab iisdem in memoria fiunt, sicuti et dudum mihi videbatur. M. Non puto absurdam responsionem tuam: sed quoniam disputatum est, hos etiam qui sunt in sentiendo numeros operationes esse animæ, quomodo eos ab illis discernis quos in actu esse animadvertimus, etiam cum in silentio non recordans agit aliquid anima per temporalia spatia numerosum? an quod illi sunt moventis sese animæ ad corpus suum, hi vero in audiendo moventis sese animæ adversus passiones corporis sui? D. Accipio istam differentiam. M. Quid, in sententia manendum-ne arbitraris, ut præstantiores illi judicentur qui sunt ad corpus, quam illi qui sunt adversus passiones corporis? D. Liberiores mihi videntur illi qui sunt in silentio, quam ii qui non solum ad corpus, sed ad passiones etiam corporis exeruntur. M. Distincta a nobis, et quibusdam meritorum gradibus ordinata video quinque genera numerorum, quibus, si placet, imponamus congrua vocabula, ne in reliquo sermone pluribus verbis quam rebus uti necesse sit. D. Placet vero. M. Vocentur ergo primi judiciales, secundi progressores, tertii occursores, quarti recordabiles, quinti sonantes. D. Teneo, et his nominibus utar libentius.

CAPUT VII.

Numeri judiciales an sint immortales.

XVII. M. ATTENDE igitur deinceps, et dic mihi, quinam istorum immortales tibi videantur, an omnes suis temporibus labi atque occidere existimes. D. Judiciales solos immortales puto : cæteros video vel transire cum fiunt, vel de memoria oblivione deleri. M. Tam certus es de istorum immortalitate, quam de interitu cæterorum? an diligentius, utrum vere hi immortales sint, oportet quærere? D. Quæramus sane. M. Dic ergo, cum aliquanto correptius sive productius, dum serviam temporum legi qua simplo ad duplum pedes conveniunt, versum pronuntio, num offendo ulla fraude judicium sensus tui? D. Non omnino. M. Quid sonus ille, qui correptioribus et quasi fugacioribus syllabis editur, num potest plus temporis occupare quam sonat? D. Quî potest? M. Judiciales ergo illi numeri si vinculo temporis in tanto spatio tenerentur, quanto isti sonantes digesti sunt, possent-ne ad eorum sonantium, qui paulo productius eadem iambica lege funduntur, aspirare judicium? D. Nullo modo. M. Igitur apparet hos mora temporum, qui judicando præsident, non teneri. D. Prorsus apparet.

XVIII. M. Recte annuis. Sed si nulla tenerentur, quantolibet productius, legitimis intervallis iambicos proferrem sonos, nihilominus ad judicandum adhiberentur : nunc vero si ederem unam syllabam quanta mora peraguntur (ne multum dicam) tres passus incedentis, et aliam duplo, atque ita deinceps tam longos iambos ordinarem, simpli et dupli lex illa nihilo secius servaretur,

nec tamen naturale illud judicium his dimensionibus approbandis adhibere possemus : an tibi non videtur ? D. Negare non possum ita videri : nam mea quidem sententia res in aperto est. M. Tenentur ergo et hi judiciales nonnullis finibus temporalium spatiorum, quos in judicando excedere nequeunt, et quidquid excedit hæc spatia, non assequuntur ut judicent : atque ita si tenentur, quomodo sint immortales non video. D. Nec ego video quid respondeam. Sed quanquam de immortalitate horum jam minus præsumam, non tamen quo pacto hinc mortales convincantur intelligo. Fieri enim potest, ut quantacumque spatia judicare possunt, semper id possint, quoniam non sicut cæteros, aut oblivione aboleri possum dicere, aut tandiu esse vel in tantum extendi , quandiu sonus appellitur et in quantum extenduntur occursores illi, aut quandiu aguntur, vel quantum producuntur quos progressores vocavimus ; nam utrique cum ipso tempore operationis suæ transeunt : hi autem judiciales, utrum et in anima nescio, in ipsa certe hominis natura manent, judicaturi de oblatis, quanquam a certa brevitate usque ad certam longitudinem varientur, approbando in his numerosa, et perturbata damnando.

XIX. M. Saltem illud concedis, alios homines citius offendi claudicantibus numeris, alios tardius, et plerosque nonnisi ex comparatione integrorum judicare vitiosos, cum et illos congruos et illos incongruos audierint. D. Concedo. M. Unde tandem hanc differentiam putas existere, nisi aut natura, aut exercitatione, aut utroque? D. Sic arbitror. M. Quæro igitur utrum possit aliquis aliquanto productiora intervalla judicare et approbare, quæ alius non possit? D. Credo esse posse. M. Quid ille qui non potest, si se exerceat congruenter, nec adeo tardus sit, nonne poterit? D. Poterit vero. M. Num in tantum pos-

sunt isti proficere ad productiora judicanda, ut horarum, vel dierum, vel etiam mensium annorumve dupla et simpla spatia, cum saltem somno interpediantur, sensu illo judiciario possint comprehendere, et tanquam illos iambos motionis nutibus approbare? D. Non possunt. M. Quid ita non possunt, nisi quia unicuique animanti in genere proprio, proportione universitatis, sensus locorum temporumque tributus est, ut quomodo corpus ejus proportione universi corporis tantum est, cujus pars est, et ætas ejus proportione universi sæculi tanta est, cujus pars est; ita sensus ejus actioni ejus congruat, quam proportione agit universi motus, cujus hæc pars est? Sic habendo omnia magnus est hic mundus, qui sæpe in Scripturis divinis cœli et terræ nomine nuncupatur, cujus omnes partes si proportione minuantur, tantus est; et si proportione augeantur, nihilominus tantus est : quia nihil in spatiis locorum et temporum per se ipsum magnum est, sed ad aliquid brevius : et nihil rursus in his per se ipsum breve est, sed ad aliquid majus. Quapropter si humanæ naturæ ad carnalis vitæ actiones talis sensus tributus est, quo majora temporum spatia judicare non possit, quam intervalla postulant ad talis vitæ usum pertinentia; quoniam talis hominis natura mortalis est, etiam talem sensum mortalem puto. Non enim frustra consuetudo quasi secunda et quasi affabricata natura dicitur. Videmus autem velut quosdam sensus novos in judicandis cujuscemodi rebus corporeis consuetudine effectos, alia consuetudine deperire.

CAPUT VIII.

Numeri cæteri judicialium examini subjiciuntur.

XX. Sed quoquo modo sese habeant hi numeri judiciales, eo certe præstant quod dubitamus, vel difficile pervestigamus utrum mortales sint. De cæteris autem quatuor generibus nec quæstio est quin mortales sint; quorum etsi quosdam non comprehendunt, quia ultra ipsorum jura porrecti sunt, genera tamen ipsa suo examini vindicant. Nam et illi progressores cum aliquam in corpore numerosam operationem appetunt, latente istorum judicialium nutu modificantur. Quod enim nos vel ambulantes ab imparibus passibus, vel percutientes ab imparibus intervallis plagarum, vel edentes vel bibentes ab imparibus malarum motibus, scalpentes denique ab imparibus unguium ductibus, et ne per multas alias operationes percurram, quod nos in qualibet attentione agendi aliquid per corporis membra ab imparibus motibus refrenat et et cohibet, et quamdam parilitatem tacite imperat, idipsum est judiciale nescio quid, quod conditorem animalis insinuat Deum; quem certe decet credere auctorem omnis convenientiæ atque concordiæ.

XXI. Et illi occursores numeri, qui certe non pro suo nutu, sed pro passionibus corporis aguntur, in quantum eorum intervalla potest memoria custodire, in tantum his judicialibus judicandi offeruntur atque judicantur. Numerus namque iste qui intervallis temporum constat, nisi adjuvemur in eo memoria, judicari a nobis nullo pacto potest. Quamlibet enim brevis syllaba, cum et incipiat,

et desinat, alio tempore initium ejus, et alio finis sonat. Tenditur ergo et ipsa quantulocumque temporis intervallo, et ab initio suo per medium suum tendit ad finem. Ita ratio invenit tam localia quam temporalia spatia infinitam divisionem recipere; et idcirco nullius syllabæ cum initio finis auditur. In audienda itaque vel brevissima syllaba, nisi memoria nos adjuvet, ut eo momento temporis quo jam non initium, sed finis syllabæ sonat, maneat ille motus in animo, qui factus est cum initium ipsum sonuit, nihil nos audisse possumus dicere. Hinc est illud quod plerumque alia cogitatione occupati, coram loquentes non nobis videmur audisse : non quia occursores illos numeros non agit tunc anima, cum sine dubio sonus ad aures perveniat, et illa in passione corporis sui cessare non possit, nec possit nisi aliter moveri quam si illa non fieret; sed quia intentione in aliud subinde extinguitur motionis impetus, qui si maneret, in memoria utique maneret, ut nos et inveniremus et sentiremus audisse. Quod si de una syllaba brevi minus sequitur mens tardior quod invenit ratio, de duabus certe nemo dubitat, quin eas simul nulla anima possit audire. Non enim sonat secunda, nisi prima destiterit : quod autem simul sonare non potest, simul audiri quî potest? Ut igitur nos ad capienda spatia locorum diffusio radiorum juvat, qui e brevibus pupulis in aperta emicant, et adeo sunt nostri corporis, ut quanquam in procul positis rebus quas videmus, a nostra anima vegetentur; ut ergo eorum effusione adjuvamur ad capienda spatia locorum : ita memoria, quod quasi lumen est temporalium spatiorum, quantum in suo genere quodam modo extrudi potest, tantum eorumdem spatiorum capit. Cum autem diutius aures pulsat sonus nullis distinctus articulis, et ab aliquo tandem fine conjunctus alter duplo, aut etiam tanto editur spatio attentione in succeden-

tem perpetuo sonum motus ille animi, qui attentione ad præteritum et elapsum sonum cum transibat est factus, reprimitur, id est, non ita remanet in memoria. Quapropter judiciales illi numeri, qui numeros in intervallis temporum sitos, exceptis progressoribus, quibus etiam ipsum progressum modificant, judicare non possunt nisi quos eis tanquam ministra memoria obtulerit, nonne ipsi existimandi sunt per certum spatium temporis tendi? Sed interest quibus temporum spatiis vel excidat nobis, vel meminerimus quod judicant. Siquidem nec in ipsis corporum formis quæ ad oculos pertinent, possumus rotunda vel quadra, vel quæcumque alia solida et determinata judicare, et omnino sentire, nisi ea ob oculos versemus : cum autem alia pars aspicitur, si exciderit, quod est aspectum in alia, frustratur omnino judicantis intentio, quia et hoc aliqua mora temporis fit; cui variatæ opus est invigilare memoriam.

XXII. Recordabiles vero numeros multo evidentius est quod, eadem ipsa offerente memoria, judicamus his judicialibus. Nam si occursores quantum ab ea offeruntur, tantum judicantur; multo magis ii, ad quos tanquam repositos post alias intentiones revocamur recordatione, in ipsa memoria vivere inveniuntur. Quid enim aliud agimus cum revocamus nos in memoriam, nisi quodam modo quod reposuimus quærimus? Recurrit autem in cogitationem occasione similium motus animi non extinctus, et hæc est quæ dicitur recordatio. Sic agimus numeros, vel in sola cogitatione, vel etiam in membrorum motu, quos jam egimus aliquando. Inde autem scimus non venisse, sed redisse illos in cogitationem, quia cum memoriæ mandarentur, cum difficultate repetebantur, et indigebamus aliqua præmonstratione ut sequeremur : qua difficultate dempta, cum sese ipsi accommodate voluntati offerunt,

consequenter temporibus atque ordine suo, tam facile ut qui vehementius inhæserunt, etiam aliunde cogitantibus nobis, jam quasi proprio nutu peragantur, non eos utique novos esse sentimus. Est etiam aliud unde nos sentire arbitror præsentem motum animi aliquando jam fuisse, quod est recognoscere, dum recentes motus ejus actionis, in qua sumus cum recordamur, qui certe vivaciores sunt, cum recordabilibus jam sedatioribus quodam interiore lumine comparamus : et talis agnitio, recognitio est et recordatio. Judicantur ergo et recordabiles numeri ab his judicialibus, nunquam soli, sed adjunctis activis, aut occursoribus, aut utrisque, qui eos tanquam e latebris suis in manifestum producant, et quasi redintegratos qui jam abolebantur, rursum recordantur. Ita cum occursores in tantum judicentur, in quantum eos memoria judicantibus admoverit, possunt vicissim et recordabiles qui sunt in memoria occursoribus eos exhibentibus judicari : ut hoc intersit quod occursores ut judicentur, quasi recentia eorum fugientium vestigia offert memoria ; recordabiles autem quando eos audiendo judicamus, quasi eadem vestigia occursoribus transeuntibus reviviscunt. Jam porro de sonantibus numeris quid opus est dicere, cum in occursoribus judicentur, si audiantur? Si vero ibi sonant ubi non audiuntur, quis dubitet eos a nobis non posse judicari? Sane ut in sonis per instrumentum aurium, ita in saltationibus cæterisque visibilibus motibus, quod ad temporales numeros attinet, eadem adjuvante memoria iisdem numeris judicialibus dijudicamus.

CAPUT IX.

Numeri alii in anima illis judicialibus præcellentes.

XXIII. Hæc cum ita sint, conemur, si possumus, istos numeros judiciales transcendere, et quæramus utrum sint superiores. In his enim quanquam spatia temporum jam minime videamus, non tamen adhibentur, nisi ad ea judicanda quæ in spatio temporis fiunt; nec ipsa quidem omnia, sed quæ possunt articulari memoriter: nisi quid habes forte quod contra hæc velis dicere. D. Movet me plurimum istorum judicialium vis atque potentia, ipsi enim mihi videntur esse ad quos omnium sensuum ministeria referuntur. Itaque his excellentius utrum quidquam in numeris inveniri possit, ignoro. M. Nihil deperit quod diligentius quærimus. Aut enim inveniemus superiores in anima humana, aut hos in ea summos esse firmabimus, si tamen illud claruerit, nullos in ea esse præstantiores. Aliud est enim non esse, aliud non posse inveniri, sive ab ullo homine, sive a nobis. Sed ego puto cum ille a nobis propositus versus canitur, *Deus creator omnium*, nos eum et occursoribus illis numeris audire, et recordabilibus recognoscere, et progressoribus pronuntiare, et his judicialibus delectari, et nescio quibus aliis æstimare, et de ista delectatione quæ quasi sententia est judicialium istorum, aliam secundum hos latentiores certiorem ferre sententiam. An tibi unum atque idem videtur delectari sensu, et æstimare ratione? D. Diversa esse fateor. Sed primo ipso moveor vocabulo, cur non potius isti vocentur judiciales quibus inest ratio, quam isti quibus inest delecta-

tio. Deinde vereor ne nihil sit aliud æstimatio ista rationis, quam eorum de se ipsis quædam diligentior judicatio: ut non alii sint numeri in delectatione, alii in ratione; sed uni atque iidem alias judicent de iis quæ aguntur in corpore, cum eos, ut supra demonstratum est, offert memoria, alias de se ipsis remotius a corpore atque sincerius.

XXIV. M. De vocabulis quidem nihil satagas, res in potestate est: placito enim, non natura imponuntur. Quod autem eosdem esse arbitraris, nec duo genera numerorum hæc vis accipere, illud, ni fallor, te rapit, quod eadem anima utrumque agit. Sed animadvertere te opus est, et in progressoribus eamdem animam corpus movere vel ad corpus moveri, et in occursoribus hanc eamdem passionibus ejus ire obviam, et in recordabilibus istam ipsam, donec quodam modo detumescant, ipsis quasi fluctuare motionibus. Nos ergo in istis generibus numerandis et distinguendis unius naturæ, id est, animæ motus affectionesque dispicimus. Quare si ut aliud est ad ea quæ corpus patitur moveri, quod fit in sentiendo; aliud movere se ad corpus, quod fit in operando; aliud quod ex his motibus in anima factum est continere, quod est meminisse; ita est aliud annuere vel renuere his motibus, aut cum primitus exeruntur, aut cum recordatione resuscitantur, quod fit in delectatione convenientiæ et offensione absurditatis talium motionum sive affectionum; et aliud est æstimare utrum recte an secus ista delectent, quod fit ratiocinando: necesse est fateamur ita hæc esse duo genera, ut illa sunt tria. Et si recte nobis visum est, nisi quibusdam numeris esset ipse delectationis sensus imbutus, nullo modo eum potuisse annuere paribus intervallis, et perturbata respuere: recte etiam videri potest ratio, quæ huic delectationi superimponitur, nullo modo sine quibusdam numeris vivacioribus, de numeris quos infra se habet posse judicare.

Quæ si vera sunt, apparet inventa esse in anima quinque genera numerorum, quibus cum addideris corporales illos quos sonantes vocavimus, sex genera numerorum disposita et ordinata cognosces. Jam nunc, si placet, illi qui nobis subrepserant ad principatum obtinendum, sensuales nominentur, et judicialium nomen, quoniam est honoratius, hi accipiant qui excellentiores comperti sunt : quanquam et sonantium nomen mutandum putem, quoniam si corporales vocentur, manifestius significabunt etiam illos qui sunt in saltatione, et in cætero motu visibili : si tamen ea quæ dicta sunt probas. D. Probo sane : nam et vera et manifesta mihi videntur : horum etiam emendationem vocabulorum libenter accipio.

CAPUT X.

Rationis vis in perspiciendis quæ ad musicam pertinent, ubi nihil aliud quam æqualitas delectat.

XXV. M. Age nunc aspice in vim potentiamque rationis quantum ex operibus ejus aspicere possumus. Ipsa enim, ut id potissimum dicam quod ad hujus operis susceptionem attinet, primo quid sit ipsa bona modulatio consideravit, et eam in quodam motu libero, et ad suæ pulchritudinis finem converso esse perspexit. Deinde vidit in motibus corporum aliud esse quod brevitate et productione temporis variaretur, in quantum magis esset minusve diuturnum, aliud localium spatiorum percussione in quibusdam gradibus celeritatis et tarditatis : qua divisione facta, illud quod in temporis mora esset, modestis intervallis, et humano sensui accommodatis articulatim varios

efficeret numeros, eorumque genera et ordinem usque ad modulos versuum persecuta est. Postremo attendit quid in his moderandis, operandis, sentiendis, retinendis ageret anima, cujus caput ipsa esset: hosque omnes animales numeros a corporalibus separavit: seque ipsam hæc omnia neque animadvertere, neque distinguere, neque recte numerare, sine quibusdam suis numeris potuisse cognovit, eosque cæteris inferioris ordinis judiciaria quadam æstimatione præposuit.

XXVI. Et nunc cum ipsa sua delectatione, quæ in temporum momenta perpendit, et talibus numeris modificandis nutus suos exhibet, sic agit; quid est quod in sensibili numerositate diligimus? num aliud præter parilitatem quamdam et æqualiter dimensa intervalla? An ille pyrrhichius pes, sive spondeus, sive anapæstus, sive dactylus, sive proceleumaticus, sive dispondeus nos aliter delectaret, nisi partem suam parti alteri æquali divisione conferret? Quid vero iambus, trochæus, tribrachus pulchritudinis habent, nisi quod minore sua parte majorem suam partem in tantas duas æqualiter dividunt? Jam porro sex temporum pedes, num aliunde blandius sonant atque festivius, nisi quod utraque lege partiuntur, scilicet aut in duas æquales partes terna tempora possidentes, aut in unam simplam ex æqualibus partem, et alteram duplam, id est, ut major habeat bis minorem, et eo modo ab illa dividatur æqualiter, duobus temporibus quatuor tempora in bina demetiente ac secante? Quid illi quinum septenumque temporum pedes, unde solutæ orationi, quam versibus videntur aptiores, nisi quod eorum pars minor in partes æquales majorem non dividit? et hi tamen ipsi unde admittuntur in sui generis ordine ad temporum numerositatem, nisi quia et in quinque temporibus tantas duas particulas habet pars minor, quantas major tres, et in septem tantas

tres minor, quantas major quatuor? Ita in omnibus pedibus nulla pars minima est alicujus dimensionis articulo notata, cui non cæteræ quanta possunt æqualitate consentiant.

XXVII. Age in conjunctis pedibus, sive libera perpetuitate porrigatur ista conjunctio, sicut in rhythmis; sive ab aliquo certo fine revocetur, sicut in metris; sive etiam in duo membra quadam lege sibimet congruentia tribuatur, sicut in versibus, qua tandem alia re, nisi æqualitate pes pedi amicus est? Unde molossi, et ionicorum syllaba media quæ longa est, non sectione, sed nutu ipso pronuntiantis atque plaudentis in duo paria momenta distribui potest, ut etiam ad terna tempora pes totus conveniat, quando cæteris, qui eodem modo dividuntur, adjungitur, cur nisi æqualitatis jure dominante, quod scilicet æqualis est lateribus suis, quæ binorum temporum sunt, cum et ipsa sit duum temporum? Cur idem fieri in amphibracho non potest, quando cæteris quatuor temporum adjungitur, nisi quia tanta ibi non invenitur æqualitas duplo medio, lateribus simplis? Cur in silentiorum intervallis nulla fraude sensus offenditur, nisi quia eidem juri æqualitatis, etiamsi non sono, spatio tamen temporis quod debetur, exolvitur? Cur sequente silentio etiam brevis syllaba pro longa accipitur, non instituto, sed ipso naturali examine quod auribus præsidet, nisi quia in spatio temporis longiore sonum coarctare in angustias eadem illa æqualitatis lege prohibemur? Itaque syllabam ultra duo tempora producere, ut etiam sono impleatur quod silentio impleri potest, admittit natura audiendi et tacendi: ut autem minus quam duo tempora occupet syllaba, dum restat spatium tacitis nutibus, quædam fraus æqualitatis est, quia minus quam in duobus esse æqualitas non potest. Jamvero in ipsa æqualitate membrorum qua variantur illi ambitus,

quos Græci περιόδους vocant, versusque figurantur, quomodo ad eamdem æqualitatem secretius reditur, nisi ut in ambitu brevius membrum majori æqualibus pedibus ad plausum conveniat, et in versu occultiore consideratione numerorum, ea, quæ inæqualia membra junguntur, vim æqualitatis habere inveniantur?

XXVIII. Quærit ergo ratio, et carnalem animæ delectationem, quæ judiciales partes sibi vindicabat, interrogat, cum eam in spatiorum temporalium numeris æqualitas mulceat, utrum duæ ylla bæ breves quascumque audierit vere sint æquales; an fieri possit, ut una earum edatur productius, non usque ad longæ syllabæ modum, sed infra quantumlibet, quo tamen excedat sociam suam. Num negari potest fieri posse, cum hæc delectatio ista non sentiat, et inæqualibus velut æqualibus gaudeat? quo errore et inæqualitate quid turpius? Ex quo admonemur ab his avertere gaudium, quæ imitantur æqualitatem, et utrum impleant, comprehendere non possumus: imo quod non impleant fortasse comprehendimus; et tamen in quantum imitantur, pulchra esse in suo genere et ordine suo, negare non possumus.

CAPUT XI.

Inferioribus non offendi, solis superioribus numeris delectari convenit. — Differentia phantasiæ et phantasmatis.

XXIX. Non ergo invideamus inferioribus quam nos sumus, nosque ipsos inter illa quæ infra nos sunt, et illa quæ supra nos sunt, ita Deo et Domino nostro opitulante ordinemus, ut inferioribus non offendamur, solis autem

superioribus delectemur. Delectatio quippe quasi pondus est animæ. Delectatio ergo ordinat animam. « Ubi enim » erit thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum[1] : » Ubi delectatio, ibi thesaurus : ubi autem cor, ibi beatitudo aut miseria. Quæ vero superiora sunt, nisi illa in quibus summa, inconcussa, incommutabilis, æterna manet æqualitas? Ubi nullum est tempus, quia nulla mutabilitas est; et unde tempora fabricantur et ordinantur et modificantur æternitatem imitantia, dum cœli conversio ad idem redit, et cœlestia corpora ad idem revocat, diebusque et mensibus et annis et lustris, cæterisque siderum orbibus, legibus æqualitatis et unitatis et ordinationis obtemperat. Ita cœlestibus terrena subjecta, orbes temporum suorum numerosa successione quasi carmini universitatis associant.

XXX. In quibus multa nobis videntur inordinata et perturbata, quia eorum ordini pro nostris meritis assueti sumus, nescientes quid de nobis divina providentia pulchrum gerat. Quoniam si quis, verbi gratia, in amplissimarum pulcherrimarumque ædium uno aliquo angulo tanquam statua collocetur, pulchritudinem illius fabricæ sentire non poterit; cujus et ipse pars erit. Nec universi exercitus ordinem miles in acie valet intueri. Et in quolibet poëmate si quanto spatio syllabæ sonant, tanto viverent atque sentirent, nullo modo illa numerositas et contexti operis pulchritudo eis placeret, quam totam perspicere atque approbare non possent, cum de ipsis singulis prætereuntibus fabricata esset atque perfecta. Ita peccantem hominem ordinavit Deus turpem, non turpiter. Turpis enim factus est voluntate, universum amittendo quod Dei præceptis obtemperans possidebat, et ordinatus in parte est, ut qui legem agere noluit, a lege agatur. Quidquid autem legitime, utique juste; et quidquid juste, non utique tur-

[1] Matth VI, 21.

piter agitur : quia et in malis operibus nostris Dei opera bona sunt. Homo namque in quantum homo est, aliquod bonum est ; adulterium autem in quantum adulterium est, malum opus est : plerumque autem de adulterio nascitur homo, de malo scilicet hominis opere bonum opus Dei.

XXXI. Quamobrem ut nos ad propositum, propter quod hæc sunt dicta, referamus, hi numeri rationis pulchritudine præminent, a quibus si prorsus abscinderemur, cum inclinamur ad corpus, progressores numeros sensuales non modificarent : qui rursus movendis corporibus agunt sensibiles temporum pulchritudines : atque ita sonantibus obvii etiam occursores numeri fabricantur ; quos omnes impetus suos eadem anima excipiens, quasi multiplicat in se ipsa, et recordabiles facit : quæ vis ejus memoria dicitur, magnum quoddam adjutorium in hujus vitæ negotiosissimis actibus.

XXXII. Hæc igitur memoria quæcumque de motibus animi tenet, qui adversus passiones corporis acti sunt, φαντασίας græce vocantur ; nec invenio quid eas latine malim vocare : quas pro cognitis habere atque pro perceptis opinabilis vita est, constituta in ipso erroris introitu. Sed cum sibi isti motus occursant, et tanquam diversis et repugantibus intentionis flatibus æstuant, alios ex aliis motus pariunt ; non jam eos qui tenentur ex occursionibus passionum corporis impressi de sensibus, similes tamen tanqnam imaginum imagines, quæ phantasmata dici placuit. Aliter enim cogito patrem meum quem sæpe vidi, aliter avum quem nunquam vidi. Horum primum phantasia est, alterum phantasma. Illud in memoria invenio, hoc in eo motu animi, qui ex iis ortus est quos habet memoria. Quomodo autem oriantur hæc, et invenire et explicare difficile est. Arbitror tamen, quod si nunquam

humana corpora vidissem, nullo modo ea possem visibili specie cogitando figurare. Quod autem ex eo quod vidi facio, memoria facio : et tamen aliud est in memoria invenire phantasiam, aliud de memoria facere phantasma : quæ omnia vis animæ potest. Sed vera etiam phantasmata habere pro cognitis summus error est. Quanquam sit in utroque genere quod nos non absurde scire dicamus, id est, sensisse nos talia, vel imaginari nos talia. Patrem denique me habuisse et avum non temere possum dicere : ipsos autem esse quos animus meus in phantasia vel in phantasmate tenet, dementissime dixerim. Sequuntur autem nonnulli phantasmata sua tam præcipites, ut nulla sit alia materies omnium falsarum opinionum, quam habere phantasias vel phantasmata pro cognitis, quæ cognoscuntur per sensum. Quare his potissimum resistamus, nec eis ita mentem accommodemus, ut dum in his est cogitatio, intelligentia ea cerni arbitremur.

XXXIII. Cur autem si hujusmodi numeri qui fiunt in anima rebus temporalibus dedita, habent sui generis pulchritudinem, quamvis eam transeundo actitent, invideat huic pulchritudini divina providentia, quæ de nostra pœnali mortalitate formatur, quam justissima Dei lege meruimus : in qua tamen nos non ita deseruit, ut non valeamus recurrere, et a carnalium sensuum delectatione misericordia ejus manum porrigente revocari. Talis enim delectatio vehementer infigit memoriæ quod trahit a lubricis sensibus. Hæc autem animæ consuetudo facta cum carne, propter carnalem affectionem, in Scripturis divinis caro nominatur. Hæc menti obluctatur, cum jam dici potest apostolicum illud : *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati*[1]. Sed in spiritalia mente suspensa atque ibi fixa et manente, etiam hujus consuetudinis impetus frangitur, et paulatim

[1] Rom. VII, 25.

repressus extinguitur. Major enim erat, cum sequeremur, non tamen omnino nullus, sed certe minor est cum eum refrenamus, atque ita certis regressibus ab omni lasciviente motu, in quo defectus essentiæ est animæ, delectatione in rationis numeros restituta, ad Deum tota vita nostra convertitur, dans corpori numeros sanitatis, non accipiens inde lætitiam; quod corrupto exteriore homine, et ejus in melius commutatione continget.

CAPUT XII.

De numeris spiritualibus et æternis.

XXXIV. Excipit autem memoria non solum carnales motus animi, de quibus numeris supra jam diximus, sed etiam spirituales, de quibus breviter dicam. Quo enim simpliciores sunt, eo verborum minus, sed plurimum serenæ mentis desiderant. Æqualitatem illam, quam in sensibilibus numeris non reperiebamus certam et manentem, sed tamen adumbratam et prætereuntem agnoscebamus, nusquam profecto appeteret animus, nisi alicubi nota esset: hoc autem alicubi non in spatiis locorum et temporum; nam illa tument, et ista prætereunt. Ubi ergo censes? responde, quæso, si potes. Non enim in corporum formis putas, quas liquido examine æquales nunquam dicere audebis: aut in temporum intervallis, in quibus similiter utrum sit aliquid aliquanto quam oportet productius vel correptius quod sensum fugiat, ignoramus. Illam quippe æqualitatem quæro ubi arbitreris, quam intuentes cupimus æqualia esse quædam corpora vel corporum motus, et diligentius considerantes eis fidere non audemus. D. Ibi puto quod est corporibus excellentius;

sed utrum in ipsa anima, an etiam supra animam nescio.

XXXV. M. Si ergo quæramus artem istam rhythmicam vel metricam, qua utuntur qui versus faciunt, putas-ne habere aliquos numeros, secundum quos fabricant versus? D. Nihil aliud possum existimare. M. Quicumque isti sunt numeri, præterire tibi videntur cum versibus, an manere? D. Manere sane. M. Consentiendum est ergo, ab aliquibus manentibus numeris prætereuntes aliquos fabricari? D. Cogit me ratio consentire. M. Quid hanc artem num aliud putas quam affectionem quamdam esse animi artificis? D. Ita credo. M. Credis-ne hanc affectionem etiam esse in eo, qui hujus artis imperitus est? D. Nullo modo. M. Quid, in illo qui oblitus est eam? D. Nec in illo quidem, quia et ipse imperitus est, etiam si fuit peritus aliquando. M. Quid, si eum quisquam interrogando commemoret, remigrare ad eum putas illos numeros ab eo ipso qui interrogat, an illum intrinsecus apud mentem suam movere se ad aliquid, unde sibi quod amiserat redhibeatur? D. Apud semetipsum puto id agere. M. Num etiam quæ corripiatur syllaba, quæve producatur si penitus excidit, commoneri eum interrogando arbitraris, cum hominum prisco placito et consuetudine, aliis minor, aliis major mora syllabis data sit? Nam profecto si natura vel disciplina id fixum esset ac stabile, non recentioris temporis docti homines nonnullas produxissent quas corripuerunt antiqui, vel corripuissent quas produxerunt. D. Puto et hoc posse, quoniam quantumvis quidque excidat, potest interrogatione commemorante redire in memoriam. M. Mirum si opinaris, quovis interrogante posse te recordari quid ante annum cœnaveris. D. Fateor me non posse, nec illum jam existimo de syllabis posse, quarum spatia penitus oblitus est, interrogando admoneri. M. Cur ita, nisi quia in hoc nomine quod *Italia* dicitur, prima syl-

laba pro voluntate quorumdam hominum corripiebatur, et nunc pro aliorum voluntate producitur? Ut autem unum et duo non sint tria, et ut duo uni non duplo respondeant, nullus mortuorum potuit, nullus vivorum potest, nullus posterorum poterit facere. D. Nihil manifestius. M. Quid si ergo isto modo quo de uno et de duobus apertissime quæsivimus, cætera omnia quæ ad illos numeros pertinent, et ille interrogetur, qui non obliviscendo, sed quia nunquam didicit, imperitus est, nonne eum censes similiter hanc artem exceptis syllabis posse cognoscere? D. Quis dubitaverit? M. Quo igitur se etiam istum moturum putas, ut menti ejus imprimantur hi numeri, et illam faciant affectionem quæ ars dicitur? an huic saltem ille interrogator eos dabit? D. Eo modo etiam istum arbitror apud semetipsum agere, ut ea, quæ interrogantur, vera esse intelligat atque respondeat.

XXXVI. M. Age nunc dic mihi utrum hi numeri, de quibus sic quæritur, commutabiles esse tibi videantur. D. Nullo modo. M. Ergo æternos esse non negas. D. Imo fateor. M. Quid metus ille non suberit, ne aliqua nos in eis inæqualitas fallat? D. Nihil me omnino est de istorum æqualitate securius. M. Unde ergo credendum est animæ tribui quod æternum est et incommutabile, nisi ab uno æterno et incommutabili Deo? D. Non video quid aliud credi oporteat. M. Quid tandem, illud nonne manifestum est, eum qui alio interrogante sese intus ad Deum movet, ut verum incommutabile intelligat, nisi eumdem motum suum memoria teneat, non posse ad intuendum illud verum nullo extrinsecus admonente revocari? D. Manifestum est.

CAPUT XIII.

Animus unde fit ut a veritate incommutabili avertatur.

XXXVII. M. Quæro ergo quonam iste ab hujuscemodi rerum contemplatione discedat, ut illum ad eam necesse sit memoria revocari an forte in aliud intentus animus tali reditu indigere putandus est? D. Sic existimo. M. Videamus, si placet, quid tantum illud sit quo possit intendi, ut ab incommutabilis et summæ æqualitatis contemplatione avertatur. Nam tribus generibus amplius nihil video. Aut enim ad aliquid par atque ad ejusmodi aliud se intendit animus, cum hinc avertitur, aut ad superius, aut ad inferius? D. De cæteris duobus quærendum est : nam quid sit superius æterna æqualitate non video. M. Vides-ne illud obsecro quidnam ei par esse possit, quod tamen aliud sit? D. Ne id quidem video. M. Restat ergo ut quæramus, quid sit inferius. Sed nonne tibi prius ipsa anima occurrit, quæ certe æqualitatem illam incommutabilem esse confitetur, se autem agnoscit mutari eo ipso quod alias hanc, alias aliud intuetur, et hoc modo aliud atque aliud sequens varietatem temporis operatur, quæ in æternis et incommutabilibus nulla est? D. Assentior. M. Hæc igitur affectio animæ vel motus, quo intelligit æterna, et his inferiora esse temporalia, etiam in se ipsa, et hæc appetenda potius quæ superiora sunt, quam illa quæ inferiora sunt novit, nonne tibi prudentia videtur? D. Nihil aliud videtur.

XXXVIII. M. Quid, illud num minus considerandum putas, quod nondum in ea simul est æternis inhærere,

cum jam in ea sit nosse his esse inhærendum? D. Imo maxime ut id consideremus peto, et unde accidat scire cupio. M. Facile id videbis, si animadverteris quibus rebus maxime animum soleamus intendere, et magnam curam exhibere : nam eas opinor esse quas multum amamus : an tu alias opinaris? D. Nullas equidem alias. M. Dic, oro te, num possumus amare nisi pulchra? Nam et si quidam videntur amare deformia, quos vulgo Græci σαπροφίλοις vocant, interest tamen quanto minus pulchra sint quam illa quæ pluribus placent. Nam ea neminem amare manifestum est, quorum fœditate sensus offenditur. D. Ita est, ut dicis. M. Hæc igitur pulchra numero placent, in quo jam ostendimus æqualitatem appeti. Non enim hoc tantum in ea pulchritudine, quæ ad aures pertinet, atque in motu corporum est, invenitur, sed in ipsis etiam visibilibus formis, in quibus jam usitatius dicitur pulchritudo. An aliud quam æqualitatem numerosam esse arbitraris, cum paria paribus bina membra respondent : quæ autem singula sunt, medium locum tenent, ut ad ea de utraque parte paria intervalla serventur? D. Non aliter puto. M. Quid in ipsa luce visibili, quæ omnium colorum habet principatum, nam et color nos delectat in corporum formis; quid ergo aliud in luce et coloribus, nisi quod nostris oculis congruit, appetimus? Etenim a nimio fulgore aversamur, et nimis obscura nolumus cernere, sicut etiam in sonis et a nimium sonantibus abhorremus, et quasi susurrantia non amamus. Quod non in temporum intervallis est, sed in ipso sono, qui quasi lux est talium numerorum, cui sic est contrarium silentium, ut coloribus tenebræ. In his ergo cum appetimus convenientia pro naturæ nostræ modo, et inconvenientia respuimus, quæ aliis tamen animalibus convenire sentimus, nonne hic etiam quodam æqualitatis jure lætamur, cum occultiori-

bus modis paria paribus tributa esse cognoscimus? Hoc in odoribus et in saporibus, et in tangendi sensu animadvertere licet, quæ longum est enucleatius persequi, sed explorare facillimum : nihil enim est horum sensibilium, quod nobis non æqualitate aut similitudine placeat. Ubi autem æqualitas aut similitudo, ibi numerositas : nihil est quippe tam æquale aut simile quam unum et unum : nisi quid habes ad hæc. D. Omnino assentior.

XXXIX. M. Quid, superior illa tractatio nonne persuasit nobis agere hæc animam in corporibus, non a corporibus pati? D. Persuasit sane. M. Amor igitur agendi adversus succedentes passiones corporis sui avertit animam a contemplatione æternorum, sensibilis voluptatis cura ejus avocans intentionem : hoc autem agit occursoribus numeris. Avertit etiam amor de corporibus operandi, et inquietam facit: hoc autem agit progressoribus numeris. Avertunt phantasiæ atque phantasmata : et hæc agit recordabilibus numeris. Avertit denique amor vanissimæ cognitionis talium rerum : et hoc agit sensualibus numeris, quibus insunt quasi regulæ quædam artis imitatione gaudentes : et ex his curiositas nascitur ipso curæ nomine inimica securitati, et vanitate impos veritatis.

XL. Generalis vero amor actionis, quæ avertit a vero, a superbia proficiscitur, quo vitio Deum imitari, quam Deo servire anima maluit. Recte itaque scriptum est in sanctis Libris : « Initium superbiæ hominis apostatare a » Deo, » et, « Initium omnis peccati superbia [1]. » Non potuit autem melius demonstrari quid sit superbia, quam in eo quod ibi dictum est : « Quid superbit terra et cinis, » quoniam in vita sua projecit intima sua [2]? » Cum enim anima per se ipsam nihil sit; (non enim aliter esset commutabilis, et pateretur defectum ab essentia :) cum ergo

[1] Eccle. x, 14, 15. — Ibid. 9, 10.

ipsa per se nihil sit, quidquid autem illi esse est, a Deo sit, in ordine suo manens ipsius Dei præsentia vegetatur in mente atque conscientia. Itaque hoc bonum habet intimum. Quare superbia intumescere, hoc illi est in extima progredi, et, ut ita dicam, inanescere, quod est minus minusque esse. Progredi autem in extima, quid est aliud quam intima projicere, id est, longe a se facere Deum, non locorum spatio, sed mentis affectu?

XLI. Iste autem animæ appetitus est sub se habere alias animas, non pecorum, quas divino jure concessum est, sed rationales, id est, proximas suas, et sub eadem lege socias atque consortes. De his autem appetit operari anima superba, et tanto excellentior videtur hæc actio, quam illa de corporibus, quanto anima omnis omni corpore est melior. Sed operari de animis rationalibus, non per corpus, sed per se ipsum, solus Deus potest. Peccatorum tamen conditione fit, ut permittantur animæ de animis aliquid agere significando eas moventes per alterutra corpora, vel naturalibus signis, sicut est vultus vel nutus, vel placitis, sicut sunt verba. Nam et jubentes et suadentes signis agunt, et si quid est aliud præter jussionem et suasionem, quo animæ de animis vel cum animis aliquid agunt. Jure autem secutum est, ut quæ superbia cæteris excellere cupierunt, nec suis partibus atque corporibus sine difficultate et doloribus imperent, partim stultæ in se, partim mortalibus membris aggravatæ. Et his igitur numeris et motibus quibus animæ ad animas agunt, honores laudesque appetendo avertuntur a perspectione puræ illius et sinceræ veritatis. Solus enim honorat Deus animam, beatam faciens in occulto coram se juste et pie viventem.

XLII. Motus igitur quos exerit anima de inhærentibus sibi et subditis animis, progressoribus illis sunt simi-

les : agit enim tanquam de corpore suo. Illi autem motus quos exerit, aggregare sibi aliquas vel subdere cupiens, in occursorum numero deputantur. Agit enim tanquam in sensibus id moliens, ut unum secum fiat, quod velut extrinsecus admovetur, et quod non potest repellatur. Et hos utrosque motus excipit memoria, et recordabiles facit, simili modo in phantasiis et phantasmatibus actionem talium tumultuosissime exæstuans. Nec illi tanquam examinatores numeri desunt, qui sentiant quid in his actibus commode sive incommode moveatur, quos item sensuales appellare non pigeat, quia sensibilia signa sunt quibus hoc modo animæ ad animas agunt. His tot et tantis intentionibus anima implicata, quid mirum, si a contemplatione veritatis avertitur? Et quantum quidem ab his respirat, videt illam : sed quia nondum eas evicit, in illa manere non sinitur. Ex quo fit ut non simul habeat anima nosse in quibus consistendum sit, et posse consistere : sed numquid tu forte adversus hæc? D. Nihil est quod contradicere audeam.

CAPUT XIV.

Ad Dei amorem provocatur anima ex numerorum et ordinis ratione quam in rebus diligit.

XLIII. M. Quid ergo restat? An ut, quoniam sicut potuimus inquinationem et aggravationem animæ consideravimus, videamus quænam illi actio divinitus imperetur, qua purgata atque exonerata revolet ad quietem, et intret in gaudium Domini sui? D. Ita fiat. M. Quid me putas hinc diutius debere dicere, cum divinæ Scripturæ tot vo-

luminibus et tanta auctoritate et sanctitate præditis, nihil nobiscum aliud agant, nisi ut diligamus Deum et Dominum nostrum ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente : et diligamus proximum nostrum tanquam nosmetipsos? Ad hunc igitur finem si omnes illos humanæ actionis motus, numerosque referamus, sine dubitatione mundabimur : an aliud existimas? D. Nihil equidem aliud. Sed quam hoc auditu breve est, tam factu difficile atque arduum.

XLIV. M. Quid ergo facile est, an amare colores, et voces, et placentas, et rosas, et corpora leniter mollia? hæccine amare facile est animæ, in quibus nihil nisi æqualitatem ac similitudinem appetit, et paulo diligentius considerans, vix ejus extremam umbram vestigiumque cognoscit : et Deum amare difficile est, quem in quantum potest, adhuc saucia et sordida cogitans, nihil in eo inæquale, nihil sui dissimile, nihil disclusum locis, nihil variatum tempore suspicatur? An extruere moles ædificiorum, et hujuscemodi operibus delectat extendi, in quibus si numeri placent (non enim aliud invenio) quid in his æquale ac simile dicitur, quod non derideat ratio disciplinæ? Quod si ita est, cur ab illa verissima æqualitatis arce ad ista delabitur, et ruinis suis terrenas machinas erigit? Non hoc promissum est ab illo qui fallere ignorat. « Jugum enim « meum, inquit, leve est. [1] » Laboriosior est hujus mundi amor [2]. Quod enim in illo anima quærit, constantiam scilicet æternitatemque non invenit : quoniam rerum transitu completur infima pulchritudo, et quod in illa imitatur constantiam, a summo Deo per animam trajicitur : quoniam prior est species tantummodo tempore commutabilis, quam ea quæ et tempore et locis. Sicut itaque præceptum est animis a Domino quid diligant, ita per Joannem apostolum quid non diligant. « Nolite, inquit,

[1] Matt. XI, 30. — [2] Retract. c. XI, n. 4.

» diligere mundum : quia omnia, quæ in mundo sunt, » concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum et » ambitio sæculi [1]. »

XLV. Sed qualis tibi homo videtur, qui omnes illos numeros qui sunt de corpore, et adversus passiones corporis, et qui ex his memoria continentur, non ad carnalem voluptatem, sed ad salutem tantum corporis refert : omnesque illos, qui de adjunctis animis operantur, vel qui ad adjungendas exeruntur, et qui ex his inhærent memoriæ, non ad superbam excellentiam suam, sed ad ipsarum animarum utilitatem redigit : illis etiam, qui in utroque genere quasi moderatores, exploratoresque cæterorum transeuntium in sensu præsident, non ad superfluam vel perniciosam curiositatem, sed ad necessariam probationem vel improbationem utitur : nonne et istos omnes numeros agit, et nullis eorum laqueis implicatur? Quandoquidem et salutem corporis ut non impediatur eligit, et omnes eas actiones ad utilitatem proximi revocat, quem propter communis juris naturale vinculum tanquam se ipsum diligere jussus est. D. Magnum quemdam virum et vere humanissimum prædicas.

XLVI. M. Non igitur numeri, qui sunt infra rationem et in suo genere pulchri sunt, sed amor inferioris pulchritudinis animam polluit : quæ cum in illa non modo æqualitatem, de qua pro suscepto opere satis dictum est, sed etiam ordinem diligat, amisit ipsa ordinem suum; nec tamen excessit ordinem rerum, quandoquidem ibi est et ita est, ubi esse et quomodo esse tales, ordinatissimum est. Aliud enim est tenere ordinem, aliud ordine teneri. Tenet ordinem, se ipsa tota diligens quod supra se est, id est Deum, socias autem animas tanquam se ipsam. Hac quippe dilectionis virtute inferiora ordinat, nec ab infe-

[1] I Joan. II, 25.

rioribus sordidatur. Quod autem illam sordidat, non est malum; quia etiam corpus creatura Dei est, et specie sua quamvis infima decoratur, sed præ animæ dignitate contemnitur : sicuti auri dignitas, etiam purgatissimi argenti commixtione sordescit. Quapropter quicumque de nostra quoque pœnali mortalitate numeri facti sunt, non eos abdicemus a fabricatione divinæ providentiæ, cum sint in genere suo pulchri : neque amemus eos, ut quasi perfruendo talibus beati efficiamur. His etenim, quoniam temporales sunt, tanquam tabula in fluctibus, neque abjiciendo quasi onerosos, neque amplectendo quasi fundatos, sed bene utendo carebimus. A dilectione autem proximi tanta quanta præcipitur, certissimus gradus fit nobis, ut inhæreamus Deo, et non teneamur tantum ordinatione illius, sed nostrum etiam ordinem inconcussum certumque teneamus.

XLVII. An fortasse ordinem non diligit anima illis etiam numeris sensualibus attestantibus? Unde ergo primus pes est pyrrhichius, secundus iambus, tertius trochæus, et deinceps cæteri? Sed jure hoc dixeris rationem potius secutam esse, non sensum. Quid itaque, illud nonne sensualibus numeris dandum est, quod cum tantum temporis occupent, verbi gratia, octo longæ syllabæ, quantum sedecim breves, in eodem spatio breves longis potius misceri expectant? De quo sensu cum ratio judicat, et ei proceleumatici pedes esse æquales spondeis pedibus renuntiantur, nihil aliud hic valere invenit, quam ordinationis potentiam, quia nec longæ syllabæ nisi brevium comparatione longæ sunt, nec breves rursum breves sunt nisi comparatione longarum : ideoque iambicus versus quamlibet productius pronuntiatus, non amissa regula simpli et dupli, nec nomen amittit : at ille versus qui pyrrhichiis pedibus constat, paulatim addita pronuntiandi mora, fit repenti

spondiacus, si non grammaticam, sed musicam consulas. At vero si dactylicus aut anapæsticus sit, quoniam longæ mixtarum brevium comparatione sentiuntur, qualibet mora pronuntietur, servat nomen suum. Quid additamenta semipedum non eadem lege in capite qua in fine servanda, nec omnia quamvis ad eumdem plausum coaptentur, adhibenda; quid duarum aliquando brevium, potius quam unius longæ in fine positio, nonne ipso sensu modificantur? Nec in his æqualitatis numerus, cui nihil deperit, sive illud sive, aliud sit, sed ordinis vinculum reperitur. Longum est percurrere cætera ad eamdem vim pertinentia in numeris temporum. Sed nempe etiam formas visibiles sensus ipse aspernatur, aut pronas contra quam decet, aut capite deorsum, et similia, in quibus non inæqualitas, manente partium parilitate, sed perversitas improbatur. Postremo in omnibus sensibus et operibus nostris, cum insolita pleraque, et ob hoc injocunda, quibusdam gradibus appetitui nostro conciliamus, et ea primo tolerabiliter, deinde libenter accipimus, nonne ordine conteximus voluptatem, et nisi priora mediis et media postremis concorditer nexa sint, abhorremus?

XLVIII. Quamobrem neque in voluptate carnali, neque in honoribus et laudibus hominum, neque in eorum exploratione, quæ forinsecus corpus attingunt, nostra gaudia collocemus, habentes in intimo Deum, ubi certum est et incommutabile omne quod amamus. Ita fit, ut et cum adsunt hæc temporalia, non tamen eis implicemur, et sine sensu doloris quæ extra corpus sunt, absint : ipsum autem corpus, aut nullo, aut non gravi sensu doloris adimatur, et reformandum naturæ suæ morte reddatur. Attentio namque animæ ad corporis partem inquieta negotia contrahit, et universali lege neglecta privati cujusdam operis amor, quod ipsum tamen ab universitate, quam

Deus regit, non potest alienari. Itaque subditur legibus qui non amat leges.

CAPUT XV.

Corporales numeros post resurrectionem aget anima quiete. — Virtutes quatuor quibus hic anima perficitur.

XLIX. Sed si de rebus incorporeis et eodem modo se semper habentibus, plerumque attentissime cogitantes, si quos forte illo tempore agimus numeros temporales in quolibet corporis motu, facili sane atque usitatissimo, sive deambulantes, sive psallentes, prorsus nobis ignorantibus transeunt, quamvis nobis non agentibus nulli essent : si denique in ipsis nostris inanibus phantasmatibus cum occupati sumus, similiter ista prætereunt agentibus nec sentientibus nobis : quanto magis quantoque constantius, « Cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mor- » tale hoc induerit immortalitatem[1], » id est, ut hoc idem planius eloquar, cum Deus vivificaverit mortalia corpora nostra, sicut Apostolus dicit, « Propter spiritum manen- » tem in nobis[2] : » quanto ergo tunc magis in unum Deum et perspicuam intenti veritatem, ut dictum est, « Facie ad » faciem, » numeros quibus agimus corpora nulla inquietudine sentiemus, et gaudebimus : nisi forte credendum est animam, cum de iis, quæ per ipsam bona sunt, gaudere possit, de iis, ex quibus ipsa bona est, non posse gaudere.

L. Sed hæc actio qua sese anima, opitulante Deo et

[1] 1 Cor. xv, 54. — [2] Rom. viii, 11.

Domino suo, ab amore inferioris pulchritudinis extrahit, debellans atque interficiens adversus se militantem consuetudinem suam, ea victoria triumphatura in semetipsa de potestatibus aëris hujus, quibus invidentibus et præpedire cupientibus, evolat ad suam stabilitatem et firmamentum Deum, nonne tibi videtur ea esse virtus, quæ temperantia dicitur? D. Agnosco et intelligo. M. Quid porro, cum in hoc itinere proficit, jam æterna gaudia præsentientem ac pene prehendentem, num amissio rerum temporalium, aut mors ulla deterret jam valentem dicere infirmioribus sociis : « Bonum est mihi dissolvi, et esse cum Christo : » manere autem in carne, necessarium propter vos[1]. » D. Sic existimo. M. At ista ejus affectio, qua nullas adversitates mortemve formidat, quid aliud quam fortitudo dicenda est? D. Et hoc agnosco. M. Jamvero ipsa ejus ordinatio, qua nulli servit nisi uni Deo, nulli coæquari nisi purissimis animis, nulli dominari appetit nisi naturæ bestiali atque corporeæ, quæ tandem virtus tibi esse videtur? D. Quis non intelligat hanc esse justitiam? M. Recte intelligis.

CAPUT XVI.

De quatuor virtutibus, an et quomodo sint in beatis.

LI. Sed illud jam quæro, cum prudentiam superius eam esse constiterit inter nos, qua intelligit anima, ubi ei consistendum sit, quo sese attollit per temperantiam, id est, conversionem amoris in Deum, quæ charitas dicitur, et aversionem ab hoc sæculo, quam etiam fortitudo et

[1] Philip. 1, 23.

justitia comitantur, utrum existimes, cum ad suæ dilectionis et conatus fructum perfecta sanctificatione pervenerit, perfecta etiam vivificatione illa corporis sui, et deletis de memoria phantasmatum turbis, apud Deum ipsum solo Deo vivere cœperit, cum impletum fuerit, quod divinitus nobis hoc modo promittitur. « Dilectissimi, nunc filii Dei » sumus, et nondum apparuit quid erimus. Scimus quia » cum apparuerit, similes illi erimus, quoniam videbimus » eum sicuti est[1]. » Quæro ergo, utrum existimes has ibi virtutes, quas commemoravimus, etiam tunc futuras? D. Non video, cum adversa præterierint, quibus obluctatur, quomodo aut prudentia ibi esse possit, quæ non eligit quid sequatur nisi in adversis; aut temperantia, quæ amorem non avertit nisi ab adversis; aut fortitudo, quæ non tolerat nisi adversa; aut justitia, quæ non appetit æquari beatissimis animis, et inferiori naturæ dominari, nisi in adversis, id est, nondum assecuta idipsum quod appetit.

LII. M. Non usquequaque absurda est responsio tua, et quibusdam doctis visum hoc esse, non nego. Sed ego consulens libros, quos nulla antecellit auctoritas, ita invenio dictum esse; « Gustate et videte, quoniam suavis est » Dominus[2]. » Quod apostolus etiam Petrus sic interposuit : « Si tamen gustatis, quoniam suavis est Dominus[3]. » Hoc esse arbitror quod agitur in his virtutibus, quæ ipsa conversione animam purgant. Non enim amor temporalium rerum expugnaretur, nisi aliqua suavitate æternarum. Ubi autem ventum fuerit ad illud quod canitur : « Filii » autem hominum sub tegmine alarum tuarum sperabunt. Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente » voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te est fons » vitæ[4] : » non jam gustatu suavem fore Dominum di-

[1] I Joan. III, 2. — [2] Psal. XXXIII, 9. — [3] I Petr. II, 3. — [4] Psal. XXXV, 8-10.

cit; sed vides quæ inundatio et affluentia prædicetur fontis æterni; quam etiam ebrietas quædam consequitur : quo nomine mihi videtur mirabiliter significari oblivio illa sæcularium vanitatum atque phantasmatum. Contexit deinde cætera, et dicit : « In lumine tuo videbimus lu- » men. Prætende misericordiam tuam scientibus te[1]. In » lumine, » scilicet in Christo accipiendum, qui Sapientia Dei est, et lumen totiens appellatur. Ubi ergo dicitur, « Videbimus,» et « Scientibus te, » negari non potest futuram ibi esse prudentiam. An videri verum bonum animæ et sciri potest, ubi nulla prudentia est? D. Jam intelligo.

LIII. M. Quid, recti corde possunt esse fine justitia? D. Recognosco isto nomine crebrius significari justitiam. M. Quid ergo admonet aliud Propheta idem consequenter, cum canit : « Et justitiam tuam iis qui recto sunt corde[2]?» D. Manifestum est. M. Age deinceps, recordare, si placet, satis nos superius tractasse, superbia labi animam ad actiones quasdam potestatis suæ, et universali lege neglecta in agenda quædam privata cecidisse, quod dicitur apostatare a Deo. D. Memini vero. M. Cum ergo id agit ne ulterius id delectet aliquando, nonne tibi videtur amorem suum figere in Deo, et ab omni inquinamento temperatissime et castissime et securissime vivere? D. Videtur sane. M. Vide etiam quemadmodum id quoque adjungat Propheta dicens : « Non veniat mihi pes superbiæ[3]. » Pedem enim appellans discessum ipsum lapsumve significat, a quo anima temperando inhærens Deo vivit in æternum. D. Accipio et sequor.

LIV. M. Restat igitur fortitudo. Sed ut temperantia contra lapsum, qui est in libera voluntate, sic fortitudo contra vim valet, qua etiam cogi quis potest, si minus fortis sit ad ea quibus evertatur, et miserrimus jaceat. Hæc

[1] Psal. xxxv, 10, 11. — [2] Ibid. — [3] Ibid. 12.

autem vis decenter in Scripturis manus nomine significari solet. Qui porro hanc vim nisi peccatores conantur inferre? Quod tunc per idipsum communitur anima, et custoditur firmamento Dei, ut hoc illi nullo modo undecumque possit accidere, potentiam quamdam stabilem, et, ut ita dicam, impassibilem gerit, quæ, nisi quid tibi displicet, recte fortitudo nominatur, et eam dici arbitror cum adjungitur : « Neque manus peccatorum dimoveat me[1].»

LV. Sed sive hoc, sive aliud in his verbis intelligendum sit, tu negabis in illa perfectione ac beatitate animam constitutam, et conspicere veritatem, et immaculatam manere et nihil molestiæ pati posse, et uni Deo subdi, cæteris vero supereminere naturis? D. Imo aliter eam perfectissimam et beatissimam esse posse non video. M. Hæc ergo contemplatio, sanctificatio, impassibilitas, ordinatio ejus, aut illæ sunt quatuor virtutes perfectæ atque consummatæ, aut ne de nominibus cum res conveniant, frustra laboremus, pro istis virtutibus, quibus constituta in laboribus utitur anima, tales quædam potentiæ in æterna ei vita sperandæ sunt.

CAPUT XVII.

Quod peccatrix anima numeros agat, et numeris agatur. — Conclusio operis.

LVI. Nos tantum meminerimus, quod ad susceptam præsentem disputationem maxime pertinet, id agi per providentiam Dei, per quam cuncta creavit et regit, ut etiam peccatrix et ærumnosa anima numeris agatur, et

[1] Psal. xxxv, 12.

numeros agat usque ad infimam carnis corruptionem: qui certe numeri minus minusque pulchri esse possunt, penitus vero carere pulchritudine non possunt. Deus autem summe bonus, et summe justus, nulli invidet pulchritudini, quæ sive damnatione animæ, sive regressione, sive permansione fabricatur. Numerus autem et ab uno incipit, et æqualitate ac similitudine pulcher est, et ordine copulatur. Quamobrem quisquis fatetur nullam esse naturam, quæ non ut sit quidquid est, appetat unitatem, suique similis in quantum potest esse conetur, atque ordinem proprium vel locis vel temporibus, vel in corpore quodam libramento salutem suam teneat: debet fateri ab uno principio per æqualem illi ac similem speciem divitiis bonitatis ejus, qua inter se unum et de uno unum charissima, ut ita dicam, charitate junguntur, omnia facta esse atque condita quæcumque sunt, in quantumcumque sunt.

LVII. Quare ille versus a nobis propositus, *Deus creator omnium* non solum auribus sono numeroso, sed multo magis est animæ sententiæ sanitate et veritate gratissimus. Nisi forte movet te tarditas eorum, ut mitius loquar, qui negant de nihilo fieri posse aliquid, cum id omnipotens Deus fecisse dicatur. An vero faber potest rationabilibus numeris, qui sunt in arte ejus, sensuales numeros, qui sunt in consuetudine ejus, operari; et sensualibus numeris progressores illos, quibus membra in operando movet, ad quos jam intervalla temporum pertinent, et his rursus formas visibiles de ligno fabricari, locorum intervallis numerosas; et rerum natura Dei nutibus serviens, ipsum lignum de terra et cæteris elementis facere non potest; et ipsa extrema non poterat de nullo (5)? Imo et arboris locales numeros, temporales numeri antecedant necesse est. Nullum est enim stirpium genus

quod non certis pro suo semine dimensionibus temporum et coalescat, et germinet, et in auras emicet, et folia explicet, et roboretur, et sive fructum, sive ipsius ligni occultissimis numeris vim rursus seminis referat : quanto magis animalium corpora, in quibus intervalla membrorum numerosam parilitatem multo magis aspectibus offerunt? An ista de elementis fieri possunt, et ipsa elementa non potuerunt fieri de nihilo? Quasi vero quidquam sit in eis vilius et abjectius quam terra est. Quæ primo generalem speciem corporis habet, in qua unitas quædam et numeri et ordo esse convincitur. Namque ab aliqua impertili nota in longitudinem necesse est porrigatur quælibet ejus quantumvis parva particula, tertiam latitudinem sumat, et quartam altitudinem qua corpus impletur. Unde ergo iste a primo usque ad quartum progressionis modus? Unde et æqualitas quoque partium, quæ in longitudine et latitudine et altitudine reperitur? Unde conrationalitas quædam (ita enim malui analogiam vocare) ut quam rationem habet longitudo ad impertilem notam, eamdem latitudo ad longitudinem, et ad latitudinem habeat altitudo? Unde quæso ista, nisi ab illo summo atque æterno principatu numerorum et similitudinis et æqualitatis et ordinis veniunt? Atqui hæc si terræ ademeris, nihil erit. Quocirca omnipotens Deus terram fecit, et de nihilo terra facta est.

LVIII. Quid porro, ipsa species, qua item a cæteris elementis terra discernitur, nonne et unum aliquid quantum accepit ostentat, et nulla pars ejus a toto est dissimilis, et earumdem patium connexione atque concordia suo genere saluberrimam sedem infimam tenet? Cui superfunditur aquarum natura, nitens et ipsâ ad unitatem, speciosior et perlucidior propter majorem similitudinem partium, et custodiens locum ordinis et salutis suæ. Quid

de aëris natura dicam, multo faciliore complexu ad unitatem nitente, et tanto speciosiore aquis, quam illæ terris sunt, tantoque superiore ad salutem? Quid de cœli supremo ambitu, quo tota universitas visibilium corporum terminatur, et summa in hoc genere species, ac saluberrima loci excellentia? Ista certe omnia, quæ carnalis sensus ministerio numeramus, et quæcumque in eis sunt, locales numeros, qui videntur esse in aliquo statu, nisi præcedentibus intimis et in silentio temporalibus numeris, qui sunt in motu, nec accipere illos possunt, nec habere. Illos itidem temporum intervallis agiles præcedit et modificat vitalis motus, serviens Domino rerum omnium, non temporalia habens digesta intervalla numerorum suorum, sed tempora ministrante potentia[1], supra quam rationales et intellectuales numeri beatarum animarum atque sanctarum, legem ipsam Dei, sine qua folium de arbore non cadit, et cui nostri capilli numerati sunt, nulla interposita natura excipientes, usque ad terrena et inferna jura transmittunt.

LIX. Quæ potui et sicut potui de tantis tantillus tecum contuli. Sermonem autem hunc nostrum mandatum litteris si qui legunt, sciant multo infirmioribus hæc esse scripta, quam sunt illi qui unius summi Dei consubstantialem et incommutabilem Trinitatem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia duorum Testamentorum auctoritatem secuti venerantur et colunt eam credendo, sperando et diligendo. Hi enim non scintillantibus humanis ratiocinationibus, sed validissimo et flagrantissimo charitatis igne purgantur. Nos autem dum negligendos esse non existimamus, quos hæretici rationis et scientiæ fallaci pollicitatione decipiunt, tardius incedimus, consideratione ipsarum viarum, quam sancti viri, qui eas volando

[1] 1 Retract. c. 1, n. 4.

non dignantur attendere. Quod tamen facere non auderemus, nisi multos pios Ecclesiæ catholicæ matris optimæ filios, qui puerilibus studiis loquendi ac disserendi facultatem quantum satis est consecuti essent, eadem refellendorum hæreticorum necessitate fecisse videremus.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE MAGISTRO.

LIBER UNUS[1].

In quo de verborum vi atque officio disputatur copiose, quo demum non verbis quæ foris homo personat, sed æterna veritate intus docente scientiam rerum obtineri evincatur.

CAPUT I.

Locutio ad quid instituta.

I. Quid tibi videmur efficere velle, cum loquimur? Adeodatus (6). Quantum quidem mihi nunc occurrit, aut docere aut discere. Augustinus. Unum horum video et assentior : nam loquendo nos docere velle manifestum est; discere autem quomodo? Ad. Quo tandem censes, nisi cum interrogamus? Aug. Etiam tunc nihil aliud quam docere nos velle intelligo. Nam quæro abs te, utrum ob aliam causam interroges, nisi ut eum, quem interrogas, doceas quid velis? Ad. Verum dicis. Aug. Vides ergo jam nihil nos locutione, nisi ut doceamus appetere. Ad. Non plane video : nam si nihil est aliud loqui quam verba

[1] Scriptus circiter an. Chr. 389. — Vide Retract. lib. 1, cap. 12.

promere, video nos id facere cum cantamus. Quod cum soli sæpe facimus, nullo præsente qui discat, non puto nos docere aliquid velle. Aug. At ego puto esse quoddam genus docendi per commemorationem, magnum sane, quod in nostra hac sermocinatione res ipsa indicabit. Sed si tu non arbitraris nos discere cum recordamur, nec docere illum qui commemorat, non resisto tibi : et duas jam loquendi causas constituo, aut ut doceamus, aut ut commemoremus vel alios vel nosmetipsos : quod etiam dum cantamus, efficimus : an tibi non videtur? Ad. Non prorsus : nam rarum admodum est, ut ego cantem commemorandi me gratia, sed tantummodo delectandi. Aug. Video quid sentias. Sed nonne attendis, id quod te delectat in cantu, modulationem quamdam esse soni; quæ quoniam verbis et addi et detrahi potest, aliud est loqui, aliud est cantare. Nam et tibiis et cithara cantatur, et aves cantant, et nos interdum sine verbis musicum aliquid sonamus, qui sonus cantus dici potest, locutio non potest : an quidquam est quod contradicas? Ad. Nihil sane.

II. Aug. Videtur ergo tibi, nisi aut docendi, aut commemorandi causa non esse institutam locutionem? Ad. Videretur, nisi me moveret, quod dum oramus, utique loquimur; nec tamen Deum aut doceri aliquid a nobis, aut commemorari fas est credere. Aug. Nescire te arbitror non ob aliud nobis præceptum esse, ut in clausis cubiculis oremus, quo nomine significantur mentis penetralia, nisi quod Deus, ut nobis quod cupimus præstet, commemorari aut doceri nostra locutione non quærit. Qui enim loquitur, suæ voluntatis signum foras dat per articulatum sonum : Deus autem in ipsis rationalis animæ secretis, qui homo interior vocatur, et quærendus et deprecandus est : hæc enim sua templa esse voluit. An apud Apostolum

non legisti, « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus » Dei habitat in vobis[1], et in interiore homine habitare » Christum[2]? » Nec in Propheta animadvertisti, « Dicite » in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungi» mini : sacrificate sacrificium justitiæ, et sperate in Do» mino[3]? » Ubi putas sacrificium justitiæ sacrificari, nisi in templo mentis, et in cubilibus cordis? Ubi autem sacrificandum est, ibi et orandum. Quare non opus est locutione cum oramus, id est, sonantibus verbis, nisi forte, sicut sacerdotes faciunt, significandæ mentis suæ causa, non ut Deus, sed ut homines audiant, et consensione quadam per commemorationem suspendantur in Deum : an tu aliud existimas? Ad. Omnino assentior. Aug. Non te ergo movet quod summus Magister cum orare doceret Discipulos, verba quædam docuit, in quo nihil aliud videtur fecisse, quam docuisse, quomodo in orando loqui oporteret? Ad. Nihil me omnino istud movet : non enim verba, sed res ipsas eos verbis docuit, quibus et se ipsi commonefacerent, a quo, et quid esset orandum, cum in penetralibus (ut dictum est) mentis orarent. Aug. Recte intelligis : simul enim te credo animadvertere, etiam si quisquam contendat, quamvis nullum edamus sonum, tamen quia ipsa verba cogitamus, non intus apud animum loqui; sic quoque locutione nihil aliud agere quam commonere, cum memoria, cui verba inhærent, ea revolvendo facit venire in mentem res ipsas, quarum signa sunt verba. Ad. Intelligo ac sequor.

[1] I Cor. III, 16. — [2] Ephes. III, 17. — [3] Psal. IV, 5, 6.

CAPUT II

Verborum significatus nonnisi verbis ab homine ostenditur.

III. Aug. Constat ergo inter nos verba signa esse. Ad. Constat. Aug. Quid signum, nisi aliquid significet, potest esse signum? Ad. Non potest. Aug. Quot verba sunt in hoc versu,

Si nihil ex tanta Superis placet urbe relinqui[1]?

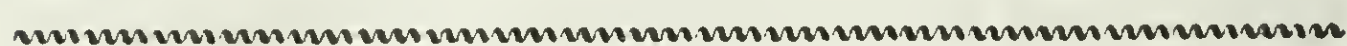
Ad, Octo. Aug. Octo ergo signa sunt. Ad. Ita est. Aug. Credo te hunc versum intelligere. Ad. Satis arbitror. Aug. Dic mihi quid singula verba significent. Ad. Video quidem quid significet, *si*; sed nullum aliud verbum, quo id exponi possit, invenio. Aug. Saltem illud invenis, quidquid significatur hoc verbo ubinam sit? Ad. Videtur mihi quod, *si*, dubitationem significet: jam dubitatio, ubi nisi in animo est? Aug. Accipio interim, persequere cætera. Ad. *Nihil*, quid aliud significat, nisi id quod non est? Aug. Verum fortasse dicis: sed revocat me ab assentiendo quod superius concessisti, non esse signum nisi aliquid significet: quod autem non est, nullo modo esse aliquid potest. Quare secundum verbum in hoc versu non est signum, quia non significat aliquid, et falso inter nos constitit, quod omnia verba signa sint, aut omne signum aliquid significet. Ad. Nimis quidem urges, sed quando non habemus quid significemus, omnino stulte verbum aliquod promimus: tu autem nunc mecum loquendo, credo quod nullum sonum frustra emittis, sed omnibus quæ ore tuo

[1] Virg. Æneid. lib. II.

erumpunt, signum mihi das ut intelligam aliquid: quapropter non te oportet istas duas syllabas enuntiare, dum loqueris, si per eas non significas quidquam. Si autem vides necessariam per eas enuntiationem fieri, nosque doceri vel commoneri, cum auribus insonant, vides etiam profecto quid velim dicere, sed explicare non possum. Aug. Quid igitur facimus? An affectionem animi quamdam, cum rem non videt, et tamen non esse invenit, aut invenisse se putat, hoc verbo significari dicimus potius, quam rem ipsam quæ nulla est? Ad. Istud ipsum est fortasse quod explicare moliebar. Aug. Transeamus ergo hinc quoquo modo se habet, ne res absurdissima nobis accidat. Ad. Quæ tandem? Aug. Si nigil nos teneat, et moras patiamur. Ad. Ridiculum hoc quidem est, et tamen nescio quomodo video posse contingere, imo plane video contigisse.

IV. Aug. Suo loco genus hoc repugnantiæ; si Deus siverit, planius intelligemus: nunc ad illum versum te refer, et conare ut potes cætera ejus verba quid significent pandere. Ad. Tertia præpositio est, *ex*, pro qua *de*, possumus ut arbitror dicere. Aug. Non id quæro, ut pro una voce notissima aliam vocem æque notissimam, quæ idem significet dicas; si tamen idem significat: sed interim concedamus ita esse. Certe si Poëta iste non, *ex tanta urbe*, sed, *de tanta*, dixisset, quæreremque abs te quid, *de*, significaret; diceres, *ex*, cum hæc duo verba essent, id est, signa, unum aliquid, ut tu putas, significantia: ego autem idipsum, nescio quid unum, quod his duobus signis significatur inquiro. Ad. Mihi videtur secretionem quamdam significare ab ea re in qua fuerat aliquid, quod ex illa esse dicitur, sive illa non maneat, ut in hoc versu, non manente urbe, poterant aliqui ex illa esse Trojani: sive maneat, sicut ex urbe Româ dicimus esse negotiatores in Africa. Aug. Ut concedam tibi hæc ita esse, nec enume-

rem quam multa fortasse præter hanc tuam regulam reperiantur : illud certe tibi attendere facile est, exposuisse te verbis verba, id est, signis signa, eisdemque notissimis notissima : ego autem illa ipsa quorum hæc signa sunt, mihi, si posses, vellem ut ostenderes.

CAPUT III.

An res aliqua monstrari absque signo possit.

V. Ad. Miror te nescire, vel potius simulare nescientem, responsione mea fieri quod vis omnino non posse : siquidem sermocinamur, ubi non possumus respondere nisi verbis. Tu autem res quæris eas, quæ quodlibet sint, verba certe non sunt, quas tamen ex me tu quoque verbis quæris. Prior itaque tu sine verbis quære, ut ego deinde ista conditione respondeam. Aug. Jure agis fateor : sed si quærerem istæ tres syllabæ quid significent, cum dicitur, *paries*, nonne posses digito ostendere, ut ego prorsus rem ipsam viderem, cujus signum est hoc trisyllabum verbum, demonstrante te, nulla tamen verba referente. Ad. Hoc ni solis nominibus, quibus corpora significantur, si eadem corpora præsentia sint, fieri posse concedo. Aug. Num colorem corpus dicimus, annon potius quamdam corporis qualitatem? Ad. Ita est. Aug. Cur ergo et hic digito demonstrari potest? An addis corporibus etiam corporum qualitates, ut nihilominus etiam istæ cum præsentes sunt, doceri sine verbis possint? Ad. Ego cum corpora dicerem, omnia corporalia intelligi volebam, id est, omnia quæ in corporibus sentiuntur. Aug. Considera tamen, utrum etiam hinc aliqua tibi excipienda sint. Ad. Bene admones : non enim om-

nia corporalia, sed omnia visibilia dicere debui. Fateor enim sonum, odorem, saporem, gravitatem, calorem, et alia, quæ ad cæteros sensus pertinent, quanquam sentiri sine corporibus nequeant, et propterea sint corporalia, non tamen digito posse monstrari. Aug. Nunquam-ne vidisti ut homines cum surdis gestu quasi sermocinentur, ipsique surdi non minus gestu vel quærant, vel respondeant, vel doceant, vel indicent aut omnia quæ volunt, aut certe plurima? Quod cum fit, non utique sola visibilia sine verbis ostenduntur, sed et soni et sapores, et cætera hujusmodi. Nam et histriones totas in theatris fabulas sine verbis saltando plerumque aperiunt et exponunt. Ad. Nihil habeo quod contradicam, nisi quod illud, *ex*, non modo ego, sed nec ipse quidem saltator histrio tibi sine verbis quid significet posset ostendere.

VI. Aug. Verum fortasse dicis: Sed fingamus eum posse; non, ut arbitror, dubitas, quisquis ille motus corporis fuerit, quo mihi rem quæ hoc verbo significatur, demonstrare conabitur, non ipsam rem futuram esse, sed signum. Quare hic quoque non quidem verbo verbum, sed tamen signo signum nihilominus indicabit, ut et hoc monosyllabum, *ex*, et ille gestus, unam rem quamdam significent, quam mihi ego vellem non significando monstrari. Ad. Quî potest quod quæris, oro te? Aug. Quomodo paries potuit. Ad. Ne ipse quidem, quantum ratio prograediens docuit, ostendit sine signo potest. Nam et intentio digiti non est utique paries, sed signum datur, per quod paries possit videri. Nihil itaque video quod sine signis ostendi queat. Aug. Quid si ex te quærerem, quid sit ambulare, surgeresque et id ageres, nonne reipsa potius quam verbis ad me docendum, aut ullis aliis signisutereris? Ad. Fateor ita esse, et pudet me rem tam in promptu positam non vidisse: ex qua etiam mihi millia rerum jam occurrunt, quæ

ipsæ per se valeant, non per signa monstrari, ut edere, bibere, sedere, stare, clamare, et innumerabilia cætera. Aug. Age nunc dic mihi, si omnino nesciens hujus verbi vim, abs te ambulante quærerem, quid sit ambulare, quomodo me doceres? Ad. Idipsum agerem aliquanto celerius, ut post interrogationem tuam aliqua novitate admoneris; et tamen nihil aliud fieret, quam id quod deberet ostendi. Aug. Scis-ne aliud esse ambulare, aliud festinare? Nam et qui ambulat, non statim festinat; et qui festinat, non continuo ambulat: dicimus enim et in scribendo et in legendo, aliisque innumerabilibus rebus festinationem. Quare cum illud, quod agebas, celerius ageres post interrogationem meam, putarem ambulare nihil esse aliud quam festinare: id enim novi addideras; et ob hoc fallerer. Ad. Fateor rem non posse nos monstrare sine signo, si cum id agimus interrogemur: si enim nihil addamus, putabit qui rogat nolle nos ostendere, contemptoque se in eo quod agebamus perseverare. Sed si de his roget quæ agere possumus, nec eo tamen tempore quo agimus roget, possumus, post ejus interrogationem id agendo, re ipsa potius quam signo demonstrare quod rogat: nisi forte loquentem me interroget quid sit loqui: quidquid enim dixero, ut eum doceam, loquar necesse est: ex quo securus docebo, donec ei planum faciam quod vult, non recedens a re ipsa quam sibi voluit demonstrari, nec signa quærens quibus eam ostendam præter ipsam.

CAPUT IV.

An signa signis monstrentur.

VII. Aug. Acutissime omnino : quare vide utrum conveniat jam inter nos ea posse demonstrari sine signis, quæ aut non agimus cum interrogamur, et tamen statim agere possumus, aut ipsa signa forte agimus. Cum enim loquimur, signa facimus, de quo dictum est significare. Ad. Convenit. Aug. Cum ergo de quibusdam signis quæritur, possunt signis signa monstrari : cum autem de rebus, quæ signa non sunt, aut eas agendo post inquisitionem si agi possunt, aut signa dando per quæ animadverti queant. Ad. Ita est. Aug. In hac igitur tripartita distributione prius illud consideremus, si placet, quod signis signa monstrantur : num enim sola verba sunt signa? Ad. Non. Aug. Videtur ergo mihi loquendo nos aut verba ipsa signare verbis, aut alia signa, velut gestum cum dicimus aut litteram ; nam his duobus verbis quæ significantur, nihilominus signa sunt : aut aliquid aliud quod signum non sit, velut cum dicimus, lapis ; hoc enim verbum signum est, nam significat aliquid, sed id quod eo significatur, non continuo signum est : quod tamen genus, id est, cum verbis ea quæ signa non sunt significantur, non pertinet ad hanc partem quam discutere proposuimus. Suscepimus enim considerare illud, quod signis signa monstrantur, et partes in eo duas comperimus, cum aut eadem aut alia signa signis docemus vel commemoramus : annon tibi videtur? Ad. Manifestum est.

VIII. Aug. Dic ergo signa quæ verba sunt, ad quem sen-

sum pertineant. Ad. Ad auditum. Aug. Quid gestus? Ad. Ad visum. Aug. Quid cum verba scripta invenimus, num verba non sunt? An signa verborum verius intelliguntur? Ut verbum sit quod cum aliquo significatu articulata voce profertur; vox autem nullo alio sensu quam auditu percipi potest : ita fit ut cum scribitur verbum, signum fiat oculis, quo illud quod ad aures pertinet, veniat in mentem. Ad. Omnino assentior. Aug. Id quoque te arbitror assentiri, cum dicimus, nomen, significare nos aliquid. Ad. Verum est. Aug. Quid tandem? Ad. Id scilicet quod quidque appellatur, velut Romulus, Roma, virtus, fluvius, et innumerabilia cætera. Aug. Num ista quatuor nomina nullas res significant? Ad. Imo aliquas. Aug. Num nihil distat inter hæc nomina, et eas res quæ his significantur? Ad. Imo plurimum. Aug. Vellem abs te audire, quidnam id sit. Ad. Hoc vel imprimis, quod hæc signa sunt, illa non sunt. Aug. Placet-ne appellemus significabilia ea quæ signis significari possunt et signa non sunt, sicut ea quæ videri possunt, visibilia nominamus, ut de his deinceps commodius disseramus? Ad. Placet vero. Aug. Quid, illa quatuor signa quæ paulo ante pronuntiasti, nullo-ne alio signo significantur? Ad. miror quod jam mihi excidisse arbitraris, quod ea quæ scribuntur, eorum quæ voce proferuntur, signorum signa esse comperimus. Aug. Dic inter ista quid distet? Ad. Quod illa visibilia sunt, hæc audibilia. Cur enim et hoc nomen non admittas, si admisimus significabilia? Aug. Prorsus admitto, et gratum habeo. Sed rursus quæro, quatuor hæc signa nullo-ne alio signo audibili significari queant, ut visibilia recordatus es. Ad. Hoc quoque recentius dictum recordor. Nam nomen responderam significare aliquid, et huic significationi quatuor ista subjeceram; et illud autem et hæc, siquidem voce proferuntur, audi-

bilia esse cognosco. Aug. Quid ergo inter audibile signum et audibilia significata, quæ rursus signa sunt, interest? Ad. Inter illud quidem quod dicimus, nomen, et hæc quatuor quæ significationi ejus subjecimus, hoc distare video, quod illud audibile signum est signorum audibilium : hæc vero audibilia quidem signa sunt, non tamen signorum, sed rerum partim visibilium, sicut est Romulus, Roma, fluvius; partim intelligibilium, sicut est virtus.

IX. Aug. Accipio et probo : sed scis-ne omnia quæ voce articulata cum aliquo significatu proferuntur, verba appellari? Ad. Scio. Aug. Ergo et nomen verbum est, quando quidem id videmus cum aliquo significatu articulata voce proferri; et cum dicimus disertum hominem bonis verbis uti, etiam nominibus utique utitur; et cum seni domino apud Terentium servus retulit, *Bona verba quæso*[1], multa ille etiam nomina dixerat. Ad. Assentior. Aug. Concedis igitur iis duabus syllabis quas edimus, cum dicimus, verbum, nomen quoque significari, et ob hoc illud hujus signum esse. Ad. Concedo. Aug. Hoc quoque respondeas velim. Cum verbum signum sit nominis, et nomen signum sit fluminis, et flumen signum sit rei, quæ jam videri potest, ut inter hanc rem et flumen, id est, signum ejus, et inter hoc signum et nomen, quod hujus signi signum est dixisti, quid intersit, quid interesse arbitraris inter signum nominis, quod verbum esse comperimus, et ipsum nomen cujus signum est? Ad. Hoc distare intelligo quod ea, quæ significantur nomine, etiam verbo significantur; ut enim nomen est verbum, ita et flumen verbum est : quæ autem verbo significantur, non omnia significantur et nomine. Nam et illud, *si*, quod in capite habet abs te propositus versus, et hoc, *ex*, de quo jam diu agen-

[1] Terent. in Andria.

tes in hæc duce ratione pervenimus, verba sunt, nec tamen nomina; et talia multa inveniuntur. Quamobrem cum omnia nomina verba sint, non autem omnia verba nomina sint, planum esse arbitror quid inter verbum distet et nomen, id est, inter signum signi ejus quod nulla alia signa significat, et signum signi ejus quod rursus alia significat. Aug. Concedis-ne omnem equum animal esse, nec tamen omne animal equum esse? Ad. Quis dubitaverit? Aug. Hoc ergo inter nomen et verbum, quod inter equum et animal interest. Nisi forte ab assentiendo id te revocat, quod dicimus et alio modo verbum, quo significantur ea, quæ per tempora declinantur, ut scribo scripsi, lego legi, quæ manifestum est non esse nomina. Ad. Dixisti omnino quod me dubitare faciebat. Aug. Ne te istud moveat. Dicimus enim et signa universaliter omnia quæ significant aliquid, ubi etiam verba esse invenimus. Dicimus item signa militaria, quæ jam proprie signa nominantur, quo verba non pertinent. Et tamen si tibi dicerem, ut omnis equus animal, non autem omne animal equus est, ita omne verbum signum, non autem omne signum verbum est, nihil (ut opinor) dubitares. Ad. Jam intelligo, et prorsus assentior, hoc interesse inter universale illud verbum et nomen, quod inter animal et equum.

X. Aug. Scis-ne etiam, cum dicimus animal, aliud esse hoc trisyllabum nomen, quod voce prolatum est, aliud id quod significatur? Ad. Jam hoc supra concessi de omnibus signis et significabilibus. Aug. Num omnia signa tibi videntur aliud significare quam sunt, sicut hoc trisyllabum cum dicimus, animal, nullo modo idem significat quod est ipsum? Ad. Non sane : nam cum dicimus signum, non solum signa cætera quæcumque sunt, sed etiam se ipsum significat; est enim verbum, et utique omnia verba signa sunt. Aug. Quid in hoc dissyllabo cum dicimus, verbum,

nonne tale aliquid contingit? Nam si omne quod cum aliquo significatu articulata voce profertur, hoc disyllabo significatur, etiam ipsum hoc genere includitur. AD. Ita est. AUG. Quid, nomen nonne similiter habet? Nam et omnium generum nomina significat, et ipsum nomen generis neutri nomen est. An si ex te quærerem quæ pars orationis nomen, posses mihi respondere recte nisi, nomen? AD. Verum dicis. AUG. Sunt ergo signa quæ inter alia quæ significant, et se ipsa significent. AD. Sunt. AUG. Num tale tibi videtur hoc quadrisyllabum signum, cum dicimus, conjunctio? AD. Nullo modo : nam ea quæ significat, non sunt nomina; hoc autem nomen est.

CAPUT V.

Signa mutua.

XI. AUG. BENE attendisti : nunc illud vide, utrum inveniantur signa, quæ se invicem significent, ut quemadmodum hoc ab illo, sic illud ab hoc significetur : non enim ita sunt inter se hoc quadrisyllabum, cum dicimus, conjunctio, et illa quæ ab hoc significantur, cum dicimus, si, vel, nam, namque, nisi, ergo, quoniam, et similia : nam hæc illo uno significantur, nullo autem horum unum illud quadrisyllabum significatur. AD. Video, et quænam signa sint se invicem significantia, cupio cognoscere. AUG. Tu ergo nescis, cum dicimus, nomen et verbum, duo verba, nos dicere. AD. Scio. AUG. Quid illud, nescis cum dicimus, nomen et verbum, duo

nomina nos dicere? Ad. Id quoque scio. Aug. Scis igitur tam nomen verbo, quam etiam verbum nomine significari. Ad. Assentior. Aug. Potes-ne dicere, excepto eo quod diverse scribuntur et sonant, quid inter se differant? Ad. Possum fortasse; nam id esse video quod paulo ante dixi. Verba enim cum dicimus, omne quod articulata voce cum aliquo significatu profertur, significamus; unde omne nomen, et ipsum cum dicimus nomen, verbum est : at non omne verbum nomen est, quamvis nomen sit, cum dicimus verbum.

XII. Aug. Quid si quisquam tibi affirmet et probet, ut omne nomen verbum est, ita omne verbum nomen esse; poteris-ne invenire quid distent, præter diversum in litteris sonum? Ad. Non potero, nec omnino distare aliquid puto? Aug. Quid si omnia quidem, quæ voce articulata cum aliquo significatu proferuntur, et verba sunt et nomina; sed tamen alia de causa verba, et alia de causa nomina sunt, nihil-ne distabit inter nomen et verbum? Ad. Quomodo istud sit non intelligo. Aug. Hoc saltem intelligis, omne coloratum visibile esse, et omne visibile coloratum, quamvis hæc duo verba distincte differenterque significent. Ad. Intelligo. Aug. Quid si ergo ita et omne verbum nomen, et omne nomen verbum est, quamvis hæc ipsa duo nomina, vel duo verba, id est, nomen et verbum, differentem habeant significationem. Ad. Jam video posse id accidere : sed quomodo id accidat, expecto ut ostendas. Aug. Omne quod cum aliquo significatu articulata voce prorumpit, animadvertis, ut opinor, et aurem verberare, ut sentiri; et memoriæ mandari, ut nosci possit. Ad. Animadverto. Aug. Duo ergo quædam contingunt, cum aliquid tali voce proferimus. Ad. Ita est. Aug. Quid si horum duorum ex uno appellata sunt verba, ex altero nomina; verba scilicet a verberando, nomina vero a noscendo, ut illud primum

ab auribus, hoc autem secundum ab animo vocari meruerit?

XIII. Ad. Concedam cum ostenderis, quomodo recte possimus omnia verba nomina dicere. Aug. Facile est : nam credo te accepisse ac tenere pronomen dictum, quod pro ipso nomine valeat, rem tamen notet minus plena significatione quam nomen. Nam, ut opinor, definivit ille ita, quem grammatico reddidisti : Pronomen est pars orationis, quæ pro ipso posita nomine, minus quidem plene, idem tamen significat. Ad. Recordor et probo. Aug. Vides igitur secundum hanc definitionem nullis nisi nominibus servire, et pro his solis poni posse pronomina, velut cum dicimus : hic vir, ipse rex, eadem mulier, hoc aurum, illud argentum : hic, ipse, eadem, hoc, illud, pronomina esse; vir, rex, mulier, aurum, argentum, nomina, quibus plenius quam illis pronominibus res significatæ sunt. Ad. Video et assentior. Aug. Tu ergo nunc mihi paucas conjunctiones quaslibet enuntia. Ad. Et, que, at, atque. Aug. Hæc omnia quæ dixisti, nonne tibi videntur esse nomina? Ad. Non omnino. Aug. Ego saltem tibi recte locutus videor, cum dicerem, Hæc omnia quæ dixisti? Ad. Recte prorsus; et jam intelligo quam mirabiliter ostenderis me nomina enuntiasse : non enim aliter de his recte dici potuisset, Hæc omnia. Sed enim vereor adhuc, ne propterea mihi recte locutus videaris, quod has quatuor conjunctiones etiam verba esse non nego; ut ideo de his recte dici potuerit, Hæc omnia, quoniam recte dicitur, Hæc verba omnia. Si autem a me quæras quæ sit pars orationis, verba, nihil aliud respondebo quam, nomen. Quare huic nomini fortasse pronomen adjunctum est, ut illa recta esset locutio tua.

XIV. Aug. Acute quidem falleris, sed ut falli desinas, acutius attende quod dicam, si tamen id dicere, ut volo,

valuero : nam verbis de verbis agere tam implicatum est, quam digitos digitis inserere et confricare; ubi vix dignoscitur, nisi ab eo ipso qui id agit, qui digiti pruriant, et qui auxilientur prurientibus. Ad. En toto animo adsum, nam ista hæc similitudo me intentissimum fecit. Aug. Verba certe sono, et litteris constant. Ad. Ita est. Aug. Ergo ut ea potissimum auctoritate utamur, quæ nobis charissima est, cum ait Paulus apostolus : « Non erat in Christo est « et non, sed est in illo erat [1], » non, opinor, putandum est tres istas litteras, quas enuntiamus cum dicimus, *est*, fuisse in Christo, sed illud potius quod istis tribus litteris significatur. Ad. Verum dicis. Aug. Intelligis igitur eum qui ait; « Est in illo erat, » nihil aliud dixisse quam, *Est* appellatur quod in illo erat, tamquam si dixisset; Virtus in illo erat; non utique aliud dixisse acciperetur, nisi virtus appellatur quod in illo erat : ne duas istas syllabas quas enuntiamus, cum dicimus, Virtus, et non illud quod his duabus syllabis significatur, in illo fuisse arbitraremur. Ad. Intelligo ac sequor. Aug. Quid, illud nonne intelligis etiam nihil interesse utrum quisque dicat, virtus appellatur, an virtus nominatur? Ad. Manifestum est. Aug. Ergo ita manifestum est, nihil interesse utrum quis dicat, Est appellatur, an Est nominatur quod in illo erat. Ad. Video et hic nihil distare. Aug. Jam-ne etiam vides quid velim ostendere? Ad. Nondum sane. Aug. Ita-ne tu non vides nomen esse id quo res aliqua nominatur? Ad. Hoc plane nihil certius video. Aug. Vides ergo, Est nomen esse, siquidem illud quod erat in illo, Est nominatur. Ad. Negare non possum. Aug. At si ex te quærerem quæ sit pars orationis, Est, non opinor nomen, sed verbum esse diceres, cum id ratio etiam nomen esse docuerit. Ad. Ita est prorsus ut dicis. Aug. Num adhuc dubitas alias quoque

[1] 1. Cor. 1, 19. ναὶ καὶ οὔ.

partes orationis eodem modo, quo demonstravimus nomina esse? Ad. Non dubito, quandoquidem fateor ea significare aliquid. Si autem res ipsæ quas significant, quid singulæ appellentur, id est, nominentur, interroges, respondere non possum, nisi eas ipsas partes orationis, quas nomina non vocamus, sed, ut cerno, vocare convincimur.

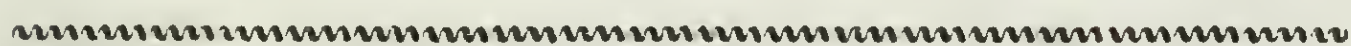
XV. Aug. Nihil-ne te movet, ne quis existat, qui nostram istam rationem labefactet, dicendo Apostolo non verborum, sed rerum auctoritatem esse tribuendam; quamobrem fundamentum persuasionis hujus non tam esse firmum quam putamus : fieri enim posse ut Paulus, quanquam vixerit præceperitque rectissime, minus tamen recte locutus sit, cum ait, *Est in illo erat*[1]; præsertim cum se ipse imperitum sermone fateatur? quo tandem modo istum refellendum arbitraris? Ad. Nihil habeo quod contradicam, et te oro ut aliquem de illis reperias, quibus verborum notitia summa conceditur, cujus auctoritate potius id quod cupis efficias. Aug. Minus enim tibi videtur idonea, remotis auctoritatibus, ipsa ratio, qua demonstratur omnibus partibus orationis significari aliquid, et ex eo appellari : si autem appellari, et nominari : si nominari, nomine utique nominari : quod in diversis linguis facillime judicatur : Quis enim non videat, si quæras quid Græci nominent quod nos nominamus, quis, responderi, τίς : quid Græci nominent quod nos nominamus, volo, responderi, θέλω : quid Græci nominent quod nos nominamus, bene, responderi καλῶς : quid Græci nominent quod nos nominamus, scriptum, responderi, τὸ γεγραμμένον : quid Græci nominent quod nos nominamus, et, responderi, καὶ : quid Græci nominent quod nos nominamus, ab, responderi, ἀπὸ : quid Græci nominent quod nos nominamus, heu, responderi, ἒ, atque in his omnibus partibus orationis, quas nunc

[1] 2 Cor. xi, 6.

enumeravi, recte loqui eum qui sic interroget : quod, nisi nomina essent, fieri non posset? Hac ergo ratione Paulum apostolum recte locutum esse, cum remotis omnium eloquentium auctoritatibus obtinere possimus, quid opus est quærere cujus persona sententia nostra fulciatur?

XVI. Sed ne quis tardior aut impudentior nondum cedat, asseratque, nisi illis auctoribus, quibus verborum leges consensu omnium tribuuntur, nullo modo esse cessurum; quid in latina lingua excellentius Cicerone inveniri potest? At hic in suis nobilissimis orationibus, quas Verrinas vocant, coram, præpositionem, sive illo loco adverbium sit, nomen appellavit. Verumtamen quia fieri potest, ut ego illum locum minus bene intelligam, exponaturque alias aliter, vel a me vel ab alio; est ad quod responderi posse nihil puto. Tradunt enim nobilissimi disputationum magistri, nomine et verbo plenam constare sententiam, quæ affirmari negarique possit : quod genus idem Tullius quodam loco pronuntiatum vocat : et cum verbi tertia persona est, nominativum cum ea casum nominis aiunt esse oportere; et recte aiunt : quod mecum si consideres, velut cum dicimus, homo sedet, equus currit, agnoscis, ut opinor, duo esse pronuntiata. Ad. Agnosco. Aug. Cernis in singulis singula esse nomina, in uno homo, in altero equus; et verba singula, in uno sedet, in altero currit? Ad. Cerno. Aug. Ergo si dicerem, sedet tantum, aut currit tantum, recte a me quæreres, quis vel quid; ut responderem homo, vel equus, vel animal, vel quodlibet aliud, quo possit nomen redditum verbo implere pronuntiatum, id est, illam sententiam, quæ affirmari et negari potest. Ad. Intelligo. Aug. Attende cætera, et finge nos videre aliquid longius, et incertum habere, utrum animal sit an saxum, vel quid aliud, meque tibi dicere, Quia homo est, animal est,

nonne temere dicerem? Ad. Temere omnino : sed non temere plane diceres, Si homo est, animal est. Aug. Recte dicis. Itaque in locutione tua placet mihi, si; placet et tibi : utrique autem nostrum in mea displicet, quia. Ad. Assentior. Aug. Vide jam utrum istæ duæ sententiæ plena pronuntiata sint : placet, si; displicet, quia. Ad. Plena omnino. Aug. Age nunc, dic mihi, quæ ibi sint verba, quæ nomina. Ad. Verba ibi video esse, placet, et, displicet : nomina vero quid aliud quam, si, et, quia? Aug. Has ergo duas conjunctiones etiam nomina esse satis probatum est. Ad. Prorsus satis. Aug. Potes-ne ipse per te in aliis partibus orationis hoc idem ad eamdem regulam docere? Ad. Possum.

CAPUT VI.

Signa sui significativa.

XVII. Aug. Transeamus ergo hinc, et jam dic mihi, utrum sicut omnia verba nomina, et omnia nomina verba esse comperimus, ita tibi et omnia nomina vocabula, et omnia vocabula nomina esse videantur. Ad. Plane inter hæc quid distet præter diversum syllabarum sonum non video. Aug. Nec ego interim resisto, quanquam non desint, qui etiam significatione ista discernunt, quorum sententiam modo considerare non opus est. Sed certe animadvertis ad ea jam signa nos pervenisse, quæ se invicem significent, nulla præter sonum distantia, et quæ se ipsa significent cum cæteris omnibus partibus orationis. Ad. Non intelligo. Aug. Non ergo intelligis et nomen vocabulo et vocabulum nomine significari; et ita ut præter

sonum litterarum nihil intersit, quantum ad generale nomen pertinet : nam et speciale nomen dicimus, quod inter octo partes orationis ita est, ut alias septem non contineat. Ad. Intelligo. Aug. At hoc est quod dixi, se invicem significare vocabulum et nomen.

XVIII. Ad. Teneo, sed quæro quid dixeris, Cum etiam se ipsa significant cum aliis partibus orationis. Aug. Nonne superior ratio docuit nos omnes partes orationis et nomina posse dici et vocabula, id est, et nomine et vocabulo posse significari? Ad. Ita est. Aug. Quid ipsum nomen, id est, sonum istum duabus syllabis expressum, si ex te quæram quid appelles, nonne recte mihi respondebis, nomen? Ad. Recte. Aug. Num ita se significat hoc signum quod quatuor syllabis enuntiamus cum dicimus, conjunctio? Hoc enim nomen inter illa quæ significat, numerari non potest. Ad. Recte accipio. Aug. Id est quod dictum est, nomen se ipsum significare cum aliis quæ significat; quod etiam de vocabulo licet per te ipsum intelligas. Ad. Jam facile est : sed illud mihi nunc venit in mentem, nomen et generaliter et specialiter dici; vocabulum autem inter octo partes orationis non accipi : quare hoc quoque inter se præter diversum sonum differre arbitror. Aug. Quid nomen et ὄνομα distare inter se aliquid putas præter sonum, quo etiam linguæ discernuntur latina atque græca? Ad. Hic vero nihil aliud intelligo. Aug. Perventum est ergo ad ea signa, quæ et se ipsa significent, et aliud ab alio invicem significetur, et quidquid ab uno, hoc et ab alio; et nihil præter sonum inter se differant : nam hoc quartum modo invenimus : tria enim superiora, et de nomine et verbo intelliguntur. Ad. Omnino perventum.

CAPUT VII

Epilogus præcedentium capitum.

XIX. Aug. Jam quæ sermocinando invenerimus velim recenseas. Ad. Faciam quantum possum. Nam primo omnium recordor aliquandiu nos quæsisse quam ob causam loquamur, inventumque esse docendi commemorandive gratia nos loqui, quandoquidem nec cum interrogamus, aliud agimus quam ut ille qui interrogatur discat quid velimus audire; et in cantando, quod delectationis causa facere videmur, non sit proprium locutionis; in orando Deo, quem doceri aut commemorari existimare non possumus, id verba valeant, ut vel nos ipsos commonefaciamus, vel alii commoneantur doceanturve per nos. Deinde cum satis constitisset verba nihil aliud esse quam signa; ea vero, quæ non aliquid significent, signa esse non posse, proposuisti versum, cujus verba singula quid significarent, conarer ostendere : is autem erat :

Si nihil ex tanta Superis placet urbe relinqui [1].

Cujus secundum verbum quamvis notissimum et manifestissimum, quid tamen significaret, non reperiebamus. Cumque mihi videretur non frustra nos id in loquendo interponere, sed quod eo aliquid doceamus audientem, ipsam mentis affectionem, cum rem quam quærit, non esse invenit, vel invenisse se putat, hoc verbo fortasse indicari; respondisti tu quidem, sed tamen nescio quam profunditatem quæstionis joco evitans, in aliud tempus illustrandam distulisti, nec me debiti quoque tui oblitum putes. Inde tertium in versu verbum cum satagerem exponere, urgebar abs te, ut non

[1] Virg. Æneid. lib. II.

verbum aliud quod idem valeret, sed rem ipsam potius quæ per verba significaretur ostenderem. Cumque id sermocinantibus nobis fieri non posse dixissem, ventum est ad ea quæ interrogantibus digito monstrantur. Hæc ego corporalia esse omnia arbitrabar, sed invenimus sola visibilia. Hinc nescio quomodo ad surdos et histriones devenimus, qui non sola, quæ videri possunt, sed multa præterea ac prope omnia quæ loquimur, gestu sine voce significant, eosdem tamen gestus signa esse comperimus. Tum rursus quærere cœpimus, quomodo res ipsas, quæ signis significantur, sine ullis signis valeremus ostendere, cum et ille paries, et color, et omne visibile, quod intentione digiti ostenditur, signo quodam convinceretur ostendi. Hic ego errans cum inveniri tale nihil posse dixissem, tandem inter nos constitit ea posse demonstrari sine signo, quæ cum a nobis quæruntur, non agimus, et post inquisitionem agere possumus; locutionem tamen ex eo non esse genere : siquidem et loquentes cum interrogamur quid sit locutio, istam per se ipsam demonstrare facile esse satis apparuit.

XX. Ex quo admoniti sumus aut signis signa monstrari, aut signis alia, quæ signa non sunt, aut etiam sine signo res quas agere post interrogationem possumus : horumque trium primum diligentius considerandum discutiendumque suscepimus. Qua disputatione declaratum est partim esse signa, quæ ab eis signis quæ significarent, significari vicissim non possent, ut est hoc quadrisyllabum cum, conjuntio, dicimus : partim quæ possent, ut cum dicimus, signum, etiam verbum significamus; et cum dicimus, verbum, etiam signum significamus; nam signum et verbum, et duo signa, et duo verba sunt. In hoc autem genere, quo invicem se signa significant, quædam non tantum, quædam tantum, quædam vero etiam idem valere monstratum est. Etenim hoc disyllabum, quod

sonat cum dicimus, signum prorsus omnia quibus quidque significatur significat : non autem omnium signorum signum est cum dicimus, verbum, sed tantum eorum, quæ articulata voce proferuntur. Unde manifestum est, quamvis et verbum signo, et signum verbo, id est, et duæ istæ syllabæ illis, et illæ istis significentur, plus tamen signum valere quam verbum, plura scilicet illis duabus syllabis, quam istis significantibus. Tantumdem autem valet generale verbum, et generale nomen. Docuit enim ratio omnes partes orationis etiam nomina esse, quod et pronomina his addi possunt, et de omnibus dici potest quod aliquid nominent, et nulla earum sit quæ non verbo adjuncto pronuntiatum possit implere. Sed cum tantumdem valeant nomen et verbum, eo quod omnia quæ verba sunt, sint etiam nomina ; non tamen idem valent. Alia quippe de causa verba, et alia nomina nuncupari, satis probabiliter disputatum est. Siquidem alterum horum ad auris verberationem, alterum ad animi commemorationem notandam esse compertum, vel ex hoc intelligi potest, quod in loquendo rectissimi dicimus, quod est huic rei nomen, rem memoriæ mandare cupientes; quod est autem huic rei verbum, dicere non solemus. Quæ vero non solum tantumdem, sed etiam idem omnino significent, et inter quæ nihil præter litterarum distet sonum, nomen et ὄνομα invenimus. Illud sane mihi elapsum erat in hoc genere, in quo invicem se significant, nullum nos signum comperisse, quod non inter cætera quæ significat, se quoque significet. Hæc quantum potui recordatus sum. Tu jam videris, quem nihil puto in hoc sermone nisi scientem certumque dixisse, utrum ista bene ordinateque digesserim.

CAPUT VIII.

Non frustra hæc disputari. Item signis auditis animum ut interroganti respondeatur ad res significatas esse referendum.

XXI. Aug. Satis tu quidem memoriter omnia quæ vellem recoluisti, et ut tibi fatear, multo evidentius mihi nunc videntur ista distincta, quam cum ea inquirendo ac disserendo de nescio quibus latebris ambo erueremus. Sed quonam tantis ambagibus tecum pervenire moliar, difficile dictu est hoc loco. Tu enim fortasse aut ludere nos, et a seriis rebus avocare animum, quasi quibusdam puerilibus quæstiunculis, arbitraris, aut parvam vel mediocrem aliquam utilitatem requirere, aut si magnum quiddam parturire istam disputationem suspicaris, jamjamque id scire, sive saltem audire desideras. Ego autem credas velim, neque me vilia ludicra hoc instituisse sermone, quamvis fortasse ludamus, idque ipsum tamen non puerili sensu æstimandum sit; neque parva bona vel mediocria cogitare. Et tamen si dicam vitam esse quamdam beatam, eamdemque sempiternam, quo nos Deo duce, id est, ipsa veritate, gradibus quibusdam infirmo gressui nostro accommodatis perduci cupiam, vereor ne ridiculus videar, qui non rerum ipsarum quæ significantur, sed consideratione signorum tantam viam ingredi cœperim. Dabis igitur veniam si præludo tecum non ludendi gratia, sed exercendi vires et mentis aciem, quibus regionis illius, ubi beata vita est, calorem ac lucem non modo sustinere, verumetiam amare possimus. Ad. Perge potius ut cœpisti :

nam nunquam ego contemnenda putem, quæ tu dicenda vel agenda putaveris.

XXII. Aug. Age jam ergo illam partem consideremus, cum signis non alia signa significantur, sed ea quæ significabilia vocamus. Et primum dic mihi, utrum homo, homo sit. Ad. Nunc vero an ludas nescio. Aug. Quid ita? Ad. Quia quærendum ex me senses, utrum homo aliud sit quam homo. Aug. Ita credo te illudi arbitrareris, si etiam quærerem utrum prima hujus nominis syllaba aliud sit quam, ho, et aliud secunda quam, mo. Ad. Ita omnino. Aug. At istæ duæ syllabæ conjunctæ, homo est: an negabis? Ad. Quis neget? Aug. Quæro ergo, num tu duæ istæ syllabæ conjunctæ sis? Ad. Nullo modo: sed video quo tendas. Aug. Dicito ergo, ne me contumeliosum putes. Ad. Concludi existimas, quod homo non sim? Aug. Quid, tu non idem existimas, quia omnia superiora ex quibus hoc confectum est, vera esse concedis? Ad. Non tibi ego dicam quid existimem, nisi prius abs te audiero, cum quæreres utrum homo, homo sit, de duabus istis syllabis, an de re ipsa quam significant, me interrogaveris? Aug. Tu potius responde ex qua parte acceperis interrogationem meam: nam si est ambigua, prius hoc cavere debuisti, neque mihi respondere antequam certus fieres quonam modo rogaverim. Ad. Quid enim me impediret hæc ambiguitas, cum ego ad utrumque responderim; homo enim prorsus homo est: nam et iste duæ syllabæ nihil aliud sunt quam istæ duæ syllabæ; et id quod significant, nihil aliud est, quam id quod est. Aug. Scite hoc quidem: sed cur hoc solum quod dictum est homo, non etiam cætera, quæ locuti sumus, ad utrumque accepisti? Ad. Unde enim convincor quod et cætera non sic acceperim? Aug. Ut alia omittam, eam ipsam primam rogationem meam, si totam ex ea parte accepis-

ses, qua syllabæ sonant, nihil mihi respondisses; possem tibi enim videri nihil etiam interrogasse: nunc vero cum tria verba sonuerim, quorum unum in medio repetivi dicens utrum homo homo sit, primum et ultimum verbum, non secundum ipsa signa, sed secundum ea quæ his significantur te accepisse, vel hoc solo manifestum est, quod statim certus ac fidens rogationi respondendum putasti. AD. Verum dicis. AUG. Cur ergo id tantum quod in medio positum est, et secundum id quod sonat, et secundum id quod significat, te accipere libuit? AD. Ecce jam totum ex ea tantum parte qua significatur accipio: assentior enim tibi, sermocinari nos omnino non posse, nisi auditis verbis ad ea feratur animus, quorum ista sunt signa. Quare ostende nunc quomodo ista ratiocinatione deceptus sim, qua me hominem non esse concluditur. AUG. Imo eadem rursus interrogabo, ut ipse invenias ubi lapsus sis. AD. Bene facis.

XXIII. AUG. Illud ergo quod primo quæsieram, quia jam dedisti, non quæram. Vide igitur diligentius, utrum syllaba, ho, nihil aliud sit quam, ho; et utrum, mo, nihil aliud sit quam, mo. AD. Hic prorsus nihil aliud video. AUG. Vide etiam num istis duabus junctis, homo, fiat. AD. Nequaquam hoc concesserim: placuit enim et recte placuit signo dato id quod significatur attendere, et ex ejus consideratione vel dare, vel negare quo dicitur. Illæ autem separatim enuntiatæ syllabæ, quia sine ulla significatione sonuerunt, hoc ess esse quod sonuere concessum est. AUG. Placet igitur, firmumque animo tenes non respondendum esse interrogationibus, nisi ex iis rebus quæ verbis significantur. AD. Non intelligo cur displiceat, si modo verba sint. AUG. Vellem scire quomodo illi resisteres, de quo jocantes solemus audire, quod ex ejus ore cum quo disputabat, leonem processisse concluserit. Cum

enim quæsisset, utrum ea quæ loqueremur, nostro ore procederent, atque ille non potuisset negare; quod facile fuit, egit cum homine, ut in loquendo leonem nominaret: hoc ubi factum est, ridicule insultare cœpit et premere, ut quoniam quidquid loquimur, ore nostro exire confessus erat, et leonem se locutum esse nequibat abnuere, homo non malus tam immanem bestiam videretur vomuisse. Ad. Minime vero erat arduum scurræ huic resistere; non enim concederem ore nostro exire quodcumque loquimur. Nam quæ loquimur, ea significamus: non autem quæ res significatur, sed signum quo significatur loquentis ore procedit, nisi cum ipsa signa significantur: quod genus paulo ante tractavimus.

XXIV. Aug. Bene tu quidem hoc modo adversus illum esses paratus: verumtamen mihi quid respondebis, utrum homo nomen sit requirenti? Ad. Quid nisi esse nomen? Aug. Quid cum te video, num nomen video? Ad. Non. Aug. Vis-ne igitur dicam quod sequitur? Ad. Ne quæso: nam mihi ipse renuntio, me hominem non esse, qui nomen esse responderim, cum homo utrum nomen esset inquireres. Jam enim placuerat, ex ea re, quæ significaretur, aut assentiri, aut negare quod dicitur. Aug. At mihi videtur non te frustra in hanc responsionem decidisse: nam vigilantiam tuam mentibus nostris indita ipsa lex rationis evicit: nam si quærerem quid esset homo, responderes fortasse, animal: si autem quærerem quæ pars orationis esset homo, nullo modo posses recte respondere nisi, nomen: quamobrem cum homo et nomen et animal esse inveniatur, illud dicitur ex ea parte qua signum est, hoc ex parte rei quam significat. Qui ergo quærit, utrum homo nomen sit, nihil ei aliud quam esse respondeam: satis enim significat ex ea parte se velle audire: qua signum est. Si autem quærit utrum animal sit, multo proclivius

annuam : quoniam si tacens et nomen et animal, tantum quid esset homo requireret, placita illa loquendi regula ad id quod duabus syllabis significatur, animus curreret; neque quidquam responderetur nisi animal, vel etiam tota definitio diceretur, id est, animal rationale mortale : an tibi non videtur? AD. Prorsus videtur : sed cum esse nomen concesserimus, quomodo illam conclusionem nimis contumeliosam evitabimus, qua nos homines non esse conficitur? AUG. Quomodo putas, nisi docendo non ex ea parte illatam, qua interroganti assentiebamur. Aut si ex ea parte illam se fatetur inferre, nullo modo est formidanda : quid enim metuam hominem, id est, tres istas syllabas non esse me confiteri? AD. Nihil est verius. Cur ergo animum offendit, cum dicitur, non es igitur homo; cum secundum illa concessa, nihil verius dici potuerit? AUG. Quia non possum non putare ad id conclusionem referri, quod his duabus syllabis significatur, simul atque ista verba sonuerint, ea scilicet regula, quæ naturaliter plurimum valet, ut auditis signis ad res significatas feratur intentio. AD. Accipio quod dicis.

CAPUT IX.

An res quæque, vel ejus cognitio pluris habenda sit quam ipsius signa.

XXV. AUG. JAM ergo intelligas volo res, quæ significantur, pluris quam signa esse pendendas. Quidquid enim propter aliud est, vilius sit necesse est quam id propter quod est : nisi tu aliud existimas. AD. Videtur mihi non temere hic esse assentiendum : nam cum dicimus, cœnum,

longe hoc nomen arbitror rei quam significat antecellere. Quod enim nos offendit audientes, non ad ipsius verbi pertinet sonum; cœnum enim nomen, mutata una littera cœlum est; inter illa vero quæ his nominibus significantur, quantum distet videmus. Quamobrem nequaquam huic signo tribuerim, quod in re quam significat odimus; et propterea hoc illi jure antepono: libentius enim hoc audimus, quam ullo sensu illud attingimus. Aug. Vigilantissime omnino. Itaque falsum est, omnes res pluris quam earum signa esse pendendas. Ad. Ita videtur. Aug. Dic ergo mihi, quid arbitreris eos secutos esse, qui huic rei tam fœdæ atque aspernabili nomen indiderunt, vel utrum eos probes, an improbes? Ad. Ego vero illos nec probare, nec improbare audeo, nec quid fuerint secuti scio. Aug. Potes-ne saltem scire quid tu sequaris, cum hoc nomen enuntias? Ad. Hoc plane possum: nam significare volo, ut eum cum quo loquor, doceam vel admoneam de re illa, quod eum doceri vel admoneri oportere arbitror. Aug. Quid, ipsum docere aut admonere, sive doceri aut admoneri, quod vel tu exhibes commode per hoc nomen, vel exhibetur tibi, nonne charius quam ipsum nomen habendum est? Ad. Concedo ipsam scientiam, quæ per hoc signum evenit, eidem signo esse anteponendam : sed non ideo etiam rem ipsam puto.

XXVI. Aug. In illa igitur sententia nostra, quanquam sit falsum, res omnes signis suis præponi oportere; non tamen falsum est omne, quod propter aliud est, vilius esse quam id propter quod est. Cognitio quippe cœni, propter quam hoc nomen est institutum, pluris habenda est ipso nomine, quod eidem cœno præponendum esse comperimus. Non enim ob aliud ista cognitio signo, de quo agimus, antelata est, nisi quia illud propter hanc, non hæc propter illud esse convincitur. Nam ita

ita cum quidam vorator, ventrisque, ut ab Apostolo dicitur, cultor, diceret ideo se vivere, ut vesceretur[1] : non tulit qui audiebat frugi homo, et, Quanto, inquit, melius ideo vescereris ut viveres? quod utique ex eadem ista regula locutus est. Nam neque alia de causa ille displicuit, nisi quod vitam suam tam parvi penderet, ut eam duceret gutturis voluptate viliorem, dicendo se propter epulas vivere : neque hic ob aliud jure laudatur, nisi quod in iis duobus quid propter quid fieret, hoc est, quid cui subjectum esset intelligens, cibandum potius ut vivamus, quam vivendum ut cibemur admonuit. Similiter et tu fortasse, et quilibet hominum non imperite res æstimantium, dicenti cuipiam loquaci amatorique verborum, Ideo doceo ut loquar, responderetis, Homo, cur non potius ideo loqueris ut doceas? Quod si hæc vera sunt, sicuti esse cognoscis, vides profecto quanto verba minoris habenda sint, quam id propter quod utimur verbis; cum ipse usus verborum jam sit verbis anteponendus : verba enim sunt ut his utamur : utimur autem his ad docendum. Quanto est ergo melius docere quam loqui, tanto melior est quam verba locutio. Multo ergo melior doctrina quam verba. Sed cupio audire quid forte contradicendum putes.

XXVII. Ad. Assentior quidem meliorem quam verba esse doctrinam; sed utrum adversus istam regulam qua dicitur: Omne quod propter aliud est, inferius esse quam id propter quod est, nihil sit quod objici possit, ignoro. Aug. Alias hoc opportunius, diligentiusque tractabimus : nunc illud quod concedis, satis est ad id quod conficere studeo. Das enim cognitionem rerum quam signa rerum esse chariorem. Quamobrem cognitio rerum quæ significantur, cognitioni signorum anteferenda est : an tibi non videtur? Ad. Num ego cognitionem rerum cognitione sig-

[1] Rom. XVI, 18.

norum, ac non signis ipsis præstantiorem esse concessi? quare vereor ut hic tibi assentiar. Quid si enim ut cœnum nomen melius est ea re quam significat, ita et hujus nominis cognitio cognitioni quoque illius rei est anteponenda; quamvis ea cognitione sit ipsum nomen inferius? Quatuor quippe sunt : nomen, et res, cognitio nominis, et cognitio rei. Sicut ergo primum secundo, cur non et tertium quarto antecellat? Sed ut non antecellat, num etiam subjiciendum est?

XXVIII. Aug. Mire omnino te video et tenuisse quid concesseris, et explicasse quid senseris. Sed, ut opinor, intelligis; hoc trisyllabum nomen, quod sonat cum dicimus, vitium, melius esse quam id quod significat; cum ipsius cognitio nominis multo sit inferior cognitione vitiorum. Licet itaque constituas etiam ista quatuor atque consideres, nomen et rem, cognitionem nominis et cognitionem rei : primum secundo jure præponimus. Hoc enim positum nomen in carmine, cum ait Persius, *Sed stupet hic vitio*[1], non modo nihil vitii fecit in versu, sed nonnihil etiam ornatus dedit: cum tamen res ipsa, quæ significatur hoc nomine, in quocumque inest, cogat esse vitiosum. At non ita et tertium quarto, sed quartum tertio videmus excellere. Hujus enim cognitio nominis vilis est præ cognitione vitiorum. Ad. Etiam-ne cum ista cognitio miseriores facit, censes esse præferendam? Nam idem Persius omnibus pœnis, quas tyrannorum vel crudelitas excogitavit vel cupiditas pendit, hanc unam anteponit, qua crucientur homines, qui vitia quæ vitare non possunt, coguntur agnoscere. Aug. Potes hoc modo cognitioni hujus nominis ipsam quoque virtutum cognitionem negare præferendam: quia virtutem videre nec tenere, supplicium est : quo idem ille Satyricus tyranni ut puniantur optavit. Ad. Deus

[1] Pers. Satira III.

hanc avertat amentiam: jam enim intelligo non ipsas cognitiones, quibus animum imbuit optima omnium disciplina, esse culpandas; sed eos omnium miserrimos judicandos, sicut et Persium judicasse arbitror, qui tali morbo affecti sunt, cui nec tanta medicina subveniat. Aug. Bene intelligis : sed quoquo modo se habeat Persiana sententia, quid ad nos? Non enim horum auctoritati subjecti sumus in talibus rebus. Deinde si qua cognitio cognitioni præferenda sit, non hic facile est explicare. Satis habeo quod effectum est, cognitionem rerum, quæ significantur, etsi non cognitione signorum, ipsis tamen signis esse potiorem. Quare jam illud magis magisque discutiamus, quale sit genus rerum, quas sine signis monstrari posse dicebamus per se ipsas, ut loqui, ambulare, sedere, jacere, atque hujusmodi cætera. Ad. Jam recolo quid dicas.

CAPUT X.

An quædam doceri sine signis queant.

XXIX. Aug. Omnia-ne tibi videntur, quæ interrogati mox agere possumus, sine signo posse monstrari, an aliquid excipis? Ad. Ego vero etiam atque etiam genus hoc totum considerans, nihil adhuc invenio quod sine signo valeat doceri, nisi forte locutionem, et si forte idipsum quispiam quærat, quid sit docere. Video enim eum, quidquid post ejus interrogationem fecero ut discat, ab ea ipsa re non discere quam sibi demonstrari cupit : nam si me cessantem, ut dictum est, vel aliud agentem roget quispiam, quid sit ambulare, et ego statim ambulando, eum quod rogavit sine signo coner docere, unde cavebo

ne id tantum putet esse ambulare, quantum ego ambulavero? quod si putaverit, decipietur : quisquis enim plus minusve quam ego ambulaverit, hunc ille ambulasse non arbitrabitur. Et quod de hoc uno verbo dixi, transit in omnia quæ sine signo monstrari posse consenseram, præter duo illa quæ excepimus.

XXX. Aug. Accipio quidem istud : sed nonne tibi videtur aliud esse loqui, aliud docere? Ad. Videtur sane : nam si esset idem, non doceret quisquam nisi loquens : cum vero et aliis signis, præter verba, multa doceamus, quis de ista differentia dubitaverit? Aug. Quid docere et significare, nihil-ne interest, an aliquid differunt? Ad. Idem puto esse. Aug. Nonne recte dicit, qui dicit ideo nos significare ut doceamus? Ad. Recte prorsus. Aug. Quid si dicat alius, ideo nos docere ut significemus, nonne facile superiore sententia refelletur? Ad. Ita est. Aug. Si ergo significamus ut doceamus, non docemus ut significemus; aliud est docere, aliud significare. Ad. Verum dicis, nec recte idem esse utrumque respondi. Aug. Nunc illud responde, utrum qui docet quid sit docere, significando id agat, an aliter. Ad. Non video quomodo aliter possit. Aug. Falsum est igitur quod paulo ante dixisti, doceri rem posse sine signis, cum quæritur quid sit ipsum docere, quando ne hoc quidem videmus sine significatione agi posse, cum aliud esse significare, aliud docere concesseris. Si enim diversa sunt, sicut apparet, neque hoc nisi per illud ostenditur, non per se utique ostenditur, sicut tibi visum erat. Quamobrem nihil adhuc inventum est, quod monstrari per se ipsum queat præter locutionem, quæ inter alia se quoque significat : quæ tamen cum etiam ipsa signum sit, nondum prorsus extat quod sine signis doceri posse videatur. Ad. Nihil habeo cur non assentiar.

XXXI. Aug. Confectum est igitur et nihil sine signis

doceri, et cognitionem ipsam signis quibus cognoscimus, chariorem nobis esse oportere: quamvis non omnia quæ significantur possint signis suis esse potiora. AD. Ita videtur. AUG. Quanto tandem circuitu res tantilla peracta sit, meministi-ne quæso? Nam ex quo inter nos verba jaculamur, quod tan diu fecimus, hæc tria ut invenirentur laboratum est: utrum nihil sine signis possit doceri; et utrum sint quædam signa rebus quas significant præferenda; et utrum melior quam signa sit rerum ipsa cognitio. Sed quartum est, quod breviter abs te vellem cognoscere, utrumnam ista inventa sic putes, ut jam de his dubitare non possis. AD. Vellem quidem tantis ambagibus atque anfractibus esset ad certa perventum; sed et ista rogatio tua nescio quomodo me sollicitat, et ab assensione deterret. Videris enim mihi non hæc de me fuisse quæsiturus, nisi haberes quod contradiceres: et ipsa rerum implicatio totum me inspicere, ac securum respondere non sinit, verentem ne quid in tantis involucris lateat, quod acies mentis meæ lustrare non possit. AUG. Dubitationem tuam non invitus accipio; significat enim animum minime temerarium: quæ custodia tranquillitatis est maxima. Nam difficillimum omnino est non perturbari, cum ea quæ prona et procliva approbatione tenebamus, contrariis disputationibus labefactantur et quasi extorquentur e manibus. Quare, ut æquum est bene consideratis perspectisque rationibus cedere, ita incognita pro cognitis habere periculosum. Metus est enim ne cum sæpe subruuntur quæ firmissime statura et mansura præsumimus, in tantum odium vel timorem rationis incidamus, ut ne ipsi quidem perspicuæ veritati fides habenda videatur.

XXXII. Sed age nunc expeditius retractemus, utrum recte ista dubitanda putaveris. Nam quæro abs te, si quisquam ignarus deceptionis avium, quæ calamis et visco

affectatur, obviam fieret aucupi, armis quidem suis instructo, non tamen aucupanti, sed iter agenti; quo viso premeret gradum, secumque, ut fit, admirans cogitaret et quæreret, quidnam sibi hominis ille vellet ornatus; auceps autem cum in se videret attentum, ostentandi se studio cannas expediret, et prope animadversam aliquam aviculam fistula et accipitre figeret, subigeret et caperet, nonne illum spectatorem suum doceret nullo significatu, sed re ipsa, quod ille scire cupiebat? Ad. Metuo ne quid hic tale sit, quale de illo dixi, qui quærit quid sit ambulare. Neque enim video, et hic totum illud aucupium esse monstratum. Aug. Facile est hac cura te exuere: addo enim, si ille ita intelligens esset, ut ex hoc quod vidit, totum illud genus artis agnosceret: satis est namque ad rem, et de quibusdam rebus tametsi non omnibus, et quosdam homines doceri posse sine signo. Ad. Hoc etiam ego possum illi addere; si enim sit bene intelligens, paucis passibus ambulatione monstrata, totum quid sit ambulare cognoscet. Aug. Facias per me licet, nec tantum nihil resisto, verumetiam faveo: vides enim ab utroque nostrum id effici, ut quædam quidam doceri sine signis queant, falsumque illud sit quod nobis paulo ante videbatur, nihil esse omnino quod sine signis possit ostendi. Jam enim ex his non unum aliquid aut alterum, sed millia rerum animo occurrunt, quæ nullo signo dato per se ipsa monstrentur. Quid enim dubitemus oro te? Nam ut hominum omittam innumerabilia spectacula in omnibus theatris sine signo ipsis rebus exhibentium; solem certe istum lucemque hæc omnia perfundentem atque vestientem, lunam et cætera sidera, terras et maria, quæque in his innumerabiliter gignuntur, nonne per se ipsa exhibet atque ostendit Deus et natura cernentibus.

XXXIII. Quod si diligentius consideremus, fortasse

nihil invenies, quod per sua signa discatur. Cum enim mihi signum datur, si nescientem me invenit cujus rei signum sit, docere me nihil potest : si vero scientem, quid disco per signum? Non enim mihi rem quam significat ostendit verbum cum lego, « Et saraballæ (7) eo» rum non sunt immutatæ[1]. » Nam si quædam capitum tegmina nuncupantur hoc nomine, num ego hoc audito, aut quid sit caput, aut quid sint tegmina didici? Ante ista noveram; neque cum appellarentur ab aliis, sed cum a me viderentur, eorum est mihi facta notitia. Etenim cum primum istæ duæ syllabæ cum dicimus, caput, aures meas impulerunt, tam nescivi quid significarent, quam cum primo audirem legeremve, saraballas. Sed cum sæpe diceretur, caput, notans atque animadvertens quando diceretur, reperi vocabulum esse rei quæ mihi erat videndo notissima. Quod prius quam reperissem, tantum mihi sonus erat hoc verbum : signum vero esse didici, quando cujus rei signum esset inveni; quam quidem (ut dixi) non significatu, sed aspectu didiceram. Itaque magis signum, re cognita, quam signo dato ipsa res discitur.

XXXIV. Quod ut apertius intelligas, finge nos primum nunc audire quod dicitur, caput; et nescientes utrum vox ista sit tantummodo sonans, an aliquid etiam significans, quærere quid sit caput (memento nos non rei quæ significatur, sed ipsius signi velle habere notitiam, qua caremus profecto quandiu cujus signum est ignoramus :) si ergo ita quærentibus res ipsa digito demonstretur; hac conspecta discimus signum quod audieramus tantum, nondum noveramus. In quo tamen signo cum duo sint, sonus et significatio, sonum certe non per signum percipimus, sed eo ipso aure pulsata; significationem autem

[1] Dan. III, 94.

re, quæ significatur, aspecta. Nam illa intentio digiti significare nihil aliud potest, quam illud in quod intenditur digitus : intentus est autem non in signum, sed in membrum quod caput vocatur : itaque per illam neque rem possum nosse quam noveram, neque signum in quod intentus digitus non est. Sed de intentione digiti non nimis curo ; quia ipsius demonstrationis signum mihi videtur potius, quam rerum aliquarum quæ demonstrantur, sicut adverbium quod, ecce, dicimus ; nam et cum hoc adverbio digitum solemus intendere, ne unum demonstrandi signum non sit satis. Et id maxime tibi nitor persuadere, si potero, per ea signa quæ verba appellantur, nos nihil discere ; potius enim, ut dixi, vim verbi, id est significationem quæ latet in sono, re ipsa quæ significatur cognita, discimus, quam illam tali significatione percipimus.

XXXV. Et quod dixi de capite, hoc etiam de tegminibus, deque aliis rebus innumerabilibus dixerim : quas tamen cum jam noverim, saraballas illas adhuc usque non novi ; quas mihi si gestu quispiam significarit aut pinxerit, aut aliud cui similes sunt, ostenderit, non dicam non me docuerit, quod facile obtinerem, si paulo amplius loqui vellem ; sed dico id quod proximum est, non verbis docuerit. Quod si eis forte conspectis cum simul adero me admonuerit, dicens : Ecce saraballas, discam rem quam nesciebam, non per verba quæ dicta sunt, sed per ejus aspectum, per quem factum est ut etiam nomen illud quid valeret, nossem ac tenerem. Non enim cum rem ipsam didici, verbis alienis credidi, sed oculis meis : illis tamen fortasse ut attenderem credidi, id est, ut aspectu quærerem quid viderem.

CAPUT XI.

Discimus non verbis foris sonantibus, sed docente intus veritate.

XXXVI. Hactenus verba valuerunt, quibus ut plurimum tribuam, admonent tantum ut quæramus res, non exhibent ut noverimus. Is me autem aliquid docet, qui vel oculis, vel ulli corporis sensui, vel ipsi etiam menti præbet ea quæ cognoscere volo. Verbis igitur nisi verba non discimus, imo sonitum strepitumque verborum : nam si ea, quæ signa non sunt, verba esse non possunt, quamvis jam auditum verbum, nescio tamen verbum esse, donec quid significet sciam. Rebus ergo cognitis, verborum quoque cognitio perficitur : verbis vero auditis, nec verba discuntur. Non enim ea verba quæ novimus, discimus; aut quæ non novimus, didicisse nos possumus confiteri, nisi eorum significatione percepta quæ non auditione vocum emissarum, sed rerum significatarum cognitione contingit. Verissima quippe ratio est, et verissime dicitur, cum verba proferuntur, aut scire nos quid significent, aut nescire : si scimus, commemorari potius quam discere : si autem nescimus, ne commemorari quidem, sed fortasse ad quærendum admoneri.

XXXVII. Quod si dixeris, tegmina quidem illa capitum, quorum nomen sono tantum tenemus, non nos posse nisi visa cognoscere, neque nomen ipsum plenius nisi ipsis cognitis nosse : quod tamen de ipsis pueris accepimus[1], ut regem ac flammas fide ac religione superaverint, quas laudes Deo

[1] Dan. III.

cecinerint, quos honores ab ipso etiam inimico meruerint, num aliter nisi per verba didicimus? respondebo cuncta, quæ illis verbis significata sunt, in nostra notitia jam fuisse. Nam quid sint tres pueri, quid fornax, quid ignis, quid rex, quid denique illæsi ab igne, cæteraque omnia jam tenebam quæ verba illa significant. Ananias vero, et Azarias et Misaël tam mihi ignoti sunt quam illæ saraballæ; nec ad eos cognoscendos hæc me nomina quidquam adjuverunt, aut adjuvare jam potuerunt. Hæc autem omnia, quæ in illa leguntur historia, ita illo tempore facta esse, ut scripta sunt, credere me potius quam scire fateor: neque istam differentiam iidem ipsi quibus credimus nescierunt. Ait enim Propheta, *Nisi credideritis, non intelligetis*[1] : quod non dixisset profecto, si nihil distare judicasset. Quod ergo intelligo, id etiam credo: at non omne quod credo, etiam intelligo. Omne autem quod intelligo scio: non omne quod credo, scio. Nec ideo nescio quam sit utile credere etiam multa quæ nescio: cui utilitati hanc quoque adjungo de tribus pueris historiam. Quare pleraque rerum cum scire non possim, quanta tamen utilitate credantur, scio.

XXXVIII. De universis autem, quæ intelligimus, non loquentem qui personat foris, sed intus ipsi menti præsidentem consulimus veritatem, verbis fortasse ut consulamus admoniti. Ille autem qui consulitur, docet, qui in interiore homine habitare dictus est Christus, id est, incommutabilis Dei Virtus atque sempiterna Sapientia: quam quidem omnis rationalis anima consulit, sed tantum cuique panditur, quantum capere propter propriam, sive malam sive bonam voluntatem potest. Et si quando fallitur, non fit vitio consultæ veritatis: ut neque hujus, quæ foris est, lucis vitium est, quod corporei oculi sæpe fal-

[1] Isaï. VII, 9, juxta LXX.

luntur: quam lucem de rebus visibilibus consuli fatemur, ut eas nobis quantum cernere valemus ostendat.

CAPUT XII.

Christus veritas intus docet.

XXXIX. Quod si et de coloribus lucem, et de cæteris, quæ per corpus sentimus, elementa hujus mundi eademque corpora quæ sentimus, sensusque ipsos quibus tanquam interpretibus ad talia noscenda mens utitur; de his autem, quæ intelliguntur, interiorem veritatem ratione consulimus: quid dici potest, unde clareat verbis nos aliquid discere præter ipsum, qui aures percutit, sonum? Namque omnia, quæ percipimus, aut sensu corporis, aut mente percipimus. Illa sensibilia, hæc intelligibilia, sive, ut more auctorum nostrorum loquar, illa carnalia, hæc spiritualia nominamus. De illis dum interrogamur, respondemus, si præsto sunt ea quæ sentimus; velut cum a nobis quæritur intuentibus lunam novam, qualis aut ubi sit. Hic ille qui interrogat, si non videt, credit verbis, et sæpe non credit: discit autem nullo modo, nisi et ipse quod dicitur videat; ubi jam non verbis quæ sonuerunt, sed rebus ipsis et sensibus discit. Nam verba eadem sonant videnti, quæ non videnti etiam sonuerunt. Cum vero non de iis quæ coram sentimus, sed de his quæ aliquando sensimus quæritur, non jam res ipsas, sed imagines ab iis impressas memoriæque mandatas loquimur: quæ omnino quomodo vera dicamus, cum falsa intueamur, ignoro, nisi quia non nos ea videre ac sentire, sed vidisse ac sensisse narramus. Ita illas imagines in memoriæ penetralibus rerum ante sensa-

rum quædam documenta gestamus, quæ animo contemplantes bona conscientia non mentimur cum loquimur : sed nobis sunt ista documenta ; is enim qui audit, si ea sensit atque affuit, non discit meis verbis, sed recognoscit ablatis secum et ipse imaginibus : si autem illa non sensit, quis non eum credere potius verbis quam discere intelligat.

XL. Cum vero de iis agitur, quæ mente conspicimus, id est, intellectu atque ratione, ea quidem loquimur, quæ præsentia contuemur in illa interiore luce veritatis, qua ipse, qui dicitur homo interior, illustratur et fruitur : sed tunc quoque noster auditor, si et ipse illa secreto ac simplici oculo videt, novit quod dico sua contemplatione, non verbis meis. Ergo ne hunc quidem doceo vera dicens, vera intuentem : docetur enim non verbis meis, sed ipsis rebus Deo intus pandente manifestis : itaque de his etiam interrogatus respondere posset. Quid autem absurdius quam eum putare locutione mea doceri, qui posset antequam loquerer ea ipsa interrogatus exponere ? Nam quod sæpe contingit, ut interrogatus aliquid neget, atque ad id fatendum aliis interrogationibus urgeatur, fit hoc imbecillitate cernentis, qui de re tota illam lucem consulere non potest : quod ut partibus faciat, admonetur, cum de iisdem istis partibus interrogatur, quibus illa summa constat, quam totam cernere non valebat. Quo si verbis perducitur ejus qui interrogat, non tamen docentibus verbis, sed eo modo inquirentibus, quo modo est ille, a quo quæritur, intus discere idoneus ; velut si abs te quærerem hoc ipsum quod agitur, utrumnam verbis doceri nihil possit, et absurdum tibi primo videretur non valenti totum conspicere : sic ergo quærere oportuit, ut tuæ sese vires habent ad audiendum illum intus magistrum, ut dicerem : Ea, quæ me loquente vera esse confiteris, et certus es, et te illa

nosse confirmas, unde didicisti? responderes fortasse quod ego docuissem. Tum ego subnecterem : Quid si me hominem volantem vidisse dicerem, ita ne te certum verba mea redderent, quemadmodum si audires sapientes homines stultis esse meliores? Negares profecto et responderes, illud te non credere, aut etiam si crederes ignorare, hoc autem certissime scire. Ex hoc jam nimirum intelligeres, neque in illo quod me affirmante ignorares, neque in hoc quod optime scires, aliquid te didicisse verbis meis, quandoquidem etiam interrogatus de singulis, et illud ignotum, et hoc tibi notum esse jurares. Tum vero totum illud quod negaveras fatereris, cum hæc ex quibus constat, clara et certa esse cognosceres, omnia scilicet quæ loquimur, aut ignorare auditorem utrum vera sint, aut falsa esse non ignorare, aut scire vera esse. Horum trium in primo aut credere, aut opinari, aut dubitare, in secundo adversari atque renuere; in tertio attestari : nusquam igitur discere. Quia et ille qui post verba nostra rem nescit, et qui se falsa novit audisse, et qui posset interrogatus eadem respondere quæ dicta sunt, nihil verbis meis didicisse convincitur.

CAPUT XIII.

Verborum vi ne quidem animus loquentis aperitur.

XLI. Quamobrem in iis etiam, quæ mente cernuntur, frustra cernentis loquelas audit quisquis ea cernere non potest, nisi quia talia quandiu ignorantur utile est credere : quisquis autem cernere potest, intus est discipulus veritatis foris judex loquentis, vel potius ipsius locutionis : nam plerumque scit illa quæ dicta sunt, eo ipso nesciente qui

dixit; veluti si quispiam Epicureis credens, et mortalem animam putans, eas rationes, quæ de immortalitate ejus a prudentioribus tractatæ sunt, eloquatur illo audiente, qui spiritualia contueri potest; judicat iste eum vera dicere: at ille qui dicit, utrum vera dicat ignorat, imo etiam falsissima existimat: num igitur putandus est ea docere, quæ nescit? Atqui iisdem verbis utitur, quibus uti etiam sciens posset.

XLII. Quare jam ne hoc quidem relinquitur verbis, ut his saltem loquentis animus indicetur, siquidem incertum est utrum ea quæ loquitur sciat. Adde mentientes atque fallentes, per quos facile intelligas non modo non aperiri, verumetiam occultari animum verbis. Nam nullo modo ambigo id conari verba veracium, et quodam modo profiteri, ut animus loquentis appareat; quod obtinerent omnibus concedentibus, si loqui mentientibus non liceret. Quanquam sæpe experti fuerimus et in nobis et in aliis, non earum rerum quæ cogitantur verba proferri: quod duobus modis posse accidere video, cum aut sermo memoriæ mandatus et sæpe decursus, alia cogitantis ore funditur; quod nobis cum hymnum canimus sæpe contingit: aut cum alia pro aliis verba præter voluntatem nostram linguæ ipsius errore prosiliunt: nam hic quoque non earum rerum signa quas in animo habemus audiuntur. Nam mentientes quidem cogitant etiam de iis rebus quas loquuntur, ut tametsi nesciamus an verum dicant, sciamus tamen eos in animo habere quod dicunt, si non eis aliquid duorum quæ dixi accidat: quæ si quis et interdum accidere contendit, et cum accidit apparere, quanquam sæpe occultum est, et sæpe me fefellit audientem, non resisto.

XLIII. Sed his accidit aliud genus, sane late patens, et semen innumerabilium dissentionum atque certami-

num; cum ille qui loquitur, eadem quidem significat quæ cogitat, sed plerumque tantum sibi et aliis quibusdam: ei vero cui loquitur et item aliis nonnullis, non idem significat. Dixerit enim aliquis audientibus nobis, ab aliquibus belluis hominem virtute superari: nos illico ferre non possumus, et hanc tam falsam pestiferamque sententiam magna intentione refellimus: cum ille fortasse virtutem, vires corporis vocet, et hoc nomine id quod cogitavit enuntiet, nec mentiatur, nec erret in rebus, nec aliud aliquid volvens animo, mandata memoriæ verba contexit, nec linguæ lapsu aliud quam volvebat sonet: sed tantummodo rem quam cogitat, alio quam nos nomine appellat: de qua illi statim assentiremur, si ejus cogitationem possemus inspicere, quam verbis jam prolatis explicataque sententia sua, nondum nobis pandere valuit. Huic errori definitionem mederi posse dicunt, ut in hac quæstione si definiret quid sit virtus, eluceret, aiunt, non de re, sed de verbo esse controversiam; quod ut concedam ita esse, quotus quisque bonus definitor inveniri potest? Et tamen adversus disciplinam definiendi multa disputata sunt, quæ neque hoc loco tractare opportunum est, nec usquequaque a me probantur.

XLIV. Omitto quod multa non bene audimus, et quasi de auditis diu multumque contendimus; velut tu nuper verbo quodam Punico, cum ego misericordiam dixissem, pietatem significari te audisse dicebas ab eis, quibus hæc lingua magis nota esset: ego autem resistens, quid acceperis tibi omnino excidisse asserebam; visus enim mihi eras non pietatem dixisse, sed fidem, cum et conjunctissimus mihi assideres, et nullo modo hæc duo nomina similitudine soni aurem decipiant. Diu te tamen arbitratus sum nescire quid tibi dictum sit, cum ego nescirem quid dixeris: nam si te bene audissem, nequaquam mihi videretur ab-

surdum pietatem et misericordiam uno vocabulo Punice vocari. Hæc plerumque accidunt, sed ea (ut dixi) omittamus, ne calumniam verbis de audientis negligentia, vel etiam de surditate hominum videar commovere: illa magis angunt quæ superius enumeravi, ubi verbis liquidissime aure perceptis et latinis non valemus, cum ejusdem linguæ simus, loquentium cogitata cognoscere.

CAPUT XIV[1].

Christus intus docet, homo verbis foris admonet.

XLV. Sed ecce jam remitto et concedo, cum verba ejus auditu cui nota sunt, accepta fuerint, posse illi esse notum de iis rebus, quas significant, loquentem cogitavisse: num ideo etiam quod nunc quæritur, utrum vera dixerit, discit? Num hoc magistri profitentur, ut cogitata eorum, ac non ipsæ disciplinæ quas loquendo se tradere putant, percipiantur atque teneantur? Nam quis tam stulte curiosus est, qui filium suum mittat in scholam, ut quid magister cogitet discat? At istas omnes disciplinas quas se docere profitentur, ipsiusque virtutis atque sapientiæ, cum verbis explicaverint, tum illi qui discipuli vocantur, utrum vera dicta sint, apud semetipsos considerant, interiorem scilicet illam veritatem pro viribus intuentes. Tunc ergo discunt: et cum vera dicta esse intus invenerint, laudant, nescientes non se doctores potius laudare quam doctos; si tamen et illi quod loquuntur

[1] In veteribus editis caput male incipit ad verba sequentia : *Num hoc magistri*, etc.

sciunt. Falluntur autem homines, ut eos qui non sunt magistros vocent, quia plerumque inter tempus locutionis et tempus cognitionis nulla mora interponitur; et quoniam post admonitionem sermocinantis cito intus discunt, foris se ab eo, qui admonuit, didicisse arbitrantur.

XLVI. Sed de tota utilitate verborum, quæ si bene consideretur non parva est, alias si Deus siverit requiremus. Nunc enim ne plus eis quam oportet tribueremus, admonui te; ut jam non crederemus tantum, sed etiam intelligere inciperemus, quam vere scriptum sit auctoritate divina, ne nobis quemquam magistrum dicamus in terris, quod unus omnium Magister in cœlis sit[1]. Quid sit autem in cœlis, docebit ipse a quo etiam per homines signis admonemur, et foris, ut ad eum intro conversi erudiamur: quem diligere ac nosse beata vita est, quam se omnes clamant quærere, pauci autem sunt qui eam vere se invenisse lætentur. Sed jam mihi dicas velim, quid de hoc toto meo sermone sentias. Si enim vera esse quæ dicta sunt nosti, etiam de singulis sententiis interrogatus ea te scire dixisses: vides ergo a quo ista didiceris: neque enim a me, cui roganti omnia responderes. Si autem vera esse non nosti, nec ego nec ille te docuit; sed ego, quia nunquam possum docere; ille, quia tu adhuc non potes discere. Ad. Ego vero didici admonitione verborum tuorum, nihil aliud verbis quam admoneri hominem ut discat, et perparum esse quod per locutionem aliquanta cogitatio loquentis apparet: utrum autem vera dicantur, eum docere solum, qui se intus habitare cum foris loqueretur, admonuit: quem jam favente ipso tanto ardentius diligam, quanto ero in discendo provectior. Verumtamen huic orationi tuæ, qua perpetua usus es, ob hoc habeo maxime

[1] Matth. XXIII, 10.

gratiam, quod omnia, quæ contradicere paratus eram, præoccupavit atque dissolvit, nihilque omnino abs te derelictum est, quod me dubium faciebat, de quo non ita mihi responderet secretum illud oraculum, ut tuis verbis asserebatur.

FINIS TOMI CENTESIMI OCTAVI.

ANNOTATIONES.

Annotatio (1) pag. 16.

Bad. *munera cursorum.* Sed alii codices summo inter se consensu habent, *ursorum.* Inusitatum quodpiam ludorum genus hic nominare voluit Augustinus. Ludos nempe, quia liberaliter populo munerum instar exhibebantur, munera vocabant. Hinc de ludis præstitis non male intelligitur concilii Eliberitani can. iii. *Flamines qui non immolaverint, sed munus tantum dederint,* etc.

Annotatio (2) pag. 18.

Erat haud dubiæ Romanianus ex eorum numero, quos in Manichæorum hæresim secum pertraxisse deflet Augustinus lib. iv. Conf. c. 1. Verum is quoque ad sanam fidem aliquando se recepit : quippe qui Augustinum semper coluit impense, et nuncupatum sibi ab ipso librum *de Vera Religione*, aliaque ipsius scripta in magno pretio habuit ; ac demum per litteras a Paulino Nolensi episcopo,

qui panes eulogiarum nomine eidem mittit, tractatur honorificentissime, atque ut vir plane Christianus catholicus.

Annotatio (3) pag. 57.

Hic figura quadam utitur Augustinus solemni dialogorum more; nam nonnihil certum habebat quod sentiret, qui jamdudum mente *pervenerat ad id quod est*, uti lib. VII Conf. c. 17. legimus; et perspicue in ejusdem operis lib. VIII. c. 5. de se conversionem differente confitetur. *Et non erat jam illa excusatio, quia videri mihi solebam propterea nondum me, contempto sæculo, servire tibi, quia incerta mihi esset perceptio veritatis : jam enim et ipsa certa erat.*

Annotatio (4) pag. 107.

Annum ætatis agebat tricesimum tertium, quando apicem ultimum imponebat huic operi; verum id scribere cœperat nondum elapso ætatis suæ anno tricesimo secundo, quandoquidem inchoatum ab ipso fuit ante opus *de Beata Vita*, quod videlicet *non post libros de Academicis*, sed inter illos se scripsisse prodit lib. I. Retract. c. 2. *occasione diei natalis sui*, qui in decima tertia novembris incidebat, ut testatur liber *de Beata vita* in præfatione.

Annotatio (5) pag. 520.

Expungenda videretur particula negans, nisi extaret in MSS. a quibus tamen cum absint sequentia verba, scilicet, *et ipsa extrema non poterat de nullo*, fatemur

non tantam iis fidem esse tribuendam hoc loco, qui librariorum lapsu vitiatus sit.

Annotatio (6) pag. 522.

Adjunximus etiam nobis puerum Adeodatum ex me natum carnaliter de peccato meo. Tu bene feceras eum. Annorum erat ferme quindecim, et ingenio præveniebat multos graves et doctos viros..... Munera tua tibi confiteor. Est liber noster qui inscribitur *de Magistro* : ipse ibi mecum loquitur. Tu scis illius esse sensa omnia, quæ inseruntur ibi ex persona collocutoris mei, cum esset in annis sedecim. Multa ejus alia mirabiliora expertus sum. Horrori mihi erat illud ingenium.

Annotatio (7) pag. 558.

In editione Bad. et nostris MSS. hic et infra constanter scribitur per *r sarabaræ;* quo pacto etiam Tertullianus scripsit in lib. de Pallio et lib. de Resurrectione carnis. Porro autem textus græcus. (Dan. III. 94.) habet in neutro genere, τὰ σαράβαρα, quem scribendi modum non pauci sequuntur, improbat vero Hyeronimus in Dan. III. 21. vultque legendum *saraballa.* Ad hæc MSS. Fiscannensis et Michaëlinus pro, *quædam capitum,* habent, *quædam pedum tegmina;* et consentanee postea præferunt : *aut quid sint pedes* etc. *cum dicimus, pedes, aures* etc. *pedes notans* etc. denique omittunt, *capitum*, eo loci ubi legimus, *tegmina quidem illa capitum.* Contigit isthæc varietas ex varia vocabuli istius interpretatione, quod quibusdam significat *tegmina capitum*, ut refert Isidorus lib. XIX. c. 23. Aliis, *fluxa ac sinuosa vestimenta*, ut

ipsi Isidoro ibid. placet : *pallia* Vatablo aliisque Scripturæ interpretibus sonat; nonnullis etiam *calceamenta ;* Hieronymo demum in loco citato, *bracchas seu tibialia.*

CONCORDANTIA

BIBLIOTHECÆ LATINÆ CUM GALLICA.

BIBLIOTHECA LATINA.		BIBLIOTHECA GALLICA.
Contra Academicos lib. III, pag.	15.	Eorumdem fragmenta et analysis, tom. XXI, pag. 29-34.
De Beata Vita,	111.	Ejusdem fragmenta et analysis, tom. XXI, 34-39.
De Ordine lib. II,	143.	Eorumdem fragmenta, tom. XXI, 39-44.
De Immortalitate Animæ,	219.	Ejusdem fragmenta et analysis, tom. XXI, 70-71.
De Quantitate Animæ,	245.	Ejusdem fragmenta, tom. XXI, 55-62.
De Musica lib. VI,	325.	Eorumdem fragmenta, tom. XXI. 63-65.
De Magistro,	510.	Ejusdem fragmenta, tom. XXI, 65.

INDEX

TOMI CENTESIMI OCTAVI.

CONTRA ACADEMICOS.

LIBRI TRES.

LIBER I.

Romanianus ad philosophiam incitatur procemio libri hujus, in quo ejus filius Licentius cum Trygetio per tres disputationes congreditur. Ille pro Academicis beatam vitam ipsa inquisitione veri, hic contra nonnisi veri comprehensione constare propugnat. Venit in contentionem definitio erroris, necnon definitio sapientiæ, quæ luculenter explicatur.

LIBER II.

Romanianum Mæcenatem suum ad amplectendam philosophiam rursus cum grati animi significatione cohortatur, tresque illi

describit collationes, in quarum prima explicantur placita Academicorum. In secunda novæ ac veteris Academiæ discrimina referuntur, et exploditur sententia horum philosophorum, qui cum verum haud posse deprehendi putarent, veri tamen simile se sequi profiterentur. In tertia dicitur quid illi verisimile seu probabille appellarent.

LIBER III.

Exhibet disputationes duas, quarum initio statuitur fortunam nihil sive adjumento sive impedimento esse sapienti. Mox Augustinus, repugnante pro susceptis partibus Alypio, probat nonnihil sciri a sapiente, utpote qui saltem sapientiam noverit. Deinde Zenonis definitionem discutit, et duo illa redarguit Academicorum placita : *Nihil percipi posse ;* et, *Nulli rei debere assentiri.* Dicit demum videri sibi Academicos non ita sensisse uti vulgo existimantur.

DE BEATA VITA.

LIBER UNUS.

Triduanus hic liber complectitur disputationes Theodoro nuncupatas, quibus eo demum res abit ut beatam vitam nonnisi in perfecta Dei cognitione consistere definiatur.

DE ORDINE.

LIBER I.

Disputationes duas exhibet, quarum prima docet omnia prorsus et bona et mala ordine divinæ providentiæ contineri. Secunda de ordinis præstantia et notione nonnihil tangit; atque hic data occasione incompositos animi motus et pueriles gloriolæ obtentu rixas alumnorum suorum graviter carpit Augustinus; tumque Monicam dicit ob sexum a philosophica disputatione minime arcendam esse.

LIBER II.

Disputationes hoc libro duæ continentur, quibus dum ordinis definitionem expendunt colloquentes, incidunt in varias quæstiones, scilicet, quomodo sapiens cum Deo maneat immotus; an etiam ea, quæ perperam ab hominibus fiunt, ex Dei ordine agantur; utrum Deus justus esset ante originem mali; utrum ex Dei ordine malum exortum sit. Agitur demum fusius de recto studendi ordine, qui postulat ut informatis rite moribus, et comparatis humanis disciplinis promoveatur animus ad altiora et divina percipienda.

DE IMMORTALITATE ANIMÆ.

LIBER UNUS.

Continet hic liber congeriem rationum pro animæ immortalitate, necnon intercurrentium difficultatum solutionem.

DE QUANTITATE ANIMÆ.

LIBER UNUS.

In hocce dialogo sex de anima quæstiones a collocutore proponuntur Augustino; quarum tertiam, scilicet quanta sit anima, penitius tractaturus distinguit imprimis duplex quantitatis genus, unum a mole et loci spatio, alterum a potentia et virtute dictum; illud quidem corporis proprium ab anima quæ prorsus incorporea sit excludi : hoc autem reperiri in illa docet. Deinde magnitudinis istius gradus septem assignat, ad quos revocat quidquid anima humana sive in corpore, sive in se ipsa, sive denique apud Deum valet.

DE MUSICA.

LIBER I.

Traditur musicæ definitio, et qui ad hujusce disciplinæ considerationem pertinent, motuum numerosorum species ac proportio explicantur.

LIBER II.

In quo de syllabis et pedibus metricis disputatur.

LIBER III.

In quo exponitur quid intersit discriminis inter rhythmum, metrum et versum; tum agitur seorsim de rhythmo; ac deinde tractatio de metro inchoatur.

LIBER IV.

Continuatur tractatio de Metro.

LIBER V.

In quo de versu disseritur.

LIBER VI.

In quo ex mutabilium numerorum in inferioribus rebus consideratione evehitur animus ad immutabiles numeros, qui in ipsa sunt immutabili veritate.

DE MAGISTRO.

LIBER UNUS.

In quo de verborum vi atque officio disputatur copiose, quo demum non verbis quæ foris homo personat, sed æterna veritate intus docente scientiam rerum obtineri evincatur.

EXPLICIT INDEX.

